

ЗАРУБІЖНІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТИ
В РЯДАХ БОРЦІВ ЗА ВЛАДУ РАД
НА УКРАЇНІ

1917 · 1920

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ

ЗАРУБІЖНІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТИ В РЯДАХ БОРЦІВ ЗА ВЛАДУ РАД НА УКРАЇНІ (1917-1920)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

П. М. Калениченко,
І. М. Кулінич, І. М. Мель-
никовна (відповідальний
редактор), С. М. Пар-
хомчук, П. С. Сохань,
Ф. П. Шевченко.

Наукова бібліоте
ім. М. Максимови
КНУ

ім. ТАРАСА ШЕВЧІ

672704

н - наукова

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА» • КІЇВ — 1967

В буревіні роки боротьби радянського народу за перемогу Жовтня на території нашої країни перебувала значна кількість зарубіжних трудящих. Їх найбільш свідомі представники, завдяки інтернаціоналістській ленінській політиці більшовицької партії, брали активну участь у революційній боротьбі за перемогу соціалістичної революції.

В пропонованій праці вперше в історичній науці дано узагальнюючий нарис участі трудящих зарубіжних країн у Жовтневій революції та громадянській війні на Україні. В книзі розкривається багатогранна діяльність зарубіжних комуністичних груп у нашій країні, висвітлюються бойові дії інтернаціональних загонів, які боролися пліч-опліч з трудящими нашої Батьківщини за владу Рад.

Написана переважно на основі архівних матеріалів і тогочасної преси, книга розрахована на науковців, викладачів історії, студентів історичних факультетів, пропагандистів, взагалі всіх, хто цікавиться героїчним літописом Великого Жовтня.

672706

ПЕРЕДМОВА

Півстоліття тому робітники й селяни нашої Батьківщини, очолювані Комуністичною партією, повалили капіталістичний лад і встановили владу Рад. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції — подія все-світньо-історичного значення. Чим далі в часі від нас історичні жовтневі дні, тим яскравіше постає велич немеркнучого подвигу трудящих нашої країни, які першими в світі проклали шляхи до соціалізму. За торжество соціалістичної революції в нашій країні, зокрема на Україні, боролися пліч-о-пліч з нашим народом найбільш свідомі трудящі зарубіжних країн, які перебували тут у роки революції, очолювані своїми комуністичними групами, що утворилися в революційній Росії і діяли під безпосереднім керівництвом партії більшовиків. Зарубіжні інтернаціоналісти хоробро воювали проти численних ворогів робітників і селян нашої країни — німецьких окупантів, військ Антанти, петлюрівців, денікінців, білополяків, врангелівців тощо. Участь трудящих зарубіжних країн у Жовтневій революції та громадянській війні — яскравий прояв пролетарського інтернаціоналізму, свідчення того, якими близькими і зрозумілими для народів зарубіжних країн були ідеї Великого Жовтня.

Зрозуміло, що в порівнянні з мільйонними масами трудящих Країни Рад, які безстрашно билися проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції, кількість зарубіжних інтернаціоналістів, що зі зброєю в руках захищали Радянську владу, була відносно незначною. Проте політичне значення їх участі у священній боротьбі за справу Великого Жовтня величезне. Подаючи допомогу трудящим нашої країни, вони й самі політично гартувалися. Набувши в Радянській країні досвіду революційної боротьби, чимало інтернаціоналістів у себе на батьківщині йшли в наступні роки в перших рядах борців за свободу і щастя свого народу.

Про участь трудящих зарубіжних країн у Жовтневій революції та громадянській війні на Україні і розповідається в цій праці. Підготовлена відділом історії зарубіжних соціалістичних країн Інституту історії Академії наук Української РСР, вона є першим в українській радянській історіографії узагальнюючим дослідженням з даного питання. Перший розділ монографії написано доктором історичних наук І. М. Мельниковою та кандидатами історичних наук П. М. Калениченком, І. М. Куліни-

чем і П. С. Соханем. Наступні розділи книги, в яких висвітлюється участь трудящих окремих національностей у боротьбі за встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні, підготували такі товариші: про участь поляків — П. М. Калениченко, болгар — П. С. Сохань і П. Панайотов (Народна Республіка Болгарія), чехів, словаків і югославів — кандидат історичних наук І. А. Петерс, угорців — професор Львівського державного університету ім. І. Я. Франка, доктор історичних наук М. Ф. Лебович, румунів — доктор історичних наук С. М. Пархомчук, німців — І. М. Кулінич. Автор післямови — І. М. Мельникова.

В підготовці праці до друку і доборі ілюстрацій до неї брали участь наукові співробітники Л. Г. Ляшенко і В. У. Павелко. Іменний покажчик склали Л. Г. Ляшенко та В. В. Кравченко. Ілюстрації виготовив співробітник Інституту мистецтвоознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського А. О. Слонко.

Авторський колектив висловлює щиру подяку працівникам архівів, інститутів історії партії, музеїв та інших установ СРСР і зарубіжних соціалістичних країн, а також безпосереднім учасникам боротьби за владу Рад за допомогу, подану авторам книги. Автори з вдячністю сприймуть зауваження та побажання, спрямовані на більш повне і глибоке висвітлення участі зарубіжних трудящих у Великій Жовтневій соціалістичній революції та громадянській війні на Україні.

ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ І ЗАРУБІЖНІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТИ НА УКРАЇНІ

Велика Жовтнева соціалістична революція, поваливши панування капіталістів та поміщиків і встановивши диктатуру пролетаріату в нашій країні, здійснила докорінний поворот в історії людства. Вона відкрила нову епоху світової історії — епоху краху капіталізму і торжества соціалізму.

Робітничий клас Росії у союзі з трудящим селянством здійснив у жовтні 1917 р. під керівництвом Комуністичної партії історичний подвиг, вказавши трудящим усього світу шлях до визволення з-під гніту імперіалізму. «Внаслідок ряду обставин...,— говорив В. І. Ленін,— нам довелось взяти на себе весь тягар — в чому ми вбачаємо велику честь — бути застрільниками світової боротьби проти імперіалізму»¹. Характеризуючи всесвітньо-історичне значення перемоги революційного пролетаріату Росії, В. І. Ленін писав: «...ми вправі пишатись і ми пишаємося тим, що нам припало щастя почати побудову радянської держави, почати цим нову епоху всесвітньої історії, епоху панування нового класу, який пригноблюється в усіх капіталістичних країнах і йде всюди до нового життя, до перемоги над буржуазією, до диктатури пролетаріату, до визволення людства від ярма капіталу, від імперіалістичних воєн»².

Соціалістична революція в Росії мала великий вплив на долю всіх народів, на розгортання світового революційного визвольного руху. Вона наочно підтвердила правильність марксистсько-ленінського революційного вчення і озброїла міжнародний пролетаріат цінним досвідом боротьби за визволення від експлуатації.

Висунувши гасло миру і проголосивши нові принципи міжнародних відносин, заснованих на рівноправності усіх націй, Жовтнева революція викликала серед народів воюючих країн могутній рух за припинення війни і укладення справедливого, демократичного миру.

Розбивши кайдани національно-колоніального гніту, покінчивши з національними привілеями і встановивши дійсну рівноправність усіх народів, які населяють нашу країну, Жовтнева революція здобула симпатії трудящих усього світу. Здійснення Радянським урядом послідов-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 129.

² Там же, т. 33, стор. 31.

но демократичної національної політики було величезним стимулом піднесення світового національно-визвольного руху.

Народжена перемогою Великого Жовтня, перша в світі соціалістична держава робітників і селян стала оплотом свободи і незалежності, надією трудящих усього світу, які бачили в Країні Рад, в її успіхах у будівництві нового, соціалістичного суспільства запалюючий приклад переможної боротьби проти гноблення і соціальної нерівності, за свободу і щастя трудового народу.

Трудящі усього світу із захопленням зустріли звістку про перемогу соціалістичної революції в Росії. Вже перші заходи Радянської влади здобули величезну популярність серед робітників і селян зарубіжних країн.

Міжнародна ж буржуазія, відчувши в перемозі Жовтневої соціалістичної революції в Росії і утворенні робітничо-селянської держави загрозу існуванню капіталістичної системи, почала мобілізовувати сили проти фортеці соціалізму. Для цього було використано також внутрішню російську контрреволюцію. Імперіалісти намагались задушити Радянську республіку збройною інтервенцією, політичною ізоляцією, економічною блокадою. Боротьба експлуататорських класів проти Жовтневої революції набрала найгострішої форми класової боротьби — форми громадянської війни. Підтримка міжнародним імперіалізмом російської контрреволюції й антирадянська іноземна інтервенція надали цій боротьбі особливо важкого і тривалого характеру.

У винятково складних умовах проходила боротьба за перемогу Радянської влади і зміцнення завоювань соціалістичної революції на Україні.

Об'єктивною передумовою здійснення соціалістичної революції на Україні, як і в інших районах Росії, було надзвичайне загострення в 1917 р. усіх суперечностей капіталізму — економічних, політичних, національних. Розвиток соціалістичної революції на Україні відбувався на основі закономірностей, спільних для всієї нашої країни. В той же час боротьба за Радянську владу на Україні мала і деякі особливості.

Внаслідок певних історичних і географічних умов Україна стала ареною жорстокої класової боротьби і об'єктом особливих домагань імперіалістичних держав.

Великі запаси корисних копалин, родючі землі та ряд інших факторів сприяли тому, що напередодні Жовтневої революції Україна була одним з найбільш розвинутих в капіталістичному відношенні районів царської Росії. Вона мала такі великі промислові центри, як Донецький вугільний, Криворізький залізорудний і Нікопольський марганцевий басейни, Придніпровський металургійний і Харківський машинобудівний райони. Саме тут утворилися найбільші монополістичні об'єднання Росії — «Продамет», «Продвугілля» та ін.

Проте Україна все ж лишалася відсталою, в основному, аграрною околицею Росії із значними пережитками феодально-кріпосницьких відносин.

Значна частина промисловості України належала іноземному — французькому, англійському, бельгійському, німецькому капіталу. Щоб зберегти свої позиції в економіці України після Великої Жовтневої соціалістичної революції, іноземні імперіалісти надавали всіляку допомогу українській буржуазії в боротьбі проти Радянської влади. Вони намагалися також перетворити Україну на плацдарм для боротьби проти переможної революції в Росії.

Як і всі інші неруські народи Російської імперії, український народ відчував на собі ще й національний гніт. В. І. Ленін називав царську Росію тюрмою народів. Це також стосувалося і тогочасної України. Поряд з українцями, які становили переважну більшість населення, національного гніту зазнавали також трудящі інших національностей України. Напередодні революції на Україні проживало понад 2,5 млн. євреїв¹, близько 600 тис. німців², понад 500 тис. поляків³, близько 200 тис. болгар⁴, близько 100 тис. чехів та словаків⁵, а також греки, турки, серби, албанці та ін.

В зв'язку з прискореним процесом соціального розшарування міського і сільського населення і певною національною строкатистю на Україні в роки революції існувала велика кількість різноманітних буржуазних і дрібнобуржуазних партій та угруповань. В їх лавах діяли різні класово ворожі трудящим сили великородженої шовіністичної і української націоналістичної буржуазії та поміщиків, яких підтримувала міжнародна імперіалістична реакція.

Напередодні Жовтневої революції на Україні перебувала також значна кількість зарубіжних трудящих, які з різних причин потрапили до нашої країни в роки першої світової війни.

Під час війни на Україну прибули сотні тисяч біженців, головним чином, поляків. Найбільше їх було в Катеринославській, Київській, Харківській, Чернігівській, Полтавській, Волинській і Херсонській губерніях. На півдні України — в Одесі, Херсоні, Миколаєві і Севастополі, — а також у Києві, Полтаві та інших містах знаходилося багато румун-

¹ Державний архів Київської області (далі — ДАКО), ф. 142, оп. 1, од. зб. 157, арк. 4 зв.

² Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі — ЦПА ІМЛ), ф. 549, оп. 4, од. зб. 257, арк. 215.

³ ДАКО, ф. 142, оп. 1, од. зб. 157, арк. 4 зв.

⁴ Газ. «Сърп и чук» (орган Центрального болгарського бюро при ЦК КП(б) Украйни), 26 листопада 1924 р.

⁵ Газ. «Коммунист» (орган Центрального і Київського комітетів КП(б)У), 23 березня 1919; газ. «Київський коммунист» (орган Київського обласного і міського комітетів КП(б)У), 9 березня 1919 р.; А. Х. Клеванський. Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус. М., 1965, стор. 15.

ських біженців, що в зв'язку із загрозливим становищем на російсько-німецькому фронті у 1916—1917 рр. евакуювались з Румунії. Там же перебувала значна кількість болгар з Добруджі, які в 1916 р. були інтерновані Румунією, а потім потрапили до Росії як «полонені».

В різних губерніях України було також чимало заробітчан та учнівської молоді з сусідніх європейських країн і особливо з Балкан.

Найбільш численну категорію іноземних громадян становили військовополонені німецької і австро-угорської армій, серед них — німці, австрійці, угорці, чехи, словаки, серби, хорвати, словенці, болгари, поляки, турки та ін. Загальна чисельність полонених у Росії в 1917 р. становила 2,5 млн. чоловік¹. Значна частина їх перебувала на Україні. У Києві та Харкові знаходились розподільні пункти для полонених, що прибували безпосередньо з театру військових дій. Полонені, яких залишали на Україні, жили у спеціальних таборах і працювали на шахтах, заводах, лісозаготівлях, використовувались на сільськогосподарських роботах тощо.

Протягом 1916 р. в Херсонській губернії працювало 20 тис. військовополонених, Харківській — понад 18 тис., Полтавській — 12,7 тис., Київській — 7,5 тис., Подільській і Таврійській — по 2,5 тис. полонених. Крім того, додаткові заявки на полонених для сільськогосподарських робіт від Київської губернії становили 112,5 тис., Катеринославської — 30 тис., Херсонської — 14,4 тис., Полтавської — 7,5 тис. чоловік².

Багато полонених зосередилося у Києві, Одесі, Харкові, Катеринославі, Полтаві і деяких інших українських містах³. Чехів та словаків у Києві, наприклад, було більше, ніж в інших містах України та Росії⁴. На шахтах та заводах Донецького басейну працювали полонені німці, угорці і австрійці⁵. На 1 березня 1917 р. тут перебувало 108 тис. військовополонених⁶. За деякими відомостями полонені становили близько 27% усіх робітників Донецького кам'яновугільного басейну і близько 26% — металургійної промисловості Півдня Росії⁷. Багато полонених

¹ Л. И. Яковлев. Интернациональная солидарность трудящихся (1917—1922). М., 1964, стор. 47.

² Центральний Державний военно-історичний архів СРСР (далі — ЦДВІА СРСР), ф. 2000, оп. 6, од. зб. 166, арк. 9, 11—12.

³ Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), Документы и материалы. М., 1957, стор. 59.

⁴ И. Веселы. Чехи и словаки в революционной России (1917—1920 гг.). Переклад з чеської. М., 1965, стор. 19—26.

⁵ ЦДВІА СРСР, ф. 2000, оп. 6, од. зб. 166, арк. 9, 11, 12, 27, 67, 68; од. зб. 167, арк. 1—5, 12.

⁶ Ю. М. Гамрецкий. Ради України — на захисті інтересів військовополонених (1917 р.). — «Український історичний журнал», 1966, № 2, стор. 106.

⁷ А. Х. Клеванский. Военнопленные центральных держав в царской и революционной России (1914—1918 гг.). — «Интернационалисты в боях за власть Советов». М., 1965, стор. 24.

працювало на підприємствах Катеринославщини, особливо Кривого Рога та інших міст.

Становище військовополонених у царській Росії, як і російських полонених у Німеччині й Австро-Угорщині, було дуже важким. Їх жорстоко експлуатували, позбавляли політичних і громадянських прав. Це викликало справедливий протест полонених, який знаходив співчуття трудящих Росії.

Найбільш свідомі полонені ще до Жовтневої революції виявляли солідарність з революційною боротьбою українських робітників та селян і брали в ній безпосередню участь. Весною і влітку 1916 р. разом з робітниками страйкували полонені у Маріупольському порту, на Катеринославському металургійному заводі, підприємствах Донбасу. В квітні—травні 1917 р. полонені взяли участь у страйках на ряді підприємств Києва, приєдналися до загального страйку київських друкарів¹. Представники полонених входили також до складу страйкових комітетів, зокрема, у Кадіївці на Донбасі — під час страйку гірників наприкінці 1916 р.²

Військовополонені на Україні з великою надією зустріли Лютневу революцію. Вони пов'язували з нею сподівання повернутися на батьківщину, багато з них мріяло про перемогу революції в своїх країнах. Проте незабаром прийшло розчарування. Тимчасовий уряд, по суті продовжуючи політику царизму у відношенні до військовополонених, нічого не зробив для поліпшення їх матеріального становища та надання їм політичних і промадянських прав³. Активна пропаганда більшовиків допомагала полоненим розібратися у складних політичних подіях того часу і знайти вірні шляхи боротьби за мир, соціальну і національну свободу. Вже на початку березня 1917 р. революційно настроєні військовополонені у Донбасі висловлювали на зборах свою солідарність з російським пролетаріатом.

Більшовицька партія, проводячи ленінську інтернаціональну політику, надавала великого значення агітації серед іноземних трудящих, які перебували в нашій країні, залученню їх до активного політичного життя, до боротьби за перемогу і зміцнення завоювань соціалістичної революції. Зразу ж після Лютневої революції Бюро ЦК РСДРП(б) обговорило питання про роботу серед військовополонених⁴. Було вжито захо-

¹ А. М. Лисецкий. Из истории пролетарского интернационализма. — «Труды Харьковского политехнического института имени В. И. Ленина», вып. 1, т. XIII. Харьков, 1961, стор. 77.

² С. Штригниц. Из истории революционного движения среди немецких военнопленных в России накануне Октябрьской революции. — «Интернационалисты в боях за власть Советов», стор. 95.

³ А. Х. Клеванский. Военнопленные центральных держав в царской и революционной России (1914—1918 гг.), стор. 36—46.

⁴ Газ. «Правда», 6 червня 1917 р.

дів до посилення зв'язків більшовиків з революційними організаціями іноземних трудящих, створених соціал-демократами — інтернаціоналістами, які об'єднували в своїх лавах передових трудящих зарубіжних країн і виявляли інтернаціоналістські почуття готовності взяти участь у революційній боротьбі російського пролетаріату.

Такі організації виникали також на Україні. Ще наприкінці 1916 р. в одному з полків Сербського добровольчого корпусу на півдні України, сформованому з військовополонених, утворилася нелегальна революційна організація, зв'язана з більшовиками. Після Лютневої революції в корпусі було створено революційні комітети¹. В серпні 1917 р. в Києві організується Чесько-слов'янська соціал-демократична робітнича партія, яка сприяла створенню місцевих організацій в Катеринославі, Одесі, Борисполі, Фастові, Степанцях та інших населених пунктах України². Найбільш ліві представники цих організацій солідаризувалися з революційною боротьбою російського пролетаріату. Авангардом польського трудящого населення були групи революційних партій — Соціал-демократії Королівства Польського і Литви (СДКПіЛ) та Польської соціалістичної партії лівиці (ППС-лівиці). Ці групи після Лютневої революції вийшли з підпілля в нашій країні, існували в Києві, Харкові, Катеринославі, Одесі, Луганську, Олександрівську (нині Запоріжжя) і ряді інших міст. Групи СДКПіЛ разом з більшовиками брали активну участь в основних політичних кампаніях періоду підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції — виборах до Рад і міських дум, червневих демонстраціях тощо³. Значну кількість трудящих вели за собою і секції ППС-лівиці. Під впливом революційних подій відбувалась еволюція у поглядах керівництва ППС-лівиці вліво, усвідомлення помилковості поглядів російських меншовиків, з якими воно раніше солідаризувалось. Про нестійкість позиції ППС-лівиці на Україні свідчить її участь у буржуазно-націоналістичній Центральній раді, з якої вона під тиском польських робітників вийшла в січні 1918 р.⁴ У червні 1917 р. в Одесі було створено Румунський соціал-демократичний комітет дій, який об'єднав лівих румунських соціал-демократів⁵.

Хоч не всі ці організації були послідовно революційними, з їх середовища вийшло немало активних борців за Радянську владу. Вже у

¹ И. Д. Очак. Из истории участия югославян в борьбе за победу Советской власти в России (1917—1921). — «Октябрьская революция и зарубежные славянские народы». М., 1957, стор. 278—279.

² А. Х. Клеванский. Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус, стор. 104—105.

³ А. Я. Манусевич. Польские интернационалисты в борьбе за победу Советской власти в России (февраль—октябрь 1917 г.). М., 1965, стор. 224, 245—246.

⁴ Н. Яблонский. Polska autonomia narodowa na Ukraine (1917—1918). Warszawa, 1948, стор. 25, 87.

⁵ «Известия Молдавского филиала Академии наук СССР», 1960, № 6, стор. 6.

складі перших Рад робітничих і солдатських депутатів, створених у різних містах України, були представники зарубіжних трудящих. Лише до Одеської Ради робітничих депутатів у вересні 1917 р. входило 46 поляків, 6 німців, 5 греків, 2 італійці та по одному чеху, болгарину, сербу і чорногорцю. Трьох поляків обрали до складу виконкому Ради¹. Два польських соціал-демократи (Іполит Фіалек та Ігнаци Півонь) були членами Виконкому Київської Ради². До Харківської Ради входили відомі польські революціонери Фелікс Кон та Сергій Конарський³, Краматорської — два члени СДКПіЛ⁴. Представники зарубіжних трудящих були також у складі Житомирської та Олексіївської (на Донбасі) Рад робітничих депутатів⁵.

Після Лютневої революції об'єднувалися не лише прогресивні, демократичні, а й реакційні сили зарубіжних громадян на Україні. Одним з проявів цього був «загальнонаціональний» з'їзд польських організацій у березні 1917 р. в Києві. Створений на з'їзді Виконавчий комітет, до складу якого ввійшла також угодовська ППС-фракція, співробітничав з українською контрреволюційною Центральною радою⁶, яка на початку своєї діяльності проводила політику загравання з польськими і чехословацькими буржуазними колами та контрреволюційними національними формуваннями на території України.

Хід революційних подій сприяв дальшому розмежуванню класових сил і зростанню політичної свідомості передової частини зарубіжних трудящих. Найбільш свідомі з них все більше переконувались, що єдиною силою, здатною захистити їх інтереси, є більшовики. Разом з тим частина військовополонених, засліплена буржуазно-націоналістичною пропагандою, перейшла до табору контрреволюції і опинилася в чехословацьких, польських, сербських реакційних військових формуваннях.

Все це посилювало гостроту класової боротьби на Україні в 1917—1920 рр.

Український народ слідом за великим російським народом став на шлях соціалістичної революції. Важливими передумовами перемоги Радянської влади на Україні були ленінська політика пролетарського інтернаціоналізму, яка послідовно проводилася Комуністичною партією,

¹ Державний архів Одеської області (далі — ДАОО), ф. 3829, оп. 1, од. зб. 60, арк. 204.

² ДАКО, ф. 3058, оп. 1, од. зб. 5, арк. 2.

³ Державний архів Харківської області (далі — ДАХО), ф. 1772, оп. 1, од. зб. 626, арк. 5.

⁴ Газ. «Пролетарій» (орган Харківського комітету РСДРП), 6 червня 1917 р.

⁵ Ю. М. Гамрецький. Назв. праця, стор. 109—110.

⁶ H. Jabłoński. Назв. праця, стор. 29—30.

і всебічна братерська допомога російського робітничого класу трудя-
щим України в боротьбі проти «своїх» і «чужих» гнобителів.

Радянську владу на Україні було встановлено завдяки наполегли-
вій самовіданій боротьбі трудящих мас проти буржуазно-націоналістич-
ної контрреволюції та її органу — Центральної ради, якій вдалося після
повалення влади Тимчасового уряду, спекулюючи на національних по-
чуттях українського народу, на деякий час захопити владу на Україні.

Під керівництвом Комуністичної партії, спираючись на братню до-
помогу робітників і селян Радянської Росії, трудящі України добилися
перемоги над контрреволюційними силами. Перший Всеукраїнський
з'їзд Рад, який зібрався 12 (25) грудня 1917 р. в Харкові, проголосив
Україну республікою Рад і прийняв рішення про встановлення федера-
тивного зв'язку між Російською та Українською Радянськими респуб-
ліками. Тим самим було закладено міцну основу розвитку Української
Радянської держави, зміцнення дружби між українським і російським
народами. Утворений на з'їзді Радянський уряд України, одержавши
допомогу від уряду Російської Радянської Республіки, організував
збройну боротьбу проти контрреволюційних сил. До кінця січня 1918 р.
Радянську владу було встановлено майже на всій території України.

Проте робітники і селяни України змушені були ще протягом трьох
років вести сповнену важких випробувань боротьбу проти націоналі-
стичної та білогвардійської контрреволюції і зарубіжних інтервентів,
які зазіхали на завоювання соціалістичної революції. Самовідана ге-
роїчна боротьба трудящих України, що спиралась на революційний
досвід і братню допомогу російського пролетаріату, робітників і селян
усієї Радянської Росії, мудре керівництво цією боротьбою з боку Кому-
ністичної партії, озброєної ленінською програмою соціалістичної рево-
люції і побудови соціалістичного суспільства, величезна допомога ЦК
РКП(б) більшовицьким організаціям України і особиста участь вождя
революції В. І. Леніна у вирішенні питань, які мали життєво важливе
значення для українського народу, забезпечили подолання усіх пере-
шкод на шляху до перемоги Радянської влади на Україні

У полум'ї боротьби за збереження і зміцнення завоювань соціалі-
стичної революції, що її вели російський, український та інші народи
нашої країни, загартувалась їх братерська дружба, скріплена кров'ю,
пролитою в ім'я торжества ідей Великого Жовтня.

Важливe значення у захисті першої в світі соціалістичної держави
від внутрішньої та зовнішньої контрреволюції мали співчуття і підтримка
міжнародного пролетаріату, який виявив в період Жовтневої револю-
ції та громадянської війни свою інтернаціональну солідарність з рево-
люційними робітниками і селянами Росії, що виконували всесвітньо-
історичне завдання — відкрити народам усіх країн шлях до соціалізму.
Однією з найбільш яскравих форм цієї солідарності була безпосередня

участь зарубіжних трудящих-інтернаціоналістів у боротьбі за владу Рад на території нашої країни, і, зокрема, на Україні.

Точне число представників зарубіжних країн, які брали участь у боротьбі за Радянську владу на Україні, встановити неможливо, бо значна частина їх в роки громадянської війни весь час пересувалась, деято ж, віддавши своє життя за Радянську владу, залишився невідомим. Проте, як свідчать документи, у революційній боротьбі на Україні брала участь велика кількість зарубіжних трудящих, особливо з сусідніх з Україною країн.

Звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді переважна більшість зарубіжних трудящих, які перебували в нашій країні, зустріла з радістю. Декрети Радянської влади про мир і землю, декларація про рівноправність народів були близькі та зрозумілі пригнобленим трудящим не лише Росії, а й зарубіжних країн. Вони бачили в них вияв своїх заповітних сподівань і були готові зброєю в руках боротися за їх здійснення.

Коли в Харкові, Одесі, Катеринославі, Києві та в інших містах України під керівництвом більшовиків створювались загони Червоної гвардії, багато трудящих зарубіжних країн висловили бажання вступити до цих загонів або створити свої національні чи інтернаціональні червоногвардійські частини.

Важливу роль у формуванні таких загонів на Півдні України відіграв створений в грудні 1917 р. на II з'їзді Рад солдатських, матроських, робітничих та селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту та Одеського військового округу (Румчороду) новий за своїм складом більшовицький ЦВК і, зокрема, його Міжнародний відділ. Звертаючись до всіх іноземних трудящих, він в одній з своїх листівок писав: «Товариші, брати! Священна справа російської народної свободи є справою робітників усього світу»¹.

Наприкінці 1917 р. представники зарубіжних трудящих в Одесі створили свій інтернаціональний червоногвардійський загін, до якого ввійшли національні чеський, югославський, угорський та інші підрозділи. В січні дні 1918 р. вони разом з російськими та українськими трудящими боролися в Одесі за Радянську владу². У своїх спогадах про ці бої командир чеського загону Адольф Шипек писав: «Ми боролись біля юнкерського училища, штабу округу і залізничного вокзалу. Важким був бій з юнкерами. Вони незрівнянно переважали нас озброєнням: вели кулеметний вогонь, пускали проти червоногвардійців броньовик. Наші бійці мали лише гвинтівки та шаблі. Але сила була все-таки на нашому боці. Інтернаціоналісти билися відважно і наполегливо, бо зна-

¹ Партархів Одеського обкому КП України. ф. 13, оп. 2, од. зб. 16, арк. 4.

² Там же, оп. 3, од. зб. 161, арк. 7—8.

Адольф Шипек.

ли, за що боролись. Усі ми мріяли про щасливе життя трудящих, усі ми хотіли назавжди вирватись з кайданів капіталізму, який штовхнув нас у вир війни, і вірили, знали, що Жовтнева соціалістична революція вирішує долю і наших народів — чехів, сербів, хорватів, китайців. І в бій за Жовтневу революцію усі наші товариші йшли відважно...»¹ У лютому 1918 р. в Одеську інтернаціональну Червону гвардію вилися загони колишніх німецьких військовополонених під командуванням Освальда Мюллера, угорців та поляків.

У січні 1918 р. в Одесі було сформовано румунські революційні піхотний та морський батальйони з колишніх солдатів та матросів румунської армії, які перейшли на бік Радянської влади. На початку 1918 р. керовані Румунським соціал-демократичним комітетом в Одесі і Румунським військово-революційним комітетом румунські матроси майже на всіх своїх кораблях, які перебували в Одесі, Сева-

стополі та Херсоні створили військово-революційні комітети. Румунський корабель «Дуростор» став штабом революційних матросів, а будинок колишнього румунського консульства в Одесі — штабом революційних піхотних частин. Румунські революційні сили, на чолі яких стояли славні інтернаціоналісти Михай Бужор, Георге Стройч, Йон Мунтяну, підтримували тісні зв'язки з більшовиками і брали активну участь у боротьбі за встановлення та зміцнення Радянської влади на півдні України².

Організація СДКПіЛ в Одесі, яка в січні 1918 р. налічувала 500 чоловік³, також активно боролась проти військ Центральної ради. «Усі як один, — заявляли у своїй резолюції військові поляки — члени СДКПіЛ, — підемо під революційним прапором із зброєю в руках на захист Ради Народних Комісарів»⁴.

¹ Дело трудящихся всего мира. М., 1957, стор. 17.

² В. Рожко. Румынские революционные отряды на юге Советской России (январь — апрель 1918 г.). — «Интернационалисты в боях за власть Советов», стор. 208—217.

³ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине (февраль 1917 — апрель 1918). Сборник документов и материалов в трех томах, т. 3: — Борьба за распространение и упрочение Советской власти на Украине (декабрь 1917 — апрель 1918). К., 1957, стор. 479.

⁴ Газ. «Голос пролетария» (орган Одеського комітету РСДРП(б)), 13 січня 1918 р.

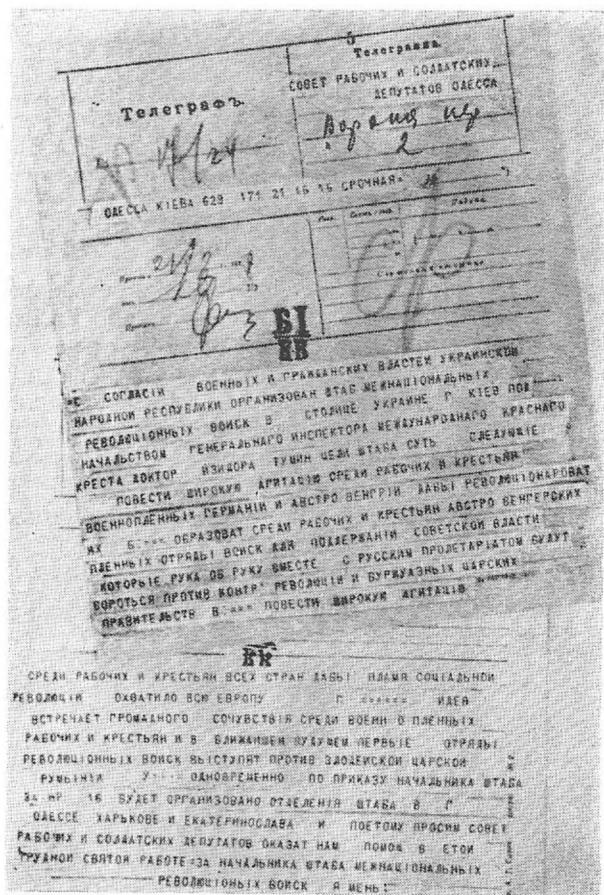
В Катеринославі наприкінці листопада 1917 р. почав формуватися сербський революційний загін, який брав участь у боротьбі за встановлення Радянської влади на Катеринославщині. За владу Рад в Катеринославі та Кам'янському (нині Дніпродзержинськ) боролись і польські інтернаціоналісти.

На Донбасі активну участь у боротьбі за встановлення Радянської влади брали військовополонені. Комітет військовополонених Юзівського району, куди входили представники німців, угорців, австрійців, італійців та румунів, у січні 1918 р. на зборах полонених ухвалив резолюцію, в якій висловлювались симпатії російському пролетаріату і гнівно засуджувались загарбницькі плани імперіалістичних держав. Надсилаючи цю резолюцію до Москви, донецькі більшовики писали: «Рада робітничих депутатів, надсилаючи що резолюцію в пресу, зного боку, вітає товаришів військовополонених за виявлену солідарність з російською робітничу революцією. Рада робітничих депутатів вірить, що недалеко той день, коли всі трудящі всіх країн замість взаємної неприязні подадуть один одному мозолисті руки, замість ненависті робітників однієї країни до робітників іншої — у братньому єднанні зіллють свою непримиренну ненависть до тих, хто першим штовхнув людство підніти меч, хто з грабіжницькими цілями вів цю братобивчу бойню і хто ще намагається задушити визволення усіх трудящих від гніту капіталу, яке почав російський робітничий клас»¹.

Пліч-о-пліч з пролетаріатом Донбасу за встановлення Радянської влади бо-

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 65-а, арк. 124.

Телеграма Одеській Раді про створення в Києві штабу міжнаціональних революційних військ (лютий 1918 р.).

ролися сотні революційно настроєних німців, угорців, австрійців, поляків, представників інших національностей. В їх числі були німецькі інтернаціоналісти Карл Шесснер, Густав Волгман, Отто Тітман, Йозеф Гуче, Еріх Ліхтенфельд¹, поляки Константи Кайзер, Маріан Но-віцький, Ігнаци Дрожняк, Станіслав Палінський та багато інших².

Зарубіжні трудящі брали участь у боротьбі за встановлення Радянської влади в Криму, Харкові, Бердянську, Миколаєві, Херсоні та інших містах і районах України. Активними учасниками боротьби за владу Рад у Харкові були поляки Сергій Конарський, Фелікс Ковальчик та ін. В Криму у боротьбі за встановлення Радянської влади загинули поляки — голова президії Таврійського губкому РСДРП(б) Ян Тарвацький та нарком внутрішніх справ Таврійської республіки Станіслав Ново-сельський.

Активну участь брали зарубіжні трудящі у боротьбі за Радянську владу в Києві, де події відзначалися особливою гостротою.

Буржуазно-націоналістична Центральна рада, захопивши владу на Україні, підтримувала контрреволюційні сили, зокрема польські, чеські та сербські реакційні військові формування. Антинародна політика Центральної ради викликала гнів і рішучий протест українських трудящих. На заклик Комуністичної партії та Українського Радянського уряду трудящі України піднялися на боротьбу проти зрадницької Центральної ради. В січні 1918 р. розгорнулися бої за Київ. У цій боротьбі проти Центральної ради та інших сил контрреволюції поряд з українцями і росіянами боролися славні сини сербського, чеського, словацького, польського та інших народів.

Ще влітку 1917 р. у Києві з революційно настроєних югослов'янських військовополонених було створено Югослов'янський революційний союз, який сформував революційний загін з 700—800 бійців. Цей загін хоробро бився проти гайдамаків у Києві, а також у Бердичеві, Бахмачі та Полтаві. Разом з арсенальцями боролися за Радянську владу також сини польського народу. Одним з керівників повстання на «Арсеналі» був польський революціонер Іполит Фіалек³. В боях за визволення Києва від контрреволюції, яку підтримувала частина чеських легіонерів, у січні 1918 р. брав участь чехословацький революційний загін, в якому нараховувалось близько 500 чоловік⁴.

Після вигнання Центральної ради і встановлення Радянської влади в лютому 1918 р. у Києві почалося формування інтернаціональних заго-

¹ І. М. Куліпич, М. М. Кошик. Революційна діяльність німецької комуністичної групи «Спартак» на Україні (1918—1919 рр.). К., 1959, стор. 31.

² ДАХО, ф. 1772, оп. 1, од. 3б, 474, арк. 4.

³ Великий Жовтень на Київщині. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції. К., 1957, стор. 78, 97, 123, 203, 297.

⁴ І. Веселы. Назв. праця, стор. 81.

нів Червоної гвардії. Було створено спеціальний штаб, який звернувся до трудящих і військовополонених зарубіжних країн, закликаючи усіх справжніх революціонерів стати на захист завоювань Великого Жовтня¹. В з'язку з створенням цього штабу в Москву було надіслано телеграму такого змісту: «За згодою військових і цивільних властей Української Народної Республіки організовано штаб Міжнаціональних революційних військ у столиці України — Києві... Мета штабу така: провести широку агітацію серед робітників та селян Австро-Угорщини і Німеччини, щоб з допомогою літератури й агітації революціонізувати їх; утворити серед військовополонених робітників і селян Австро-Угорщини загони революційних військ для підтримки Радянської влади; провести широку агітацію серед робітників та селян усіх країн Європи...»² У Києві, а потім у Полтаві, куди на початку березня переїхав штаб, він провів значну роботу серед військовополонених по формуванню інтернаціональних частин. На жаль, її було перервано загарбанням України німецько-австрійськими військами. Деякі сформовані штабом національні та інтернаціональні військові частини в з'язку з окупацією України було відправлено до Астрахані, Самари, на Урал та в інші райони країни.

Таким чином, вже наприкінці 1917 — початку 1918 р., коли точилася боротьба за встановлення Радянської влади на Україні, разом з українцями і росіянами боролись групи і окремі представники зарубіжних трудящих. Багато з них, зокрема, болгарин Асен Христев, серб Данило Сердич, поляки Фелікс Кон, Болеслав Скарбек, Сергій Конарський та інші брали безпосередню участь у створенні і зміцненні органів Радянської влади і партійному будівництві на Україні.

Не встигли трудящі України закріпити свою перемогу, як над ними нависла нова загроза. 18 лютого 1918 р. німецько-австрійські війська, скориставшись труднощами нашої країни, відновили воєнні дії. У відповідь на заклик партії та В. І. Леніна «Соціалістична батьківщина в небезпеці!» створювались загони Червоної Армії, які вже 23 лютого завдали рішучого удару німецьким загарбникам під Псковом та Нарвою і зупинили їх наступ на цій ділянці фронту. Ціною неймовірних зусиль Радянському урядові пощастило укласти Брестський мир і одержати тимчасовий перепочинок. Проте і після підписання миру з РСФРР німецькі імперіалісти, прикриваючись угодою з Центральною радою, яка

¹ Газ. «Вестник Української Народної Республіки» (орган Центрального Виконавчого Комітету Всеукраїнської Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів), 21 лютого 1918 р.; газ. «Вісник Української Народної Республіки», 26 лютого 1918 р.

² ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 11, од. 3б. 2, арк. 46.

зрадила національні інтереси українського народу, продовжували за-гарбницький похід на Україну. На заклик партії і вождя революції В. І. Леніна український народ піднявся на збройну боротьбу проти німецьких загарбників і буржуазно-поміщицької контрреволюції. І знову в цій боротьбі разом з трудящими України та Росії брали участь країні сини зарубіжних країн.

Вже в перші дні навали німецьких окупантів на Україну в червоно-гвардійських загонах, які стримували натиск чисельно переважаючих сил противника, були чеські, словацькі, польські, румунські, сербські, болгарські та інші інтернаціоналісти.

Чехословацький червоногвардійський загін протягом кількох днів хоробро бився під Жмеринкою з добре озброєними німецькими військами. Мужньо боролись з німецькими окупантами чехословацькі загони Червоної гвардії під Києвом¹. Весною 1918 р. окупанти стратили як більшовиків 25 колишніх військовополонених².

Змущені з боями відступати з України, чеські, словацькі, а також сербські, угорські, німецькі, австрійські та інші інтернаціоналісти разом з українськими і російськими червоногвардійцями хоробро захищали Ніжин, Конотоп, Золотоношу, Полтаву, Лубни, Харків та інші міста України³.

У боях проти німецьких окупантів на Україні вкрили себе немеркнучою славою загони сербських інтернаціоналістів під керівництвом Олеко Дундича, Данила Сердича та Максима Чанака. Виявивши беззавітну вірність справі Великого Жовтня, у квітні 1918 р. під Катеринославом героїчно загинув Максим Чанак разом з 50 товаришами з свого загону. Багато сербів, чехів та інших інтернаціоналістів хоробро бились у прославленому загоні героя громадянської війни В. І. Кіквідзе і групі військ Р. Ф. Сіверса. У цій групі, зокрема, воював загін з 150 чоловік на чолі з легендарним Олеко Дундичем, а також сербський загін Крутова⁴.

Весною 1918 р. проти іноземних інтервентів та внутрішньої контрреволюції самовіддано боролись на півдні України революційні загони румун-інтернаціоналістів. Разом з робітниками Брянського заводу Катеринослава в березні 1918 р. хоробро воювала рота угорських інтернаціо-

¹ А. Х. Клеванский. Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус, стор. 162; Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 81.

² Центральний державний архів Жовтневої революції СРСР (далі — ЦДАЖР СРСР), ф. 393, оп. 4, од. 3б, 26, арк. 135.

³ В. А. Антонов-Овсеенко. Записки о гражданской войне, т. II, М.—Л., 1928, стор. 54, 86—89, 127—128, 245, 295 та ін.; И. Веселы. Назв. праця, стор. 87—88; А. Х. Клеванский. Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус, стор. 162—163.

⁴ И. Д. Очак. Назв. праця, стор. 303, 308—309.

налістів¹. В квітні 1918 р. поблизу Микитівки (Донбас) проти сил контрреволюції бився інтернаціональний загін чисельністю понад 250 чоловік. Трохи раніше в Луганську було сформовано загін інтернаціоналістів під командуванням чеха Франца Гашека².

Представники трудящих зарубіжних країн воювали не тільки в спеціально сформованих інтернаціональних загонах, а й входили до складу інших частин Червоної Армії.

Рух інтернаціональної солідарності з революційними робітниками і селянами Росії, які героїчно відстоювали завоювання Жовтневої революції, охопив значну частину іноземців, які, перебуваючи в нашій країні, не могли залишитись лише свідками подій. Завдяки підтримці і дійовій допомозі більшовицької партії, інтернаціоналістський рух зарубіжних трудящих, який мав велике значення також у розвитку революційних подій в інших країнах, набирав все більш організованого характеру.

Винятково великую увагу діяльності революційних організацій зарубіжних інтернаціоналістів приділяв В. І. Ленін. За його особистою участю було проведено підготовчу роботу по створенню національних комуністичних груп при РКП(б) — угорської, румунської, німецької, югославської, чехословацької, болгарської та ін. В травні 1918 р. національні групи зарубіжних комуністів об'єдналися в Центральну федерацію іноземних груп при ЦК РКП(б). Першим головою федерації було обрано видатного діяча угорського революційного руху Бела Куна.

Діючи під безпосереднім керівництвом ЦК РКП(б), федерація проводила значну роботу по створенню її організаційному оформленню іноземних комуністичних груп на місцях, особливо в районах великої концентрації військовополонених, спрямовувала політичну, агітаційно-пропагандистську роботу комуністів серед зарубіжних трудящих в Радянській країні, підносила класову свідомість іноземців, залучала їх до боротьби проти ворогів Радянської влади, готувала до участі в революційних подіях у них на батьківщині.

¹ Центральний державний архів Радянської Армії (далі — ЦДАРА), ф. 28361, оп. 3, од. зб. 884, арк. 24.

² Там же, ф. 14, оп. 1, од. зб. 128, арк. 69—72.

М. О. Щорс.

Р. Ф. Сіверс — командуючий групою військ Червоної Армії Харківського напрямку.

Багато уваги Федерація іноземних комуністичних груп приділяла формуванню і поповненню інтернаціональних частин Червоної Армії. При Федерації було створено спеціальну військову секцію, до складу якої входило по одному представнику від усіх груп Федерації. Зарубіжні комуністи намагалися залучити до інтернаціональних підрозділів Червоної Армії якнайбільше трудящих, військових спеціалістів, медичного персоналу з числа колишніх військовополонених та іноземних громадян на території Радянської країни.

Федерацію іноземних комуністичних груп було створено в той час, коли трудящі України вели тяжку боротьбу проти німецько-австрійських окупантів. Багато зарубіжних трудящих під час німецької окупації України брало участь у партизанській боротьбі українського народу проти німецьких загарбників, яку очолювала КП(б)У—складова і невід'ємна частина більшовицької партії нашої країни. Висловлюючи солідарність з героїчною боротьбою українського народу, на 1-му з'їзді КП(б)У в липні 1918 р. з палкими привітаннями виступили представники соціал-демократії Королівства Польського і Литви (Бобінський), німецької (Тома), угорської (Поор), чехословацької (Муна), румунської (Пескало) та південнослов'янської (Маркович) комуністичних груп при РКП(б), а також голова Федерації іноземних груп РКП(б) полуменій угорський революціонер Бела Кун¹.

Велику роботу проводив Київський підпільний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України, який під час німецько-австрійської окупації об'єднував партійні організації Київщини, Чернігівщини, Полтавщини, Волині та Поділля. Створені ним ревкоми та штаби розгорнули велику роботу по підготовці повстання проти окупантів, розкладу німецької та австро-угорської армій і створенню в солдатських частинах спартаківських груп². В липні 1918 р. у Києві було сформовано нелегальний комітет іноземних комуністів³.

¹ Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1964, стор. 238; Протоколы 1-го съезда Коммунистической партии (большевиков) Украины. М., 1918, стор. 8—9.

² Під гнітом німецького імперіалізму. 1918 рік на Київщині. К., 1927, стор. 52.

³ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 249, арк. 8; газ. «Киевский коммунист», 9 березня 1919 р.

Більшовики Одеси, перебуваючи в підпіллі, випускали листівки німецькою, угорською, румунською, польською, болгарською та іншими іноземними мовами, в яких намагались донести до найширших мас зарубіжних трудящих на півдні України правду про події того часу. В Ананьївському партизанському загоні на Одещині під командуванням більшовика С. М. Недолуженка хоробро воювали болгари Нікола Попов та Іван Алабаді. Багато болгар було у створених в 1918 р. на Одещині партизанських загонах Г. І. Котовського та В. І. Райнова¹.

За завданням ЦК КП(б)У в період німецько-австрійської окупації зарубіжні комуністи вели агітаційну роботу серед «ворожих військ на Україні, в тому числі в двох польських корпусах легіонерів². ЦК КП(б)У було створено спеціальний Відділ агітації серед окупованіх військ, очолюваний відповідальним працівником Федерації іноземних груп РКП(б)³. Іноземні комуністи, які перебували у Москві, неодноразово надсилали на окуповану Україну своїх агітаторів та агітаційно-пропагандистську літературу⁴.

Під час німецько-австрійської окупації частина зарубіжних трудящих, насамперед військовополонені та біженці, на підставі угод Центральної ради з урядами Австро-Угорщини та Німеччини⁵ почали повертатись до своїх країн.

У листопаді 1918 р. почалась революція у Німеччині. Високо оцінюючи значення революції німецького пролетаріату, В. І. Ленін вважав її важливим фактором у визволенні України від німецьких загарбників. Одержавши звістку про революцію, він негайно радіограмою дав вказівку усім Радам робітничих і солдатських депутатів широко повідомити німецьких солдатів на Україні і Східному фронті про цю винятково важливу подію⁶. 13 листопада В. І. Ленін знову надіслав телеграми Унечській організації РКП(б) та Орловському губкому РКП(б), спеціально для українців, в яких наполягав на необхідності негайно повідомити всіх німецьких солдатів про революцію в Німеччині, щоб революціонізувати їх і залучити до справи визволення України. «Хай рево-

¹ Партархів Одеського обкому КП України, ф. 13, оп. 3, од. зб. 36, арк. 8; од. зб. 146, арк. 1—3; М. Д. Дыхан. Болгари в бригаде Г. И. Котовского. — «О дружбе вечной и нерушимой». Л., 1963, стор. 71.

² L. Grosfeld. Polskie reakcjonne formacje wojskowe w Rosji (1917—1919). Warszawa, 1956, стор. 110—142.

³ Партийний архів Інституту історії партії ЦК КП України та філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі — ПА ЦК КП України), ф. 1, оп. 1—2, од. зб. 3, арк. 7.

⁴ ЦГА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. зб. 4, арк. 19—20; оп. 11, од. зб. 12, арк. 3, 6, 10, 22, 23 та ін.

⁵ ДАКО, ф. 1787, оп. 9, од. зб. 1, арк. 185—189.

⁶ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 37, стор. 183—184.

люційні солдати Німеччини,— писав В. І. Ленін,— завершать почату ними славну німецьку революцію арештом білогвардійців на Україні і визволенням України»¹.

Більшовики України і німці-інтернаціоналісти посилили революційну агітацію серед німецьких солдатів, які створили свої Ради в Києві, Харкові та інших містах України. В більшості німецьких гарнізонів Одеської щойно створені Ради солдатських депутатів надіслали вітальні телеграми берлінському пролетаріату². Німецькі солдати у Севастополі, зібравшись 12 листопада на мітинг, зустріли звістку про революцію у Німеччині вигуками «Ура!» і обрали Раду солдатських депутатів³. Солдати німецьких і австро-угорських гарнізонів у Києві, Харкові та інших містах України відкрито висловлювали радість з приводу революції і вимагали відправки їх на батьківщину. Німецьке командування змушене було почати евакуацію окупованіх військ.

Героїчна боротьба українського народу під керівництвом Комуністичної партії проти німецьких інтервентів і велика робота більшовиків України та німецьких комуністів-спартаківців по розкладу німецької окупаційної армії сприяли розвитку революційних подій у Європі і зміцненню інтернаціональної солідарності міжнародного пролетаріату. В. І. Ленін писав, що завоювання України німецькими імперіалістами «було величезною національною жертвою, а пролетарів і бідніших селян України воно загартувало і посилило, як революційних борців за інтернаціональну робітничу революцію. Україна потерпіла — інтернаціональна революція виграла, «крайбестивши» німецьке військо, ослабивши німецький імперіалізм, зближивши німецьких, українських і російських робітничих революціонерів»⁴.

У боротьбі проти німецького імперіалізму трудящі України спирались на братерську допомогу великого російського народу. В зв'язку з поразкою блоку Центральних держав, розвалом монархії Габсбургів та революцією у Німеччині ЦВК РРФСР 13 листопада 1918 р. анулював кабальний Брестський договір. Це дало можливість Радянському уряду подати всебічну допомогу трудящим України в її визвольній боротьбі. Було створено групу військ Курського напрямку з головним завданням допомогти українському народові у визволенні України від окупантів. З Москви, Петрограда та інших міст відрядили 2,5 тис. комуністів, а також військові частини — Уральську, Московську робітничу дивізії та ін.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 50, стор. 206.

² В огне гражданской войны. Сборник документов и материалов, Одесса, 1962, стор. 121.

³ Борьба за Советскую власть в Крыму. Документы и материалы, т. II. Симферополь, 1961, стор. 55.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 91.

Сформований 28 листопада 1918 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України наступного дня звернувся з маніфестом до українського народу, закликаючи його до боротьби проти німецьких окупантів і гетьмана Скоропадського за встановлення влади Рад. На першому ж засіданні уряду було утворено підвидділ іноземної пропаганди¹.

Федерація іноземних груп РКП(б), що знаходилась у Москві, посилила в цей час агітаційно-пропагандистську діяльність серед солдатів німецької та австро-угорської окупаційних армій на Україні і колишніх військовополонених. Поступово центр ваги в роботі Федерації переміщується ближче до нейтральної зони між Росією та Україною — в Орел² і Курськ, де знаходились ЦК КП(б)У та Тимчасовий уряд Радянської України. Кращих пропагандистів Федерація надіслала у розпорядження ЦК КП(б)У, Тимчасового робітничо-селянського уряду України та командування Червоної Армії на Українському фронті. Тільки протягом листопада 1918 р. з німецької групи Федерації прибуло на Україну близько 20 агіторів, з угорської — 10 і т. ін.³

Один з членів Київського підпільного обкуму КП(б)У В. Чернявський в своїх спогадах писав: «Робота серед німецьких солдатів особливо почала розвиватися після того, як відбулася революція в Німеччині і було повалено Вільгельма. До нас почали прибувати з Москви німці-комуністи. Вони надходили у наше розпорядження, і їх розподіляли по всій Київщині. Робота серед німецьких солдатів виявлялась і в

Г. І. Котовський.

¹ Центральний державний архів Жовтневої революції УРСР (далі — ЦДАЖР УРСР), ф. 2, оп. 1, од. зб. 14, арк. 1.

² ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 14, арк. 62.

³ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. зб. 10, арк. 23, 24, 31; ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 304, арк. 1.

тому, що поширювались листівки, відозви та інша література німецькою мовою, а також створювались спартаківські групи і максимально використовувались зв'язки для надання технічної та фактичної допомоги у повстанні, яке ми готовали. Техніка обслуговування нами німецьких груп була поставлена порівняно непогано»¹. Після приїзду в листопаді 1918 р. з Москви німецьких комуністів Еккерта, Фукса, Перла та Урбанського діяльність київської організації іноземних комуністів значно активізувалась, зокрема, було обладнано підпільну друкарню, яка випускала німецькою мовою листівки та відозви. Одержану у німецьких солдатів зброю комуністи передавали Київському комітетові КП(б)У².

Активну діяльність серед німецьких окупантів проводила також Харківська організація КП(б)У. Як згадував учасник більшовицького підпілля в Харкові залізничник Грязев, більшовики поширювали серед німецьких солдатів, які були в ешелонах на станції Харків-сортувальний, листівки. «Пам'ятаю, як тов. Кабаненко (один з керівників харківських більшовиків.—Авт.) привіз з нашого Харківського підпільного комітету цілі тюки прокламацій, майже як мануфактуру,— писав тов. Грязев. ...Ми носили ці прокламації сотнями і проходили на сортувальній по ешелонам»³. З німецьких інтернаціоналістів, надісланих федерацією до Харкова, на початку грудня 1918 р. було створено підпільну групу, завдання якої полягало в проведенні комуністичної агітації серед німецьких солдатів. Учасники групи у другій половині грудня 1918 р. почали видавати газету «Вархайт» тиражем понад 10 тис. примірників, систематично організовували мітинги для німецьких солдатів Харківського гарнізону, із зброєю в руках боролись проти петлюрівців за встановлення у Харкові Радянської влади⁴.

Восени 1918 р. повстанський рух проти німецьких окупантів і гетьманщини охопив Україну. Виконуючи рішення II з'їзду КП(б)У (жовтень 1918 р.), партізанські загони перейшли в рішучий наступ. В листопаді трудачі Горлівського і Єнакіївського районів відновили владу Рад⁵. Активну боротьбу вели партізани Київської, Подільської та інших губерній.

У другій половині листопада 1918 р. спільним наступом Червона Армія і українські повстанські війська швидко визволяли територію України.

Після революції у Німеччині серед інтернаціоналістів, які перебували у різних місцях нашої країни, посилилось бажання переїхати на

¹ Під гнітом німецького імперіалізму. 1918 рік на Київщині, стор. 52.

² Газ. «Київський комуніст», 9 березня 1919 р.

³ Партархів Харківського обкому КП України, ф. 10, зв. 7, од. зб. 234, арк. 20, 23, 44, 45.

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 250, арк. 1—2.

⁵ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 249.

Україну і взяти участь у боротьбі за її визволення. Вони сподівалися, якщо дозволять умови, разом з Червоною Армією повернутися на батьківщину. Враховуючи це, наприкінці 1918 р. Федерація іноземних груп ЦК РКП(б) ухвалила рішення про переведення інтернаціональних частин на Український фронт. Про це рішення 7 грудня 1918 р. було повідомлено В. І. Леніна і Я. М. Свердлова. Військова секція Федерації розгорнула велику роботу по доукомплектуванню інтернаціональних загонів, підбору командирів і комісарів цих загонів і відправці їх на Україну¹. На Український фронт прибували інтернаціоналісти з Москви, Пермі, Оренбурга, Астрахані, Царицина та багатьох інших міст країни.

За рішенням уряду України від 27 грудня 1918 р. про створення Української Червоної Армії було сформовано дві українські радянські дивізії, одна з яких становила основу групи військ Київського напрямку, а друга — Харківського. До Червоної Армії вливались все нові загони інтернаціоналістів, які вважали захист першої в світі соціалістичної держави своїм пролетарським обов'язком. Вже наприкінці 1918 р. в Червоній Армії налічувалось близько 50 тисяч бійців-інтернаціоналістів². До складу 2-ї Української радянської дивізії входив інтернаціональний полк, який на початку 1919 р. вів боротьбу з петлюрівцями в районі Ізюма, Катеринослава та інших міст. У Донбасі діяв повстанський батальйон, що іменував себе 8-м інтернаціональним полком, і 2-й інтернаціональний полк, який вів бої у складі 16-ї стрілецької дивізії ім. Кіквідзе³.

Командування українськими радянськими військами використовувало революціонізованих солдатів колишньої окупантійної армії, які лишилися на Україні, для несення караульної служби. Зокрема, у Харкові в січні 1919 р. караульну службу здійснювали німецькі війська. До складу Полтавського караульного полку входили німці, чехи, угорці і румуни⁴. Із колишніх німецьких солдатів у Харкові було створено інтернаціональні загони Червоної Армії, заражовані до 2-го Московського комуністичного інтернаціонального полку⁵.

Ще неповністю звільнені були українські землі з-під німецько-гетьманського ярма, як імперіалісти Антанти, які давно виношували плани

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 138, арк. 11—12; ф. 2, оп. 1, од. зб. 14, арк. 15, 20, 98; ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. зб. 84, арк. 120.

² Там же, оп. 1, од. зб. 14, арк. 11 зв.; ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 4 (загальний відділ), од. зб. 57, арк. 14 зв.

³ В. А. Антонов-Овсеенко. Записки о гражданской войне, т. III, М.—Л., 1932, стор. 190—191, 195, 198; Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922).

⁴ В. А. Антонов-Овсеенко. Назв. праця. т. III, стор. 108, 188.

⁵ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 250, арк. 5.

загарбання України, наприкінці листопада 1918 р. почали висадку військ на Чорноморському узбережжі.

На Україні знову підняла голову буржуазно-націоналістична контрреволюція. На зміну тікаючій разом з окупантами маріонетці німецько-го імперіалізму гетьману Скоропадському прийшли петлюрівці. В середині листопада 1918 р. блок буржуазно-націоналістичних партій України створив так звану Директорію на чолі з Винниченком і Петлюрою, яка 14 грудня захопила владу в Києві і, спираючись на підтримку іноземних імперіалістичних сил, розгорнула боротьбу проти Радянської влади. Ці зрадники народу звернулись до Антанти у Версаль з проханням якнайшвидше надіслати війська на Україну, залякаючи їх тим, що найближчим часом на Рейні може з'явитись інтернаціональна «більшовицька армія»¹.

Трудящі України під керівництвом Комуністичної партії піднялися на рішучу боротьбу проти нових іноземних інтервентів і української буржуазно-націоналістичної контрреволюції. Центром цієї боротьби став південь України, зокрема місто Одеса, звідки війська Антанти, що висадились, розраховували почати окупацію всієї України.

Величезну агітаційну роботу серед військ інтервентів проводила створена на початку 1919 р. Колегія іноземної пропаганди при Одесько-му підпільному обкомі КП(б)У, відома під назвою Іноземної колегії. Її діяльність проходила під безпосереднім керівництвом видатного революціонера І. Ф. Смирнова (Ласточкина). Работою колегії постійно цікавились ЦК РКП(б) і особисто В. І. Ленін. Вони невтомно піклувалися про зміцнення її досвідченими і стійкими комуністами. В своїй діяльності колегія спиралася на двотисячний загін одеських більшовиків-підпільнників, тісно зв'язаних з народними масами. Без їх активної підтримки не були б досягнуті колегією такі відчутні результати.

Керівним органом Іноземної колегії була президія, до складу якої входили: відважна революціонерка, а пізніше — відомий партійний діяч С. І. Соколовська («Олена»); славна дочка французького народу, організатор французької групи РКП(б) у Москві Жанна Лябурб; відважний румунський комуніст Альтер Залік і, ймовірно, Гелена Гжелякова. З діяльністю Іноземної колегії тісно пов'язане ім'я члена Південно-Російського бюро Комінтерну, славного сина французького народу Жака Садуля.

Колегія мала два відділи: агітаційно-організаційний і літературний. Перший з них займався поширенням революційної літератури та усною пропагандою і агітацією серед військ ворога. Літературний відділ керував виданням листівок і газети «Комуніст», яка друкувалася французькою мовою. Цією газетою цікавився В. І. Ленін. У телеграмі

¹ В. А. Антонов - Овсепенко. Назв. праця, т. III, стор. 93.

голові Тимчасового робітничо-селянського уряду України, надісланій у січні 1919 р., Володимир Ілліч писав: «Кажуть, у Харкові є кримські і одеські газети, у тому числі французька одеська. Дуже прошу дати розпорядження негайно збирати комплекти і надсилати їх сюди регулярно»¹.

Іноземна колегія складалася з національних комуністичних груп: французької, польської, румунської, сербської і грецької, які вели кваліфіковану агітаційну роботу в національних частинах армії інтервентів. За деякими даними до складу Іноземної колегії входила також англійська група².

Найчисленнішою і найактивнішою була французька група, що пояснювалось великою питомою вагою французьких військ серед окупантів. У цій групі працювали Жанна Лябурб, професійний революціонер, член більшовицької партії з 1905 р., Яків Єлін, політемігранти, які повернулись з Франції, Михайло Штилівкер і Олександр Вапельник, польська вчителька-комуністка Гелена Гжелякова, комуніст-грузин Калістрат Саджая-Калиниченко та ін. Членам групи діяльно допомагали революційно настроєні французькі матроси і солдати Люсьєн Теріон, Альберт Макгі, Ежен Рібо, Луї Міне, Жак Лагард, Мішель Міласне і багато інших.

Активно діяла польська група, у якій працювали згадана вже Гелена Гжелякова і Ян Вімут-Гжеляк, Антоні Громніцький, Антоні Невінський, Владислав Шершень, Володимир Станевич та ін. Польська група провела значну агітаційну роботу серед польських легіонерів. Вона надрукувала польською мовою шість відозв. В результаті, коли радянські війська весною 1919 р. підійшли до Одеси, багато польських солдатів перейшло на бік Радянської влади³.

Енергійну діяльність розгорнула румунська група Іноземної колегії, яку очолював Альтер Залік. Визначну роль в її роботі відігравав ве-

I. F. Смирнов-Ласточкін.

¹ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 50, стор. 249.

² В. Г. Коновалов. Герои Одесского подполья. М., 1960, стор. 67—69.

³ Газ. «Коміпа» (орган Одеської групи Комуністичної робітничої партії Польщі), 26 квітня 1919 р.; В. А. Антонов-Овсеенко. Назв. праця, т. III, стор. 223.

С. І. Соколовська («Олена»).

теран румунського робітничого руху Михай Бужор. Чимало членів групи володіли французькою мовою, що полегшувало їм ведення агітації також серед французьких матросів і солдатів. До групи входили також болгари, що вели агітацію переважно серед болгарського населення Бессарабії, загарбаної Румунією. Встановлений румунськими комуністами зв'язок з відповідальними працівниками у штабі командування Антанти дозволяв одержувати важливі для одеського підпілля документи.

У грудні 1918 р. з Москви разом з Жанною Лябурб Центральна Федерація іноземних груп при ЦК РКП(б) надіслала до Одеси сербських комуністів Стойко Раткова, Вальмана Драгана і Живанко Степановича, які стали ядром сербської групи Іноземної колегії. Група розгорнула агітаційну роботу серед військовополонених сербів і хорватів в Одесі.

Грецька група комуністів, в яку входили А. Іоанніді, В. Атанасов, Н. Шку-

ренко і Мамендос, вела активну агітаційну роботу серед грецьких підрозділів армії інтервентів. В результаті грецькі солдати в ряді випадків відмовлялись виступати проти Червоної Армії, а частина їх перейшла на бік радянських військ¹. Серед військ Антанти в цей час вела пропаганду також революційна група, створена ще у 1918 р. у м. Константинополі (Туреччина), де формувалися війська інтервентів перед відправкою до Росії. Константинопольська група, на чолі якої стояли греки Серафим Максимос та Анастасій Захаріадіс і болгарин Никола Трайчев, мала свою друкарню і видавала літературу французькою, англійською, грецькою, російською, румунською та іншими мовами. Цю пропагандистську літературу інтернаціоналісти поширювали серед флотських екіпажів військ Антанти.

Революційна пропаганда дала свої наслідки. Ще у грудні 1918 р. підняли повстання болгарські моряки з крейсера «Надежда», яке хоч і зазнало поразки, але було запалюючим прикладом для інших іноземних моряків. У квітні 1919 р. французькі моряки броненосців «Жан Барт», «Франс», «Мірабо», а потім і флагманського корабля «Вальдек Руссо» повстали, відмовилися воювати проти Радянської республіки і вимагали відправити їх на батьківщину.

В. І. Ленін розглядав це як одну з великих перемог пролетарського

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 250, арк. 103.

інтернаціоналізму. «Ця перемога, яку ми здобули, примусивши забрати англійські і французькі війська, була найголовнішою перемогою, яку ми здобули над Антантою. Ми у неї відняли її солдатів»¹, — говорив В. І. Ленін, виступаючи на VII Всеросійському з'їзді Рад.

Діяльність Іноземної колегії серед військ інтервентів є яскравою сторінкою історії пролетарської солідарності зарубіжних трудящих з народами Радянської країни².

Жанна Лябурб.

З визволенням українських земель від внутрішніх та іноземних ворогів у великих промислових центрах республіки, де була значна кількість зарубіжних трудящих, групи іноземних комуністів виходили з підпілля, створювались нові групи.

Харківська група німецьких комуністів, яка після визволення міста вийшла з підпілля, разом з німецьким відділом при Тимчасовому робітничо-селянському уряді України продовжувала вести значну агітаційну роботу серед солдатів 1-го німецького армійського корпусу, що чекав відправки на батьківщину. Солдатські маси були дуже сприятливим середовищем, в яке німецькі інтернаціоналісти кидали слова правди про Радянську владу, про боротьбу трудящих Країни Рад. Секретар ЦК КП(б) України Е. І. Квірінг, виступаючи на III з'їзді КП(б)У, відзначав, що «багато і багато тисяч солдатів, які... перевезені через Радянську Росію додому, впевнено заявили, що лише тепер переконались у тому що таке Радянська влада, що вони тепер бачать що таке радянське будівництво, і що у себе дома вони здійснять таку ж радянську політику, яка проводиться у Радянській Росії»³.

На початку січня 1919 р. у визволеному Харкові організаційно оформилась група польських комуністів, яка нараховувала близько 70 чоловік. Вона встановила міцні зв'язки з групами польських комуністів у Краматорську, Катеринославі, Слов'янську, Олександрівську, Кам'янському і Києві⁴. 1 квітня почалося видання газети «Штандар комуніз-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 187.

² Про діяльність Іноземної колегії див. В. Г. Коновалов. Иностранный коллегия. Одесса, 1958; його ж. Герои Одесского подполья.

³ ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 14, арк. 18.

⁴ Там же, ф. 1, оп. 4, од. зб. 69, арк. 7—7 зв.; од. зб. 184, арк. 37; од. зб. 186, арк. 173; од. зб. 193, арк. 59.

му» — органу Харківської групи Комуністичної робітничої партії Польщі. Редактором газети був один з найстаріших діячів польського революційного руху Фелікс Кон.

В середині лютого 1919 р. у Києві вийшов перший номер газети «Комуніста польські». В її редакції працювали Скарбек (Шацький), С. Конарський, С. Тітовський. З 11 березня замість газети «Комуніста польські» стала виходити газета «Глос комуністи». В цей час у київській групі польських комуністів налічувалось понад 300 чоловік¹.

Весною 1919 р. сформувалась група польських комуністів в Одесі. В ній було 50 чоловік². 10 квітня 1919 р. вийшов перший номер газети «Комуна». Керівником групи і редактором газети був Ян Вімут-Желяк — активний діяч СДКПіЛ у Польщі, учасник V з'їзду РСДРП(б), засуджений в 1913 р. на вічне поселення в Єнісейській губернії, прибув до Одеси після революції. Група польських комуністів існувала також в Катеринославі³.

Після визволення Києва з підпілля вийшов Комітет іноземних комуністів (більшовиків), який об'єднував німців, угорців, австрійців, чехів, словаків, сербів, хорватів, румунів та болгар. Він проводив агітаційну роботу серед колишніх військовополонених і взагалі іноземців, які жили на Україні, надсилає агіаторів за кордон, брав участь у формуванні інтернаціональних частин⁴.

Наприкінці березня 1919 р. в Києві почала роботу Федерація іноземних комуністичних груп на Україні, центр діяльності якої в ході боротьби переміщався з Москви близче до українських земель. Це було викликано тим, що після початку революції в Німеччині та Австро-Угорщині з України, яка була близче до цих країн, ніж інші райони Радянської країни, військовополонені та інші категорії іноземних трудящих могли легше повернутись на батьківщину. Переїзд керівників діячів Федерації пояснювався також прагненням зарубіжних інтернаціоналістів взяти участь у боротьбі українського народу проти внутрішніх ворогів і нових зарубіжних інтервентів, які посунули на Україну після вигнання німецьких і австрійських окупантів.

До складу Федерації входили групи комуністів Болгарії, Німеччини, Австрії, Угорщини, Румунії, Чехословаччини, Югославії та Польщі⁵. Федерація підтримувала тісний зв'язок з Південно-Російським бюро ЦК РКП(б), з ЦК КП(б)У, Народними комісаріатами закордонних

¹ П. М. Қалениченко. Польські трудящі в боротьбі за зміщення Радянської влади (1918—1920 рр.). — «Український історичний журнал», 1965, № 11, стор. 56.

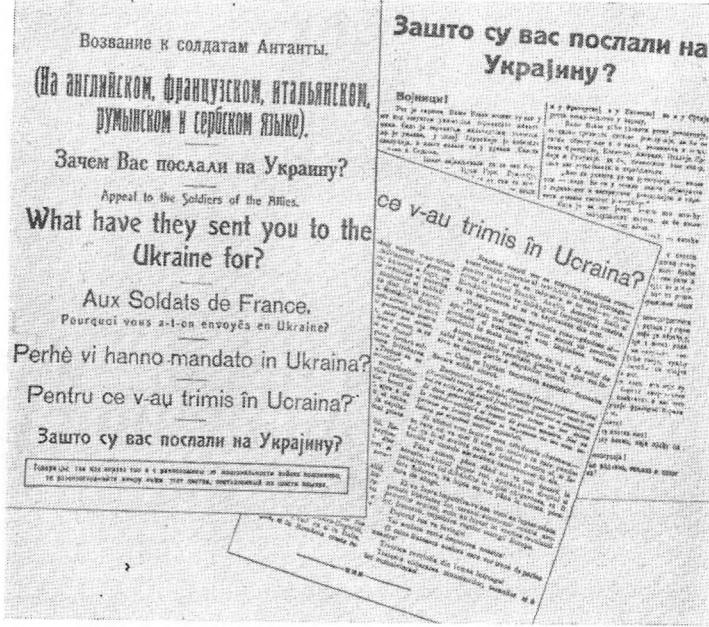
² Газ. «Głos komunisty» (орган Київського комітету Польської секції Комуністичної партії України), 4 травня 1919 р.

³ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 186, арк. 55.

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 249, арк. 8; од. зб. 250, арк. 58.

⁵ Газ. «Коммунист», 30 березня 1919 р.

Звернення до солдатів Антанти, видані російською, англійською, французькою, італійською, румунською та сербською мовами.

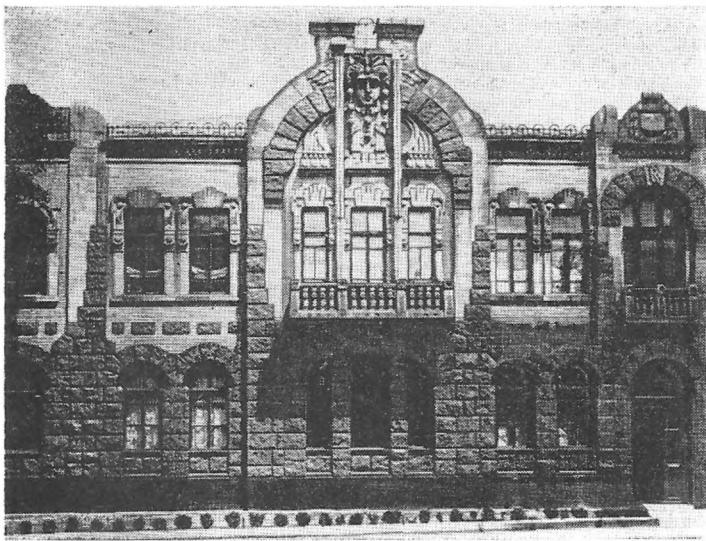
справ РСФРР і УСРР*, Відділом міжнародної пропаганди уряду Радянської України та іншими установами. У звіті про діяльність Федерації за 1919 р. говорилось, що її створено «за московським взірцем», «основним її завданням була посилення підготовка агіаторів і відправка їх на батьківщину», «всі групи мали зв’язок з підпільними організаціями у відповідних країнах»¹.

Керівними діячами Федерації іноземних комуністичних груп в середині квітня 1919 р. були тт. Пеньковський (німецька група), Болгаров (болгарська група)², Главатий (югослов’янська група), Хораз (чехословацька група), Лайнштейн (румунська група), Фукс (угорська група). До президії Федерації, обраної через місяць, входили тт. Хандлірж (голова президії, представник чехословацької групи), Похітонов (секретар президії, представник французької групи) і Юракович (член президії, представник югослов’янської групи). До кінця травня 1919 р. остаточно оформились президії (виконкоми) національних комуністичних груп. Німецьку групу очолювали тт. Штандке і Шмуде, угорську — тт. Гросс, Балла і Нарвод, югослов’янську — тт. Цукич, Юракович і

* Скорочення подаються відповідно до найменувань Російської федерації та Української РСР того часу.

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 4, од. зб. 32, арк. 8.

² Основний склад болгарської групи наприкінці квітня 1919 р. зосередився в Одесі, де її роботу очолив Стоян Джоров.

Будинок у Києві по вул. Лютеранській, 23 (тепер — Енгельса), де містилась Федерація іноземних комуністичних груп у 1919 р.

Бородинович, чехословацьку — тт. Синек, Салат і Букач, румунську — тов. Ляйнштейн, французьку — тт. Похітонов і Депольє і польську — тт. Скарбек і Левін¹.

Великого значення розвитку інтернаціоналістського руху і діяльності іноземних комуністичних груп на Україні надавав Комінтерн, І конгрес якого відбувся в Москві на початку березня 1919 р. Керівництво Комінтерну схвалило рішення про утворення на Україні свого Бюро. Газета «Коммунар», що виходила у Харкові, писала: «В зв'язку з важливістю роботи, що проводиться для розвитку соціалізму у Західній Європі і на Балканах, Бюро Комінтерну вирішило утворити відділення і на Україні»². Створене в червні 1919 р. Південно-Російське бюро Комінтерну почало свою діяльність у Києві. Значну роботу Бюро Комінтерну проводило також в Одесі, де представником його був Жак Садуль³.

З приїздом до Києва представників III Інтернаціоналу пожвавилася політична робота іноземних комуністів серед інтернаціоналістів-червоноармійців. 18 травня 1919 р. Федерація організувала в Києві великий інтернаціональний мітинг, присвячений запису добровольців до Червоної Армії, на якому з промовами виступили представники німе-

¹ Газ. «Коммунист», 16 квітня, 14 травня, 1 червня 1919 р.

² Газ. «Коммунар» (орган Харківського губкому КП(б)У), 19 червня 1919 р.

³ Газ. «Одеський коммунист» (орган Одеського губкому КП(б)У), 7 червня 1919 р.

цької, чехословацької, югослов'янської та французької комуністичних груп¹.

У липні 1919 р. Бюро III Інтернаціоналу провело мітинги в місцях зосередження інтернаціональних частин Червоної Армії для мобілізації їх зусиль на боротьбу проти денікінського і петлюрівського наступу.

На багатотисячному мітингу червоноармійців, військовополонених та іноземців-комуністів, який відбувся 6 липня в Києві, з промовами виступили Д. З. Мануйльський, О. М. Коллонтай, Ф. Я. Кон та представники від іноземних комуністичних груп — угорської, чехословацької, німецької, румунської, французької, югослов'янської, італійської та ін.² Звертаючись до бійців-інтернаціоналістів, представників зарубіжних трудящих на Україні, Д. З. Мануйльський говорив: «Пролетаріат в усьому світі розмовляє мовою світової революції... і ваша допомога, яку ви подаєте в цей грізний час Радянській республіці, є захистом інтересів робітничого класу. У вашій перемозі ми вбачаємо здійснення найкращих сподівань людства»³. В резолюції, прийнятій на цьому мітингу, зарубіжні трудящі висловлювали впевненість у тому, що «в обороні Української Радянської Республіки від лютої реакції вони вбачають свій обов'язок щодо свого класу і міжнародної соціалістичної революції». Зазначалось також, що наступ Денікіна на Україну є походом контрреволюції на міжнародний пролетаріат. «Ще тепла кров і неохололі трупи замучених пролетаріїв, якими денікінські банди услали свій похід, яскраво свідчать про те, чим загрожує їх дальший наступ усьому міжнародному пролетаріатові і завоюванням соціалізму»⁴. Учасники мітингу обіцяли до кінця захищати Українську Радянську Республіку і справу комунізму в усьому світі.

11 липня на мітингу червоноармійців-інтернаціоналістів 1-ї Інтернаціональної бригади промовці говорили майже всіма європейськими мовами. Лаконічні слова резолюції мітингу звучали як урочиста клятва: «Заслухавши виступи представників різних комуністичних мовних груп у Києві, ми, червоноармійці-інтернаціоналісти 1-ї Інтернаціональної стрілецької бригади, заявляємо всьому світові, що інтернаціоналісти не випустять гвинтівок з своїх рук, доки повністю не переможуть світовий капіталізм. Ми, інтернаціоналісти, які боролись на різних фронтах: в Сибіру, на Уралі, на Кавказі, виступаємо тепер за нашу спільну справу, за комунізм тут, на Україні. Ми твердо переконані, що наша справедлива справа переможе. Ця впевненість додає нам сил

¹ Газ. «Красная Армия» (орган Наркомату у воєнних справах України), 15 травня 1919 р.

² Газ. «Völkerfreiheit» (орган групи німецьких комуністів), 13 липня 1919 р.

³ Газ. «Красная Армия», 8 липня 1919 р.

⁴ ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 94, од. 36. 579, арк. 379.

у боротьбі з міжнародними розбійниками... Геть усіх ворогів пролетаріату! Хай живе Комуністична республіка в усьому світі!»¹.

У другій половині липня, коли денкінські та петлюровські війська наближалися до столиці Радянської України, у Києві знову відбувся мітинг бійців 1-ї Інтернаціональної бригади. Цього разу в резолюції було записано, що червоноармійці 1-ї Інтернаціональної бригади, заслухавши виступи представників німецької, угорської, румунської, чехословацької та інших комуністичних груп, урочисто присягнулись «боротися за Радянську владу в лавах російського і українського пролетаріату до останньої краплі крові»².

10 серпня бійці 1-ї Інтернаціональної бригади знову зібрались на мітинг-протест з приводу придушення міжнародним імперіалізмом Угорської Радянської Республіки. У наказі по бригаді, підписаному її командиром Славояром Частеком, говорилося, що «це сумне повідомлення для нас усіх, інтернаціоналістів, мусить стати уроком, який зміцнить наш революційний дух в тисячу разів сильніше, щоб ми змогли здобути перемогу над буржуями, довівши цим негідникам, що у нас революційний дух не занепав, а піднісся»³.

Однією з найбільш активних у Федерації іноземних комуністів була німецько-угорська група, яка потім з метою проведення більш дійової роботи поділилась на дві самостійні групи⁴.

Поряд з Київською і Харківською німецькими групами добре працювали групи німців-інтернаціоналістів у ряді інших міст України — Миколаєві, Катеринославі, Олександрівську, Одесі. Катеринославську і Олександрівську групи було створено в лютому 1919 р. інтернаціоналістами з Харкова⁵.

Діяльність угорської групи особливо активно розгорнулась весною і влітку 1919 р. під час героїчної боротьби угорського народу за Радянську владу. В середині травня угорська група комуністів у Києві почала видавати газету «Вереш Уйшаг», на сторінках якої висвітлювались події на фронтах громадянської війни, внутрішнє і міжнародне становище Російської, Української і Угорської Радянських Республік, заходи Угорського радянського уряду по проведенню соціалістичних перетворень і захисту Радянської Угорщини від інтервентів. «Вереш Уйшаг» виховувала угорських трудящих у дусі революційного братерства з робітниками і селянами Радянської України і Радянської Росії.

¹ Газ. «Völkerfreiheit», 13 липня 1919 р.

² Газ. «Völkerfreiheit», 26 липня 1919 р.

³ ЦДАЖР СРСР, ф. 2138, оп. 2, од. зб. 1, арк. 46; ф. 1235, оп. 94, од. зб. 579, арк. 96.

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 249, арк. 40.

⁵ Там же, од. зб. 250, арк. 4—5.

В. І. Ленін в президії I конгресу Комінтерну.

21 травня 1919 р. в Київ з Будапешта прибув Народний Комісар Угорської Радянської Республіки Тібор Самуелі, який вів переговори з діячами ЦК КП(б)У і уряду Радянської України, зокрема, з Народним Комісаром військових справ УРСР М. І. Подвойським про координацію військових зусиль трьох радянських республік — Угорщини, України і Росії. Одночасно Самуелі допомагав угорським комуністам у налагодженні роботи партійної групи 1-ї Інтернаціональної бригади¹.

Велику революційну діяльність на Україні проводила чехословацька група Федерації іноземних комуністів. Ще до визволення України від німецьких окупантів і петлюрівців вони вели агітацію серед своїх співвітчизників в інтернаціональних частинах Червоної Армії, закликаючи їх залишатись на місцях і чекати наказу про організовану відправку на Український фронт. На початку 1919 р. чехословацькі комуністи взяли активну участь у формуванні Інтернаціональної дивізії, призначеної для бойових дій на Україні. Комісаром по формуванню цієї дивізії було призначено прославленого командира інтернаціонального полку 24-ї Симбірської дивізії славного сина чехословацького народу Славояра Частека, комісаром 1-ї бригади дивізії — одного з організаторів Камської військової флотилії чеського комуніста Франтішека Каплана, командиром 2-го полку бригади — чеха Йозефа Нетика. У складі Харківської групи радянських військ багато чехословацьких інтернаціоналістів брали участь у визволенні України від німців та петлюрівців².

¹ Я. І. Штернберг. Діяльність угорських комуністів у Києві в 1919 р. та їх газета «Vörös ujság». — «Український історичний журнал», 1957, № 1, стор. 89—90.

² В. А. Антонов-Овсеенко. Записки о гражданской войне, т. III, стор. 151, 190, 196.

Д. З. Мануйльський.

В березні 1919 р. основну частину керівників чехословацької комуністичної групи було переведено до Києва, сконцентрувавши таким чином її діяльність на Україні. У Києві створився Центральний Комітет чехословацьких комуністичних груп Росії — України, до складу якого ввійшли Франтішек Коза, Юліус Хораз, Ян Синек, Ярослав Салат та ін. У Києві чехословацькі комуністи почали видання газети «Правда»¹. Основними своїми завданнями чехословацькі комуністи вважали розгортання політичної роботи серед численних чеських і словацьких колоністів на Україні і залучення революційно настроєних чехів та словаків до інтернаціональних частин Червоної Армії, маючи на меті також сприяння розгортанню революційного руху на батьківщині.

Після визволення України від німецьких окупантів було створено югослов'янську групу комуністів в Києві, а пізніше також в Одесі, Катеринославі

і Вознесенську. Київська група готувала югославських комуністів для роботи за кордоном і на Україні. За шість місяців 1919 р. групою було видано 28 брошур, з них 11 хорватською мовою, 10 — сербською і 8 — словенською, а також кілька прокламацій². В квітні 1919 р. Відділ міжнародної пропаганди НКЗС і Бюро Комінтерну запропонували центр комуністичної роботи серед народів Югославії у нашій країні перенести з Москви до Києва³. «Центр роботи серед народів Югославії, безумовно, має бути перенесений до Києва і далі — до Одеси, — писали вони. — Необхідно переконати товаришів або в усякому разі запропонувати їм частину своїх сил перевести на Південь»⁴. 14 липня 1919 р. у Києві відбулася конференція московської, київської та оде-

¹ І. Весели. Чеські і словацькі червоноармійці в боях за Радянську Україну в 1918—1920 рр. — «Великий Жовтень і революційний рух народів зарубіжних країн (1917—1920 рр.)». К., 1957, стор. 348; ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 136, арк. 17.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 278, арк. 37—38.

³ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 422, арк. 10—11; И. Д. Очак. Югославянские интернационалисты на Украине (1917—1920 гг.). — «Участие трудящихся зарубежных стран в Великой Октябрьской социалистической революции и защите ее завоеваний, Материалы к сессии». М., 1965, стор. 81; ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. зб. 1, арк. 13—14.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 278, арк. 38.

ської югослов'янських груп комуністів і представників югослов'янських Рад робітників і селян цих міст, на якій було прийнято рішення перевести Центральний комітет югослов'янських комуністичних груп у Київ, а до Москви і Одеси призначити представників¹.

До складу Федерації іноземних комуністичних груп на Україні входила також румунська група, що вела свій початок від створеного у Києві в лютому 1919 р. румунами-комуністами Союзу «Спартак». Метою Союзу була підтримка зв'язку між російськими комуністами і румунською групою «Спартак», яка виникла незадовго до цього у Румунії з ініціативи лівих соціал-демократів². В лютому 1919 р. було створено групу румунських комуністів в Харкові. У повідомленні про її перші збори 9 лютого вказувалося, що група буде організаційно об'єднувати румунських робітників на Україні, проводити агітацію серед румунських солдатів на фронтах, залучати робітників-румунів до Української Червоної Армії, надсилати агітаторів на територію Румунії, а також загарбаної румунськими боярами Бессарабії, перекладати і друкувати комуністичну літературу румунською та молдавською мовами і транспортувати її до Бессарабії та Румунії. Серед численних відозв, надрукованих румунською групою комуністів, були «До товаришів румунів, які знаходяться в Росії», «До румунських солдатів на Україні, в Бессарабії і Трансільванії», «До робітників і селян-молдаван Бессарабії», «До новомобілізованих румунської армії», «До колишніх військовополонених румунів з Австро-Угорщини» і т. ін.³

Велику роботу на Україні проводили групи болгарських комуністів. В лютому 1919 р. при ЦК КП(б)У було створено Болгарське бюро, а при Відділі міжнародної пропаганди Народного Комісаріату закордонних справ України — болгарський підвідділ. При Харківському, Катеринославському й Одеському губкомах партії та в містах Луганську і Слов'янську було створено болгарські групи, які вели революційну агітацію серед болгарських підданих і місцевих болгар, займалися мобілізацією їх до Червоної Армії.

Особливо активну діяльність розгорнули болгарські комуністи в Одесі, куди 20 квітня 1919 р. прибуло Центральне бюро болгарських комуністичних груп (ЦБ БКГ) у складі Стояна Джорова, Христо Боєва та інших, що знаходилось до цього у Києві. Воно розгорнуло активну діяльність у виданні літератури, проведенні революційної пропаганди серед болгар України і Бессарабії, мобілізації їх до Червоної Армії, встановило зв'язок з Болгарською партією тісних соціалістів та революційними болгарами Добруджі. Під керівництвом ЦБ БКГ в контакти з

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. 3б, 6, арк. 122.

² ЦДАЖР СРСР, ф. 1738, оп. 1, од. 3б, 2, арк. 259.

³ Газ. «Известия Временного рабоче-крестьянского правительства Украины и Харьковского Совета рабочих депутатов», 13 лютого 1919 р.; ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. 3б, 6, арк. 75—77, 80—81.

органами Радянської влади в Одесі діяла Рада болгарських робітничих і солдатських депутатів України. В травні—серпні 1919 р. болгарські комуністи видавали в Одесі газету «Комуна», яка широко висвітлювала події в Радянській республіці, Болгарії, на Балканах, закликала трудящих болгар на Україні стати на захист соціалістичної революції. Важливе значення мав зв'язок з Болгарією. За дорученням ЦБ БКГ болгарські революціонери, прориваючись через блокаду ворожого флоту, здійснювали небезпечні подорожі по морю. Вони нелегально доставляли на батьківщину пропагандистську літературу, налагоджували зв'язки з місцевими революційними організаціями і поверталися у Радянську країну з цінною інформацією про політичні події в Болгарії і взагалі на Балканах¹.

Влітку 1919 р. в зв'язку із загрозою загарбання півдня України білогвардійською армією Денікіна ЦБ БКГ і болгарська комуністична група при Одеському губкомі партії підготували групу агітаторів для підпільної роботи². Різnobічна плідна діяльність болгарських комуністів в Одесі одержала позитивну оцінку у звіті Центральної федерації іноземних комуністичних груп за 1919 р.³

Весною і влітку 1919 р. у Києві, а потім в Одесі діяла грецька комуністична група, що входила до Федерації іноземних комуністичних груп. З квітня у Києві відбулись Установчі збори греків-комуністів, на яких було організаційно оформлено групу і обрано її бюро у складі тт. Іоанніді, Тамбуліді та ін. Метою групи була революційна пропаганда серед грецького населення у Києві і на півдні України, а також випуск літератури грецькою мовою⁴. Оскільки група була нечисленною, її не вдалося налагодити активну роботу в Києві. «Поки що ми з їх (греків-комуністів.—Авт.) допомогою налагоджуємо видавництво,—писали товариші з Відділу міжнародної пропаганди НКЗС України.—Взагалі з греками тут (у Києві.—Авт.) справи не гаразд. Серед них комуністи—велика рідкість. Лише в Одесі ще є грецька група, але про її склад і діяльність у нас відомостей поки що немає. В Харкові нам пощастило при допомозі тов. Мойсеєва видати одну листівку грецькою мовою. Весь харківський шрифт ми привезли сюди, але навряд чи тут пощастиТЬ налагодити друкування. Мабуть, треба буде матеріал надіслати до Одеси, де є спеціальна грецька друкарня»⁵. В травні 1919 р. центр діяльності грецької групи було перенесено до Одеси, де жила значна кількість грецького населення⁶.

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 13, од. зб. 26, арк. 204; ф. 2, оп. 1, од. зб. 307, арк. 39.

² Партархів Одеського обкому КП України, ф. 13, оп. 3, од. зб. 51, арк. 1—6.

³ Див. ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. зб. 2, арк. 16 зв.

⁴ Газ. «Коммунист», 5 квітня 1919 р.

⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 278, арк. 136.

⁶ Газ. «Коммунист», 17 травня 1919 р.

Велику агітаційно-пропагандистську діяльність проводили польські комуністи. В Києві, Харкові та Одесі регулярно видавались польські газети. З кінця червня 1919 р. в Києві почалося видання журналу «Штандар комунізму». Друкувались також різноманітні відозви, звернення, листівки та інша агітаційна література¹, яка поширювалась серед польських трудящих України, а також на фронті — серед поляків, що служили в Червоній Армії, і солдатів польського буржуазно-ліміщицького війська. Комуністи викорінювали з польських шкіл дух буржуазного націоналізму, систематично влаштовували для польського населення лекції з питань поточкої політики², проводили мітинги, закликали польських трудящих виявити революційну солідарність з російськими та українськими робітниками і селянами у захищенні завоювань соціалістичної революції. На початку березня 1919 р. у Чернігові з ініціативи групи польських комуністів формувався польський революційний батальйон³. У Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі, Олександрівську були організовані бюро по залученню добровольців у Західну стрілецьку дивізію, в якій було багато польських робітників і селян, в тому числі біженців з Польщі. Ця дивізія успішно воювала на Західному фронті. В червні 1919 р. при Відділі іноземної пропаганди Політуправління Наркомвоену України було створено Польську секцію (Польвоенсек) з головними завданнями: залучення польських робітників-добровольців до Червоної Армії; проведення агітації та пропаганди серед польських трудящих; політична освіта поляків-солдатів Червоної Армії; видання газети «Глос Армії Червоней» (редактор — Сергій Конарський). Польвоенсек встановив зв'язок з районами Київської, Волинської, Полтавської, Чернігівської, Подільської і Херсонської губерній, де жило польське населення, і почав організацію своїх губернських і повітових відділів. Значна частина польської робітничої молоді записалась до Червоної Армії і була направлена в 1-у Інтернаціональну бригаду. Польські комуністи координували свою діяльність з політвідділом Реввійськради Українських радянських армій і Київським комітетом КП(б)У⁴.

У Києві існувала також невелика група французьких комуністів, організована Жаком Садулем. Весною 1919 р. вона випустила перший номер тижневика «Драпо руж»⁵. Особливо інтенсивно проходила діяльність групи французьких комуністів в Одесі.

¹ Газ. «Komuna», 29 червня 1919 р.

² Газ. «Sztandar komunizmu» (орган Харківської групи Комуністичної робітничої партії Польщі), 27 квітня 1919 р.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, од. зб. 21, арк. 46.

⁴ Газ. «Clos komunisty», 20 березня, 4, 10, 13, 25 і 31 травня, 8, 17 і 22 червня, 20 і 29 липня 1919 р.; Газ. «Glos Armii Czerwonej» (орган Польської воєнної секції при Відділі іноземної пропаганди Політуправління Наркомату у воєнних справах Радянської України), 24 липня і 7 серпня 1919 р.; ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 172, арк. 186; од. зб. 186, арк. 173; од. зб. 193, арк. 59; од. зб. 227, арк. 1—2, 9, 11, 31.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 278, арк. 37.

Коли денікінські та петлюрівські війська наблизились до Києва, Федерація іноземних комуністичних груп змушена була повернутися до Москви. У «Звіті про діяльність Центральної Федерації іноземних груп при ЦК РКП(б)» за 1919 р. говориться: «В організаційно-агітаційній діяльності федерації в 1919 р. ми можемо виділити два головних періоди: київський, тобто перенесення усієї діяльності до Києва, і московський — з вересня 1919 р. У Києві проводилась посиленна агітаційна робота серед військовополонених і місцевих комуністів-іноземців. Видавницю справу було зосереджено при Південно-Російському бюро. III Інтернаціоналу. Але в самий розпал робота Київської федерації переривається»¹. Діяльність Федерації іноземних комуністичних груп у 1919 р. на Україні є яскравим прикладом пролетарського інтернаціоналізму, братерської солідарності трудящих зарубіжних країн з робітниками і селянами України в їх боротьбі за встановлення і зміцнення Радянської влади.

Найбільш дійовою формою допомоги іноземних трудящих українському народу в його боротьбі за владу Рад була їх участь у громадянській війні в складі інтернаціональних та інших формувань Червоної Армії. Основна увага іноземних комуністичних груп була спрямована на формування інтернаціональних частин.

Весною 1919 р. на Україні було створено ряд нових інтернаціональних загонів: румуно-угорський полк у Полтаві — Золотоноші, німецький полк на Донбасі, перший червоноармійський турецький загін. У Києві в березні—квітні 1919 р. сформувалася група з румунів у складі 200 чоловік².

Зусиллями прибулого до Києва члена Московської мусульманської комуністичної організації Кусні-Халімова було створено серед мусульманів комуністичний комітет. Почався запис мусульманів до Червоної Армії. Вони записувались спочатку до 1-го Київського комуністичного полку, а потім були виділені в окремий мусульманський комуністичний загін, який нараховував 40 чоловік³.

20 квітня 1919 р. в Сімферополі представники турецької комуністичної організації, які прибули з Москви на чолі з Мустафою Субхі, провели багатолюдний мітинг мусульманських робітників і селян. На мітингу було одноголосно прийнято резолюцію, в якій говорилося, що турецькі і татарські робітники та селяни вважають своїм обов'язком до останнього подику захищати Радянську владу і з цією метою вирішили організувати в Червоній Армії мусульманські полки⁴.

Велику роботу по розкладу військ інтервентів і створенню інтер-

¹ ЦГА ІМЛ, ф. 17, оп. 4, од. зб. 32, арк. 8.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 105, арк. 5—5 зв.

³ Там же, ф. 1122, оп. 1, од. зб. 7, арк. 26.

⁴ Газ. «Красная Армия» (Київ), 27 квітня 1919 р.

національних загонів Червоної Армії розгорнули інтернаціоналісти весною і влітку 1919 р. на півдні України, де діяли Іноземна колегія і Південно-Російське бюро Комуністичного Інтернаціоналу. В березні—квітні 1919 р. під час боротьби з петлюрівцями й іноземними загарбниками в Миколаєві, Херсоні, Одесі та інших містах було створено інтернаціональні загони.

Одеський окрвійськком доповідав Наркомвоену УСРР, що на Півдні є багато людей, у тому числі іноземців, які бажають вступити до Червоної Армії. У телеграмі-відповіді 26 квітня 1919 р. М. І. Подвойський пропонував Одеському окрвійськкому негайно формувати ешелони з усіх бажаючих вступити до Червоної Армії і відправляти їх до Києва і Харкова. «Товариш Ленін,— писав він,— вимагає надіслати на Південний фронт негайно дві дивізії. Якщо Ви негайно почнете відправляти нам ешелони, ми зможемо спільними зусиллями блискуче виконати цей наказ Володимира Ілліча. Інтернаціональні частини формуйте в Одесі... Зброю і спорядження ми надішлемо»¹.

Частина сформованих весною 1919 р. інтернаціональних загонів одразу ж вступила у бій з контрреволюцією. В березні 1919 р. на Маріупольському напрямку бився грецький загін², в березні—квітні в районі Василькова воював румунський загін під командуванням Павлова³ та ін.

Після проголошення Радянської влади в Угорщині, Словаччині, Баварії багато інтернаціоналістів зверталося до керівних органів РКП(б) і головного командування Червоної Армії з проханням створити об'єднані інтернаціональні частини і зосередити їх для визволення Радянської України від іноземних загарбників і подання допомоги трудящим Угорщини, Німеччини й інших країн, які також вели боротьбу за Радянську владу. Заступник Наркомвоена Радянської країни В. І. Межлаук у телеграмі урядові України в квітні 1919 р. повідомляв: «Представник Пензенської організації Чеської Комуністичної партії⁴

¹ ЦДАЖР СРСР, ф. 2, оп. 2, од. зб. 105, арк. 32.

² Там же, оп. 1, од. зб. 147, арк. 35.

³ ЦДАЖР СРСР, ф. 1122, оп. 3, од. зб. 10, арк. 90.

⁴ Мається на увазі Чехословацька Комуністична партія.

Мустафа Субхі.

пропонує сконцентрувати на Україні до 8 тис. чоловік зареєстрованих чеських комуністів, які бажають повернутися на батьківщину і звільнюються згідно з декретом Раднаркому з тилових частин Російської Червоної Армії. Вважаючи такого роду концентрацію дисциплінованих військ доцільною, прошу вашої згоди провести її в районі на північ від лінії Гребінка—Київ, доручивши цю справу Харківському окрвійському»¹.

Ідучи назустріч побажанням інтернаціоналістів, за наказом РВР Республіки від 17 квітня 1919 р. було створено єдине Управління по формуванню інтернаціональної Червоної Армії з центром у Нижньому Новгороді на чолі з Славояром Частеком. На цього покладалося завдання сформувати з розрізнених у багатьох частинах Червоної Армії груп і осіб іноземного походження інтернаціональну бригаду у складі трьох стрілецьких полків, двох кавалерійських дивізіонів і одного легкого артдивізіону. Цю бригаду передбачалося потім відправити на Україну. 9 травня 1919 р. у Києві було створено аналогічне Управління по формуванню інтернаціональних частин Червоної Армії при Наркоматі військових справ УРСР на чолі з членом Виконкуму Комінтерну по Югославії Башковичем².

За кілька днів до цього Наркомвоеном УСРР було дано розпорядження про створення 1-ї Інтернаціональної радянської дивізії. Одеському окрвійському доручалося сформувати управління дивізії і 1-шу бригаду дивізії на основі інтернаціональних частин, що діяли на півдні України. У 1-ї бригаді цієї дивізії мали бути полки: 1-й румунський комуністичний і 3-й інтернаціональний з Одеси та 2-й румунський революційний з Херсона. Київському окрвійському доручалося формування 2-ї бригади, до складу якої мали ввійти: 4-й інтернаціональний румунсько-угорський полк Рудольфа Фекете і 5-й інтернаціональний (колишній інтернаціональний полк Пеньковського) з Києва і 6-й інтернаціональний полк (колишній комуністичний) з Харкова³. 2-гу бригаду передбачалося після сформування відправити в район Тирасполь — Бендери. 27 травня було дано розпорядження про формування в Одесі 3-ї бригади Інтернаціональної дивізії у складі 7-го, 8-го і 9-го полків⁴.

В. І. Ленін надавав великого значення формуванню інтернаціональних частин. Він вимагав від голови Раднаркому і Наркомвоена УСРР постійно інформувати його про хід формування частин. «Я дав обіцянку Леніну, — телеграфував М. І. Подвойський Одеському окрвійському

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 105, арк. 16, 20; од. зб. 187, арк. 30, 36—41.

² Там же, од. зб. 105, арк. 19; од. зб. 187, арк. 36—41; Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 174, 176—177, 459.

³ Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 450—451.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 2579, оп. 1, од. зб. 17, арк. 14.

29 травня 1919 р.,— що 6-а Українська та Інтернаціональна дивізії будуть готові в найкоротший строк. Знову підтверджую Вам, що 6-а Українська дивізія має бути готова до відправки на Південний фронт не пізніше 10 червня. Інтернаціональна дивізія в зв'язку з обставинами, що склалися, повинна бути надіслана на Кишинівський напрямок, а тому наказую Вам вжити всіх заходів до того, щоб 2-а бригада Інтернаціональної дивізії була готова до відправки на Кишинівський напрямок не пізніше 5 червня¹.

Інтернаціональні частини необхідні були не тільки для визволення України, а й подання братньої допомоги народам Радянської Угорщини, Радянської Баварії та ін. «Недалеко той день,— писав 27 червня 1919 р. голова Раднаркому України керівників Угорського Радянського уряду Бела Куна,— коли славні угорські Червоної війська об'єднаються з Українською Червоною Армією, щоб створити єдиний і нерозривний фронт проти світових хижаків — капіталістів та імперіалістів»².

Проте надзвичайно складні умови військового часу утруднили формування Інтернаціональної дивізії. Частина тих полків, які мали становити її основу, була у боях і зазнавала великих втрат. Так, I-й Полтавський інтернаціональний полк, який було сформовано в лютому 1919 р., протягом наступних двох місяців вів боротьбу проти місцевих контрреволюційних банд у Миргородському, Переяславському, Золотоніському, Гребінківському та інших районах Полтавщини³, де зазнав значних втрат. В зв'язку з контрреволюційним виступом отамана Григор'єва доукомплектованій I-й Полтавський інтернаціональний полк (1200 чол.) під командуванням Рудольфа Фекете було надіслано разом з 10-м, 11-м, 13-м і 14-м стрілецькими полками 2-ї Української дивізії на боротьбу з григор'євськими бандами в район Київ — Черкаси. Полк хоробро бився з ворогами і з б'ями пройшов до Вінниці⁴.

На початку травня 1919 р. у Києві було сформовано I-й інтернаціональний піхотний полк, основу якого становили інтернаціоналісти, які прибули з Астрахані та різних місць України. Полк у складі 1500 чол. відправили на боротьбу з петлюрівцями під Проскурів. Майже два місяці полк вів жорстокі бої з ворогом. 11 раз він потрапляв в оточення і лише завдяки хоробрості червоноармійців зміг виходити з них. В боях загинула більшість бійців — з 1500 чол. лишилось тільки 500⁵.

На півдні України і в Бессарабії весною 1919 р. у складі Бессарабської радянської бригади було створено інтернаціональний полк, який

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2579, оп. 1, од. зб. 17, арк. 15.

² Там же, ф. 2, оп. 1, од. зб. 187, арк. 30.

³ Там же, ф. 1122, оп. 1, од. зб. 7, арк. 37 зв., 53, 55 зв., 59 зв., 69.

⁴ Боеовое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 452—463.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2579, оп. 1, од. зб. 17, арк. 29, 29 зв., 30.

очолив один з активних організаторів перших інтернаціональних червоногвардійських загонів серб Вукович. Полк брав активну участь у боротьбі за Радянську владу на півдні України¹.

В квітні—травні 1919 р. в Одесі при штабі 3-ї Української Радянської Армії формувався 1-й інтернаціональний полк особливого призначення, в якому були болгари, румуни, греки та інші переважно балканські народи². Полк брав участь у боях з контрреволюцією на півдні України. Його організатори розраховували також використати цей полк для подання братерської допомоги балканським народам, але умови не дозволили цього зробити.

В Одесі формувались також 3-й та 9-й інтернаціональні полки (останній переважно з представників балканських народів), які мали ввійти до складу 1-ї Інтернаціональної бригади. Але через брак в Одесі зброї, спорядження та з інших причин їх формування затягувалось. Частину недоформованих загонів було відправлено на фронт³ або влито у військові частини Червоної Армії. Зокрема, 9-й інтернаціональний полк в травні 1919 р. влився в 1-й інтернаціональний полк особливого призначення.

В різних містах Півдня було сформовано інтернаціональні загони, які не входили до Інтернаціональної дивізії. Це загони з 600 німців і угорців при штабі 14-ї армії в Катеринославі, з 160 чоловік — в Херсоні, з 60 чоловік — у Василькові, з 60 чоловік — у Козятині та ін.⁴

Загони мусульман-інтернаціоналістів, як повідомляв Наркомвоен Кримської Радянської республіки П. Ю. Дибенко, влітку 1919 р. боролися з контрреволюцією й інтервентами в Криму⁵. Там же під керівництвом політкомісара Кримської армії О. М. Коллонтай формувався окремий німецький батальйон. В липні 1919 р. у складі Кримської дивізії діяло два інтернаціональні полки, в яких були турки, німці, поляки та ін.

Інтернаціоналісти, які в більшості своїй мали військовий досвід, відіграли значну роль у боротьбі з контрреволюційними бандами й іноземними інтервентами. Так, 25 травня 1919 р. з Катеринослава повідомляли, що «лише завдяки комуністичним загонам та інтернаціональному полку вдалось очистити місто від григор'ївців»⁶. У районі Єлисаветграда — Знам'янки в травні 1919 р. проти григор'ївців боровся окремий

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1122, оп. 1, од. зб. 7, арк. 113.

² ЦДАРА, ф. 178, оп. 1, од. зб. 1, арк. 320; ф. 142, оп. 2, од. зб. 38, арк. 49 зв.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2579, оп. 1, од. зб. 17, арк. 19; ф. 2, оп. 1, од. зб. 214, арк. 41.

⁴ За іншими даними, загін у Василькові налічував 500 чол., в Херсоні — 300 чол., у Черкасах — 600 чол. (див. Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 462).

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2589, оп. 1, од. зб. 17, арк. 19 зв.

⁶ Там же, ф. 1122, оп. 1, од. зб. 7, арк. 115 зв.

французький батальйон¹. Невеликі групи інтернаціоналістів діяли в багатьох місцях.

Діяльно допомагали робітникам і селянам України польські трудящі, які становили одну з найчисленніших груп іноземців. У 1919 р. вони боролись проти банд Григор'єва і військ Денікіна. Наприкінці травня одеська газета «Комуна», розповівши читачам про авантюру Григор'єва, писала: «...Наша Рада робітничих депутатів закликає пролетаріат Одеси, усіх робітників до зброї, щоб покласти край буржуазній авантюрі. В цю справу ми, польські робітники, повинні внести, як і досі, свій чималий внесок»². Коли над Україною нависла загроза поневолення денікінськими полчищами, майже весь склад Одеської групи польських комуністів пішов на фронт³. Подібне становище було і в київській організації польських комуністів. Газета «Голос комуністів» в ті грізні дні виходила під шапкою: «Польський робітнику! Боротьба з Денікіним вирішує і твою долю». Фелікс Кон на сторінках «Голоса комуністів» закликав польських робітників взятися за зброю і активно виступити проти контрреволюції⁴.

Оскільки формування бригад для Інтернаціональної дивізії не було доведене до кінця, Рада робітничо-селянської оборони України 14 червня 1919 р. знову ухвалила рішення про створення одної Інтернаціональної дивізії⁵. За нака-

¹ Боєве содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 455.

² Газ. «Коміпа», 25 травня 1919 р.

³ Газ. «Коміпа», 6 липня 1919 р.

⁴ Газ. «Głos komunisty», 17 червня 1919 р.

⁵ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 108, арк. 49, 50 зв., 53, 53 зв.

Відозва до трудящихся балканських країн з закликом вступити до Інтернаціональних частин Червоної Армії.

К БАЛКАНСКОМУ ПРОЛЕТАРИАТУ.

Товарищи рабочие и крестьяне. Добруджанцы, Болгары, Румыны, Турки Греци, Сербы, Македонцы, Албанцы всего Балканского полуострова!

Мировой рабочий и крестьянский боязнь (буржуазии) в 7 летней войне, начинані в 1912-1913 гг., развязали кровавую бойню в наших горных схилах! Осады высокогорных деревень и крепостей привели к гибели и ранению тысяч наших сородичей и друзей.

Товарищи, рабочие и крестьяне! Извините, все головные и обличительные мы должны наклонить, что нам болезни и превратности, все головные и изможденные нации не принадлежали все они ваши боязливые братья и вы должны знать, что они наши не принадлежали все они ваши изможденные врачи и вы должны их раздавить по ими братству всех народов!

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ РЕВОЛЮЦИИ ПОЧАЛИСЬ ЧЕМПОНОВИЕМ ЧЕМПОНОВСТВА от ИГА КАПЕДА ТОМБРИНА. ЕСТЬ ЧАС ПОСЛЕДНИХ ЧАС НАСТАЛ! ИЗ ВАС БЫТЬ ЕЩЕ БЫЛОГО РЕЗУЛЬТАТА И ВРАГ БЫЛ СЛОЖЕН! БЫТЬ СЛОЖЕНЫМ НЕ ТОЛЬКО РУССКАЯ НОВАЯ МИРОВАЯ КОНТР-РЕВОЛЮЦИЯ КРУПНОЙ ТОВАРИЩЕСТВА ФАСТАЛА ОЧЕРГЬ БАЛКАНСКОГО ПОВТОРСТВА ЗАРЧАТ ПРИЗЫ В РЕСПЕКТИВНОСТИ СМЕРТИ БАЛКАНСКОЙ БУРЖУАЗИИ (БАЛКАНСКОЙ КОНТ-РЕВОЛЮЦИИ).

И вот времена когда было возможно «Довести до конца - исключительную миротворческую силу балканского братства» теперь кончены, но знай, что если бы можно было вернуться во то время бы то же самое было бы сделано.

Но враг нас берет с балканской конт-революции первым! Не говоря о других. Нечестивая война со стороны Венгерии, и прежде ее стороны Болгарии. Третий фронт венгерской армии идет на нас и мы сражаемся. Решите что-либо спасительное для нас.

Балканский конт-революционный фронт будущий фронт мира противостояния капиталистической Европы. Члены рабочих национальных армий должны быть единомышленниками на таком строительстве анти-фашистского единства в Европе.

Если же Венгрия, приступив к работе вражеским врагом, відступит в Азию, то мы будем сражаться против нее в Азии. Азиатские народы, будьте уверены, будут участвовать в борьбе против Европы на Азиатском фронте.

Товарищи, не будьте далеки тот день, когда мы подвоздим красное знамя революции в Бухаресте и Софии и превратим балканскую трудовую коммуну

Да здравствует восставший балканский пролетариат!
Да здравствует Балканская трудовая коммуна!

Военный Комиссар ІА Бригады: НАСАЛОВ

1 Задача приурочилась кінцій 21 липня Петра Балкінського 1919 р. на переселені в Атакесійській землі на узбережжі Мерасінського № 38 і № 3-5 в місті Ерзіде в 2-м Інтернаціональному жилищевому поселку з 2-м Інтернаціональним поселком в місті Ерзіде в Греції.

Густав Барабаш.

зом Наркомвоєна УСРР від 20 червня 1919 р. Управління по формуванню інтернаціональних частин при Наркомвоєні УСРР, а також Управління по формуванню інтернаціональних частин Червоної Армії РСФРР, яке на початку червня 1919 р. разом з сформованим ним 3-м стрілецьким інтернаціональним полком переїхало з Нижнього Новгорода до Києва, розпускались і створювався єдиний штаб по формуванню Інтернаціональної дивізії у Києві¹. На чдивом затверджувався колишній начальник штабу 2-ї Української стрілецької дивізії хорват Густав Барабаш, а в зв'язку з його хворобою обов'язки начдива виконував Бошко Башкович.

Дивізія формувалась з двох бригад: 1-ї в Києві на чолі з Славояром Частеком і 2-ї — на основі південних інтернаціональних формувань у Черкасах. 1-у бригаду було сформовано в короткий строк і 14 липня

1919 р. включено до 12-ї армії, в складі якої вона почала військові дії. В бригаді були угорці, німці, чехи, поляки, румуни, греки, серби, хорвати та ін. У доповіді про політичну роботу в бригаді від 7 серпня 1919 р. говорилося, що «настрій інтернаціональних частин у бригаді бадьорий, революційний. Клянуться як один в момент заклику стати на захист пролетарської революції»². Під час формування 2-ї бригади у Черкасах зібралось близько 2 тис. інтернаціоналістів під командуванням Бошко Башковича³. Але наступ денікінських військ не дозволив закінчити формування бригади. Окремими загонами інтернаціоналістів було відправлено на фронт, частина їх виїхала до Казані.

1-а бригада у складі двох полків, кавалерійського та артилерійського дивізіонів вела кровопролитні бої проти петлюровців, банд Зеленого та інших ворогів, наприкінці серпня 1919 р. — стримувала наступ денікінських військ на Київ в районі Василькова, а на початку вересня її було відправлено під Чернігів у Лівобережну Чернігівську групу військ. 1500 інтернаціоналістів бригади з боїми наступало вздовж р. Десни і 17 вересня оволоділо м. Остер. 24 вересня 1919 р. в зв'язку

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. 3б, арк. 53; Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 465—467.

² Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 472.

³ Там же, стор. 470.

з реорганізацією 12-ї армії інтернаціональну бригаду разом з 2-ю пла-стунською бригадою було об'єднано в одну зведену дивізію, яка захища-ла ділянку фронту в районі гирла р. Прип'ять. На початку жовтня зве-дену дивізію було перейменовано на 47-у стрілецьку дивізію, в складі якої інтернаціональна бригада вела боротьбу проти денікінців в районі Чернігова. 6 листопада інтернаціональну бригаду було передано у роз-порядження Гомельського укріпрайону¹.

В боях проти денікінців хоробро бився на Україні 3-й (519-й) інтер-національний стрілецький полк, який входив спочатку до групи під ко-мандуванням Голого, а потім в її складі — до південної групи військ Й. Е. Якіра. В серпні—жовтні 1919 р. полк вів бої на Житомирському і Київському напрямках і брав безпосередню участь у визволенні сто-лиці України. 15—16 жовтня 1919 р. при підтримці Дніпровської фло-тилії він з боями підійшов до Києва і оволодів районами Подолу і Куре-нівки², але за наказом відійшов від Києва і зайняв позиції по р. Ірпінь. Тут протягом жовтня—листопада інтернаціоналісти вели оборонні бої і готувалися до нового наступу на Київ. У грудні 1919 р. інтернаціональ-ний полк під командуванням Лайоша Гавро разом з іншими частинами перейшов у наступ і, діючи в напрямку Василькова, 16 грудня взяв участь у визволенні Києва. За бойові подвиги полку вручено Червоний прапор. Командира полку Лайоша Гавро було нагороджено орденом Червоного Прапора. Бойові нагороди одержали також помічники коман-дира полку Белла Яніка і Костянтин Топчій, командир 1-ї роти Фель-деш Янош, командир взводу Куніч Мартон, а також бійці Чепелак Янош, Годінгер Шимон та ін.³

Таким чином, зарубіжні інтернаціоналісти, які боролися в 1919 р. проти білогвардійців Денікіна, петлюрівських, григор'ївських та інших банд, значно допомогли трудящим Радянської України у розгромі воро-гів нашої Батьківщини.

Останній рік громадянської війни на Україні пройшов під знаком жорстокої боротьби проти білопольських інтервентів і військ барона Врангеля. Разом з радянськими людьми активну участь у цій боротьбі брали кращі сини зарубіжних трудящих.

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 197, оп. 3, од. зб. 514, арк. 1—28; оп. 6, од. зб. 1, арк. 79; од. зб. 4, арк. 72; ф. 2138, оп. 2, од. зб. 1, арк. 62, 66.

² Моряки в борьбе за власть Советов на Украине (ноябрь 1917—1920 гг.). Сборник документов. К., 1963, стор. 310—312; Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1919—1920). Сборник документов и материалов, К., 1962, стор. 300—301.

³ Боеовое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской Рос-сии (1917—1922), стор. 485—489.

Діяльність зарубіжних інтернаціоналістів очолювала, як і раніше, славна Комуністична партія нашої Батьківщини, зокрема, секції, відділи, комітети і бюро іноземних комуністів, створені при центральних, республіканських і місцевих органах РКП(б) і КП(б)У в основному після розпуску в березні 1920 р. Федерації іноземних комуністичних груп.

Так, Центральне чехословацьке бюро агітації та пропаганди при ЦК РКП(б) мало на Україні своє бюро при Київському, Одесському та Житомирському губкомах партії¹.

Центральне бюро німецьких секцій при ЦК РКП(б) керувало трьома обласними бюро і 73 групами та секціями на місцях, у тому числі 9 групами в інтернаціональних частинах Червоної Армії. На Україні німецькі секції існували при Одесському, Запорізькому, Житомирському та інших губкомах і повіткомах партії². Німецькі комуністи проводили велику роботу серед колоністів півдня України, закликаючи їх до підтримки Радянської влади, боротьби проти польських панів і Врангеля³.

Угорські комуністи наприкінці 1920 р. мали агітаційно-пропагандистський відділ у Харкові⁴, югославські — секції в Києві, Харкові та Одесі⁵, румунські — у Харкові та Одесі. При ЦК КП(б)У існував спеціальний румунський відділ агітації та пропаганди⁶.

Активну роботу розгорнули комуністи балканських країн. 29 березня 1920 р. на своєму засіданні представники комуністичних груп цих країн, вважаючи, що Балканський півострів буде відігравати важливу роль у розвитку революційних подій, у відповідь на концентрацію контрреволюційних сил на Балканах, вирішили згуртувати свої сили — створити Балканське організаційне бюро. Одночасно відновив свою діяльність Добруджанський революційний комітет. На спільному засіданні 1 квітня було обговорено план організації революційної пропаганди на Балканах та заходи по формуванню Інтернаціональної бригади⁷. Але події розгорнулися так, що здійснити цей план не вдалось.

Особливо активну роботу проводили в 1920 р. — напередодні і під час походу Пілсудського на Київ — польські комуністи. За кілька днів до нового 1920 р. Київський губком КП(б)У обговорював питання про роботу польської секції. У відповідності з циркулярним листом ЦК КП(б)У від 28 січня 1920 р. у ряді міст України, де жили поляки, було організовано польські бюро, перетворені потім у польські відділи агітації та пропаганди при губкомах КП(б)У. Такі відділи виникли при

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 332, арк. 28.

² Там же, ф. 549, оп. 4, од. зб. 253—258.

³ І. М. Кулінич, М. М. Кошик. Назв. праця, стор. 129.

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 92, арк. 26.

⁵ Там же, од. зб. 534, арк. 26.

⁶ ПА ЦП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—5, од. зб. 591, арк. 1—3; оп. 5, од. зб. 52, арк. 8, 17, 22.

⁷ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 5, од. зб. 3, арк. 31, 33.

Київському, Харківському, Одеському, Катеринославському та Донецькому губкомах партії. Найбільш важливою подією в організації роботи серед польських трудящих на Україні у другій половині 1920 р. було створення і діяльність Польського бюро при ЦК КП(б)У для Правобережної України. Головою Польбюро було затверджено Юліана Лещинського (Ленського). Завдання цього партійного органу полягало в тому, щоб керувати діяльністю поляків — партійних працівників на Правобережній Україні, сприяти радянському будівництву на території, що визволялася Червоною Армією. За час свого існування Польське бюро Правобережної України провело значну роботу по мобілізації поляків-комуністів до Червоної Армії, організації польських бюро або відділів агітації та пропаганди у ряді міст, де жили поляки (зокрема, у Вінниці, Житомирі, Овручі, Коростені, Бердичеві), виданню комуністичної літератури польською мовою. Польбюро випускало щоденну газету «Голос комуністи», «Бюлетин «Голосу комуністи» і журнал «Пшегльонд комуністични», присвячений питанням пропаганди серед польських трудящих у республіці. Польбюро вело також роботу серед поляків, які воювали в Червоній Армії, призначило з цією метою своїх уповноважених у 1-у Кінну і 14-у армії, встановило міжний зв'язок з уповноваженим Польбюро ЦК РКП(б) у 12-й армії. Важливе місце у діяльності Польбюро Правобережної України належало агітаційній роботі у польських легіонах, що брали участь в антирадянському поході Пілсудського, і серед польських військовополонених. На Україні видавалась газета для легіонерів — «Жолнеж Польські», яка закликала їх переходити на бік Червоної Армії і газета «Жолнеж революції» для польських військовополонених. Пропагандистська діяльність польських комуністів сприяла тому, що значна частина солдатів польської контрреволюційної армії, які потрапили в полон, стала розуміти справжню мету зрадницької політики Пілсудського і висловлювала бажання йти до Червоної Армії, щоб захищати завоювання соціалістичної революції і боротися за визволення польських робітників та селян¹. Після закінчення польсько-радянської війни діяльність польських бюро при губкомах КП(б)У набула характеру роботи серед національної меншості.

Зарубіжні комуністи інтернаціональних та інших частин Червоної Армії брали безпосередню участь у збройній боротьбі радянських людей проти останнього походу Антанти.

¹ Газ. «Głos komunisty», 30 січня, 18 і 26 серпня 1920; журн. «Przeglađ komunistyczny» (орган Польського бюро агітації і пропаганди на Правобережній Україні при ЦК КП(б)У), 1920, № 3, стор. 6, 8; газ. «Żołnierz Polski» (орган польської секції редакційно-видавничого відділу при Зафонтовому бюро Реввійськради 12-ї армії), 14 липня 1920 р.; ПА ПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 40, арк. 5; оп. 6, од. зб. 15, арк. 104; од. зб. 417, арк. 22; од. зб. 440, арк. 23; од. зб. 477, арк. 4, 7; од. зб. 693, арк. 1.

Уже згадуваний 3-й (519-й) інтернаціональний стрілецький полк геройчно боровся проти білополяків. Влітку і восени 1920 р. у складі 12-ї армії, а потім 1-ї Кінної і 14-ї армій на Південно-Західному фронті в районах Чорнобиля, Жмеринки та Львова вів бої проти білополяків також 1-й (216-й) інтернаціональний стрілецький полк, який було переведено на Україну з Східного фронту¹. У травні—липні 1920 р. в складі 12-ї армії у визволенні України брав участь 1-й Туркестанський стрілецький полк, який складався з німців та угорців.

Для боротьби проти врангелівців у жовтні 1920 р. було створено Окрему інтернаціональну кавалерійську бригаду. З 1880 чол. її складу 827 були інтернаціоналісти — представники трудящих зарубіжних країн. Наприкінці жовтня 1920 р. бригада вступила в бій в районі станції Синельникове і, ведучи безперервні наступальні бої, тіснила врангелівців. Після розгрому армії Врангеля наприкінці листопада 1920 р. інтернаціональну кавбригаду було переведено у розпорядження начальника тилового району 4-ї армії для очищення тилу армії від контрреволюційних елементів². 26 листопада 1920 р. бригада почала знищення банд Махна в районі Гуляйполя — Бердянська — Ногайська і вела безперервні бої по розгрому махновців до кінця 1920 р.

Безстрашно воювала на півдні України Західна дивізія, переведена туди наприкінці 1919 р. і перейменована в 52-у стрілецьку дивізію. В ній поряд з росіянами, українцями і білорусами було багато польських трудящих. Воїни дивізії билися з бандами Тютюнника, Коцура та інших отаманів, охороняли узбережжя Чорного моря. Влітку і восени 1920 р. дивізія, перебуваючи на ділянці правого берега Дніпра від Нікополя до Каховки, взяла активну участь в розгромі Врангеля і визволенні Криму. Багато інтернаціоналістів, особливо серби та болгари, боролись у прославленій бригаді Г. І. Котовського та 1-ї Кінній армії.

В рибальських човнах перепливли Чорне море болгари Борис Шаранков та Тодор Главчев, щоб вступити до прославленої армії Будьонного. В лавах 1-ї Кінної вони пройшли майже всю Україну³. В 1-ї Кінній армії було також багато сербів, про яких С. М. Будьонний говорив, що «це справжні інтернаціональні бійці»⁴. Хоробро бився в армії Будьонного німецький інтернаціоналіст Пауль Крюгер⁵.

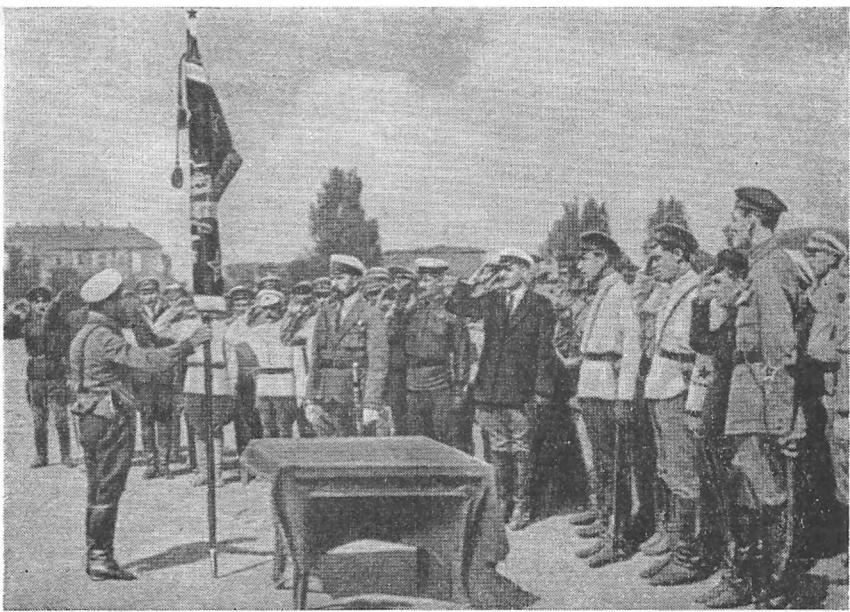
¹ Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 491.

² Там же, стор. 442.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. 3б. 765, арк. 95—98; журн. «Септември», Софія, 1961, № 1, стор. 111—123.

⁴ Герои гражданской войны. М., 1938, стор. 137.

⁵ Поворот мирового значения. Воспоминания немцев — участников Великой Октябрьской социалистической революции и борьба против интервентов и контрреволюционеров в 1917—1920 годах. Переклад з німецької. М., 1965, стор. 106—111.

М. В. Фрунзе, М. І. Подвойський та Бела Кун перед військами, які відправляються на фронт (1920 р.).

Після розгрому Врангеля в інтернаціональній бригаді, що дислокувалася на початку грудня 1920 р. у Харкові, налічувалось близько трьох тисяч німців¹.

Багато інтернаціоналістів перебувало на високих командних посадах в Червоній Армії. Членом Реввійськради Південного фронту був угорець Бела Кун, начальниками штабів армій були румун Василь Попович та хорват Густав Барабаш, командирами і начальниками штабів бригад — серби Данило Сердич та Бошко Башкович, чехи — Славояр Частек та Ернест Кужело, болгари Лазар Белоречки та Георгій Садаклай, поляк Казімеж Квятек.

Діяльність зарубіжних інтернаціоналістів мала важливе значення у зміцненні органів Радянської влади, відбудові народного господарства та втіленні в життя ленінського декрету про землю. Так, в 1920 р. в ряді болгарських сіл на Одещині та Миколаївщині було створено одні з перших на Україні сільгоспартілі.

Переважна частина інтернаціоналістів в роки громадянської війни або одразу ж після її закінчення виїхала на батьківщину. Набувши до-

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. 3б, 251, арк. 27.

свіду революційної боротьби в Росії і на Україні, багато інтернаціоналістів, повернувшись додому, йшли в перших рядах борців за свободу свого народу.

Сотні інтернаціоналістів за героїзм у боях за владу Рад на Україні були нагороженні орденами й медалями, а угорці Лайош Гавро і Мате Залка, серб Данило Сердич, болгарин Єгор Константинов та інші дівчі нагороджувались орденом Червоного Прапора. Імена Олеко Дундича, Мате Залка, Лайоша Гавро і багатьох інших овіяні легендарною славою.

Геройчний подвиг трудящих зарубіжних країн, які захищали із зброєю в руках завоювання Великого Жовтня,— яскрава сторінка в історії інтернаціональної пролетарської солідарності, переконливий доказ її непереможної сили. Цей подвиг є натхненним прикладом для майбутніх поколінь трудящих в їх боротьбі за мир і дружбу між усіма народами.

Хоч кількість інтернаціоналістів із зарубіжних країн порівняно з мільйонними масами трудящих нашої багатонаціональної Батьківщини була невеликою, проте політичне значення їх участі в боротьбі за справу Великого Жовтня велике.

Революційний рух трудящих зарубіжних країн, що перебували в Росії, як зазначалося в одному із звітів Центрального виконавчого комітету військовополонених у вересні 1918 р., був «тільки незначною часткою, однією з ланок загального ланцюга російської революції, але про нього також мусить розповісти історики»¹.

Радянські історики чимало написали про інтернаціональну солідарність міжнародного пролетаріату з Радянською країною в перші роки її існування. Серед праць, присвячених участі зарубіжних трудящих у Великій Жовтневій соціалістичній революції і громадянській війні, можна назвати монографічні дослідження Л. І. Яковлєва², Л. І. Жарова і В. М. Устінова³, колективну працю «Інтернаціоналісти у боях за владу Рад», видану Інститутом слов'янознавства АН СРСР⁴, дві книги

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. зб. 6, арк. 186.

² Л. И. Яковлев. Интернациональная солидарность трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), М., 1964.

³ Л. И. Жаров, В. М. Устинов. Интернациональные части Красной Армии в боях за власть Советов в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны в СССР. М., 1960.

⁴ Ивернаціоналісти в боях за владу Советов. М., 1965.

В. Г. Коновалова про діяльність Іноземної колегії на півдні України¹, а також ряд брошур і статей².

В них висвітлюється діяльність зарубіжних інтернаціоналістів на території всієї Радянської країни. Спеціальних же досліджень, присвячених спільній боротьбі трудящих нашої батьківщини і представників зарубіжних країн за владу Рад на Україні, поки що нема. Лише в останні роки опубліковано кілька наукових статей, в яких висвітлено деякі питання міжнародної пролетарської солідарності в роки Жовтневої революції і промадянської війни на Україні³.

В СРСР та європейських соціалістичних країнах опубліковано значну кількість монографій і наукових статей, в яких характеризується революційна діяльність окремих національних груп зарубіжних інтернаціоналістів у нашій країні і, зокрема, на Україні.

Чимало зробили радянські та польські історики у висвітленні участі польських трудящих в боротьбі за встановлення і зміцнення Радянської влади у першій в історії людства робітничо-селянській державі. З радянських авторів насамперед слід назвати О. Я. Манусевича, який, досліджуючи протягом тривалого часу цю проблему, опублікував цінну монографію і ряд наукових статей⁴. Плідно працює у цьому напрямку

¹ В. Г. Коновалов. Иностранные коллегии. Одесса, 1958; його ж. Герои Одесского подполья. М., 1960.

² И. И. Ульянов. Октябрьская революция и военнопленные. — «Пролетарская революция», 1929, № 7; И. Шнейдер. Революционное движение среди военнопленных в России в 1915—1919 гг. — «Борьба классов», 1935, № 3; К. Л. Селезнев. Революционная работа большевиков в войсках интервентов. — «История СССР», 1960, № 1; А. С. Есауленко, В. М. Рожко. Интернационалисты в борьбе за Республику Советов (1918—1920). Кишинев, 1962; А. Я. Манусевич. Из истории участия интернационалистов в Октябрьском вооруженном восстании. — «Новая и новейшая история», 1962, № 2; Н. А. Попов. Революционные выступления в России в годы первой мировой войны. — «Вопросы истории», 1963, № 2.

³ В. І. Гема, Е. М. Скларенко. Участь трудящих зарубіжних країн в боротьбі російського і українського народів проти австро-німецької агресії в 1918 році. — «Український історичний журнал», 1958, № 1; І. М. Кулінич. Діяльність Федерації іноземних комуністичних груп РКП(б) (1918—1920 рр.). — «Український історичний журнал», 1965, № 11; П. С. Сохань. Участь трудящих зарубіжних країн у боротьбі за перемогу Великого Жовтня. — «Український історичний журнал», 1965, № 11; К. І. Позняков. Пролетарська солідарність у період розгрому Врангеля. — «Український історичний журнал», 1965, № 11.

⁴ А. Я. Манусевич. Польские интернационалисты в борьбе за победу Советской власти в России (февраль—октябрь 1917 г.). М., 1965; його ж. Польские социал-демократические и другие революционные группы в России в борьбе за победу и упрочение Советской власти (октябрь 1917—январь 1918 г.). — Из истории польского рабочего движения, М., 1962; його ж. Польские коммунистические группы в России в борьбе за победу и упрочение Советской власти (1917—1919 гг.). — «Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР», т. 27. М., 1959; його ж. Борьба Советского правительства за выход из мировой войны и польские интернационалисты в России (январь—март 1918 г.). — Ученые записки Института славяноведения АН СССР, т. XXV. М., 1962; та ін.

співробітник Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС Р. О. Єрмоляєва, яка захистила кандидатську дисертацію на тему: «Діяльність польських комуністичних організацій в Радянській Росії і робота РКП(б) серед польського населення (1917—1920 рр.)» та опублікувала кілька важливих статей з цих питань¹. Деякі сторони участі польських інтернаціоналістів у боротьбі за владу Рад у нашій країні і, зокрема, на Україні висвітлювали в своїх наукових працях радянські історики П. Я. Голуб, І. І. Белякевич, П. М. Калениченко², а також польські історики Валентина Найдус, Мечислав Вжосек, Александер Заторський та ін.³

Досить широко розкриті питання участі чеських і словацьких інтернаціоналістів у боротьбі трудящих Росії за соціальне визволення. Серед праць радянських авторів передусім слід назвати монографію О. Х. Клеванського⁴, що є одним з перших в радянській історіографії узагальнюючих досліджень, в якому висвітлюються історія чехословацького інтернаціоналістського і буржуазно-націоналістичного рухів в Радянській Росії і, зокрема, на Україні. Про участь чехословацьких комуністів в революційних подіях в Росії і на Україні у 1918—1920 рр., їх вірність ідеям пролетарського інтернаціоналізму, бойові діла чеських і словацьких інтернаціоналістів на фронтах громадянської війни розпові-

¹ Р. А. Ермолаева. К истории польских коммунистических организаций и органов РКП(б) для работы среди польского населения на территории Советской Республики в 1917—1921 гг.—«Октябрьская революция и зарубежные славянские народы. Сборник статей», М., 1957; і і ж. Агитационно-пропагандистская деятельность коммунистов-поляков в Советской России в период польско-советской войны (1920 г.).—«Из истории польского рабочего движения. Сборник статей к 20-летию Польской рабочей партии». М., 1962 та ін.

² П. А. Голуб. Польские революционные войска под знаменем Октября.—«Славяне», 1956, № 11, 12; його ж. Польские революционные войска в России в 1917—1920 годах.—«Вопросы истории», 1958, № 3; И. И. Белякевич. Революционное содружество польских и российских трудящихся в 1917 г. Львов, 1957; П. М. Калениченко. О деятельности Польского временного революционного комитета.—«Октябрьская революция и зарубежные славянские народы». Сборник статей. М., 1957; його ж. Участь польских трудящих у боротьбі за перемогу Жовтневої революції на Україні (березень 1917 — квітень 1918 р.).—«Історичні зв'язки слов'янських народів». К., 1963; його ж. Польські трудящі в боротьбі за змінення Радянської влади (1918—1920 рр.).—«Український історичний журнал», 1965, № 11 та ін.

³ В. Найдус. Участь трудящих поляків у Жовтневій революції.—Великий Жовтень і революційний рух народів зарубіжних країн (1917—1920 рр.). К., 1957; і і ж. Polacy w rewolucji Październikowej.—«Przegląd historyczny», 1952, N 3—4; і і ж. Udział polaków-socialistów w rewolucji Październikowej.—«Nowe drogi», 1957, N 10—11 та ін.; M. Wrzosek. Przyczynek do historii I Rewolucyjnego pułku polskiego.—«Przegląd historyczny», 1957, N 4; A. Zatorski. Dzieje pułku Bielgorodzkiego — I polskiego pułku rewolucyjnego w Rosji. Warszawa, 1960.

⁴ А. Х. Клеванский. Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус. М., 1965.

дається в працях І. А. Петерса, П. Я. Голуба, Н. П. Єланського, Є. М. Зикова та ін.¹ Історики-марксисти ЧССР також розробляють комплекс питань, пов'язаних з допомогою чехословацьких інтернаціоналістів радянським трудящим у боротьбі за владу Рад. Значний внесок у цю справу зробив Індржих Весели, який опублікував монографію про участь чехів і словаків в революційній боротьбі російського пролетаріату у 1917—1920 рр. та спеціальне дослідження про допомогу чехословацьких інтернаціоналістів українським трудящим у встановленні і зміцненні Радянської влади². окремі питання діяльності чехословацьких інтернаціоналістів на території нашої країни висвітлено у працях Ярослава Кржижека, Штефана Штвртецького та інших чехословацьких істориків³.

Дослідженням діяльності югославських інтернаціоналістів тривалий час займається І. Д. Очак, який опублікував узагальнючу працю про участь югослов'ян у боротьбі за перемогу Радянської влади в Росії, дві статті, що безпосередньо торкаються діяльності югославів-інтернаціоналістів на Україні, а також нариси про югославських бійців Червоної Армії⁴. Ряд радянських та югославських авторів присвятили свої праці славному сину югославського народу, легендарному Олеко Дундичу, бойовий шлях якого пов'язаний з ви-

¹ П. А. Г о л у б. Братство, скрепленное кровью (Чехословацкие рабочие и крестьяне на защите завоеваний Октября в России в 1917—1920 гг.). М., 1958; І. А. П е т е р с. Участь чехословацьких комуністів у захисті Радянської республіки в 1918—1920 рр.— Великий Жовтень і революційний рух народів зарубіжних країн, К., 1957; Н. П Е л а н с к и й. Ярослав Гашек в революційній Росії. М., 1958; Е. М. З и к о в . Участие чехословацких коммунистов в военной защите Советской республики в 1918—1919 гг. — «Труды Академии», № 46. М., 1964; Д. И. С о й ф е р. Эрнест Францевич Кужело. Ташкент, 1961.

² И. В е с е л ы. Чехи и словаки в революционной России (1917—1920 гг.). Переклад з чеської. М., 1965; його ж. Чеські і словацькі червоноармійці в боях за Радянську Україну в 1918—1920 рр.— Великий Жовтень і революційний рух народів зарубіжних країн.

³ Я. К р ж и ж е к. Славные боевые традиции чехословацких красноармейцев. Переклад з чеської. Пенза, 1958; його ж. Levicové hnutí Čechů a Slováků v Rusku v letech 1917—1920.— «Ke vzníku ČSR. Sborník statí k ohlasu Rijnové revoluce a ke vzníku ČSR.»— Praha, 1958; його ж. Cs. komunisté a rudoarméjci na Rusi.— «Naše vlasti», Praha, 1957. N. 10; S. St v r t e c k ý. Z historie československého komunistického hnutí v Rusku (v letech 1917—1918).— «Kapitoly z dějin vzájemných vztahů narodů ČSR a SSSR», sv. 2, Praha, 1960 та ін.

⁴ И. Д. О ч а к. Из истории участия югославян в борьбе за победу Советской власти в России (1917—1921).— «Октябрьская революция и зарубежные славянские народы». М., 1957; його ж. Данило Сердич—красный командир. М., 1964; його ж. Югослов'янський революційний союз на Україні (1917).— «Український історичний журнал», 1965, № 3; його ж. Югославянские интернационалисты на Украине (1917—1921 гг.).— Участие трудящихся зарубежных стран в Великой Октябрьской социалистической революции и защите ее завоеваний. Материалы к сессии. М., 1965.

зволенням України від іноземних та внутрішніх ворогів¹. Цікаві дані про югославів-інтернаціоналістів на Україні наводяться у статтях І. А. Петерса².

Допомога трудящих Болгарії російським та українським робітникам і селянам в їх боротьбі за встановлення нового ладу знайшла певне висвітлення у працях радянських та болгарських дослідників. Щоправда, узагальнюючих монографічних досліджень ще немає, але останнім часом з'явилося кілька наукових розвідок про інтернаціоналістів-болгар, що діяли в основному на Україні³.

В ряді праць розкривається активна діяльність представників угорських трудящих по наданню допомоги робітникам і селянам молодої Країни Рад в захисті завоювань Великого Жовтня⁴. Біографічні нариси розповідають про славні бойові діла на фронтах громадянської війни Бела Куна, Лайоша Гавро, Мате Залка та інших вірних синів угорського народу⁵.

Діяльність румунських інтернаціоналістів на півдні нашої країни висвітлена в працях А. М. Глуговського та В. М. Рожка⁶. Окремі цікаві

¹ М. Драгович. Красный конник Олеко Дундич. Переклад з сербо-хорватської. М., 1958; О. Молчанов. Олеко Дундич. К., 1959; А. Дунавский. Олеко Дундич. М., 1960 та ін.

² І. А. Петерс. Югославські комуністи в Радянській Росії в 1918—1920 рр.—«Український історичний журнал», 1957, № 2.

³ М. А. Бирман. К вопросу об участии болгар в защите завоеваний Октябрьской революции (1917—1920 гг.).—«Новая и новейшая история», 1957, № 5; А. Бачинский, М. Дицан. Діяльність болгарських інтернаціоналістів на півдні України в 1919 р. (за матеріалами газети «Комуна»).—«Науково-информационний бюллетень Архівного управління УРСР», К., 1959, № 2; М. Дицан, Г. Трофимов. Асен Христев—вірний син КПРС.—«Український історичний журнал», 1964, № 4; М. Д. Дицан. Болгары в бригаде Г. И. Котовского.—О дружбе вечной и нерушимой. Л., 1963; Д. Тишев, П. Панайотов. Революционната дейност на българи в гр. Одеса през 1919 г.—«Исторически преглед», 1957, № 5 та ін.

⁴ А. Кладт, В. Кондратьев. Братья по оружию (Венгерские интернационалисты в борьбе за власть Советов в России, 1917—1922 гг.). М., 1960; Венгерские интернационалисты в Великой Октябрьской социалистической революции. М., 1959; Я. И. Штернберг. Діяльність угорських комуністів у Києві в 1919 р. та їх газета «Ugriás císgág».—«УДЖ», 1957, № 1, Д. Милей. Венгерская группа РКП(б) (1918 г.).—«Вопросы истории КПСС», 1957, № 5; И. И. Орлик. Венгры на фронтах гражданской войны в СССР.—«История СССР», 1957, № 4 та ін.

⁵ О. Васильев. Лайош Гавро. К., 1965; Я. И. Гордон. Мате Залка. Очерк жизни и творчества. М., 1956; И. М. Кулінич. Мате Залка.—«Український історичний журнал», 1966, № 4 та ін.

⁶ А. Н. Глуговский. Из истории румынских коммунистических организаций и интернациональных частей на территории Советской России (1918—1920 гг.).—«Новая и новейшая история», 1957, № 3; В. Рожко. Дружба, закаленная в боях. Кишинев, 1965; його ж. Из истории участия румынских революционеров в борьбе за власть Советов на юге России.—«Известия Молдавского филиала АН СССР», 1960, № 6; А. Есауленко, В. Рожко. Об участии румынских интернационалистов в борьбе за власть Советов в России.—«Вопросы архивоведения», 1963, № 4 та ін.

факти про братерську солідарність та безпосередню участь трудящих Румунії в боротьбі за Радянську владу наводяться в дослідженнях інших радянських та румунських істориків — Я. Копанського, М. Березнякова, К. Кушнір-Михайлович, В. Лівяну¹.

В радянській та німецькій марксистській історіографії також знаїшла своє відображення солідарність кращих представників німецького народу з робітниками і селянами нашої країни в їх справедливій боротьбі проти численних внутрішніх і зовнішніх ворогів. Безпосередньо революційній діяльності німців-інтернаціоналістів на Україні в роки громадянської війни присвячені стаття та монографія І. М. Кулінича і М. М. Кошика, що були згодом опубліковані і німецькою мовою в НДР². Окремі цікаві факти про рух німецьких військовополонених в Радянській Росії, їх боротьбу в інтернаціональних частинах Червоної Армії та агітаційну діяльність німецьких комуністів серед своїх співвітчизників наведені у статтях радянських та німецьких дослідників І. М. Кривогузя і С. Штрігінці³.

Таким чином, як видно з наведеного короткого історіографічного огляду, більшість із зазначених праць висвітлює діяльність трудящих зарубіжних країн в роки громадянської війни на території всієї революційної Росії, лише побіжно торкаючись подій на Україні. В цих дослідженнях, як правило, розкриваються тільки деякі сторони революційної солідарності зарубіжних інтернаціоналістів або діяльність окремих національних груп.

Видання узагальнюючої праці, яка б всебічно показувала братерську допомогу зарубіжних трудящих європейських країн, що нині будують соціалізм, у боротьбі за встановлення Радянської влади на Україні давно вже назріло, особливо напередодні 50-річчя Великого Жовтня.

Створюючи цю працю, автори керувалися творами класиків марксизму-лєнінізму і, насамперед, ленінськими настановами про значення і

¹ Я. М. Копанский. Борьба трудящихся Бессарабии против иностранной военной интервенции в январе—марте 1918 г.—Ученые записки Кишиневского государственного университета. Исторический сборник, т. XVI, Кишинев, 1954; Н. В. Березняков. Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов в 1917—1920 гг. Кишинев, 1957; С. Сушпір-Міхайлович. Mișcarea țăncuioarească din România între anii 1917—1921. Crearea P. C. R. București, 1960; V. Liveanu. Din istoria luptelor revoluționare din România. București, 1960.

² І. М. Кулінич, М. М. Кошик. Революційна діяльність німецької комуністичної групи «Спартак» на Україні в 1919 р.—«Український історичний журнал», 1958, № 1; і х ж е. Революційна діяльність німецької комуністичної групи «Спартак» на Україні (1918—1919 рр.). К., 1959.

³ И. М. Кривогуз. Германские военнооплененные интернационалисты в России в 1917—1920 гг.—Ноябрьская революция в Германии. М., 1960; S. Strignitz. Die aktive Teilnahme ehemaliger deutscher Kriegsgefangener an der Oktoberrevolution 1917 und an den Kämpfen des Bürgerkrieges 1918—1922.—«Zeitschrift für Geschichtswissenschaft», 1960, N 1.

роль міжнародної пролетарської солідарності у революційній боротьбі трудящих за своє визволення.

Розробляючи теорію соціалістичної революції, В. І. Ленін розглядав міжнародну солідарність трудящих як один з головних факторів успішного здійснення пролетарської революції в одній країні і в міжнародному масштабі. «Панування капіталу,— говорив В. І. Ленін,— є міжнародним. Ось чому і боротьба робітників усіх країн за визволення має успіх лише при спільній боротьбі робітників проти міжнародного капіталу. Ось чому товаришем російського робітника в боротьбі проти класу капіталістів є і робітник німець, і робітник поляк, і робітник француз, цілком так само, як ворогом його є капіталісти і російські, і польські, і французькі»¹.

Міжнародна солідарність трудящих особливо яскраво виявилась в період боротьби з численними внутрішніми і зовнішніми ворогами за перемогу і зміцнення радянського ладу. В. І. Ленін завжди, і особливо в перші роки соціалістичної революції, підкреслював величезне значення братерської допомоги світового пролетаріату трудящим революційної Росії. «Інтернаціоналізм на ділі,— говорив він,— один і тільки один: самовіддана робота над розвитком революційного руху і революційної боротьби в *своїй* країні, підтримка (пропагандою, співчуттям, матеріально) *такої ж боротьби, такої ж лінії, і тільки її одної, в усіх без винятку країнах»².*

Джерельною базою даного дослідження були матеріали центральних республіканських і обласних державних та партійних архівів Радянського Союзу, а також архівів ряду соціалістичних країн — Народної Республіки Болгарії, Польської Народної Республіки, Угорської Народної Республіки, Німецької Демократичної Республіки та ін.

В багатьох центральних та місцевих архівосховищах збереглась значна кількість документальних матеріалів про участь зарубіжних трудящих у встановленні нового ладу. Проте ці документи знаходяться у фондах, які в більшості випадків за свою назвою не відносяться до досліджуваної проблеми. Такий стан ускладнює дослідницьку роботу і, можливо, саме це є причиною недостатнього висвітлення в спеціальних і загальних працях з історії Жовтневої революції і громадянської війни на Україні тієї допомоги, яку подавали представники зарубіжних країн українському народові.

Авторам довелося по зернині збирати факти з багатьох архівних та інших джерел. Надзвичайно цікаві матеріали виявлено авторами в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 2, стор. 90.

² В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 53.

ЦК КПРС, Партийному архіві Інституту історії партії ЦК КП України і обласних партійних архівах — Харківському, Одеському, Київському, Дніпропетровському, Донецькому та ін. В першу чергу це відноситься до матеріалів з фондів Центральної Федерації іноземних комуністичних груп при ЦК РКП(б) і окремих національних груп Федерації. В українських партійних архівах зберігаються документи про діяльність іноземних комуністичних секцій при ЦК КП України, агітаційно-пропагандистська література цих секцій, особисті справи окремих зарубіжних інтернаціоналістів тощо.

В Центральних державних архівах Жовтневої революції СРСР та УРСР і державних обласних архівах — Харківської, Одеської, Київської, Дніпропетровської, Миколаївської та інших областей відклалась також значна кількість документів, що відносяться до даної проблеми. Зокрема, в ЦДАЖР СРСР у фондах Наркомнацу, ВЦВК, НКВС та інших зустрічаються важливі матеріали про агітаційно-пропагандистську та бойову діяльність іноземних інтернаціоналістів. Для дослідників, які вивчають історію інтернаціоналістського руху безпосередньо на Україні, особливо важливими є документи фондів Раднаркому, ВУЦВКу, Наркомвоену та інших Центрального державного архіву Жовтневої революції УРСР, які дають змогу всебічно прослідкувати події героїчної боротьби українського народу в ті роки і братерську допомогу йому представників зарубіжних країн.

Документи центральних архівів доповнюються в значній мірі матеріалами обласних державних архівів. Серед важливіших документів обласних архівів слід назвати справи червоноармійців-інтернаціоналістів, що зберігаються у фондах обласних комісій по перевірці колишніх червоноармійців і червоних партизанів, фонди ревкомів, Рад робітничих і солдатських депутатів та ін.

Найбільш компактна група документів про формування та бойову діяльність інтернаціональних загонів Червоної Армії зберігається у Центральному державному архіві Радянської Армії, зокрема в фондах управління по формуванню інтернаціональної Червоної Армії, управління справами Народного Комісаріату військових справ, управління арміями Південного та Українського фронтів, управлінь 12-ї, 14-ї, 1-ї Кінної та інших армій, що діяли на Україні, а також фонди штабів окремих інтернаціональних полків, батальйонів, рот тощо.

Фонди Центрального державного військово-історичного архіву СРСР розкривають досліднику картину становища та характеру революційного руху серед величезної маси військовополонених, які перебували в нашій країні.

Важливе значення для повнішого і глибшого висвітлення теми мало також використання авторами окремих документів та матеріалів з партійних та державних архівів зарубіжних соціалістичних країн.

Винятково важливим джерелом, використаним авторами, є тогочасна преса радянських і партійних органів нашої країни та іноземних комуністичних груп. На це джерело дослідники звертали мало уваги. Між тим, в більшовицьких центральних і місцевих українських і російських газетах («Коммунист», «Вісник УНР», «Коммунар», «Киевский коммунист», «Одесский коммунист», катеринославська «Звезда», «Красная Армия» та ін.), і особливо в газетах окремих іноземних комуністичних груп (болгарської — «Комуна», польської — «Єдноськ робитніча», «Вядомосці комісаріату», «Комуніста Польські», «Голос комуністи», «Штандар комунізму», «Комуна» та ін.; німецької — «Вархайт», «Вельткомуне», «Фелькерфрайгайт», угорської — «Вереш уишаг, чехословацької — «Свобода», «Правда», югославської — «Югослов'янський революціонер», «Светска революція», румунської — «Лупта», «Скінтейя» та ін.), міститься дуже багато фактів, які відтворюють дух інтернаціоналістського руху того часу і розкривають маловідомі сторінки революційної діяльності кращих синів зарубіжних країн, показують вплив ідей Великого Жовтня, ідей В. І. Леніна на формування їх марксистської свідомості.

У праці також використані публікації документів, які вийшли з друку в Радянському Союзі та зарубіжних європейських соціалістичних країнах. Серед них слід назвати передусім перший том серії документальних збірників «З історії міжнародної пролетарської солідарності», підготовлений до друку Головним архівним управлінням СРСР і Центральним державним архівом Радянської Армії¹, спеціальне видання про солідарність і братерську допомогу робітників і селян зарубіжних країн народам Радянського Союзу², ряд документальних збірників з історії зовнішньої політики СРСР та історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни³, документальні видання, які вийшли в обласних центрах України — Києві, Полтаві, Одесі, Черкасах, Чернігові та інших до 40-річчя Великого Жовтня, ряд публікацій

¹ Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922). М., 1957.

² Дело трудящихся всего мира. Факты, документы, очерки о братской помощи и солидарности трудящихся зарубежных стран с народами Советского Союза. М., 1957.

³ Червона гвардія на Україні. К., 1939; Документы о разгроме германских оккупантов на Украине. М., 1942; Документы внешней политики СССР, т. I, М., 1957; Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. I — III. К., 1957; Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март — ноябрь 1917). Сборник документов и материалов. К., 1957; Из истории гражданской войны в СССР. Сборник документов и материалов в трех томах, 1918—1922. М., 1960—1961; Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 — апрель 1918 г.). Сборник документов и материалов. К., 1962 та ін.

в журналі «Історический архив»¹, деякі видання документів і матеріалів зарубіжних соціалістичних країн².

Одним з джерел, яке використали автори, була мемуарна література. Це перш за все спогади видатних діячів Комуністичної партії і Радянської держави та керівників збройної боротьби проти іноземних загарбників і внутрішньої контрреволюції і активних учасників громадянської війни на Україні — С. М. Будьонного, К. Є. Ворошилова, В. О. Антонова-Овсієнка, Г. І. Котовського, Й. Е. Якіра, М. І. Подвойського, М. В. Фрунзе, С. І. Арапова та ін.³

Значна кількість спогадів написана зарубіжними інтернаціоналістами, активними учасниками громадянської війни на Україні. Серед них слід назвати Георгія Добрєва і Бориса Шаранкова (Болгарія), Романа Яблоновського і Владислава Уземblo (Польща), Николу Груловича (Югославія), Ченека Грушку і Яна Синека (Чехословаччина), Ференца Мюнніха і Бела Куна (Угорщина), Міхая Бужора (Румунія), Фріца Шварца і Пауля Крюгера (НДР) та ін., а також колективні збірники спогадів⁴.

Мемуарна література, яка доносить до нас дух часу, має і свої не-

¹ Интернациональные группы РКП(б) и воинские формирования Советской России (1918—1920 гг.). — «Исторический архив», 1957, № 4; О международной пролетарской солидарности в защиту Советской России. — «Исторический архив», 1957, № 5.

² «W XXXV rocznicę Wielkiej Październikowej rewolucji socjalistycznej», Warszawa, 1952; A Mogrove Memkoszgalom Toeténefénék Valoqqotolt Dokumentumai» v. k., Budapest, 1956; VIJA — В Budapest, 1959. «Docamente din istoria Partidului Comunist din România. 1917—1922», Bucureşti, 1953; Великата Октомврийска социалистическа революция и революционното движение във Болгария. София, 1958.

³ В. А. Антонов-Овсієнко. Записки о гражданской войне, т. I—IV. М.—Л., 1928—1933; И. Э. Якір. Воспоминания о гражданской войне. М., 1957; С. М. Буденный. Пройденный путь, т. I—II. М., 1958, 1964; Этих дней не смолкнет слава. Воспоминания участников гражданской войны. М., 1958; В борьбе за Советский Крым. Воспоминания старых большевиков. Симферополь, 1958; С. И. Арапов. В. И. Ленин и Красная Армия. М., 1959 та ін.

⁴ 17-та година. Спомени на български революционери за Октомврийската революция и отраженного и у нас. София, 1957; «Roter Oktober 1917. Wie deutsche Arbeiter und Soldaten das Sturmjahr der Weltenwende erlebten», Berlin, 1957; «Wspomnienia polaków uczestników Wielkiej socjalistycznej rewolucji Październikowej». Gdańsk, 1957; «Wspomnienia polaków o rewolucji Październikowej». Warszawa, 1957; «Contribuții la studiul influenței Marii Revoluții socialiste din Octombrie în România». București, 1957; «Amintiri ale foștilor valuntri români din Armata Roșie în timpul Marii Revoluții sociale din Octombrie și al razboiului civil (1917—1922)». București, 1957; Венгерские интернационалисты в Великой Октябрьской социалистической революции. М., 1959; Былье походы. Воспоминания словацких красноармейцев — участников Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войны в СССР (1917—1921). М., 1961; Поворот мирового значения. Воспоминания немцев — участников Великой Октябрьской социалистической революции и борьбы против интервентов и контрреволюционеров в 1917—1920 гг. М., 1964.

доліки. В більшості випадків вона писалася через багато років після тих подій, які в ній висвітлювалися. Тому в спогадах зустрічаються окремі неточності або суб'єктивізм. Автори на все це зважали.

Авторський колектив розуміє, що в першій узагальнюючій праці, присвяченій такій широкій проблемі, не можна вичерпно висвітлити всі сторони революційної діяльності і безпосередньої участі зарубіжних інтернаціоналістів у збройній боротьбі трудящих України за владу Рад. Свою працю автори вважають тільки початком у цій важливій справі.

Благородна тема міжнародної пролетарської солідарності, яка особливо яскраво виявилася в роки Великого Жовтня, буде привертати до себе увагу ще багатьох дослідників.

ПОЛЬСЬКІ ТРУДЯЩІ В ЖОВТНЕВІЙ РЕВОЛЮЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКІЙ ВІЙНІ НА УКРАЇНІ

Серед зарубіжних трудящих, які напередодні Жовтневої революції тимчасово перебували в нашій країні, найбільш численну групу становили поляки.

В 1917 р. їх було близько 2,5 млн. чоловік¹. До цього числа входили майже півтора мільйона біженців — польських громадян, які під час першої світової війни змушені були примусово або добровільно евакуюватися із зони воєнних дій разом з відступаючими царськими військами; понад півмільйона військовослужбовців царської армії; близько трьохсот тисяч переселенців, які незадовго до війни приїхали на заробітки; принаймні сто тисяч військовополонених, тобто колишніх жителів тих польських земель, що входили до складу Австро-Угорщини та Німеччини і до полону служили в арміях цих країн; нарешті, понад три тисячі політичних в'язнів, які перебували в царських тюрях і віддалених поселеннях².

На нашу думку, не менше п'ятої або четвертої частини загальної кількості тимчасового польського населення перебувало на території України.

Звичайно, далеко не всі польські громадяни брали участь у соціалістичній революції та громадянській війні. Серед них були відверті або приховані вороги Радянської влади, які докладали багато зусиль для її повалення. Значне число становили несвідомі у класовому відношенні громадяни, що прагнули лишитися пасивними свідками подій, зовсім не втручатися в революційну боротьбу трудящих нашої Батьківщини. Ошукані ворожою буржуазно-націоналістичною пропагандою, вони нерідко являли собою сліпіе знаряддя контрреволюції.

¹ А. Я. Манусевич. Польские интернационалисты в борьбе за победу Советской власти в России (февраль — октябрь 1917 г.), стор. 19.

В Російській імперії, за винятком Королівства Польського, постійно жило 1,2 млн. поляків («Статистический ежегодник России (1911)», СПб., 1912, стор. 57, 65 та ін.), яких ми не беремо, як правило, тут до уваги.

² Народный комиссариат по делам национальностей. Отчет о деятельности (1 ноября 1917 г.— 20 июня 1918 г.). М., 1918, стор. 18; А. Я. Манусевич. Польские интернационалисты в борьбе за победу Советской власти в России, стор. 19. Н. Baginski. Wojsko polskie na Wschodzie (1914—1920). Warszawa, 1921, стор. 107—108.

Внаслідок великої роз'яснювальної роботи, що її вели серед польських громадян у тісному контакті з більшовицькою партією польські соціал-демократи, а згодом — комуністи, під впливом самих подій багато польських робітників, селян і трудових інтелігентів переборювали націоналістичні й уголовські тенденції і разом з революційною частиною польських трудящих ставали бойовими союзниками трудящих нашої країни в боротьбі за владу Рад.

Напередодні і в період Лютневої буржуазно-демократичної революції на Україні перебувало близько чверті мільйона польських біженців. Частина їх працювала на промислових підприємствах, евакуйованих з Королівства Польського. Зокрема, до Харківської губернії було вивезено дванадцять промислових підприємств, до Катеринославської — вісім¹. На київський завод «Арсенал» в 1916 р. прибуло двісті робітників, які до евакуації працювали у Варшаві на подібному підприємстві², і серед них — група членів Соціал-демократії Королівства Польського і Литви. Залізничників, евакуйованих з Варшавсько-Віденської, Надвіслянської, Келецької і Лодзінської залізниць, розмістили в Катеринославі, Нижньодніпровську, Харкові та Крюкові³.

На промислових підприємствах України працювало також чимало поляків-військовополонених.

Місцеві організації Російської соціал-демократичної робітничої партії (більшовиків) разом з революційними польськими соціал-демократами провадили серед тимчасового польського населення України значну агітаційно-пропагандистську роботу. Вони розповідали польським трудящим про більшовицькі погляди на питання війни і миру, внутрішнє і міжнародне становище царської Росії тощо.

Польські трудящі на Україні з надією зустріли звістку про Лютневу революцію. З поваленням царизму вони пов'язували як найшвидше здійснення своїх сподівань на повернення до рідних домівок, відновлення польської державності, поліпшення матеріального становища, яке в зв'язку з війною і тривалим перебуванням на чужині було особливо важким.

Активну діяльність польських робітників після Лютневої революції видно з такого прикладу. В Краматорську на металургійному заводі працювало п'ятсот поляків. У березні 1917 р. група польських соціал-демократів заводу спільно з російськими робітниками організувала мі-

¹ W. N a j d u s . Z działalności polskich organizacji robotniczych w Rosji w 1917 r. («Promień» i Zjednoczenie socjalistyczne polskie). — «Z pola walki», 1958, N 1, стор. 72.

² «Арсенал» імені В. І. Леніна. К., 1964, стор. 42—43, 309.

³ ЦПА ІМЛ, ф. 76, оп. 1, од. зб. 1097.

тинг і демонстрацію. Одним з керівників групи польських революціонерів був Ігнаци Дрожняк — робітник з Ченстохови, заарештований у 1906 р. за революційну діяльність, після відбуття заслання працював на заводах Катеринослава, Кам'янського, Одеси і, нарешті, Краматорська¹. Одержаніши вказівки від Петроградського центру СДКПіЛ, з яким підтримував постійний зв'язок, він 1 квітня скликав збори з метою створення місцевої організації польської соціал-демократії. Організація СДКПіЛ, яка на початку свого існування налічувала близько 120 чоловік, діяла досить активно. Як писав її голова Р. Мончин, вона ввійшла в контакт з місцевими російськими робітниками, відправляла делегатів на Нікополь-Маріупольський металургійний і металообробний завод для пропаганди соціал-демократичних ідей серед польських робітників, а також до м. Слов'янська на першотравневий мітинг. Краматорська група надіслала своїх представників у місцевий комітет РСДРП(б). Двох її членів було обрано до місцевої Ради робітничих депутатів².

Обрання польських трудящих до Рад робітничих і солдатських депутатів було на Україні нерідким явищем. На початку березня членом виконкому Київської міської Ради робітничих депутатів Ради об'єднаних громадських організацій Києва було обрано шорника Іполита Фіалека — члена СДКПіЛ з 1900 р., участника революційних подій 1905—1907 рр. у Польщі, соратника Ф. Е. Дзержинського по підпільній роботі³. У вересні до виконкому Ради ввійшов також кадровий робітник київського «Арсеналу», член СДКПіЛ, слюсар Ігнаци Півонь⁴. На початку березня 1917 р. член ППС-лівиці Болеслав Шацький (Скарбек)⁵,

¹ Див. лист Ігнаци Дрожняка до автора розділу від 22 жовтня 1966 р.

² Газ. «Пролетарій», 6 червня 1917 р. ДАХО, ф. 1772, оп. 1, од. зб. 474, арк. 7; газ. «Тryбуна» (орган Виконавчого комітету груп СДКПіЛ у Росії), 8 липня 1917 р.

³ Ю. Чайковський. Арсенальці. К., 1959, стор. 46; газ. «Известия исполнительного комитета Киевского Совета объединенных общественных организаций», 16 березня 1917 р.

⁴ ДАКО, ф. 3058, оп. 1, од. зб. 5, арк. 2.

⁵ Болеслав Шацький (Скарбек) народився 1888 р. у Саратовській губернії в сім'ї лісника. Предки його були вислані з Польщі під час повстання під керівництвом Т. Костюшка. Вчився в Київському політехнічному інституті. В 1906—1910 рр. був членом ППС-фракції, потім вступив до ППС-лівиці, в 1914—1916 рр. перебував в ув'язненні.

Ігнаци Дрожняк.

члени СДКПіЛ Ельяш Рожневський і Антоні Малярецький були обрані до Харківської Ради робітничих депутатів як представники польських трудящих¹.

До Харківської Ради входили також відомий польський революційний діяч Фелікс Кон — член першої польської революційної партії робітничого класу «Пролетаріат» з 1882 р., а потім — ППС-лівиці², і солдат Сергій Конарський — член більшовицької партії з 1917 р.³

Матеріали Одеської Ради робітничих і солдатських депутатів, які на Україні збереглись найповніше з усіх місцевих Рад, свідчать, що у вересні 1917 р. депутатами цієї Ради було 46 поляків із загальною кількості 1005 депутатів. Зокрема, до Ради входили: від СДКПіЛ — учителька Гелена Желякова, чорнороби Ян Станкевич і Лейб Жмудський, пекар Юзеф Вайріх, швець Казімеж Водзінський, якого ще наприкінці минулого століття ув'язнювали до Варшавської тюрми за революційну діяльність, слюсар Станіслав Карасінський, столяр Іван Міллер, що довгі роки перебував в ув'язненні; від ППС-лівиці — голова її місцевого комітету Антоні Вонсік, технік-контролер Ян Ксіонжепольський, який був на засланні в Туруханському краї; від так званої Польської робітничої спілки — Мечислав Фінкельштейн-Зембовський, Ян Глінка, Еварест Хрусцінський та ін.⁴ Трьох поляків було обрано до виконкому Одеської Ради.

До Ради робітничих депутатів Катеринослава після Лютневої революції ввійшов ливарник Ян Пайонк (Пайонок) — член більшовицької партії з лютого 1917 р., якого обрали робітники дрібних заводів — Добропольського, Дрогичина і Волчанського⁵. Депутатом Ради в м. Кам'янському був польський робітник, член РСДРП з 1915 р., уродженець Варшави Володимир Тржасковський, який раніше, перебуваючи в російській армії, входив до Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів⁶. У Миколаївську Раду робітничих депутатів обрали Яна Копчинського (Рогульського) — члена СДКПіЛ з 1899 р., учасника револю-

(Лист сина Б. Шацького до автора розділу від 21 травня 1966 р.; газ. «*Głos komunisty*», орган Польського бюро агітації та пропаганди на Правобережній Україні при ЦК КП(б)У, 1 липня 1920 р.; R. Jabłonowski. *Wspomnienia (1905—1928)*. Warszawa, 1962, стор. 174).

¹ Газ. «*Jedność robotnicza*» (орган Польського соціалістичного об'єднання, Харків), 12 березня 1917 р.

² Л. Нагорна. Фелікс Кон. К., 1963.

³ ДАХО, ф. 1772, оп. 1, од. зб. 626, арк. 5.

⁴ ДАОО, ф. 3829, оп. 1, од. зб. 11, арк. 6; од. зб. 28, арк. 12, 14, 24—25, 91; од. зб. 55, арк. 217—218, 251; од. зб. 56, арк. 219, 379—380; од. зб. 57, арк. 162. Наприкінці 1917 р. Ян Глінка вийшов з Польської робітничої спілки і став членом СДКПіЛ.

⁵ Партархів Дніпропетровського обкому КП України. Неінвентаризовані матеріали. Спогади Я. К. Пайонка, стор. 3.

⁶ Фонд Дніпропетровського державного історичного музею. Неінвентаризовані матеріали. Автобіографія В. В. Тржасковського, стор. 15, 18.

ційного руху в Польщі, Одесі і Миколаєві, в'язня царизму¹. Одним з організаторів Ради робітничих депутатів у Чугуеві, куди було евакуйовано завод торговельно-промислового товариства Борковського, став Францішек Перковський (Володиєвський) — член СДКПіЛ (з 1900 р.) і місцевого комітету РСДРП(б)². Депутатом Ради солдатських депутатів в Алупці було обрано робітника з Ченстохови, пораненого солдата царської армії, який перебував у госпіталі на лікуванні, Станіслава Спевака³.

В авангарді польського трудящого населення йшли групи партії польського пролетаріату — Соціал-демократії Королівства Польського і Литви. Ця партія утворилася в 1893 р. на тих польських землях, що входили до складу Російської імперії. Проводячи тактику бойового революційного союзу польського пролетаріату з російським робітничим класом, СДКПіЛ відстоювала інтереси пролетаріату і всіх трудящих Польщі. В той же час у деяких важливих питаннях вона допускала серйозні помилки, зокрема, недооцінювала роль національного питання і значення союзу робітничого класу з селянством. На IV (Об'єднавчому) з'їзді РСДРП у 1906 р. СДКПіЛ ввійшла до складу РСДРП⁴, де залишалася протягом кількох років⁵.

Групи СДКПіЛ, які після Лютневої революції вийшли з підпілля, існували також в багатьох містах Росії, України і Білорусії — центрах

¹ А. Я. Манусевич. Польские интернационалисты в борьбе за победу Советской власти в России, стор. 127.

² ЦПА ІМЛ, ф. 70, оп. 2, од. зб. 732, арк. 37—63. В 1920 р. під час польсько-радянської війни Ф. Перковський очолював Високо-Мазовецький ревком (П. М. Калениченко. О деятельности Польского временного революционного комитета, стор. 184).

³ Майже одночасно С. Спевак став членом ревкому в Симеїзі. В 1920 р. повернувся на батьківщину, де кілька раз арештовувався. В 1928—1946 рр. жив у Радянському Союзі. Після другої світової війни виїхав до Польщі, де в 1957 р. помер. (Т. Potemski i H. Rechowicz, Śląscy bojownicy w rewolucji Październikowej. Katowice, 1958, стор. 87—93).

⁴ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. Вид. 2-е, доповнене, К., 1963, стор. 106.

⁵ Див. А. Г. Шевелев. Братське сотрудництво польських соціал-демократів з большевиками (1903—1910 гг.), К., 1966.

Станіслав Карасінський.

зосередження польських робітників. Усього на території Росії діяло понад 40 територіальних груп СДКПіЛ, які налічували близько п'яти тисяч членів¹.

Першою на Україні 1 квітня 1917 р. організаційно оформилась група СДКПіЛ у Краматорську. В значній мірі під її впливом 9 квітня виникла група польських соціал-демократів на залізничній станції Сартана (поблизу Маріуполя в Донбасі). В переважній більшості її членами були робітники підприємств Нікополь-Маріупольського гірничого товариства. Утворилася також група СДКПіЛ у Любимівці на Донецькому заводі по виробництву соди².

11 квітня 1917 р. з'явилася група СДКПіЛ у Феодосії, до складу якої ввійшло 40 чол.³ Значну роль в її створенні і діяльності відіграв визначний представник польського робітничого руху Станіслав Бобінський, який лікувався у Феодосії в лютому—травні 1917 р. після звільнення з царської тюрми⁴. Місцева більшовицька організація в Феодосії виникла пізніше — лише в червні 1917 р.⁵ Ця обставина робила роль групи СДКПіЛ в період до появи більшовицької організації особливо відповідальною.

У Києві групу СДКПіЛ було організовано 7 травня 1917 р. До неї входили кадрові робітники заводу «Арсенал» Іполит Фіалек, Казімеж Следовський, Юзеф Ольшанський, Ігнаци Півонь, Ян Кочмарек, слюсар автомобільної майстерні Пiotr Яруга, робітниця Емілія Бобовська, вчителька Стефанія Гутвінська, перукар Людвік Лазорек та ін.⁶ В органі Київського комітету РСДРП — газеті «Голос соціал-демократа» — друкувалися оголошення про збори членів групи СДКПіЛ, чергування членів секретаріату групи. «Голос соціал-демократа» приділяв велику увагу поширенню польської газети «Трибуна» («Тгуїпа»), яка з червня 1917 р. почала виходити в Петрограді і фактично була органом поль-

¹ А. Я. Манусевич. Польские интернационалисты в борьбе за победу Советской власти в России, стор. 390—391.

² Газ. «Тгуїпа», 24 червня і 28 серпня 1917 р.

³ Р. А. Ермолаева. К истории образования организаций Социал-демократии Королевства Польского и Литвы на территории России в 1917 г. — «Вопросы истории КПСС», 1965, № 9, стор. 76.

⁴ Н. Вобінська. Pamiętnik tamtych lat, cz. I, Warszawa, 1963, стор. 87.

⁵ Борьба за Советскую власть в Крыму. Документы и материалы, т. I (март 1917 — апрель 1918 г.). Симферополь, 1957, стор. 31—32; П. Н. Надинский. Очерки по истории Крыма, ч. II. Крым в период Великой Октябрьской социалистической революции, иностранной интервенции и гражданской войны (1917—1920 гг.). Симферополь, 1957, стор. 16.

⁶ Ю. Чайковский. Назв. праця, стор. 34, 88, 93, 107; газ. «Голос соціал-демократа» (орган Київського комітету РСДРП), 10 травня, 15, 19 липня 1917 р.; газ. «Пролетарская мысль» (орган Київської Ради робітничих депутатів, обласної Ради робітничих депутатів, Центральної Ради профспілок і Центральної Ради фабрично-заводських комітетів), 4 січня 1918 р.

ських соціал-демократів у нашій країні. На початку діяльності Київська організація СДКПіЛ була мало зв'язана з групами в інших містах губернії. Тому Київська загальноміська конференція РСДРП(б) 2 липня 1917 р., обговоривши серед інших питання «Про Соціал-демократію Польщі і Литви», ухвалила «рекомендувати Польській організації налагодити зв'язки з провінцією»¹. А через кілька днів (10—12 липня) третя обласна конференція РСДРП(б) Південно-Західного краю, на яку з'їхались представники Київської, Волинської, Подільської, Чернігівської, Полтавської і Херсонської губерній, в своїй резолюції з питань організаційного будівництва обласної партійної організації записала, що необхідно «залучити до роботи соціал-демократів Польщі і Литви...»²

У Харкові перші після Лютневої революції організаційні збори членів групи СДКПіЛ відбулися 21 червня 1917 р. в приміщенні редакції більшовицької газети «Пролетарий» — органу Харківського комітету РСДРП(б). На цих зборах було вироблено і затверджено статут групи СДКПіЛ, обрано її тимчасовий комітет, до складу якого ввійшли скарбник Харківського комітету РСДРП(б), старий член польської партії «Пролетаріат» Казімеж Томашевський³, а також тт. Рожневський, Малярецький, Прессінг і Дзеярський⁴.

В Катеринославі групу СДКПіЛ було створено 25 червня 1917 р. В статті, вміщений в органі Катеринославського комітету РСДРП(б) — газеті «Звезда» — в зв'язку з цим говорилося: «Отже, товариші поляки, ми знову, як і в 1905 р., йдемо пліч-о-пліч із справжніми друзями, під тим же самим червоним прапором, з російськими товаришами, на боротьбу з буржуазією усього світу. Хай живе Інтернаціонал! Геть коаліційне міністерство! Геть війну! Мир усьому трудящому народові!»⁵. Протягом короткого часу Катеринославська група СДКПіЛ організувала на ряді заводів, де працювали польські робітники, соціал-демократичні гуртки⁶. Група спиралася на підтримку місцевої організації більшовиків, зокрема, одержувала від неї потрібну матеріальну допомогу⁷.

¹ Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март — ноябрь 1917 г.). Сборник документов и материалов, стор. 335.

² Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине (февраль 1917 — апрель 1918). Сборник документов и материалов в трех томах, т. I. Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции на Украине (февраль — октябрь 1917 г.). К., 1957, стор. 442; У. І. Рядніна. Більшовицькі організації України в Жовтневій революції. К., 1958, стор. 184.

³ Під час громадянської війни К. Томашевський повернувся на батьківщину, де, як член КПП, брав участь у революційному русі (R. Jabłonowski. Назв. праця, стор. 248, 263, 291).

⁴ Газ. «Пролетарий», 23 червня, 13, 14 липня, 2, 3, 10, 15 серпня, 1 вересня 1917 р.

⁵ Газ. «Звезда» (орган Катеринославського комітету РСДРП(б), 8 липня 1917 р.

⁶ Газ. «Глутика», 7 жовтня 1917 р.

⁷ ЦПА ІМЛ. ф. 70, оп. 2, од. зб. 716, арк. 8.

З допомогою польських соціал-демократів Катеринослава було створено групу СДКПіЛ в Кам'янському, де з кінця 80-х років минулого століття перебував металургійний завод з околиці Варшави—Праги¹. Група польських соціал-демократів виникла також в Олександрівську².

У Миколаєві, де налічувалося більше тисячі польських робітників, група СДКПіЛ утворилася в травні 1917 р. Її організатором і керівником був Ян Копчинський (Рогульський), член місцевого більшовицького комітету з моменту його організації³. На початку своєї діяльності група об'єднувала майже 60 чол. У рішенні, ухваленому на перших зборах, члени групи СДКПіЛ заявляли про свою єдність з Російською соціал-демократичною робітничою партією. «Розуміючи першорядне значення сильної класової організації, а також єдності інтересів польського і російського робітника, ми об'єднуємося в окрему групу для проведення культурно-освітньої роботи,— говорилося у цьому документі.— Проте ми залишаємося органічною частиною РСДРП...»⁴

Влітку 1917 р. утворилася група СДКПіЛ у Чугуеві, де працювало півтори тисячі польських робітників. Очолював її Францішек Перковський (Володиєвський), активно працювали в ній Данелюк і Свідерський⁵.

Засновником групи польських соціал-демократів в Одесі, створеної в середині жовтня 1917 р., був відомий діяч польського робітничого руху слюсар Ян Вімут-Желяк⁶. Спочатку він належав до ППС, потім перейшов до СДКПіЛ. До першої світової війни працював у Варшаві, Krakові, Лодзі, Домброві Гурнічій, Сосновцю та інших містах. Входив до складу Варшавського комітету СДКПіЛ. Був учасником ряду з'їздів і конференцій робітничих партій, зокрема, за даними Інституту історії партії при ЦК ПОРП,— V (Лондонського) з'їзду РСДРП. Багато разів заарештовувався. В 1913 р. був засланий на вічне поселення в Канський повіт Єнісейської губернії. Після Лютневої революції вийшов на волю. В травні 1917 р. був обраний членом правління Польського соціалістич-

¹ Завод имени Дзержинского (1889—1939). Пятьдесят лет. Днепродзержинск, 1939, стор. 17—18.

² Р. А. Ермолаева. К истории польских коммунистических организаций и органов РКП(б) для работы среди польского населения на территории Советской Республики в 1917—1921 гг., стор. 75.

³ А. Я. Манусевич. Польские интернационалисты в борьбе за победу Советской власти в России, стор. 127. В період німецько-австрійської окупації Ян Копчинський (Рогульський) повернувся на батьківщину і наприкінці 1918 р. був обраний до Варшавської Ради робітничих депутатів.

⁴ Газ. «Trybuna», 24 червня і 16 вересня 1917 р.

⁵ R. Jabłonowski. Назв. праця, стор. 185.

⁶ Рукописний відділ Одеської державної наукової бібліотеки імені М. Горького. Біографічна довідка Інституту історії партії при ЦК ПОРП про Яна Вімута-Желяка: «Wspomnienia połaków o rewolucji Październickiej», стор. 193.

ного об'єднання в Самарі¹ (нині Куйбишев). Незабаром прибув до Одеси, де став одним із загальновизнаних керівників СДКПіЛ. Комітет одеської групи польських соціал-демократів встановив зв'язок з місцевою більшовицькою організацією, під керівництвом якої діяв.

25 жовтня 1917 р. виникла група СДКПіЛ у Луганську².

Таким чином, в період між Лютневою і Жовтневою революціями на Україні було принаймні 12 місцевих груп СДКПіЛ. В організаційному відношенні ці групи, як і в усій колишній Російській імперії, спочатку існували самостійно, але діяли в нерозривній єдності з більшовицькою партією. Члени СДКПіЛ в перші місяці після виходу з підпілля й організаційного оформлення, як правило, одночасно були членами первинних організацій РСДРП(б). Повсюди представники СДКПіЛ входили до комітетів РСДРП(б). Так, у Києві на загальноміській конференції РСДРП(б) на початку серпня 1917 р. до міського комітету було обрано слюсаря автомобільної майстерні, члена Київського комітету СДКПіЛ Пiotra Яругу³.

Майже відразу після свого виникнення в 1917 р. групи СДКПіЛ виявили бажання вступити до РСДРП(б)⁴. Процес приєднання груп СДКПіЛ до РСДРП(б) в основному закінчився влітку 1917 р., а юридично був оформленний у січні 1918 р.⁵

Всередині РСДРП(б) групи СДКПіЛ зберегли певну організаційну самостійність, бо перед польськими трудящими в Росії стояли, поряд з спільними для всіх трудящих, ще й особливі, національні завдання — згуртування для боротьби за соціальне і національне визволення польського народу. Починаючи з червня 1917 р. в Петрограді, а потім у Москві існував Виконавчий комітет груп СДКПіЛ у Росії, який організаційно об'єднував усі групи, а також зв'язував їх з ЦК РСДРП(б) і Головним правлінням СДКПіЛ у Польщі⁶.

Разом з більшовиками групи СДКПіЛ брали активну участь у найголовніших політичних кампаніях періоду підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції. Зокрема, в ряді міст України спільно з більшовиками вони виступили ініціаторами проведення червневих де-

¹ Газ. «Jedność robotnicza», 25 червня 1917 р.

² Газ. «Губина», 25 листопада 1917 р.

³ Газ. «Голос соціал-демократа», 13 серпня 1917 р.

⁴ Р. А. Ермолаєва. К истории польских коммунистических организаций и органов РКП(б) для работы среди польского населения на территории Советской Республики в 1917—1921 гг., стор. 37—38.

⁵ А. Я. Манусевич. Польские социал-демократические и другие революционные группы в России в борьбе за победу и упрочение Советской власти (октябрь 1917—январь 1918 г.), стор. 188; Н. Malinowski. Powstanie i pierwszy okres działalności KPP. Warszawa, 1958, стор. 52.

⁶ Р. А. Ермолаєва. К истории польских коммунистических организаций и органов РКП(б) для работы среди польского населения на территории Советской Республики в 1917—1921 гг., стор. 40.

Іполит Фіалек.

монстрацій, які відзначалися масовістю й організованістю, антиурядовими й антивоєнними настроїями¹.

Весною і влітку 1917 р. групи СДКПіЛ взяли участь у виборах до міських дум. Як відомо, Тимчасовий уряд дозволив провести вибори до дум і повітових земств, не чекаючи закінчення строку їх повноважень. Пролетаріат Росії виставив своїх кандидатів, хоч було зрозуміло, що вони не будуть в більшості у цих органах самоуправління, створених царизмом. Робітники йшли в думи передусім для того, щоб контролювати їхню діяльність.

В Харкові під час виборів до міської думи 9 липня об'єднали свої зусилля комітет РСДРП(б), група СДКПіЛ і культурний центр Соціал-демократії Латиського краю. У висунутому ними списку кандидатів № 3 був член міського комітету СДКПіЛ скарбник міського комітету РСДРП(б) Казімеж Томашевський².

На виборах до Київської міської думи 23 липня 1917 р. місцева група СДКПіЛ виступила спільно з РСДРП(б) і соціал-демократами Латиського краю. У їх списку № 10 були А. В. Іванов, В. П. Затонський, В. Н. Боженко, члени Київського комітету СДКПіЛ Іполит Фіалек, учителька Стефанія Гутвінська, Піotr Яруга, перукар Людвік Лазорек, робітник фабрики Матісона, член СДКПіЛ Август Улман, солдат артилерійського складу Зигмунт Францкевич, робітник електростанції Мечислав Марцинковський³.

В Луганську на виборах до міської думи, які відбулися 6 серпня, міський комітет РСДРП(б) виступав спільно з Польським соціалістичним об'єднанням, яке мало більш революційний характер, ніж, наприклад, у Харкові, бо до нього входило багато членів СДКПіЛ (тут у цей час ще не існувало окремої організації польських соціал-демократів). В усіх найважливіших питаннях політичного життя об'єднання висту-

¹ Див. С. М. Королівський. Червневі демонстрації 1917 року на Україні. Харків, 1961.

² Газ. «Пролетарій», 27 червня 1917 р.

³ Газ. «Голос соціал-демократа», 15, 18, 19 липня 1917 р. Докладніше про роль груп СДКПіЛ у виборах до міських дум див. П. М. Калениченко. Участь польських трудящих у боротьбі за перемогу Жовтневої революції на Україні (березень 1917 — квітень 1918 р.). — Історичні зв'язки слов'янських народів. К., 1963.

пало спільно з більшовиками. Серед кандидатів, висунутих комітетом РСДРП(б) і Польським соціалістичним об'єднанням, поряд з К. Є. Ворошиловим, О. Я. Пархоменком, А. З. Каменським стоять прізвища художника заводу Гартмана (нині завод імені Жовтневої революції) члена СДКПіЛ Фелікса Крестеняка, ливарника цього ж заводу члена Ради робітничих і солдатських депутатів, члена ППС-лівиці Фелікса Ракочі, токаря залізничних майстерень Едуарда Фальчинського, ливарника патронного заводу Юзефа Лепацького та ін.¹ Список РСДРП(б) і Польського соціалістичного об'єднання здобув на виборах близкучу перемогу — було обрано 29 кандидатів.

У Катеринославі вибори відбулися 13 серпня. Комітети РСДРП(б), СДКПіЛ, Литовської соціал-демократії та Соціал-демократії Латиського краю висунули спільний список № 4. До нього увійшли поряд з Г. І. Петровським, Е. І. Квірингом, В. К. Аверіним, С. І. Гопнер, В. Ю. Клочком також голова комітету СДКПіЛ Юзеф Хенчинський і член Ради робітничих і солдатських депутатів та Брянського райкому РСДРП(б) м. Катеринослава, член партії з 1903 р. А. Войцехович та ін.²

Певну роботу в керівництві багатогранним життям польського трудящого населення в Росії здійснювали також групи Польської соціалістичної партії-лівиці. Ця партія виникла в 1906 р. Її очолювали Мар'ян Белецький, Фелікс Кон, Генрик Валецький, Марія Кошутська (Віра Костшева) та ін. Поява ППС-лівиці свідчила, що в польському робітничому русі відбувався процес подолання національної обмеженості і боротьби з дрібнобуржуазним засиллям. Хоч діяльність ППС-лівиці була в цілому позитивною, в багатьох випадках виявлялась її ідеологічна незрілість.

На території нашої країни восени 1917 р. існувало понад 20 секцій ППС-лівиці, які охоплювали близько двох тисяч чоловік³. На Україні, за нашими підрахунками, діяло не менше семи секцій цієї партії.

У Києві секція ППС-лівиці утворилася в травні 1917 р.⁴ Її головою був журналіст Болеслав Івінський — з ранніх років учасник революційного руху, член ППС, а з моменту розколу в її рядах — ППС-лівиці.

¹ Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март — ноябрь 1917 г.), стор. 568—570, 924; газ. «Донецкий пролетарий» (орган Луганского комитету РСДРП(б)), 30 липня 1917 р.

² Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март—ноябрь 1917 г.), стор. 500—502; газ. «Звезда», 2 і 5 липня 1917 р.

³ А. Я. Манусевич. Польские интернационалисты в борьбе за победу Советской власти в России, стор. 397.

⁴ Газ. «Robotnik w Rosji» (орган ППС-лівиці в Росії), 7 серпня 1917 р.; ДАКО, ф. 3058, оп. 1, од. 3б, 2, арк. 106.

Перебуваючи в еміграції, в Парижі і Брюсселі вивчав економіку і суспільні науки. На батьківщині брав участь у революції 1905—1907 рр., за що його було заарештовано і заслано до Сибіру, звідки втік за кордон. Після Лютневої революції повернувся до Росії, працював у ППС-лівиці в Петрограді, а згодом — у Києві, де не тільки очолював секцію партії, а й був членом виконкому місцевої Ради робітничих і солдатських депутатів. Активну участь в роботі секції брали також робітники Казімеж Грохульський, гласний міської думи Ян Бялоградський, інженер Вітольд Матушевський та ін.

Наприкінці літа 1917 р. оформилася секція ППС-лівиці в Харкові¹. Її фактичним керівником до приїзду Фелікса Коня був Роман Яблоновський². З юнацьких років він брав участь у революційному русі як член ППС. В роки першої світової війни перебував у Харкові. В секції ППС-лівиці працювали син залізничника з Хельма Александер Островський, який вчився в Києві і Харкові; Болеслав Шацький (Скарбек), Владислава Люге, вчителька родом з Ченстохови³, адвокат з «Продамета» Теодор Дурач, який згодом став у Польщі видатним захисником комуністів на судових процесах. Харківська секція ППС-лівиці розвинула бурхливу діяльність на деяких промислових підприємствах, евакуйованих з Королівства Польського, зокрема, на заводі Герляха і Пульста, де роботою лівих пепеесівців керував старий партійний працівник Слюсарчик, у майстернях Варшавсько-Віденської залізниці (активісти ППС-лівиці — брати Ян і Юзеф Шеліги, Станіслав Мацкевич і Вишневський). Групи цієї партії існували також на паровозобудівному заводі і заводі Шпотанського⁴.

Секції ППС-лівиці існували також у Катеринославі, Одесі, Бердянську, Олександрівську, Єлисаветграді (нині Кіровоград) та деяких інших містах України⁵. Життя секцій ППС-лівиці відображали газети «Роботник в Росії» («Robotnik w Rosji» — «Робітник в Росії»), який виходив у Петрограді в 1917—1918 рр., і «Роботник на Україні» («Robotnik na Ukrainie» — «Робітник на Україні»).

Обране в травні 1917 р. керівництво секцій ППС-лівиці не займало по слідовно революційної позиції в політичному житті нашої країни. Одним з прикладів цієї непослідовності є участь семи представників

¹ Газ. «Jedność robotnicza», 10 вересня 1917 р.

² Газ. «Trubica Ludu» (орган Центрального Комітету Польської об'єднаної робітничої партії), 6 липня 1963 р.

³ Після Жовтневої революції залишилася в СРСР, була відповідальним працівником Наркомату освіти РРФСР.

⁴ R. Jabłonowski. Назв. праця, стор. 173—174, 186—187.

⁵ А. Я. Манусевич. Польские социал-демократические и другие революционные группы в России в борьбе за победу и упрочение Советской власти (октябрь 1917 — январь 1918 г.), стор. 129, 131.

ППС-лівиці, в тому числі Болеслава Івінського і Вітольда Матушевського, в українській буржуазно-націоналістичній Центральній раді¹. Під впливом революційних подій, тиском рядових членів партії в поглядах керівництва ППС-лівиці відбувалася поступова еволюція вліво. Воно все більше усвідомлювало хибність поглядів російських меншовиків, з якими в свій час солідаризувалось².

Поряд з революційними в Росії були і реформістські польські політичні організації, зокрема, групи Польської соціалістичної партії-фракції. Створена наприкінці XIX ст., вона намагалась відгородити польський робітничий клас від революційного пролетаріату Росії, підпорядкувати інтереси пролетаріату інтересам буржуазії.

Влітку 1917 р. на території Росії налічувалось 18 секцій ППС-фракції, які охоплювали близько 4 тисяч членів³. Значна частина їх припадала на Україну.

В ППС-фракції точилася боротьба між правим і лівим її крилами. До останнього в київській секції належала Антоніна Соколіч — згодом відома прогресивна письменниця і культурно-освітній діяч, член Комуністичної партії Польщі, яка в роки другої світової війни загинула в Освенцимі⁴, а в харківській секції — Тадеуш Жарський, який, повернувшись на батьківщину, став видатним діячем КПП.

Праве керівництво груп ППС-фракції, яке виявилося на крайньому правому фланзі дрібнобуржуазної демократії, неприхильно ставилося до революційних подій у нашій країні. На Україні ППС-фракція надіслала своїх представників до Центральної ради, брала участь у так званому «загальнонаціональному» з'їзді польських організацій у березні 1917 р. у Києві, забороняла своїм членам, зокрема, в Одесі, входити до Рад робітничих депутатів⁵. Керівники груп ППС-фракції уникали прямих виступів проти більшовицької партії, проте, широко вдаючись до ідей націоналізму і реформізму, по суті притупляли класову свідомість польських робітників.

На Україні також існувало Польське соціалістичне об'єднання. Початок його діяльності відноситься до Лютневої революції. З березня в

¹ До Центральної ради входили також 4 чоловіки від ППС-фракції і 9 від польських буржуазних угруповань (Н. Я біо н с k i. Polska autonomia narodowa na Ukrainie (1917—1918), стор. 49, 51—52).

² Докладніше про ППС-лівицю див. F. Tu c h. PPS-lewica w latach wojny 1914—1918. Warszawa, 1960; H. Bi t n e g. PPS-lewica wobec rewolucji w 1917 r.—«Z pola walki. Pismo poswięcone historii polskiego ruchu rewolucyjnego». Moskwa, 1932, N 13.

³ А. Я. М а н у с е в и ч. Польские интернационалисты в Октябрьской революции. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. М., 1965, стор. 54.

⁴ Див. M. S z u l k i n. Antonina Sokolicz. Warszawa, 1955.

⁵ Газ. «Ізвестия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота», 26 липня 1917 р.

Харкові відбувся мітинг польських робітників, які у резолюції зазнали, що «повалення царизму... є для нас не менш близьким, ніж для російських робітників, і що через те польський робітник іде пліч-о-пліч з російським робітником до повалення спільногого ворога...»¹. Наступного дня відбулися багатолюдні збори, де було понад тисячу чоловік. Збори обрали Комітет польських робітників, який 7 березня ухвалив рішення про створення єдиної соціалістичної організації в Харкові—Польського соціалістичного об'єднання — і про видання газети «Єдносць роботніча» («Jedność robotnicza» — «Робітнича єдність»).

Організації Польського соціалістичного об'єднання утворилися в ряді міст України. На початку літа 1917 р., коли об'єднання в своєму розвитку досягло кульмінації, його організації існували в кількох районах Харкова, Катеринославі, Кременчуку, Олександрівську, Луганську, Костянтинівці, Чугуеві, Слов'янську, Ізюмі, Кам'янському, на станції Сартана, а також у ряді міст Росії і Білорусії. Місцеві організації об'єднання були досить численними². На першій конференції об'єднання 26 березня 1917 р. в Харкові було ухвалено статут. Як зазначалось в § 1 цього статуту, «Польське соціалістичне об'єднання є організацією, що об'єднує всі соціалістичні елементи в еміграції в Росії для захисту всіх інтересів польського міського і сільського пролетаріату»³. Серед програмних вимог були: свобода слова, друку, зборів і страйків, загальні, рівні і таємні вибори, відокремлення церкви від держави і школи від церкви, виборність суддів, заміна постійної армії міліцією, встановлення 8-годинного робочого дня. В той же час керівництво об'єднання не уточнювало, кого саме воно підтримує — більшовиків чи меншовиків.

В більшості місцевих організацій, передусім у Харкові, політичне обличчя об'єднання визначала угодовська ППС-фракція. В Луганську і Кам'янському більшість належала ППС-лівиці, а в Чугуеві об'єднання перебувало під впливом СДКПіЛ⁴. У Катеринославі, де до Польського соціалістичного об'єднання входило чимало польських соціал-демократів, у тому числі прибулі із заслання тт. Новак, Корфант та ін., об'єднання виступало на боці більшовиків⁵.

До корисних кампаній, проведених Польським соціалістичним об'єднанням, можна віднести збирання коштів для подання допомоги голо-

¹ Газ. «Jedność robotnicza», 12 березня 1917 р.

² Газ. «Jedność robotnicza», 10 вересня 1917 р.

³ Газ. «Пролетарій», 30 березня 1917 р.; Газ. «Jedność robotnicza», 9 квітня 1917 р.

⁴ W. N a j d u s. Z działalności polskich organizacji robotniczych w Rosji w 1917 r. («Promień i Zjednoczenie socjalistyczne polskie), стор. 80.

⁵ Борьба за Советы на Екатеринославщине. Сборник воспоминаний и статей, Днепропетровск, 1927, стор. 163—164.

дуючим робітникам та їхнім дітям у Польщі. Було зібрано понад десять тисяч карбованців¹.

В цілому ж Польське соціалістичне об'єднання гальмувало зростання класової свідомості польських робітників і заличення їх до революційної боротьби. Проте окрім організації об'єднання (Чугуївська, Луганська і значною мірою Катеринославська) зуміли перевороти вплив ППС-фракції і піти по шляху, що його вказувала більшовицька партія. Принципова боротьба між СДКПіЛ та ППС-фракцією, які входили до об'єднання, обумовила наявність серйозних розходжень і суперечностей, що досягли найвищого рівня на III конференції об'єднання (Харків, 27—28 серпня 1917 р.)². Ряд організацій (Катеринославська, Кременчуцька, Бердянська, Дружківська та ін.) взагалі не надіслали на конференцію своїх представників. Більшість членів СДКПіЛ і ППС-лівиці вийшли з об'єднання ще до конференції. Оскільки Польське соціалістичне об'єднання стало по суті організацією однієї партії — ППС-фракції, воно припинило своє існування. В Олександрівську СДКПіЛ і ППС-лівиця, вийшовши з об'єднання, утворили лівий блок і вирішили дотримуватись в усіх питаннях тактики більшовицької партії³.

Слід також згадати про Польську робітничу спілку, яка існувала в Одесі. Ця спілка, що виникла у березні 1917 р. і спочатку налічувала 600 чоловік, ставила своєю метою, як зазначалось в листі її керівництва до Одеської Ради робітничих депутатів, «захист інтересів робітничого класу, створення незалежної демократичної Польщі і співробітництво з російськими революційними партіями, які борються за свободу народів і націй»⁴. Оскільки до спілки входили члени робітничих партій, які дотримувалися різних поглядів, незабаром між ними посилились суперечності. В червні 1917 р. відбувся розкол спілки на дві організації: Польську соціалістичну робітничу спілку, переважним впливом у якій користувалася ППС-лівиця, і Польську народно-соціалістичну робітничу спілку «Спуйня», де верховодили керівники ППС-фракції і буржуазної ендеції (національної демократії)⁵.

Керівником першої з цих організацій був Антоні Вонсік — член ППС з 1905 р., його не раз переслідували за діяльність проти царизму, і він ще в довоєнні роки оселився в Одесі⁶. Програма Польської соціа-

¹ Газ. «Jedność robotnicza», 10 вересня 1917 р.

² Друга конференція об'єднання відбулась 4—7 червня 1917 р. у Харкові.

³ W. N a j d u s . Z działalności polskich organizacji robotniczych w Rosji w 1917 r. («Promień i Zjednoczenie socjalistyczne polskie»), стор. 82.

⁴ ДАОО, ф. 3829, оп. 1, од. зб. 20, арк. 7—8.

⁵ Газ. «Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота», 22 червня 1917 р.; газ. «Котипа», 26 квітня 1919 р.; ДАОО, ф. 3829, оп. 1, од. зб. 11, арк. 27—27 зв.

⁶ ЦПА ІМЛ, ф. 281, оп. 1, од. зб. 39, арк. 2.

лістичної робітничої спілки свідчить про відхід її складачів від позицій «пілсудчиків» і, разом з тим, про їх недостатню політичну зрілість¹.

Картина розстановки класових і політичних сил серед тимчасового польського населення на Україні була б неповною, якщо б ми не згадали про позиції крайньої польської реакції. Її інтереси представляв так званий Польський виконавчий комітет. Сформований в березні 1917 р. у Києві на «загальнонаціональному» з'їзді польських організацій, він фактично перебував у руках ендеків².

Всупереч волі переважної більшості поляків, він силкувався поширити на них свою владу, для чого призначав комісарів і організовував загони міліції, що особливо відчувалося в Придніпров'ї. Комітет тісно співробітничав з Центральною радою, яка, заграючи з польським населенням, створила польський секретаріат, а потім — і міністерство в польських справах, що безуспішно силкувалось здійснити польську національну автономію³. На так званому загальноукраїнському польському з'їзді в червні 1917 р. у Києві представники Польського виконавчого комітету висловлювали побоювання, що дії Центральної ради, мовляв, можуть привести до ліквідації крупного польського землеволодіння на Україні⁴.

Неважаючи на агітацію крайньої польської реакції, польські трудаші на Україні не хотіли боротися проти українських і російських робітників та селян, справедливо вбачаючи в них своїх братів по класу. Одним з прикладів цього є позиція запасного полку 1-ї польської стрілецької дивізії, дислокованого в м. Белгороді Курської губернії, недалеко від Харкова. Штаб цієї дивізії, формування якої почалося в лютому 1917 р., знаходився в Києві, а окрім її частини — в Борисполі, Березані, Полтаві та Чугуєві. Через брак вільних казарм у цих місцевостях було вирішено запасний полк дивізії розташувати в Белгороді. Після Лютневої революції з солдатами Белгородського полку встановило зв'язок Польське соціалістичне об'єднання Харкова. У полку було створено сильну більшовицьку організацію. Керівником міського комітету РСДРП(б) став поляк Ян Озэмбловський — учитель математики з місцевої гімназії, згодом — делегат II Всеросійського з'їзду Рад, член Установчих зборів, який часто виступав з кореспонденціями в харківських газетах «Пролетарий» і «Донецкий пролетарий»⁵. 18 травня

¹ ДАОО, ф. 3829, оп. 1, од. 3б, 11, арк. 28—29 зв.

² Революция на Украине по мемуарам белых. М.—Л., 1930, стор. 9.

³ Н. Яблонський. Назв. праця, стор. 26—28; П. Христюк. Замітки і матеріали до історії української революції 1917—1920 рр., т. I. Відень, 1921, стор. 74, 96, 114; Революция на Украине по мемуарам белых, стор. 19—20.

⁴ А. Я. Манусевич. Польские интернационалисты в борьбе за победу Советской власти, стор. 267.

⁵ A. Zatorski. Dzieje pułku Bielgorodzkiego — I polskiego pułku rewolucyjnego w Rosji, стор. 19, 23—26; Газ. «Пролетарий», 6 вересня 1917 р.; газ. «Донецкий пролетарий» (Харків), 15 листопада і 24 грудня 1917 р.

1917 р. на мітингу Бєлгородського полку, всупереч закликам польських поміщиків з України захищати їх маєтки від українських селян, солдати полку ухвалили резолюцію, пройняту духом пролетарського інтернаціоналізму. «Зважаючи на те,— зазначалося в ній,— що дедалі частіше і настійніше ширяться чутки, нібито ми маємо якісь ворожі наміри щодо України, що жменька польських поміщиків на Україні викликає ці чутки, мітинг заявляє, що наш солдат ніколи не поверне багнета проти свободи українського народу, а також інших народів, з якими зв'язала нас історія, а будь-які провокаційні виступи з боку польської реакційної буржуазії зустрінуть рішучий опір»¹.

Основні полки згаданої польської стрілецької дивізії також виявили революційні настрої. Коли на початку травня 1917 р. її формування було в основному завершено, вона неохоче вирушила з Києва до Проскурова, а звідти — на Південно-Західний фронт, де мала взяти участь у наступі, який готовив Тимчасовий уряд. Прибувши до Струсова в Галичині, солдати дивізії відмовилися зайняти окопи. Вирішальну роль в цій відмові відігравала революційна агітація 60 більшовиків, надісланих з Києва. Командування було змушене зняти польські полки з передових позицій і відвести їх у тил, в район Гусятина, де з них було вилучено кілька сот «неблагонадійних елементів». Оскільки цей захід не дав бажаних наслідків, 1-шу польську дивізію було передислоковано на початку серпня в район Мінська².

Отже, заходи реакції і табору соціал-угодовців не досягали мети. Польські робітники і селяни йшли до створюваної в цей час Червоної гвардії. Одним з організаторів червоногвардійських загонів у Харкові був Францішек Ковалъчик — робітник з м. Сувалки, який у 1906—1914 рр. сидів у царській в'язниці, а з 1915 р. жив у Харкові, де відіграв активну роль у створенні профспілки шкіряників³. В загоні харківської Червоної гвардії хоробро воював проти контрреволюційних банд учасник першої російської революції Болеслав Корфельд — польський трудящий з м. Кельце, член СДКПІЛ з 1917 р., який потім був слухачем і комісаром курсів червоних командирів у Мінську, брав участь у приду-

¹ Газ. «Jedność robotnicza», 4 червня 1917 р.; П. А. Голуб. Польские революционные войска в России в 1917—1920 годах, стор. 52; його ж. Польские революционные войска под знаменем Октября, стор. 20; А. Zatorski. Dzieje pułku Bielgorodzkiego — I polskiego pułku rewolucyjnego w Rosji, стор. 134—135; М. Wrzosek. Przyczynek do historii I Rewolucyjnego pułku polskiego, стор. 722—723.

² А. Zatorski. Żołnierz dywizji strzelców polskich wobec rewolucji rosyjskiej (marzec—lipiec 1917.) — «Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały». Warszawa, 1965, стор. 15—21; його ж. Dzieje pułku Bielgorodzkiego — I polskiego pułku rewolucyjnego w Rosji, стор. 75—79; П. А. Голуб. Польские революционные войска в России в 1917—1920 годах, стор. 50.

³ ПА НПЦ КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 35, арк. 261; ДАХО, ф. 1772, оп. 2, од. зб. 398, арк. 4 зв., 6 і 11.

шенні ліво-есерівського заколоту в Ярославлі, а згодом загинув смертю героя під час ліквідації Кронштадського заколоту¹. У загоні червоно-гвардійців на Україні був також Станіслав Качковський — син робітника, що загинув під час демонстрації в Лодзі в 1905 р.²

Таким чином, польські трудяще дедалі рішучіше переходили від споглядання до активної участі в підготовці соціалістичної революції.

З перших днів Великої Жовтневої соціалістичної революції пліч-опліч з робітниками і селянами нашої Батьківщини за владу Рад боролися кращі сини й дочки польського народу, яких доля закинула в роки війни на нашу землю. На чолі їх йшли групи СДКПіЛ та ППС-лівиці.

Серед 390 делегатів історичного II Всеросійського з'їзду Рад було принаймні 14 представників від СДКПіЛ і ППС-лівиці³. Зокрема, делегатом з'їзду був посолець трудящих київського заводу «Арсенал» Іполіт Фіалек⁴. До складу членів Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Рад з'їзд обрав, поряд з іншими, Фелікса Дзержинського, Францішека Гжельщака, Якуба Фенігштейна-Долецького (СДКПіЛ) і Станіслава Лапінського (ППС-лівиця), а кандидатами у члени ВЦВК — Станіслава Пестковського, Мечислава Бронського, Юліана Лещинського і Броніслава Весоловського (СДКПіЛ)⁵. Після з'їзду в члени ВЦВК було введено ще Юзефа Уншліхта (СДКПіЛ).

II Всеросійський з'їзд Рад палко зустріли робітники і селяни Росії, України, Білорусії, а разом з ними і польські трудяще, які перебували в нашій країні. Так, у вітальній телеграмі з Катеринослава говорилось: «Загальні збори Катеринославської організації Соціал-демократії Польщі і Литви... вітають з'їзд радянських депутатів, [який], спираючись на організовану революційну демократію, повинен негайно взяти в свої руки владу...»⁶

Певну участь в боротьбі за встановлення Радянської влади як на Бєлгородщині, так і на північному сході України, відіграв польський

¹ Wspomnienia polaków o rewolucji Październikowej, стор. 197.

² ДАХО, ф. 1772, оп. 2, од. зб. 366, арк. 3—6.

³ А. Я. Манусевич. Польские интернационалисты в борьбе за победу Советской власти в России, стор. 372—373.

⁴ Второй Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов. М.—Л., 1928, стор. 138.

⁵ Протоколы заседаний Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов рабочих, солдатских, крестьянских и казачьих депутатов II съезда. М., 1918, стор. 18.

⁶ Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март—ноябрь 1917 г.), стор. 547.

Белгородський полк, який на той час налічував понад 16 тис. чол. Як відомо, наприкінці листопада 1917 р. контрреволюційні частини на чолі з генералами Корніловим і Денікіним втекли із ставки Верховного головнокомандування в Могильові з наміром дістатись на Дон, де верховодив генерал Каледін, для створення там білогвардійської армії і повалення з її допомогою Радянської влади. Захопивши Суми і побоюючись сильного опору з боку революційного Харкова, контрреволюціонери, щоб обійти його з півночі, рушили залізницею на Белгород. Польські революційні воїни, одержавши напередодні транспорт із зброєю та боеприпасами від харківських більшовиків, разом з червоногвардійцями і матросами Петрограда, Харкова і Белгорода закрили шлях контрреволюціонерам. Висланий назустріч корніловським ешелонам чотирьохтичний загін солдатів Белгородського полку протягом трьох днів вів кровопролитні бої з контрреволюційними військами в районі залізничної станції Томаровка, сіл Шаровка, Ржава, Сажне, Крапивне і Драгунське, які знаходяться нині на території Російської Федерації між Сумами і Белгородом. Корніловці були наголову розбиті; третина їх загинула¹.

Окремі невеликі підрозділи Белгородського полку сприяли встановленню влади Рад і в інших районах України. Так було, зокрема, з загоном, що охороняв цукровий завод у Вовчанську на Харківщині². Між Вовчанськом і Куп'янськом загін белгородців з 180 чол., очолюваний солдатом Адамом Пецольдом, розброяв ешелон корніловців, який налічував 2 тис. чол. Як згадує колишній солдат полку Юзеф Подсядло, три роти белгородців було відправлено на Донбас, де каледінці намагались паралізувати відправку вугілля до революційних центрів країни. Встановивши контакт з місцевими Радами робітничих і солдатських депутатів і розброявши кілька сот білогвардійців, польські воїни звільнини залізничні станції і шахти в Горлівці та Юзівці. Ешелони з паливом для Москви, Петрограда та інших революційних центрів було відправлено³.

В цей же час в Донбасі організовував партизанський загін Францішек Яцкевич, член СДКПіЛ з 1915 р. За участь у повстанні на кораблі «Гангут» його було засуджено до 20-річної каторги. Після Лютневої революції він повернувся на Балтійський флот, звідки його відрядили до Харкова для попіщення постачання флоту паливом. З появою на Донбасі Каледіна ЦК партії направив Ф. Яцкевича в район Чистякова

¹ M. Wrzosek. Назв. праця, стор. 726; П. А. Голуб. Польские революционные войска в России в 1917—1920 годах, стор. 53; A. Zatorski. Dzieje pułku Bielgorodzkiego — I polskiego pułku rewolucyjnego w Rosji, стор. 194—199.

² A. Zatorski. Dzieje pułku Bielgorodzkiego — I polskiego pułku rewolucyjnego w Rosji, стор. 188 — 199.

³ Там же, стор. 198—199.

(нині м. Торез) і Боково-Хрустального. Організований ним партизанський загін ввійшов у групу військ Р. Ф. Сіверса¹.

Активну участь у боротьбі за встановлення Радянської влади на Україні, як і в інших районах країни, брали групи СДКПіЛ і ППС-лівіці.

Група СДКПіЛ боролася в складі більшовицької партії за Радянську владу в Миколаєві². Луганська група СДКПіЛ разом з іншими революційними організаціями підписала звернення про передачу влади ревкому³. Представники польських соціал-демократів і членів ППС-лівіці у Катеринославі та Бердянську були включені до складу ревкомів, створених для захисту революції та передачі влади Радам⁴.

У Києві одним з керівників січневого збройного повстання 1918 р. був Іполит Фіалек⁵. Він входив до складу ревкому, створеного на «Арсеналі» після Жовтневого збройного повстання 1917 р., яке закінчилося поразкою. В ході січневого повстання Фіалека було тяжко поранено. До складу ревкому, який керував січневим повстанням, що поширилось на весь Київ, входив також робітник слюсарної майстерні «Арсеналу» польський соціал-демократ Ігнаци Півонь. Під час повстання він був заступником командира заводського загону Червоної гвардії⁶. В повстанні арсенальців брали активну участь члени СДКПіЛ Казімеж Следовський і Юзеф Ольшанський, на яких було покладено завдання підтримувати зв'язок з військовими частинами⁷; Ян Кочмарек, Антоні Гадось, який разом з червоногвардійським загоном, сформованим на Шулявці у Києві, прийшов на допомогу повстанцям⁸; Вікторія Вайдек-

¹ ДАХО, ф. 1772, оп. 1, од. зб. 1620, арк. 2—2 зв. Після відступу з України Ф. Яцкевич деякий час перебував в Орлі при Тимчасовому робітничо-селянському уряді України як уповноважений для особливих доручень. Іздив па Україну в справі організації 3-ї Української повстанської дивізії, потім служив у 14-й армії.

² Газ. «Правда», 14 грудня 1917 р.

³ Газ. «Звідза», 2 листопада 1917 р.

⁴ А. Я. Манусевич. Польские социал-демократические и другие революционные группы в России в борьбе за победу и упрочение Советской власти, стор. 114.

⁵ Великий Жовтень на Київщині, стор. 78, 97, 123, 203, 297; І. Кулик. Київ у роки Жовтневої революції та громадянської війни. К., 1957, стор. 34; Ю. Чайковський. Назв. праця, стор. 121; газ. «Правда», 5 липня 1957 р.; Партахів Київського обкому КП України, ф. 9241, оп. 4, од. зб. 95, арк. 7; од. зб. 119, арк. 25.

Портрет Іполита Фіалека зберігається в музеї на заводі «Арсенал». Останні роки життя Іполіт Фіалек провів в Одесському будинку ветеранів революції, де й помер у 1936 р. На його могилі на Російсько-Слобідському кладовищі в Одесі споруджено обеліск.

⁶ Київский Арсенал в пролетарской революции. К., 1928, стор. 68, 83.

⁷ Ю. Чайковський. Назв. праця, стор. 107, 149; Великий Жовтень на Київщині, стор. 297, 302; «Арсенал» імені В. І. Леніна, стор. 80.

⁸ Антоні Гадось — токар-металіст, 1898 р. народження, член більшовицької партії з 1917 р., організатор революційних загонів на Шулявці і Подолі в Києві, зго-

Грінер¹ та інші польські трудящі. У бою з петлюрівцями хоробро бився робітник шорного цеху Ф. Вереземський. Смертельно поранений, він сказав: «Я задоволений, що помираю на революційному фронті». Разом з дружиною, яка також загинула в бою, його поховали в братській могилі в Маріїнському парку (біля будинку Верхової Ради республіки). По дорозі з «Арсеналу» на гауптвахту вороги зарубали робітника Ф. Ржедзіцького. В суворі січневі дні загинув також голова цехового комітету складального цеху Дзержинський².

Додаткове світло на збройну боротьбу за владу Рад в Києві проливають деякі спогади поляків — учасників Жовтневої революції, що зберігаються в Інституті історії партії при ЦК ПОРП у Варшаві. Про свою боротьбу в лавах захисників «Арсеналу» в січні 1918 р. розповідають Францішек Модрак і Казімеж Глейзер.

Проти контрреволюційних військ Тимчасового уряду і Центральної ради боролися в Києві колишні військовослужбовці царської армії поляки Юзеф Малецький, який був спочатку членом Ради солдатських депутатів в одній з авіаційних частин, а потім — її головою, Францішек Беджицький, Пiotr Pitkowський, Владислав Вуйциковський та багато інших³.

19-річним юнаком потрапив у 1917 р. до Києва Борис Вірський — випускник Келецької гімназії (евакуйованої на початку світової війни до Миколаєва), а згодом — студент Київського політехнічного інституту. В своїх спогадах він розповідає про те, як був втягнений у вир революційних подій⁴.

Чимало польських трудящих брало безпосередню участь у боях за Радянську владу в Катеринославі, встановлену 29 грудня 1917 р. в результаті збройної боротьби трудящих міста і загонів червоної гвардії, що прибули з Москви, проти націоналістичних військ, які намагалися роззброїти і розгромити загони Червоної гвардії⁵.

дом — працівник ревкому в Бердичеві (ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 35, арк. 119; ДАХО, ф. 1772, оп. 2, од. зб. 143, арк. 2, 4—5; Партахів Київського обкому КП України, ф. 9241, оп. 4, од. зб. 119, арк. 4—5, 26).

¹ Вікторія Вайдек-Грінер — за професією швачка, 1886 року народження, разом з чоловіком — політичним в'язнем — була вислана з Келецької губернії в Київ, де брала участь у січневому повстанні, згодом за дорученням Задронтового бюро ЦК КП(б)У провадила розвідувальну роботу в тилу ворога (ДАКО, ф. 2771, оп. 1, од. зб. 114, арк. 2—10; журнал «Летопись революції» (орган Іспарту ЦК КП(б)У, 1923, № 3, стор. 18—24).

² Київський Арсенал в пролетарській революції, стор. 123, 126—127.

³ Archiwum Zakładu historii partii przy KC RZPR (далі — AZHP), z. Wspomnienia, tt. 431, 1028, 3788, 6027; T. Potemski i H. Rechowicz. Nazw. праця, стор. 106.

⁴ Archiwum Wojewódzkiego komitetu PZPR we Wrocławiu, z. Wspomnienia, t. 79.

⁵ I. K. Рибалка. Встановлення Радянської влади на Україні. К., 1957, стор. 44.

Ян Пайонк.

Ян Пайонк у своїх спогадах розповідає про те, як у грудневі дні 1917 р. він разом із своїми товаришами-робітниками, також поляками за національністю, ливарниками Адамським, Укунським і Козлінським, токарем-комуністом Яном Вишневським, слюсарем Весоловським захищали від гайдамаків приміщення міської Ради робітничих і солдатських депутатів¹. За Радянську владу в Катеринославі боролися також, як видно із спогадів, Генрик Гrot, що працював інструктором по військовому навчанню червоногвардійців на Брянському заводі (нині завод ім. Г. І. Петровського)², Францішек Гамза, який також був червоногвардійцем³; Ян Войдаль, що у складі 271-го піхотного полку боровся проти військ Скоропадського, Петлюри і білогвардійців⁴.

Активну участь у боротьбі за владу Рад в Одесі разом з українцями та росіянами брали також польські трудящі. Напередодні січневого повстання в місті було створено

інтернаціональну Червону гвардію, в складі якої були й поляки⁵. «Під час боротьби за владу Рад наша організація,— писав Одеський комітет СДКПІЛ через кілька місяців після повстання у відкритому листі до своїх товаришів по партії в Польщі,— із зброєю в руках брала в ній активну участь, борючись проти буржуазної Української ради... З боку робітників і матросів було 100 убитих. Разом з ними був похований один з наших активних членів організації, Krakoweczkiy, який з гвинтівкою в руці загинув від кулі ворога на Катерининській вулиці»⁶.

«Група польських комуністів,— згадував Едмунд Томашевський,— проводила роботу серед численної польської колонії, а також серед польських солдатів Желіговського (легіонерів.— Авт.). Нашу роботу ми вели в тісному контакті з місцевою організацією більшовиків»⁷.

¹ Партархів Дніпропетровського обкуму КП України, неінвентаризовані матеріали (Спогади Я. К. Пайонка).

² AZHP, z. Wspomnienia, t. 5563.

³ Archiwum Wojewódzkiego komitetu PZPR we Wrocławiu, z. Wspomnienia, t. 49.

⁴ AZHP, z. Wspomnienia, t. 6439.

⁵ Борці за Жовтень. Збірник коротких біографій активних діячів Жовтневої революції і громадянської війни в Одеській області, вип. II, Одеса, 1957, стор. 43.

⁶ W. XXXV rocznice Wielkiej Październikowej rewolucji socjalistycznej. Materiały, dokumenty. Warszawa, 1952, стор. 223.

⁷ AZHP, z. Wspomnienia, t. 5990.

Значна кількість польських трудящих брала участь у боротьбі за Радянську владу в Криму. В грудні 1917 р. у Севастопольській Раді військових і робітничих депутатів було 5 польських соціал-демократів¹. Серед борців за владу Рад у Криму слід назвати професіональних революціонерів Яна Тарвацького і Станіслава Новосельського. Першого з них—варшавського металіста, делегата майже всіх з'їздів СДКПіЛ і V з'їзду РСДРП(б)², який не раз їздив до Леніна в Пороніно,—Лютнева революція визволила з заслання, і він почав вести активну революційну діяльність в Сибіру. Однак у зв'язку з хворобою (туберкульоз горла) Тарвацький виїздить до Криму, де замість лікування одразу ж поринає у революційну боротьбу: його обирають головою президії губернського комітету РСДРП(б) і членом Центрального виконавчого комітету Рад Таврійської республіки³.

Станіслав Новосельський вступив у СДКПіЛ ще до революції 1905—1907 рр., працював за завданням партії на Люблинщині, був учасником V з'їзду РСДРП, кілька років провів у США, куди змушений був емігрувати через переслідування царських властей. Після революції повернувся до Росії. В зв'язку із захворюванням на туберкульоз, оселився в Криму, де включився у революційну роботу і незабаром став народним комісаром внутрішніх справ Таврійської республіки⁴. За деякими даними, після укладення Брестського миру С. Новосельський разом з членом Раднаркому Республіки Тавріди А. Коляденком їздив до Москви, де зустрічався з Леніним⁵.

Разом з Я. Тарвацьким і С. Новосельським активно працювали в Криму в перші місяці Радянської влади їхні дружини Еугенія Новосельська і Стефанія Станьчик-Тарвацька. Перша з них, учасниця рево-

Ян Тарвацький.

¹ П. Н. Надинський. Назв. праця, стор. 287.

² П'ятий (Лондонський) съезд РСДРП (апрель — май 1907 года). Протоколы. М., 1963, стор. 891.

³ Wspomnienia polaków o rewolucji Październikowej, стор. 185; газ. «Trybuna Ludu», 7 грудня 1958 р.

⁴ Wspomnienia polaków o rewolucji Październikowej, стор. 185.

⁵ Г. И. Хазанов. Советская Социалистическая Республика Тавриды.—«Борьба большевиков за власть Советов в Крыму». Симферополь, 1957, стор. 148.

люції 1905 р., була в Криму секретарем губернського комітету РСДРП(б) (збереглися її листи до тодішнього секретаря ЦК партії О. М. Стасової)¹. С. Станьчик-Тарвацька² — учасник революційного руху в Польщі, в Криму завідувала канцелярією Сімферопольського ревкому.

21 квітня 1918 р. під час наступу німецьких імперіалістів Я. Тарвацький і С. Новосельський були по-звірячому забиті буржуазно-націоналістичними татарськими бандами поблизу села Малий Маяк³. Разом з ними загинули й інші керівники Таврійської республіки. В Алушті в пам'ять про них споруджено обеліск.

Серед польських трудящих, які боролись в Криму за встановлення і зміцнення Радянської влади, можна назвати також редактора «Таврійской правды» В. Кобилицького (Кобилянського) — досвідченого журналіста, який був знайомий з В. І. Леніним, протягом 30 років перебував у ППС⁴; керівника організації більшовиків у Ялті Яна Булевського⁵; офіцера Чорноморського флоту Яна Бартошевича, який, за його свідченням, їздив з делегацією матросів до В. І. Леніна⁶; Едмунда Буха⁷; Владислава Павловського⁸; Антоні Слуцького та ін.

Боролися за перемогу Радянської влади і ті польські трудящі, які в роки першої світової війни опинилися в Донбасі. В спогадах учасників Жовтневої революції зазначається, що в Бахмуті в боротьбі за Радянську владу брав участь Константи Кайзер, у Горлівці — Маріан Но-віцький, у Слов'янську — Станіслав Павлінський, на залізничній станції Сартани поблизу Маріуполя — Адам Урбанський⁹. Активними учасниками революційного руху в Харкові були поляки Сергій Конарський, Фелікс Ковальчик та ін.

Після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді значно посилилась діяльність місцевих організацій СДКПіЛ, зокрема, на Україні. Вони брали найактивнішу участь у всіх заходах, що їх проводила більшовицька партія. СДКПіЛ і ППС-лівиця спільно з більшо-

¹ Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 — апрель 1918 г.), стор. 646—648, 671, 673, 677.

² Померла в жовтні 1963 р. у Москві на 84 році життя. (Газ. «Trybuna Ludu», 4 січня 1959 р. і 19 жовтня 1963 р.)

³ П. Н. Надинский. Назв. праця, стор. 92—93.

⁴ Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 — апрель 1918 г.), стор. 637; Борьба за Советскую власть в Крыму, стор. 170.

⁵ В огне революционных боев, Сімферополь, 1957, стор. 32; газ. «Czerwony Szłandar» (орган ЦК КП Литви), 26 квітня 1964 р.

⁶ Wspomnienia polaków — uczestników Wielkiej Państwowej rewolucji socjalistycznej (zamieszkałych na terenie województwa Gdańskiego), стор. 16—36.

⁷ AZHP, z. Wspomnienia, t. 778.

⁸ Там же, т 5656.

⁹ Там же, т 2606, 4246, 7601, 8322.

виками виступали на виборах до Установчих зборів країни. В списку № 12 по Київській губернії серед кандидатів були Фелікс Дзержинський, Іполіт Фіалек, члени ППС-лівиці Болеслав Івінський, Теодор Дурач, Казімеж Грохульський, а також Юзеф Щепанський; в списку № 9 по Чернігівській губернії — Юліан Лещинський (Ленський), в списку № 12 по Волинській губернії — Юзеф Уншліхт¹.

СДКПіЛ і ППС-лівиця спільно влаштовували мітинги з нагоди виборів до Установчих зборів, друкували спільні передвиборчі оголошення в більшовицьких газетах. «Пролетарская мысль» 8 листопада 1917 р., наприклад, вмістила польською мовою такий заклик, підписаний СДКПіЛ і ППС-лівицею: «Товариши! Громадяни! Час виборів до Установчих зборів наближається. Єдиною справді, до кінця революційною представницею трудового народу є РСДРП (більшовиків). Разом з нею на виборах виступають СДКПіЛ і ППС-лівиця. Кому дорогі соціалізм, революційна боротьба за права найширших народних мас, той хай поспішає віддати свій голос за список робітників, солдатів і селян № 12».

Разом з більшовиками СДКПіЛ і ППС-лівиця взяли також участь у кампанії по виборах до Установчих зборів України, які мали відбутися 27 грудня 1917 р.² В списку № 13 по Київській губернії, спільно висунутому РСДРП(б), українськими соціал-демократами, СДКПіЛ і ППС-лівицею, фігурували прізвища від СДКПіЛ Іполита Фіалека, Ігнаци Півоня і Емілії Бобовської, а від ППС-лівиці — Болеслава Івінського, Яна Бялогродського і Казімежа Грохульського³.

Особливо активно діяли польські соціал-демократи у цей період в Харкові. Після встановлення в місті Радянської влади група СДКПіЛ регулярно скликала збори і мітинги, на яких обговорювалися питання, що хвилювали польських робітників. На одних з таких зборів відповідальний співробітник газети «Трибуна» відомий революційний діяч Мечислав Варшавський (Бронський), який приїхав з Петрограда, зробив доповідь на тему «Польське питання і мир»⁴. Через три дні він же ви-

¹ Див. газ. «Пролетарская мысль», 5, 8, 11, 14, 16, 19, 23, 25 листопада 1917 р.

² Як відомо, ці вибори відбулися тільки частково, перемогу на них здобули есери, а самі збори скликані не були.

³ Газ. «Пролетарская мысль», 30 грудня 1917 р., 4 січня 1918 р. Казімеж Грохульський (1880—1961) — один з ветеранів польського революційного робітничого руху, залізничник, в 1904 р. вступив до ППС, брав активну участь у революції 1905 р. — організатор страйків залізничників у Домбровському басейні. В 1906—1918 рр. — відомий діяч ППС-лівиці. Евакуювавшись в роки першої світової війни на Україну, працював спочатку в Катеринославі, а потім — у Києві, був членом більшовицької партії. В 1918 р. повернувся на батьківщину, де став активістом КРПП, продовжував працювати серед залізничників. Після другої світової війни — член ПОРП, завідувач історичним відділом у Головному правлінні профспілки залізничників (газ. «Гтувна Людь», 15 липня 1961 р.).

⁴ Газ. «Донецький пролетарій» (орган обласного комітету Донецького та Криворізького басейнів і Харківського комітету РСДРП(б), 3, 6 і 8 грудня 1917 р.

ступив з лекцією «Економічна політика робітничо-селянського уряду в Росії». Під впливом польських соціал-демократів Харкова перебувала група СДКПіЛ у Чугуеві. Вона зібрала 300 крб. і надіслала їх до Харкова у фонд польської газети «Трибуна»¹.

Сильною була організація СДКПіЛ в Одесі. Якщо в жовтні 1917 р. вона налічувала всього 30 чол., то вже в грудні того ж року кількість її членів зросла до 210 чол., а в січні 1918 р.—навіть до 500 чол.² На перших після збройного повстання зборах в середині січня 1918 р. польські трудящі, які входили до складу місцевої організації СДКПіЛ, рішуче виступили на захист влади Рад. В одноголосно прийнятій резолюції зазначалось: «Загальні збори с.-д. більшовиків Польщі і Литви в кількості близько 500 чол., які відбулися 14 січня ц. р., вітають пролетарсько-селянську революцію Росії та України і обіцяють їй повну підтримку»³. Присутні засудили Установчі збори і привітали III Все-російський з'їзд Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів—«справжнього виразника волі трудящих», а також Раду Народних Комісарів Країни Рад. Говорячи про збройне повстання в Одесі, резолюція зазначала: «Ми вітаємо Одеський робітничий Військово-революційний комітет і поздоровляємо демократію Румфронту й області з великою перемогою над буржуазною Радою і переходом влади до Рад». Резолюція закінчувалась закликами: «Вперед за комуністичну робітничо-селянську революцію в Росії, Польщі і Литві! Вперед за соціалізм!»⁴.

За Одеською організацією СДКПіЛ йшла переважна більшість польських трудящих. Збори робітників-поляків чотирьох одеських скло-заводів затаврвали ганьбою польських легіонерів, які «перейшли до табору Щербачова, Каледіна, стали смертельними ворогами не тільки Радянської влади і російського народу, а й польських робітників та селян і всієї польської демократії»⁵. Питання про ставлення до польських легіонів обговорювалося на засіданні Виконавчого комітету одеської групи СДКПіЛ 28 січня 1918 р., на якому були присутні тт. Гжеляк, Глінка, Муляр, Гутковський, Вайріх, Станкевич, Стефаняк, Олувек, Жмудський та ін. Комітет, засудивши легіони, звернувся до солдатів, які перебували в них, з відозвою, закликав одягнених у солдатські шинелі робітників і селян не піддаватися буржуазній пропаганді⁶.

Численна організація СДКПіЛ існувала в Одесі серед польських солдатів. 3 січня 1918 р. відбулися збори військових поляків — членів

¹ Газ. «Донецкий пролетарий» (орган обласного комітету Донецького та Криворізького басейнів і Харківського комітету РСДРП(б)), 16 грудня 1917 р.

² Газ. «Котипа», 26 квітня 1919 р.

³ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине (февраль 1917 — апрель 1918), т. 3, стор. 479.

⁴ Там же, стор. 480.

⁵ Газ. «Голос пролетария», 21 лютого 1918 р.

⁶ ДАОО, ф. 3829, оп. 1, од. зб. 54, арк. 64—64 зв.

СДКПіЛ, на яких були присутні 200 чоловік. Учасники зборів гаряче вітали владу Рад, що «завдала смертельного удару проклятій бойні, передала землю селянам, дала пролетаріату можливість здійснити контроль над виробництвом, а всім народам — право на самовизначення». В своїй резолюції присутні на зборах затверджували ганьбою контрреволюційну польську буржуазію, яка намагалася з допомогою найманіх агентів втягнути солдатські маси під національним польським прапором в окремі польські легіони. Рішуче засудивши спроби створення на радянській землі польських легіонів, учасники зборів записали в резолюції: «Ми, військові соціал-демократи, гаряче протестуємо против цих планів і кличемо пролетаріат та селянство Польщі і Литви наслідувати наш приклад і об'єднатися навколо червоного прапора Інтернаціоналу для боротьби пліч-о-пліч з революційними народами Росії за загально-демократичний мир, свободу і самовизначення Польщі і Литви»¹.

Міцною була організація СДКПіЛ в Катеринославі. Загальні збори Катеринославської організації польських соціал-демократів ухвалили таку резолюцію: «Ми, польські робітники і солдати м. Катеринослава, завжди вважали російську революцію своєю революцією і завжди готові захищати та вмерти за селянсько-пролетарську революцію, тому що загибель російської революції є загибеллю справи всесвітнього пролетаріату»².

Добре працювала в цей час група польських соціал-демократів у Кам'янському. Учасник Жовтневої революції Роман Гартенбергер³ у своїх спогадах розповідає, що на чолі організації СДКПіЛ у Кам'янському стояли модельник Юзеф Ружальський, ливарник Люціан Гаєвський, токар Бураковський, а також Владислав Кисель і Ян Філіпак, які після повалення царизму прибули в місто з Сибіру, де перебували на засланні. «Лозунги СДКПіЛ,— писав Роман Гартенбергер,— висловлювались тоді приблизно такими словами: нам, як польським революціонерам, не може бути чужою революція в Росії, бо вона має міжнародне значення. Борючись за визволення російського робітничого класу, ми боремось за визволення і польського робітничого класу»⁴. Про польських трудящих, які активно працювали в Кам'янському, згадує старий член більшовицької партії Я. С. Фомкін. Він, зокрема, пише: «Імена польських товаришів-комуністів пам'ятають ще й зараз наші кам'янчани. Це — Ю. Ружальський, В. Тржасковський, С. Реденс, Ф. Кумасін-

¹ Газ. «Голос пролетарія», 13 січня 1918 р.

² Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти, стор. 300.

³ Після революції повернувся на батьківщину. Довгий час працював на Варшавському заводі металевих виробів, був нагороджений кількома орденами і медалями. Помер у вересні 1965 р. (Газ. «Грудна Ludu», 30 вересня 1965 р.).

⁴ AZHP, z. Wspomnienia, t. 737.

Станіслав Реденс.

ський, Я. Філіпяк, С. Левандовський, К. Душинський, С. Карасінський та багато інших»¹.

Групи СДКПіЛ працювали і в ряді інших міст України.

Важливу роль у дальшому згуртуванні членів польської соціал-демократії відіграла перша конференція груп СДКПіЛ в Росії на початку січня 1918 р.²

Після перемоги Жовтневої революції активізували свою діяльність також і секції ППС-лівиці, які існували в ряді міст України (Київ, Харків, Катеринослав, Одеса, Єлисаветград, Олександрівськ, Бердянськ та ін.).³ Переважна більшість цих секцій діяла спільно з групами СДКПіЛ і більшовицькою партією, зокрема, в Києві⁴ і Харкові⁵. Проте Центральний виконавчий комітет ППС-лівиці в Росії все ще хитався між більшовиками і меншовиками. Певним свідченням цього є конференція секцій ППС-лівиці (грудень 1917 р.) в Харкові⁶, на якій були присутні делегати Харкова, Катеринослава, Олександрівська, Москви та деяких армійських організацій. Чільне місце займало на конференції так зване українське питання. Заслухавши доповідь члена ЦВК секцій ППС-лівиці в Росії, ветерана польського робітничого руху Фелікса Кона, конференція засудила буржуазно-націоналістичні дії Центральної ради. Однак вона висловилась проти того, щоб трудачі Радянської Росії виступили на допомогу українському народові в його справедливій боротьбі проти ради⁷.

З розвитком революційних подій відбувалася швидка еволюція секцій ППС-лівиці в Країні Рад, передусім, в нашій республіці. Особливо яскраво про це свідчить її участь в роботі II Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів в середині березня 1918 р. у Катеринославі. У питанні «Про военну організацію» на з'їзді було ухвалено резолюцію, запропоновану більшовицькою партією, з доповненням, зроб-

¹ Я. Фомкін. Суворі роки. Дніпропетровськ, 1959, стор. 5.

² Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. I (февраль 1917 — ноябрь 1918 г.). М., 1963, стор. 236—243.

³ Газ. «Robotnik w Rosji», 10 березня 1918 р.

⁴ Газ. «Вестник Української Народної Республіки», 21 і 24 лютого 1918 р.

⁵ Газ. «Донецкий пролетарий» (Харків), 20 грудня 1917 р., 9 і 10 березня 1918 р.

⁶ Газ. «Донецкий пролетарий» (Харків), 14 березня 1917 р.

⁷ R. A. Jegmola j ewa. Przyczynek do dziejów organizacji SDKPiL i PPS-lewicy na terenie Rosji w latach 1917—1918.—«Z pola walki», 1958, N 4, стор. 75—76.

леним ППС-лівицею. Представники ППС-лівиці виступили на з'їзді з важливою заявою: «В момент напруженої боротьби між революційним пролетаріатом і хижацьким імперіалізмом польський пролетаріат без вагань стає поруч з революційними борцями і боротиметься пліч-о-пліч з українським і російським пролетаріатом. ППС-лівиця в ім'я захисту революції закликає польських пролетарів, закинутих долею на територію України, до виконання пролетарського обов'язку й організації Червоної Робітничо-Селянської Армії». Тут же представника ППС-лівиці було обрано до Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету¹.

Після Жовтневої революції посилилась внутріпартійна боротьба в групах угодовської ППС-фракції. Друга конференція секцій ППС-фракції в Росії і на Україні, яка відбувалася з 28 жовтня по 2 листопада 1917 р. у Києві і на якій були представлені Київська, Харківська, Катеринославська, Одеська, Вінницька, Миколаївська, Козятинська, Севастопольська, Костянтинівська, Слов'янська та ряд секцій з Росії, висловивася за те, щоб Центральна рада взяла «всю повноту влади на Україні»². Плутаною була позиція і наступної конференції ППС-фракції в грудні 1917 р. у Вінниці, яка від імені організацій партії, що діяли на території Київщини, Волині, Поділля і Чернігівщини, створила так званий український крайовий комітет ППС-фракції³.

Велику роль відігравали польські інтернаціоналісти у роботі польських комісаріатів — спеціальних органів Радянської влади, створених для захисту занедбаних національно-культурних справ польського народу в Росії, встановлення громадсько-державної опіки над масами біженців, полонених і польських солдатів, надання допомоги справді демократичним польським установам в їх культурній, громадській і організаційній роботі⁴. Польський комісаріат, що входив до складу Народного комісаріату в справах національностей Радянської країни, було створено незабаром після Жовтневої революції⁵. Комісаром у польських справах у країні було призначено Юліана Лещинського (Ленського), а його заступниками — Казімежа Ціховського і Станіслава Бобінського. Комісаріат видавав польською мовою газету «Вядомоєці комісар'яту»

¹ Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 — апрель 1918 гг.), стор. 71—72; газ. «Вестник Украинской Народной Республики», 21 березня 1918 р.

² Газ. «Głos robotnika i żołnierza» (орган ППС-фракції у Росії), 25 листопада і 15 грудня 1917 р.

³ А. Я. Манусевич. Польские социал-демократические и другие революционные группы в России в борьбе за победу и укрепление Советской власти (октябрь 1917 — январь 1918 гг.), стор. 141.

⁴ Газ. «Wiadomości komisarjatu» (орган Польського комісаріату при Наркоматі в національних справах Радянської країни), 15 грудня 1917 р.

⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 1318, оп. 1, од. зб. 1539, арк. 1—5. Про роботу Наркомнацудив. Е. И. Песикова. Народный комиссариат по делам национальностей и его деятельность в 1917—1918 гг. М., 1950.

Роман Яблоновський.

(«Wiadomości komisarjatu» — «Вісті комісаріату»). При комісаріаті було створено широкий дорадчий орган — Раду революційно-демократичних організацій, до якої входили представники СДКПІЛ, ППС-лівіці, ППС-фракції та деяких інших організацій.

Прагнучи якомога швидше й успішніше вирішити справи польського населення в Країні Рад, уряд молодої Радянської республіки вжив ряд важливих заходів. Глибоким почуттям дружби Радянської країни до польського народу був пройнятий декрет Раднаркому про охорону пам'яток старовини і мистецтва, що належали польському народу. 20 червня 1918 р. Народний комісаріат освіти ухвалив спеціальну постанову за підписом наркома А. В. Луначарського про повернення польському народу його культурних цінностей¹.

Спираючись на допомогу польських революційних організацій і всіх прогресивних сил, Польський комісаріат розгорнув жваву діяльність. Багато уваги він приділяв задоволенню матеріальних і культурних потреб трудящих поляків, вивільненню менш свідомих з них з-під впливу Ліквідаційної комісії, яку було створено Тимчасовим урядом для врегулювання питань, пов'язаних з Королівством Польським². Радянський уряд виділяв значні кошти для надання матеріальної допомоги польським біженцям. Лише за два останні місяці 1917 р. було асигновано 11,5 млн. крб.³

Комісаріат у польських справах на Україні утворився з Харківського губернського комісаріату⁴. Він входив до Народного секретарства міжнаціональних справ. Співробітниками Комісаріату у польських справах були: Казімеж Томашевський (комісар), Францішек Матушевський (заступник комісара), Роман Яблоновський (завідуючий загальним відділом), Болеслав Шацький (Скарбек) (завідуючий культурно-освітнім

¹ Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства за 1917—1918 гг. М., 1942, стор. 609.

² Докладніше про це див. А. Я. Манусевич. Из истории деятельности Польского комиссариата (зима—весна 1918 г.). Интернационалисты в боях за власть Советов, М., 1965, стор. 149—206.

³ J. Kowalski. Wielka Październikowa rewolucja socjalistyczna a wyzwolenie Polski. Warszawa, 1952, стор. 98.

⁴ Газ. «Вісник Української Народної Республіки», 13 січня 1918 р.

відділом), Владислав Узембло (завідуючий відділом біженців), Мечислав Білек (завідуючий відділом цивільних і військових полонених), Шимон Вейжеховський (завідуючий економічно-статистичним відділом)¹. Пізніше в складі комісаріату було створено відділ у справах військовослужбовців.

Спеціальна постанова Комісаріату у польських справах при Національному секретарстві міжнаціональних справ Радянської України проголошувала недійсними різного роду документи, що були видані в польських справах будь-якими установами і приватними особами на території України. Право видання таких документів надавалось тільки Комісаріату в польських справах. Всі приватні і громадські особи, які вдавали будь-які газети, журнали, брошюри і відозви польською мовою, зобов'язувалися надсилати по два примірники своїх видань комісаріатові³. Декретом Раднаркому Країни Рад встановлювалось, що всі урядові установи при виданні наказів або розпоряджень, які стосувались польського населення, зокрема солдатів і біженців, мали єзгоджувати їх з Польським комісаріатом⁴.

Республіканський Комісаріат у польських справах розгорнув жваву діяльність. Одним з його досить дійових заходів було накладення контрибуції на польську буржуазію Харкова. Зібраниі гроши було асигновано для польського дитячого будинку в Криму і поліпшення матеріального становища польських біженців. Відділ біженців під керівництвом Владислава Узембло провів значну роботу по демократизації таких буржуазних філантропійних установ у Харкові, як Польське товариство допомоги жертвам війни і Центральний промадянський комітет⁵.

Завдяки енергійній діяльності Польського комісаріату й допомозі

Владислав Узембло.

¹ Газ. «Донецкий пролетарий» (Харків), 30 січня 1918 р.; див. також W. Uzemblo. *Wspomnienia (1900—1939)*. Warszawa, 1965, стор. 170—171; R. Jabłonowski. Назв. праця, стор. 199.

² Газ. «Донецкий пролетарий» (Харків), 16 лютого 1918 р.

³ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине (февраль 1917 — апрель 1918), т. 3, стор. 542—543.

⁴ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. I, стор. 307.

⁵ W. Uzemblo. Назв. праця, стор. 171—172.

місцевих органів Радянської влади польські комісаріати було створено в багатьох містах, де зосереджувалось польське населення. Вони мали такі відділи: праці, біженців, військовий, військовополонених, культурно-освітній, демобілізаційний і евакуйованих залізничників.

Перші збори представників СДКПіЛ, ППС-лівиці і ППС-фракції з приводу створення Польського комісаріату в Києві відбулися 3 грудня 1917 р. На цих зборах розгорнулась жвава дискусія з приводу ставлення до Центральної ради. Піotr Яруга заявив: «Ми (тобто київська група СДКПіЛ.— Авт.) визнаємо Центральну раду як уряд України, але не визнаємо політику, яку проводить рада». Ще більш рішуче виступив Болеслав Івінський. Він сказав, що Генеральний секретаріат не відповідає інтересам робітничого класу, що Центральна рада рахується з інтересами великих землевласників, заможних селян, але нічого не робить для широких народних мас¹.

В січні 1918 р. було створено Раду революційно-демократичних організацій в Одесі. До неї ввійшло по п'ять представників від СДКПіЛ, ППС-лівиці, ППС-фракції, Польської соціалістичної робітничої спілки, Польської народно-соціалістичної робітничої спілки «Спуйня» («Змічка») по одному представнику від Спілки евакуйованих залізничників і Спілки поляків-військовослужбовців, два місяця було надано Спілці евакуйованих солдатів, три місяця — Спілці біженців і по одному місяцю — кожній революційній солдатській секції. 27 січня Рада обрала комісаром у польських справах Антоні Вонсіка (ППС-лівиця), заступниками комісара — Яна Желяка (СДКПіЛ) і Зигмунта Богушевича (ППС-фракція), секретарем комісаріату — Яна Глінку (СДКПіЛ). Проте А. Вонсік від поста комісара в польських справах відмовився, посилаючись на те, що він, як голова міського комітету ППС-лівиці, дуже завантажений роботою². Отже, в Раді революційно-демократичних орга-

¹ Газ. «Wiadomości komisarjatu», 1 січня 1918 р. В питанні про те, хто саме був комісаром у польських справах в Києві, існує різнобій в літературі. Деякі автори, посилаючись на наказ Польського комісаріату Наркомнацу, опублікований у газеті «Вядомоści komisarjatu», називали І. Фіалека, якого було призначено на цю посаду. Однак, як видно з документів, виявлених нами у фонді Київської Ради робітничих депутатів, насправді польським комісаром у Києві був Б. Івінський. Що ж до І. Фіалека, то він наприкінці лютого 1918 р. був комісаром у справах біженців. (Див. ДАКО, ф. 3058, оп. 1, од. зб. 9, арк. 60). Це ж свідчить учасник Жовтневої революції Едмунд Семіль (E. Semil. Przed drugą wojną była pierwsza. Wspomnienia uczestnika rewolucji. Warszawa, 1965, стор. 246).

Подібна плутанина мала місце також у питанні про те, хто був Польським комісаром у Харкові. Спираючись на той же наказ, більшість дослідників називала Ф. Коня. Насправді ж тут комісаром був К. Томашевський (Про це, зокрема, пише Р. Яблоновський в своїй праці, стор. 200).

² ДАОО, ф. 3829, оп. 1, од. зб. 16, арк. 104; од. зб. 182, арк. 98; од. зб. 28, арк. 22.

нізацій, створеній в Одесі, члени СДКПіЛ та ППС-лівиці розчинилися серед більшості дрібнобуржуазних елементів¹.

Інакше стояла справа, скажімо, в Луганську. Тут до Ради ввійшло 10 чол. від групи СДКПіЛ (яка налічувала 147 чол.) і по одному представнику (з дорадчим голосом) — від біженців та польської колонії. Комісаром було обрано Фелікса Крестеняка (СДКПіЛ), його заступником — Фелікса Ракочі (ППС-лівиця), секретарем — Вацлава Траутенау (СДКПіЛ), завідуючим шкільним відділом — Яна Стшельбіцького (ППС-лівиця). В Кам'янському Рада складалася з 15 польських соціал-демократів, одного члена ППС-лівиці і дев'яти біженців. Комісаром у польських справах був Казімеж Бенек, його заступником — Владислав Кисель, секретарем — Анна Оконевська (всі члени СДКПіЛ). Рішення про створення губернського комісаріату в польських справах у Катеринославі було ухвалено 3 березня 1918 р. з'їздом поляків Катеринославської губернії, на якому було 164 делегатів. Комісаром затвердили тов. Новака. Тимчасовим комісаром у польських справах в Криму було призначено Станіслава Новосельського, а у Бахмутському округу (Бахмут — нині Артемівськ) — Маріана Новіцького — члена ППС-фракції. В Слов'янську комісаром був Станіслав Толвінський².

Значну роботу провадили польські комісаріати в налагодженні роботи польських шкіл і охороні творів польського мистецтва та історичних пам'яток. Важливе місце в роботі комісаріатів належало створенню польських робітничих клубів. Такий клуб було відкрито, зокрема, в Катеринославі. Для агітаційно-пропагандистської роботи в ньому губернський комітет РСДРП(б) надіслав комуністів-поляків Яна Пайонка, varшавського токаря Карського; робітника з Дніпровського заводу (м. Кам'янське) Гонгулевича, який згодом перебував у Польщі на під-

Теодор Дурач.

¹ В березні 1918 р. в зв'язку з тим, що Ради польських революційно-демократичних організацій як у центрі, так і на місцях почали претендувати на керівну роль у діяльності Польських комісаріатів, прагнули перетворити їх на свій орган, ці Ради було ліквідовано (Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. I, стор. 391—392, 487).

² Газ. «Wiadomości komisarjatu», 1, 15 січня, 30 червня, 22 липня 1918 р.; Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. I, стор. 328; AZHP, z. Wspomnienia, t. 4246; W. Uziembio. Назв. праця, стор. 171.

пільній роботі, колишнього політичного засланця, працівника управління залізниці, варшав'янина Городинського, токаря Ясинського¹.

Подекуди польські комісаріати мали свої друковані органи. Так, Польський комісаріат Донецько-Криворізького басейну в березні 1918 р. почав видавати у Харкові газету «Вядомосьці комісар'яту» («Wiadomości komisarjatu» — «Вісті комісар'яту»). Активну участь у виданні цієї газети брав тодішній референт загального відділу комісаріату Теодор Дурач².

В ряді польських комісаріатів на Україні існували військові відділи, зокрема, в Харкові, Києві, Одесі та Ровно³. Вони провадили агітацію серед існуючих з царських часів польських формувань, надавали допомогу демобілізованим полякам, організовували мітинги тощо. Один з таких мітингів відбувся в Харкові на початку березня 1918 р., на ньому розглядалися такі питання: поточний момент, звіт про діяльність військового відділу комісаріату, вибори солдатської секції при комісаріаті, завдання культоосвітньої роботи серед солдатів⁴.

Плідну роботу польських комісаріатів на Україні, які існували в основному один-два місяці, перервала німецько-австрійська окупація.

У важкий для нашої республіки час, коли на її територію прийшли за ганебною угодою з Центральною радою іноземні загарбники, передові представники польських трудящих, як і радянські люди, гнівно засуджували дії німецького імперіалізму, добровільно йшли до червоно-гвардійських загонів на бій з ворогом.

Кілька інтернаціональних загонів Червоної гвардії було створено в Катеринославі. Командиром одного з них був член РСДРП(б) з 1903 р. Альберт Войцехович⁵. «Загін складався з 50 чол., — згадував пізніше його командир. — Це були, головним чином, поляки — політичні засланці, які не могли повернутися на батьківщину, в Польщу, бо ще тривала війна; працювали вони на заводі Рудзького (нині завод сіль-

¹ Рукописний фонд Інституту історії АН УРСР, док. № 639 (Запис розмови з Я. К. Пайонком); Партархів Дніпропетровського обкому КП України, неінвентаризовані матеріали (Спогади Я. К. Пайонка).

² A. Słisz. Polska prasa komunistyczna w ZSRR w latach 1917—1927, cz. I.—«Kwartalnik prasoznawczy», 1958, № 1-2, стор. 106; T. Dugacz. Mowy obrończe. Warszawa, 1959, стор. 15.

³ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. I, стор. 345.

⁴ Газ. «Донецкий пролетарий» (Харків), 6 і 7 березня 1918 р.

⁵ Про А. К. Войцеховича див. Борці за Жовтень на Катеринославщині. Збірник коротких біографій. Дніпропетровськ, 1958, стор. 40—41.

ськогогospодарського машинобудування.—Авт.). Серед них були: Волек, Петер, Корфельд, Данилькевич, Новак, Грінбаум, Кузіцький...»¹

Важливе місце в роботі польських комуністів Катеринослава на початку 1918 р. належало створенню польських робітничих військових загонів і відправці їх на Західний фронт для боротьби з польськими легіонами. Однак в зв'язку з німецько-австрійською окупацією міста цю роботу не було доведено до кінця.²

Більшовицька організація м. Кам'янського створила великий загін Червоної гвардії. В перші дні після Жовтневої революції він нараховував близько 3 тис. добровольців, а до кінця 1917 р. зріс до 7—8 тис. чоловік. Одним з організаторів загону був поляк Володимир (Вікентій) Тржасковський. Поряд з росіянами і українцями проти ворогів Радянської влади в загоні воювали польські трудящі С. Реденс, Юзеф Яблонський, Юзеф Рек, Владислав Щиперковський та ін.³ Перше бойове хрещення загону відбулося у районі залізничних вузлів П'ятихатка і Знам'янка в березні 1918 р. в бою з німецькими інтервентами.

Наприкінці лютого 1918 р. Одеська організація СДКПіЛ закликала польських робітників до зброї проти навали німців і австрійців на Україну, а через кілька днів надіслала 40 чол. до інтернаціонального загону Червоної гвардії.⁴

Певна кількість польських трудящих брала участь у військових частинах, сформованих штабом міжнаціональних революційних армій

¹ Фонд Дніпропетровського державного історичного музею, неінвентаризовані матеріали (Спогади А. К. Войцеховича).

² Партархів Дніпропетровського обкому КП України, неінвентаризовані матеріали (Спогади Я. К. Пайонка).

³ Металлургический завод имени Дзержинского, 60 лет (1889—1949). Днепродзержинск, 1949, стор. 40 (Рукописний примірник зберігається в Державному архіві Дніпропетровської області); Борці за Жовтень розповідають. Спогади учасників боротьби за владу Рад на Катеринославщині. Дніпропетровськ, 1957, стор. 380—394; Борці за Жовтень на Катеринославщині, стор. 142; Фонд Дніпропетровського державного історичного музею, док. № 1804 (Спогади В. В. Тржасковського); AZHP, z. Wspomnienia, t. 3877.

⁴ Газ. «Komuna», 26 квітня 1919 р.

Володимир (Вікентій) Тржасковський.

м. Києва. Наступ німців перешкодив успішному формуванню інтернаціональних частин, яке було перенесено до Одеси, Харкова і Катеринослава¹.

В боях з німецькими військами на Україні брав участь 2-й московський партизанський загін, сформований у лютому 1918 р. з 600 солдатів колишнього Белгородського полку. Загоном командував капітан Пiotр Bоревич². Прикриваючи відхід радянських військ, загін завдав серйозної поразки дивізії противника³. За деякими даними, загін Bоревича звільнив населені пункти Брайлов та Гнівань на Поділлі і захопив 5 броньовиків і 50 кулеметів⁴. Інший загін «белгородців» мав криваву сутичку з німцями під Kурськом⁵.

Із зброєю в руках проти німецьких окупантів боролись також окремі представники польського народу. Насамперед, слід назвати Қазімежа Қвятека — члена ППС у 1904—1906 pp., робітника варшавського заводу емальованого посуду «Лябор», який за замах на генерал-губернатора Варшави одинадцять років пробув на каторзі, де одним з його вчителів був визначний діяч СДКПіЛ Станіслав Пестковський. Вийшовши в 1917 р. на волю, вступив до РСДРП(б). Приїхавши у м. Семенівку на Чернігівщині, звідки родом був його товариш по каторзі Костянтин Лугинець, K. Қвятек взяв участь в організації червоногвардійського загону, який воював проти гайдамаків, а в лютому—березні 1918 р., коли командиром загону став M. O. Щорс, почав боротьбу проти німців⁶. Як боєць цього загону K. Қвятек брав участь у боях за Новгород-Сіверський, станцію Крути і Київ.

В районі Конотопа воював Ян Урбаньчик — монтер з м. Битома у Верхній Сілезії, член соціал-демократичної партії Німеччини з 1899 р.,

¹ ДАОО, ф. 3829, оп. 1, од. 3б. 100-а, арк. 5-б.

² До війни працював учителем у Лодзі, потім служив у царській армії. В травні 1917 р. вступив до Белгородського полку, після Жовтневої революції був одним з його командирів. На з'їзді поляків-військовослужбовців був одним з організаторів лівого крила, яке залишило з'їзд. Член СДКПіЛ. Пізніше воював на Колчаківському і Деникінському фронтах. (Wspomnienia polaków o rewolucji Październickiej, стор. 198).

³ Газ. «Труба», 1 травня 1918 р.

⁴ A. Zatorski. Dzieje pułku Bielgorodzkiego — I polskiego pułku rewolucyjnego w Rosji, стор. 249.

⁵ W. Tęgoborski. Polacy Związku Radzieckiego. Ich pochodzenie, udział w rewolucji Październikowej i w budownictwie socjalistycznym. Szkic historyczno-opisowy. Moskwa, 1929, стор. 68.

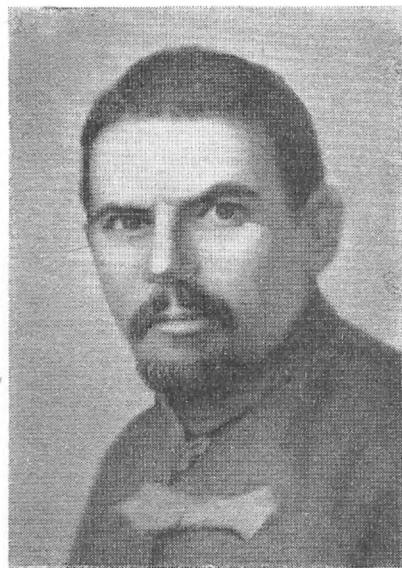
⁶ С. Поплавский. Комдив К. Ф. Қвятек. — «Военно-исторический журнал», 1966, № 3, стор. 70—73. Закінчивши 1-і Кремлівські курси червоних командирів, Қвятек наприкінці 1918 р. повертається на Чернігівщину, де організує партизанські загони для боротьби з німцями і гайдамаками, згодом у 130-й Богунській бригаді проходить шлях від командира взводу до командира бригади. (Сорок четвертая Киевская дивизия. К., 1923, стор. 102). Після громадянської війни — командир 44-ї Київської стрілецької дивізії. В 1937 р. був заступником командуючого Харківським військовим округом.

який ще до війни приїхав на заробітки до Нижньодніпровська. В загоні В. Н. Боженка боровся колишній військовополонений Францішек Нисек. У бою з німцями під Люботином було контужено червоногвардійця Юзефа Корніловича. В складі зведеного червоногвардійського загону, сформованого в Кременчуці, воював Станіслав Шютте, що потрапив на Україну з Лодзі. Боровся проти німецько-австрійських загарбників Ян Цибульський, у якого майже десять років забрала царська каторга за участь у бойових групах ППС. Прибувши до Криму, він, замість лікування, організував з матросів загін. В Криму воював також Гжегож Піскунов-Жебський з м. Сосновця. Командуючим артилерією Донецько-Криворізької республіки був Фелікс Леонардо-Шеліга — член СДКПіЛ з 1910 р., член більшовицької партії з 1917 р., командир Київського революційного артилерійського дивізіону. У 2-у

Макіївському червоноармійському загоні служив робітник Юзеф Ярош, який згодом, повернувшись на батьківщину, став членом КПП¹.

Влітку 1918 р. в Краматорську керував підпільним революційним комітетом і створенням збройних партизанських загонів поляк Ігнаци Дрожняк. Активну участь у підпільній партизанській боротьбі брали його співвітчизники Сергій Конарський у Києві та Фелікс Ковальчик у Харкові².

У липні 1918 р. в Москві відбувся перший з'їзд КП(б)У, який проголосив створення Комуністичної партії (більшовиків) України — складової і невід'ємної частини РКП(б). На першому засіданні з'їзду з палкими словами до комуністів України звернулися представники ряду зарубіжних комуністичних груп, у тому числі й діяч Соціал-демократії Королівства Польського і Литви Станіслав Бобінський, який привітав з'їзд «не тільки від імені тих польських соціал-демократів, які з самого початку революції були організаційно зв'язані з російськими комуні-

Казімеж Квятек.

¹ Т. Potemski i H. Rechowicz. Назв. праця, стор. 97—101; AZHP, z. Wspomnienia, t. 618, 8418; А. Я. Манусевич. Из истории деятельности Польского комиссариата (зима — весна 1918 г.), стор. 193.

² ДАХО, ф. 1772, оп. 1, од. зб. 474, арк. 4—8 зв.; од. зб. 626, арк. 5—6; оп. 2, од. зб. 398, арк. 4—11.

стами, а й від імені тих польських соціал-демократів, які відірвані від Росії і перебувають під гнітом окупації»¹.

Солідаризуючись з героїчною боротьбою українського народу, зарубіжні комуністи виступали також і на II з'їзді КП(б)У, який відбувся у жовтні 1918 р. в Москві². В числі інших гостей з'їзд привітав визначний діяч СДКПіЛ і РСДРП(б) заступник Народного комісара в справах національностей Станіслав Пестковський³. На з'їзді КП(б)У С. Пестковський говорив від імені Наркомнацу і Центрального бюро комуністів окупованих областей⁴— спеціального органу, який був покликаний об'єднувати партійні організації Білорусії, Литви і Польщі.

Польські революційні соціал-демократи брали участь в інших важливих заходах, пов'язаних з Україною. На початку листопада 1918 р. в Москві на мітингу з нагоди відкриття пам'ятника геніальному сину українського народу Т. Г. Шевченку, спорудженному згідно з ленінським планом монументальної пропаганди, серед інших промовців виступав Станіслав Бобінський, який підкреслив, що тоді, коли пани та попи намагалися посіяти ворожнечу між двома братніми народами — українським і польським,— Т. Г. Шевченко закликав до дружби й єдності між ними⁵.

Період німецької окупації характеризувався також посиленням антинародної діяльності різних польських буржуазних установ та реакційних військових формувань на Україні. Маючи досвід 1-го польського корпусу під командуванням Довбур-Мусніцького, що «вславився» збройними виступами проти робітників і селян у Білорусії, польські капіталісти і поміщики мріяли про створення двох подібних корпусів на Україні, які б охороняли їх маєтки і придушували революційний рух. 2-й корпус було сформовано в Бессарабії з поляків, що були в російській армії на румунському фронті. На початку березня 1918 р. до

¹ Протоколы I съезда Коммунистической партии (большевиков) Украины, стор. 8.

² Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 245.

³ С. Пестковський — активний учасник першої російської революції на території Королівства Польського; в 1907—1913 рр. перебував у Сибіру на каторзі, звідки втік в Англію, де був членом зарубіжної групи РСДРП(б). Закінчив Лондонський університет. Повернувшись у червні 1917 р. до Петрограда, брав активну участь у підготовці і здійсненні Жовтневої революції. В роки громадянської війни перебував на Західному фронті, був головою Литовсько-Білоруського обласного бюро РКП(б), головою військовому й обласного бюро РСДРП(б) Киргизії. В 1924—1926 рр.— посол СРСР у Мексиці. З 1928 р.— заступник голови і секретар ЦК МОДРу, працівник апарату Комінтерну, пізніше— завідуючий відділом Критико-бібліографічного інституту в Москві. (Див. «От Февраля к Октябрю. Из альбома участников Великой Октябрьской социалистической революции». М., 1957, стор. 280—281).

⁴ Протоколы II съезда Коммунистической партии (большевиков) Украины. К., 1919, стор. 10—11.

⁵ Газ. «Известия Киевского Совета рабочих депутатов», 11 березня 1919 р.

нього ввійшла бригада під командуванням Ю. Галлера, яка під с. Рараньчею на Буковині перейшла російсько-австрійський фронт і рушила до Дніпра. 3-й корпус був дислокований в районах Києва, Вінниці, Кам'янця-Подільського, Антонін. Про непопулярність ідеї створення реакційних польських з'єднань свідчить те, що польським буржуазним організаціям вдалося залучити в нашій країні у свої формування лише кілька десятків тисяч чоловік, переважно офіцерів-поміщиків та їхніх синків. Зокрема, в березні 1918 р. у складі 2-го і 3-го польських корпусів, які перебували на Україні, нарахувалось 10 тис. чоловік¹. Це в той час, коли лише на румунському фронті в Спілці поляків-військовослужбовців було близько 100 тис. чол.²

Польські легіони, спираючись на угоду з українськими буржуазно-націоналістичними правлячими колами, провадили щодо українських селян, особливо на Поділлі, політику розгнузданого терору і пограбувань.

Чимало польських легіонерів було зосереджено також в Одесі. Наприкінці 1918 р. тут перебувало до 1000 організованих польських солдатів усіх видів зброї. Після поразки Німеччини у війні за вказівкою військових кіл Антанти до Одеси з Кубані було переведено частину польської стрілецької бригади, що підлягала командуванню денкінської армії. Ця бригада стала єдиною реальною силою в руках французьких інтервентів. Сформована в Одесі у 4-ту польську стрілецьку дивізію на чолі з генералом Л. Желіговським, нараховуючи в найкращий для неї час близько 4 тис. чол., вона воювала — хоч і не дуже охоче — на початку 1919 р. проти Червоної Армії³.

Під час німецько-австрійської окупації польські комуністи за завданням ЦК КП(б)У вели агітаційну діяльність серед ворожих, у тому числі й польських військ на Україні. Одразу ж після закінчення ІІ з'їзду Комуністичної партії України її Центральний Комітет створив спеціальний відділ агітації серед окупаційних військ. 26 жовтня 1918 р. ЦК КП(б)У на своєму засіданні вирішив видати Польському комітету в рахунок Київського обласного комітету КП(б)У 15 тис. крб.⁴

В авангарді боротьби польських трудящих на Україні проти окупантів йшли групи СДКПіЛ та ППС-лівіці, які перебували в підпіллі. В звіті про ІІ конференцію груп польських соціал-демократів у Росії

¹ А. Кулік, П. Пташинський. До історії збройної спілки української буржуазії та польських поміщиків для боротьби проти пролетарської революції. Польські легіони на Поділлі та Волині (1918 р.). — «Архів Радянської України», 1932, № 4-5, стор. 196.

² А. Я. Манусевич. Борьба Советского правительства за выход из мировой войны и польские интернационалисты в России (январь—март 1918 г.), стор. 31.

³ L. Grosfeld. Назв. праця, стор. 167—170.

⁴ П. М. Калениченко. Польські трудящі в боротьбі за зміщення Радянської влади (1918—1920 рр.), стор. 56.

(травень 1918 р.) говориться, що на ній були представлені серед інших Київська і Кам'янська групи СДКПіЛ. На III конференції (листопад 1918 р.) згадувалися групи СДКПіЛ в Одесі, Києві, Луганську і Харкові, хоч зв'язок з ними був надзвичайно утруднений¹.

Найбільш активною в цей час була одеська група. З нагоди Першого травня вона випустила відозву. Незважаючи на сувору заборону властей, члени групи регулярно проводили збори в конспіративних умовах. Протягом довгих місяців підпілля польські соціал-демократи працювали в тісному зв'язку з місцевою організацією КП(б)У, допомагали їй в розповсюдженні нелегальної літератури². Старий комуніст М. Д. Гарін згадував з приводу видання і поширення листівок польською мовою: «Вже в перший період підпілля нам доводилось розповсюджувати літературу (листівки) не тільки російською, а й українською, німецькою і польською мовами. Я пам'ятаю, що до видання листівок польською мовою Гамарник через Александрова залишив поляків — членів нашої партії Вайріха і Гутковського. Перший був пекарем, другий — швецем. Ці листівки поширювались насамперед серед польських легіонерів, крім того, серед робітників-поляків... З цими листівками я й приходив на склозавод»³. Одну з таких відозв, підписаніх одеськими комітетами СДКПіЛ та ППС-лівиці, було надруковано 10 грудня 1918 р. Вона зверталася до польських легіонерів, які щойно прибули з Кубані. «В цей час, коли хитається гетьманський трон, залитий кров'ю робочого люду, коли на всій Україні вирує останній бій за свободу народу, коли тріумфуюча революція підточує основи буржуазних урядів, наляканна реакція шукає іноземної сили, на яку б вона могла спертися»⁴, — говорилося у відозві. Її автори закликали польських легіонерів не виступати в ролі прислужників імперіалістів Антанти, не бути душителями революційної боротьби трудящих України. В іншій відозві, що з'явилася через кільканадцять днів, рішуче засуджувалась мобілізація польського населення до легіонів⁵. Всього група СДКПіЛ з допомогою більшовиків Одеси видала за три останніх місяці окупації шість відзов⁶.

¹ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. I, стор. 357, 485.

² Газ. «Коміпа», 26 квітня 1919 р.

³ Партархів Одеського обкуму КП України, ф. 13, оп. 3, од. зб. 36, арк. 8.

⁴ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. II (ноябрь 1918 — априль 1920 г.). М., 1964, стор. 33.

⁵ Kalendärz komunistuslju na rok 1922, Moskwa, стор. 53.

⁶ Газ. «Коміпа», 26 квітня 1919 р. В. Г. Коновалов вважає, що Іноземна колегія в підпіллі видавала газету польською мовою (див. Иностранная коллегия. Одесса, 1958, стор. 90; Герої Одесского подполья. М., 1960, стор. 56—57; газ. «Чорноморська комуна» (Одеса), 11 листопада 1965 р.). Насправді ж польською групою було підготовлено два номери газети польською мовою «Комуна», які мали вийти в лютому і березні 1919 р. На жаль, під час панування інтервентів ці номери так і не побачили світ. Про це говориться в четвертому номері газети «Комуна», видання якої почалося в квітні 1919 р., після визволення міста від окупантів.

Найбільш яскравою сторінкою в діяльності Одеської групи СДКПіЛ була її участь в Іноземній колегії. Мова йде передусім про Гелену Желякову — учительку місцевої польської гімназії ім. Т. Костюшка, яка блискуче володіла не тільки польською і російською, а й французькою мовами і, за деякими даними, була членом президії Іноземної колегії¹ та брала участь у виданні газети «Комуніст» (французькою мовою). Серед активних діячів польської групи колегії були Ян Вімут-Желяк; Антоні Громніцький — бухгалтер з Белостока, який в Польщі належав до СДКПіЛ, у 1917 р. працював у Румчероді, в 1918 р. вступив до РКП(б)²; Антоні Невінський — робітник-цементник, член РКП(б) з 1917 р.³; Владислав Шершень — столяр з Варшави, член ППС з 1899 р., потім був у ППС-лівиці, член СДКПіЛ з 1917 р., протягом трьох років перебував на засланні в Архангельській губернії⁴, Володимир Станевич та ін.

Польська група Іноземної колегії вела агітаційну роботу серед польських контрреволюційних військ, внаслідок чого серед них відчутних розмірів набрало дезертирство⁵. Польським комуністам вдалось організувати серед легіонерів групу солдатів, які поширювали революційні відозви. У звіті керівництва Одеської групи СДКПіЛ говорилося: «Робітничий елемент серед них (легіонерів.—Авт.) був деморалізований нами, він чекав моменту виступу. Коли радянська війська підійшли до міста, польське офіцерство, готовуючись до втечі з відступаючою французькою армією, потягнуло за собою значну частину солдатів, обіцяючи їм повернення на батьківщину. Багато більш свідомих солдатів не дали себе ошукати, групами і поодинці вони почали з'являтися в наше розпорядження, навіть із зброяю в руках»⁶. Про розклад серед польських військ є згадка в спогадах командуючого арміями Українського фронту В. О. Антонова-Овсієнка⁷.

Під час німецько-австрійської окупації деяка частина польських громадян повернулася на батьківщину. На підставі угод Центральної ради з урядами Австро-Угорщини і Німеччини⁸ почали виїздити вій-

¹ Див. Партархів Одеського обкуму КП України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 949, арк. 6.

² ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, од. зб. 135, арк. 13—13 зв., 84—85.

В книзі В. Г. Коновалова говориться, що членом польської групи були Антоні Громніцький і Антоні Зойко (див. Герої Одесского подполья, стор. 54). Насправді ж, як нам вдалося встановити, мова йде про одну і ту ж особу — Антоні Громніцького, який мав псевдонім Антоні Сойко (а не Зойко).

³ В 1921 р. він був організатором польського бюро в м. Балті Одеської губернії (ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, од. зб. 135, арк. 2 зв.—3, 26 зв.—27).

⁴ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, од. зб. 135, арк. 10 зв.—10, 28 зв.—29.

⁵ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 183, арк. 5—6; од. зб. 203, арк. 25—26.

⁶ Газ. «Копіпа», 26 квітня 1919 р.

⁷ В. Антонов-Овсієнко. Записки о гражданской войне, т. III, стор. 223.

⁸ ДАКО, ф. 1787, оп. 9, од. зб. 1, арк. 185—189.

Фелікс Кон.

ськовополонені. Одночасно з ними стали повертатися і біженці. В той час цілі сторінки польської буржуазної газети «Пшегльонд польські» (*Przegląd Polski*) — «Польський огляд»), яка виходила в Києві, були заповнені списками польських біженців, що поверталися додому¹. Проте переважна більшість польських громадян все ще продовжувала залишатися на Україні.

Отже, в період з кінця 1917 до 1918 р. найбільш свідома частина польських трудящих, солідаризуючись з революційним рухом своїх українських і російських братів по класу, брала активну участь у встановленні Радянської влади на Україні, в їх боротьбі проти вітчизняної контрреволюції та іноземних — німецьких, французьких, а також польських інтервентів.

Новий етап у діяльності польських, як і інших зарубіжних, інтернаціоналістів на Україні почався з вигнанням іноземних інтервентів та петлюрівців і відновленням Радянської влади. Після визволення міст, де існували групи СДКПіЛ та ППС-лівиці, там відбувалося об'єднання цих організацій і утворення на їх основі груп Комуністичної робітничої партії Польщі, яка сформувалася у Польщі в грудні 1918 р.

Вже 18 січня 1919 р. харківські газети повідомляли, що тимчасове бюро місцевої групи СДКПіЛ проводить у приміщенні Польського дому (вул. Гоголя, 4) реєстрацію членів партії². Після кількох засідань групи, які мали місце 19 січня, 2, 13 і 23 лютого³, на початку березня відбулися збори членів СДКПіЛ, ППС-лівиці і ППС-фракції «для з'ясування ставлення польського пролетаріату до поточного моменту і створення Харківської групи КРПП»⁴.

Оскільки ставлення більшості присутніх до наступного утворення нової групи було позитивним, 9 березня 1919 р. на перших загальних зборах групи КРПП, в яких взяли участь 53 перереєстрованих члени партії, було обрано комітет. До його складу ввійшли тт. Кон, Шуфлет,

¹ Див., напр., «*Przegląd Polski*», 1 і 13 серпня 1918 р.

² Газ. «Известия Временного рабоче-крестьянского правительства Украины и Харьковского Совета рабочих депутатов», 18 січня 1919 р.

³ Там же, 18 січня, 2, 13 і 22 лютого 1919 р.

⁴ Там же, 1 березня 1919 р.

Васадко, Траутман, Вішневський, Карповський і Вобож¹. Незабаром група налічувала близько 70 чол. Харківська група КРПП була тісно пов'язана з групами польських комуністів у Краматорську, Катеринославі, Слов'янську, Олександрівську, Кам'янському і Києві. З 1 квітня почала виходити щоденна газета «Штандар комунізму» («Sztaudar komunizmu» — «Прапор комунізму») — орган Харківської групи Комуністичної робітничої партії Польщі. Питання про її видання було ухвалене ще в лютому 1919 р. Харківським губкомом КП(б)У². Редактором газети став Фелікс Кон. Газета виходила до 18 травня 1919 р. Усього вийшло 28 номерів. Значну увагу група приділяла роботі серед польських трудящих у навколишніх містах³.

13 лютого у Києві вийшов перший номер щоденної газети «Комуnist pol'skij» («Komunist Polski» — «Польський комуніст»), членами редколегії якої були Б. Скарбек, С. Конарський і С. Тітовський. Газета писала, що її завдання полягають в поширенні революційних ідей у Польщі, формуванні на радянській землі польських загонів Червоної Армії, створенні «польського інтернаціонального центра, озброєного великим громадсько-державним досвідом, який був би готовий в перший-ліпший момент на заклик польських робітників і сільськогосподарського пролетаріату взяти владу в країні»⁴. Вихід газети польських комуністів скваленно зустріла більшовицька преса України. В статті «Новий товариш», присвяченій цій події, газета «Киевский коммунист» писала: «Комунисти України щиро вітають нового товариша. В той час, як у Галичині зграя української та польської буржуазії, граючи на шовінізмі, обдурює робітників і селян та одчайдушно бореться за своє місце на їхній ший,— ми шлемо братерське привітання товаришам в їх спільній з нами боротьбі, що незабаром має назавжди усунути цих вішальників та вовків у овечій шкурі»⁵.

Перші загальні збори польських комуністів у Києві відбулися 23 лютого 1919 р. Вони обрали тимчасовий комітет групи в складі тт. Скарбека, Конарського, Тітовського, Біча, Станіславського, Рогуцького, Вейнера, Стшемніцького, Бзовського, Носа, Матвеєвського і Ковальського⁶. З метою збереження єдності інтернаціонального фронту, а також єдності революційної боротьби з російськими й українськими

¹ Газ. «Комунар», 16 березня 1919 р.; газ. «Известия Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов», 15 березня 1919 р.

² ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 69, арк. 7—7 зв.; од. зб. 184, арк. 37; од. зб. 186, арк. 173; од. зб. 193, арк. 59.

³ Газ. «Известия Харьковского Совета и губернского исполнительного комитета Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов», 3 квітня 1919 р., газ. «Комунар», 3 квітня 1919 р.

⁴ Газ. «Komunist Polski», № 1, 13 лютого 1919 р.

⁵ Газ. «Киевский коммунист», 15 лютого 1919 р.

⁶ Газ. «Komunist Polski», 25 лютого 1919 р.

пролетарями збори вирішили створити польську секцію КП(б)У¹. 13 березня Київський губком КП(б)У затвердив рішення зборів польських комуністів і ухвалив включити їхнього представника до свого складу, а свого представника надіслати до комітету Київської польської секції Комуністичної партії (більшовиків) України². Чисельність польської секції КП(б)У в Києві швидко зростала. Якщо в середині лютого в ній було 300 чол., то на початку квітня — близько 400 чол.³ З 11 березня замість газети «Комуніста польські» друкованим органом секції стала щоденна газета «Глос комуністи» (*Głos komunisty*) — «Голос комуніста». Всього в 1919 р. вийшло 130 номерів «Голосу комуністи».

25 квітня 1919 р. Київська польська секція КП(б)У за рішенням зборів польських комуністів перетворилася на Київську групу Комуністичної робітничої партії Польщі. На зборах з доповіддю виступив представник Центрального виконавчого комітету груп КРПП в Радянській країні Казімеж Бенек. Він сказав, що польські комуністи, які перебувають на Україні, повинні належати до КП(б)У, а разом з тим для виконання своїх специфічних завдань, що випливають з умов розвитку революції в Польщі, мають бути організовані в групу, що підлягає ЦК КРПП і ЦВК груп КРПП у Країні Рад⁴. До комітету групи були обрані тт. Скарбек, Політур⁵, Волян, Шибалський і Едвард.

Однак 12 травня ЦВК груп КРПП ухвалив ліквідувати місцеві групи КРПП і створити замість них польські клуби та інші центри комуністичної агітації. Організаційне бюро ЦК РКП(б) цю постанову затвердило⁶. Таке рішення було викликане тим, що, як зазначалось в зверненні ЦВК груп КРПП, більшість поляків-комуністів було мобілізовано для роботи в Польщі, участі в будівництві Радянської влади в Білорусії та Литві і на службу в Червоній Армії, а значна кількість біженців повернулась на батьківщину. В цих умовах, говорилось у зверненні, існування окремих національних груп могло привести до недопустимого в період смертельної боротьби з ворогом сепаратизму. Згідно з цим рішенням групи КРПП було розпущене⁷, але робота серед польського населення продовжувалася.

¹ Газ. «Київський комуніст», 25 лютого 1919 р.

² ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 40, арк. 10—11; газ. *«Głos komunista»*, 14 березня 1919 р.

³ Газ. «KomuniSTA Polski», 23 лютого 1919 р.; газ. «Київський комуніст», 14 березня 1919 р.; газ. «Комуніст» (орган Центрального і Київського міського комітетів КП(б)У), 4 квітня 1919 р.

⁴ Газ. *«Głos komunista»*, 27 квітня 1919 р.

⁵ Генрик Політур народився 1899 р. у Варшаві, був членом молодіжної організації ППС, потім — Польської військової організації, за що німецькі власті заарештували його і ув'язнили в концентраційному таборі, після виходу з якого встановив зв'язок з ППС-лівицею, а згодом — з КРПП. На початку 1919 р. переїхав у Хелм, а звідти — до Києва, де став відомим комуністичним діячем.

⁶ ЦПА ІМЛ, ф. 63, оп. 1, од. зб. 1, арк. 2; ф. 446, оп. 1, од. зб. 1, арк. 12.

⁷ Газ. *«Głos komunista»*, 11 і 19 червня 1919 р.

В Одесі об'єднання СДКПіЛ та ППС-лівиці не відбулося з вини керівництва місцевої групи ППС-лівиці. Тут групу СДКПіЛ просто було перетворено на організацію КРПП. Польські комуністи брали активну участь у визволенні Одеси від іноземних загарбників. «Коли 5 квітня контрреволюційні сили, в тому числі й польські, почали тікати з Одеси..., коли Рада висунула гасло виступити із зброєю в руках,— говориться в звіті місцевої організації КРПП,— наша організація виявила багато енергії. В перший момент вона озброяла дружину в складі 60 товаришів, які оволоділи вказаними пунктами. На другий і третій день дружина виросла до 100 чол.»¹ Після визволення міста група швидко організувала видання газети. Перший номер «Комуни» («Komuna» — «Комуна»), яка спочатку виходила тричі на тиждень, а потім, через брак паперу,— раз на тиждень, вийшов 10 квітня (всього видано 28 номерів). Газету редактував Ян Вімут-Гжеляк², який був також головою комітету групи. Обов'язки секретаря комітету виконувала Гелена Гжелякова, а скарбника — Юзеф Вайріх³. До комітету входили Антоні Громніцький (Сойко); член СДКПіЛ з 1917 р., швець Юліан Гутковський⁴; Едмунд Томашевський⁵ та ін., кандидатами в члени комітету були обрані тт. Конопка і Матушевський⁶. Група налічувала 50 чол.⁷

Група польських комуністів діяла також в Катеринославі, де після визволення від німецьких окупантів і петлюрівців залишилось близько шести тисяч робітників-польців⁸. Група не задовольнялася роботою в губернському центрі. На зборах, які відбулися 18 травня, члени групи вирішили «надіслати до Олександрівська робітників для розвитку комуністичних ідей серед того робітничого пролетаріату Польщі, який там живе»⁹. В квітні 1919 р. група польських комуністів існувала в Миколаєві¹⁰. В цей же час створювалися групи КРПП в Луганську і Єлиса-

¹ Газ. «Komuna», 26 квітня 1919 р.

² Ян Вімут-Гжеляк після тривалої і тяжкої хвороби помер у серпні 1920 р. у с. Панчево на Єлисаветградщині (ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, од. 36. 137, арк. 362; газ. «Głos komunisty», 8 вересня 1920 р.).

³ Газ. «Komuna», 10 квітня 1919 р.

⁴ В наступні роки Ю. Гутковський — інструктор, а потім — завідуючий польським бюро при Одеському губкомі КП(б)У (ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, од. 36. 137, арк. 2 зв.—3, 26 зв.—25, 57 зв.—58).

⁵ Едмунд Томашевський (1891—1960 рр.) — робітник з Плонського повіту. Повернувшись на батьківщину, активно працював у КРПП, за що був засуджений до 6-річного ув'язнення. Після другої світової війни — заступник голови і голова комісії партійного контролю Варшавського воєводського комітету ПОРП, в 1952—1956 рр.— депутат сейму (Газ. «Trybuna Ludu», 9 лютого 1960 р.).

⁶ Газ. «Komuna», 30 квітня і 1 травня 1919 р.

⁷ Газ. «Głos komunisty», 4 травня 1919 р.

⁸ Газ. «Sztandar komunizmu», 10 квітня 1919 р.

⁹ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. 36. 186, арк. 55.

¹⁰ Газ. «Komuna», 30 квітня 1919 р.

ветграді¹. За деякими даними група КРПП була в Кременчуці². Наприкінці березня 1919 р. в Києві було створено Федерацію іноземних комуністичних груп. До її складу влився Комітет закордонних більшовиків, який існував у Києві в період німецької окупації. 1 березня 1919 р. відбулось перше засідання заново створеного комітету, в складі якого були також представники польських комуністів³. Хоча у першому повідомленні про створення в Києві Федерації іноземних комуністичних груп не згадувалось, що в її складі є польська група⁴, проте ряд пізніших повідомень і документів дає підстави твердити, що польська група входила до Федерації. Ми маємо на увазі лист Фелікса Коня до Федерації від 10 травня 1919 р., в якому він писав, що Київська група КРПП входить до складу Федерації⁵, інформацію в газеті «Коммунист», де зазначено, що керівниками польської групи Федерації є тт. Скарбек і Левін⁶, посвідчення Гелени Усієвич від 3 липня 1919 р., що зберігається в Партийному архіві Інституту історії партії ЦК КП України, в якому вказано, що його пред'явник є секретарем польської групи Федерації іноземних комуністів⁷. Наприкінці червня 1919 р. у Києві вийшов перший номер щотижневого журналу «Штандар комунізму» («Sztandar komunizmu» — «Прапор комунізму») — органу польської секції при Федерації іноземних груп КП(б)У⁸.

Групи польських комуністів на Україні провадили значну агітаційно-пропагандистську роботу серед польського населення. В Києві, Харкові й Одесі, крім газет, видавалися польською мовою різні брошури, відозви, звернення, листівки, плакати та інша агітаційна література. З квітня по червень Одеська група випустила дві брошури («Що таке комуна», «Павуки і мухи») і кілька відозв⁹. З середини червня 1919 р., в зв'язку із загарбанням білими арміями Вільнюса, де було добре організовано друкування польської революційної літератури, і наявністю в Києві відповідної друкарської бази, центр ваги у видавничій роботі було перенесено, згідно з вказівкою ЦВК груп КРПП у Росії, до столиці Радянської України. 14 липня Ф. Кон повідомляв, що за короткий час у Києві видано чотири брошури і шість відозв¹⁰. Цю літературу розповсюджували, насамперед, серед польських трудящих України. У великий

¹ Газ. «Sztandar komunizmu», 10 квітня 1919 р.

² Archiwum Zakładu historii stosunków polsko-radzieckich PAN, Materiały pieorowane.

³ Газ. «Известия Киевского Совета рабочих депутатов», 4 березня 1919 р.

⁴ Газ. «Коммунист», 30 березня 1919 р.

⁵ ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, од. зб. 227, арк. 4.

⁶ Газ. «Коммунист», 1 червня 1919 р.

⁷ ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 227, арк. 20.

⁸ Журн. «Sztandar komunizmu», 28 червня 1919 р.

⁹ Газ. «Комп'я», 29 червня 1919 р.

¹⁰ ЦПА ІМЛ, ф. 446, оп. 1, од. зб. 7, арк. 27—27 зв., 29.

кількості її надсилали на фронт полякам, які служили в Червоній Армії, і особливо солдатам польського буржуазно-поміщицького війська.

Подекуди мали місце спроби заснувати партійні школи та курси агітаторів. Школа, створена Одеською групою КРПП, працювала тричі на тиждень. В її програмі були: історія робітничого руху, політекономія, марксизм, програма і мета політичних партій. Вживалися заходи щодо організації гуртка політичного навчання польської молоді Одеси¹.

Групи польських комуністів в Одесі, Харкові і Києві систематично влаштовували доповіді і лекції з питань поточної політики. Організовувались мітинги і мітинги-концерти, присвячені найбільш актуальним питанням того часу. У мітингах брали участь видатні діячі польських комуністичних груп — Фелікс Кон, Болеслав Скарбек, Генрик Політур, Сергій Қонарський, С. Тітовський та ін.

Польські комуністи брали активну участь у роботі різних органів Радянської влади, в діяльності республіканських і місцевих органів КП(б)У. Так, Ф. Кон влітку 1919 р. був членом колегії Наркомату за кордонних справ УРСР і більшовицької фракції Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад². Поляки-комуністи мали двох представників у Одеській Раді робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, в її виконкомі і міськкомі КП(б)У³. Київський губком КП(б)У, Реввійськрада українських радянських армій та інші партійні, радянські і військові органи не раз відряджали польських товаришів для роботи серед польського населення⁴.

Важливу роль продовжували відігравати польські комуністи у комісаріатах в польських справах. Після відновлення Радянської влади такий комісаріат було створено в Харкові. Він мав відділи соціального забезпечення, культурно-освітній й еміграційно-статистичний. 28 січня 1919 р. Харківський комітет КП(б)У затвердив на посаді Польського комісара комуніста Ю. Шефлета⁵.

Наприкінці лютого 1919 р. у Харкові, де тоді перебував Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, було створено республіканський Комісаріат у польських справах. Лише на початку його діяльності Український Радянський уряд асигнував на освітні потреби польських трудящих близько 200 тис. крб.⁶ Декретом Раднаркому України від 6 березня 1919 р. республіканському Комісаріату в польських справах було підпорядковано всі державні і громадські організації, евакуйовані свого

¹ Газ. «Коміпа», 1 і 7 травня, 22 і 29 червня 1919 р.

² Газ. «Głos komunisty», 1 і 10 липня 1919 р.

³ Газ. «Коміпа», 26 квітня 1919 р.

⁴ ПА НП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 227, арк. 9, 12.

⁵ ПА НП ЦК КП України, од. зб. 69, арк. 4 зв.; газ. «Коммунист» (Київ), 22 березня 1919 р.

⁶ Газ. «Известия Киевского Совета рабочих депутатов», 1 березня 1919 р.

часу з Королівства Польського. Особи, у яких були архіви та інші документи евакуйованих польських установ, мали передати їх Польському комісаріату¹.

Комісаріати в польських справах стали виникати також в інших містах. 18 березня 1919 р. питання про утворення комісаріату обговорювалося на засіданні Київського комітету польської секції КП(б)У. Після інформації про роботу комісаріату в Харкові було рекомендовано на посаду Комісара в польських справах у Києві С. Конарського, його заступником — С. Вуйта і секретарем — тов. Едварда (Ковалського). Через кілька днів ці кандидатури затвердили загальні збори польської секції КП(б)У в Києві².

В Одесі перші організаційні збори Комісаріату в справах національностей відбулися 15 квітня. На них було вирішено створити національні секретаріати, в тому числі й польський³. У повідомленні для бюллетенів секретаріату ЦК КП(б)У зазначалося: «Місцева група польських комуністів виявила велику енергію в організаційній роботі. Нею організовано польський секретаріат (при Комісаріаті в справах національностей) з секціями: культосвітньою, в справах полонених та біженців і соціальної допомоги». Секретаріат очолював Антоні Громніцький (Сойко), а секцію соціальної допомоги — колишній друкар Вацлав Вармузінський (Говорек)⁴.

На початку травня 1919 р. газета «Штандар комунізму» повідомляла, що в Катеринославі група КРПП організувала Комісаріат в польських справах. Після затвердження його виконкомом Ради робітничих депутатів було ліквідовано такі буржуазні установи, як Польське товариство допомоги жертвам війни і Центральний громадянський комітет, і взято під опіку та контроль школи та дитячі будинки. «Наші товарищи,— продовжувала газета,— також зайнялись культосвітньою роботою серед широких робітничих мас»⁵.

В Миколаєві спочатку виник Революційний комітет польських і літовських робітників та селян, що взяв на себе захист інтересів громадян Польщі і Литви в місті. А 19 травня виконком Миколаївської Ради робітничих, червоноармійських і червонофлотських депутатів затвердив

¹ Газ. «Ізвестия Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов и Харьковского Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов», 12 березня 1919 р.

² Газ. «Коммунист» (Київ), 22 березня 1919 р.; газ. «Głos komunisty», 20 і 23 березня 1919 р.

³ Газ. «Компіпа», 18 квітня і 4 травня 1919 р.

⁴ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 186, арк. 244; од. зб. 187, арк. 23; ф. 29, оп. 1, од. зб. 135, арк. 1 зв.— 2; од. зб. 137, арк. 62; газ. «Głos komunisty», 4 травня і 16 липня 1919 р. В. Вармузінський помер влітку 1920 р. від тифу.

⁵ Газ. «Sztandar komunizmu», 8 травня 1919 р.

Колегію в польських справах, яку було обрано на загальних зборах польської колонії 16 березня¹.

Порівняно з попереднім періодом роль Комісаріатів у польських справах в 1919 р. значно зменшилась. ІІ конференція груп СДКПіЛ у Росії вказала на кілька причин цього: національні, в тому числі й польські, комісаріати займалися тими ж справами, що й деякі інші наркомати або установи (освіти, соціального забезпечення, колегії в справах полонених і біженців тощо); деякі функції польських комісаріатів (демобілізація, піклування про полонених і біженців) були за своєю природою короткосрочними. Коли нормалізувалась робота згаданих наркоматів та їх органів на місцях і значна частина польських громадян повернулась на батьківщину, Комісаріати в польських справах втратили своє значення². Наприкінці квітня 1919 р. у газетах України з'явилось повідомлення про те, що національні комісаріати буде ліквідовано³. Комісаріати в польських справах, відігравши з кінця 1917 р. до середини 1919 р. важливу роль в житті польського населення, яке тимчасово перебувало в нашій країні, виконали покладені на них обов'язки. Вони провели значну роботу в поверненні біженців до Польщі і особливо в задоволенні духовних потреб польських трудящих.

В квітні 1919 р. Польський комісаріат Харкова звернувся до уряду Радянської України з проханням дозволити виїзд на батьківщину польським біженцям, які працювали на верстатобудівному заводі Герляха і Пульста, евакуйованому з королівства, а також тим, хто жив у надзвичайно поганих умовах в так званих Балашовських і Салтовських бараках у Харкові. Українському Радянському урядові вдалося роз'язати це питання⁴. 19 квітня перший ешелон з біженцями виїхав з Харкова. На мітингу з цієї нагоди Ф. Кон від імені виконкому Харківської губернської Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, Комісаріату в справах національностей і групи КРПП побажав від'їдждаючим щасливої дороги. В промовах виступаючих, зокрема голови колегії в справах полонених і біженців, Польського комісара і представників тих, хто повертається додому, підкреслювалась необхідність ліквідації капіталістичного рабства і боротьби за мир. У резолюції мітингу відзначалося: «Ми, робітники заводу Герляха і Пульста, вважаємо своїм обов'язком висловити глибоку подяку Урядові Української Радянської Рес-

¹ Газ. «Известия Николаевского Совета рабочих депутатов», 13 квітня 1919 р.; газ. «Известия Николаевского Совета рабочих, красноармейских и краснофлотских депутатов», 24 травня 1919 р.

² Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. I, стор. 490—491.

³ Газ. «Известия Харьковского Совета и губернского исполнительного комитета Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов», 25 квітня 1919 р.

⁴ Газ. «Sztaudar komunizmu», 16 квітня 1919 р.

публіки за його працю в полегшенні польським біженцям повернення на батьківщину»¹.

Багато зробили органи Радянської влади, і передусім Комісаріати в польських справах та польські комуністи, в школіній і позашкільній освіті польських трудящих та їхніх дітей. У великих містах України були створені й активно працювали польські комуністичні клуби, а при них — бібліотеки, хорові й драматичні гуртки. Найбільш повно збереглись матеріали про Польський комуністичний робітничий клуб в Одесі, який здобув назву «Будинку польської комуни». 1 травня 1919 р. загальні збори клубу затвердили його статут, в якому зазначалося, що клуб є центром політичного, духовного і художнього життя польських робітників в Одесі, що «членом клубу може бути кожний чесний трудящий, за якого ручаться два члени клубу і який завжди підтримував робітничу справу та ніколи не діяв їй на шкоду». Статут передбачав, що клуб має досягати мети з допомогою політичних зборів, участі в політичному житті, створення політичних і загальноосвітніх шкіл та гуртків самонавчання, організації бібліотек тощо². Навесні 1919 р. почали діяти польські комуністичні клуби в Харкові й Києві. Вони влаштовували мітинги, лекції, доповіді, збори трудящих.

У травні 1919 р. у складі Всеукраїнського театрального комітету було відкрито польську секцію, яка створила у Києві польський театр і театральну школу. 24 липня польський театр у Києві відкрився³.

Головним своїм завданням у цей, як і в попередній період Жовтневої революції та громадянської війни, польські інтернаціоналісти вважали захист завоювань Радянської влади від внутрішньої контрреволюції та іноземних інтервентів. Уся діяльність польських комуністів була підпорядкована цій меті. В першому номері газети «Комуніста польські» в середині лютого 1919 р. зазначалось, що основним завданням польських комуністів є створення загонів польської Червоної Армії для боротьби з польськими імперіалістами⁴. Хоч польські піддані, згідно з рішенням Уряду Радянської України, не підлягали призову до Червоної Армії⁵, найбільш свідомі з них добровільно вступали до польських, інтернаціональних та інших загонів радянських військ і мужньо відстоювали завоювання Великого Жовтня. На початку березня 1919 р. група польських комуністів у Чернігові почала формування польського революційного батальйону⁶. Наприкінці березня польська рота створювалася

¹ Газ. «Sztandar komunizmu», 24 квітня 1919 р.

² Газ. «Komuna», 7 травня 1919 р.

³ Газ. «Głos komunisty», 17 травня і 26 липня 1919 р.

⁴ Газ. «Komunista Polski», 13 лютого 1919 р.

⁵ Див. газ. «Известия Киевского Совета рабочих депутатов», 22 лютого 1919 р.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, од. зб. 21, арк. 46; газ. «Киевский коммунист», 7 березня 1919 р.

ся в Києві при робітничому комуністичному полку. Військова комісія польської секції КП(б)У в Києві через газету «Голос комуністи» закликала колишніх офіцерів записуватися в червоні польські загони, які формувалися в столиці Радянської України¹.

В середині квітня польська комуністична дружина існувала в Одесі. Вона налічувала тоді 100 багнетів. Газета «Комуна» закликала читачів: «Вступайте в 1-у польську комуністичну дружину, мета якої — поспішити на допомогу нашим товаришам на батьківщині, що ведуть там мужню боротьбу з польською буржуазією за визволення». В червні 1919 р. польська рота формувалася в Херсоні при 2-у залізному полку 1-ї Інтернаціональної дивізії².

27 березня 1919 р. військова комісія Київської польської секції КП(б)У подала на розгляд наркома у воєнних справах республіки М. І. Подвойському проект організації польських частин, ядром яких мали бути польські комуністи³.

Ще в березні 1918 р. у столиці Країни Рад на основі Белгородського полка, переведеного на початку того ж року до Москви, було створено 1-й червоний полк революційної Варшави. В квітні він брав участь у вуличних боях з анархістами в Москві, у липні — в придушенні заколоту есерів, у ліквідації білогвардійського повстання в Ярославлі⁴. В зв'язку із загальним погіршенням військового стану Радянської країни влітку 1918 р. полк вирушив на фронт. З цієї нагоди 2 серпня 1918 р. в полку відбувся мітинг. Перед бійцями і командирами Варшавського революційного полку з промовою виступив В. І. Ленін. Присутні зустріли його бурхливими оплесками і співом «Інтернаціоналу»⁵.

«...Ми, і польські і російські революціонери,— почав свою промову В. І. Ленін,— проїняті тепер одним бажанням зробити все, щоб відстояти завоювання першої могутньої соціалістичної революції, за якою неминуче настане ряд революцій в інших країнах»⁶. Вказуючи на необхідність для робітників усього світу ще тісніше згуртувати свої ряди, він говорив: «Тепер здійснюється союз революціонерів різних націй, про що мріяли найкращі люди, справжній союз робітників...

Вам випала велика честь із зброєю в руках захищати святі ідеї і, борючись разом з учоращими ворогами по фронту — німцями, австрійцями, мадьярами, на ділі здійснювати інтернаціональне братерство народів. І я, товариші, певен, що коли ви згуртуєте всі військові сили в могутню інтернаціональну Червону Армію і двинете ці залізні баталь-

¹ Газ. «Glos komunisty», 25 і 28 березня 1919 р.

² Газ. «Котика», 18 квітня, 6 і 12 липня 1919 р.

³ Газ. «Коммунар» (орган Київського комітету КП(б)У), 31 березня 1919 р.

⁴ П. А. Голуб. Польские революционные войска в России в 1917—1920 годах, стор. 57.

⁵ Н. Bobińska, Pamiętnik tamtych lat, стор. 198—199.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 20.

йони проти експлуататорів, проти насильників, проти чорної сотні всього світу з бойовим лозунгом: «смерть або перемога!» — то проти нас не встоїть ніяка сила імперіалістів!»¹

Натхненні полум'яною промовою Ілліча, бійці і командири Варшавського революційного червоного полку безстрашно билися в донських степах проти білокозачих банд Краснова. Слава про бойові дії полку лунала не тільки в Радянській країні, а й у Польщі. Восени 1918 р. в органі СДКПіЛ — варшавській газеті «Нова трибуна» зазначалося, що робітнича Варшава з гордістю стежила за діями свого полку. «Хоч ми далеко від них,— писала газета,— але наші душі разом з ними і наші руки рвуться, щоб взяти участь в його (полку).— Авт.) боротьбі... Привіт Червоному полку Варшави від робітників Варшави і всієї Польщі»².

У вересні на основі Варшавського революційного полку та інших польських революційних частин з ініціативи Центрального виконавчого комітету груп СДКПіЛ і Комісаріату в польських справах було створено Західну стрілецьку дивізію. На підставі наказу Реввійськради Радянської країни від 21 жовтня 1918 р. у дивізію дозволялося вступати біженцям з Польщі, Литви і Білорусії, а також полякам-червоноармійцям, які служили в інших частинах Червоної Армії.

ЦВК груп СДКПіЛ у Росії 1 грудня 1918 р. звернувся до польських трудящих з відозвою про створення західної дивізії³. А через півтора місяця Центральний виконавчий комітет груп Комуністичної робітничої партії Польщі в Росії, що утворився в січні 1919 р. внаслідок об'єднання груп СДКПіЛ і секції ППС-лівіці⁴, у зверненні до всіх груп КРПП в нашій країні вказував на необхідність створення бюро по набору добровольців у Західну стрілецьку дивізію. Весною 1919 р. в Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі, Олександрівську, Кам'янському, Кременчуці, а також ряді міст Росії і Білорусії такі бюро було створено⁵.

Польські комуністи в Києві, обговоривши 18 березня рішення ЦВК груп КРПП у Росії і військових властей Радянської України про набір добровольців до Західної стрілецької дивізії, вирішили розгорнути запис бажаючих вступати до 1-го Київського червоного батальйону цієї дивізії⁶.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 21—22.

² W XXXV rocznicę Wielkiej Paźdzernikowej rewolucji socjalistycznej, стор. 229.

³ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. II, стор. 29—30; газ. «Sztaudar komunizmu», 9 квітня 1919 р.

⁴ А. Я. Манусевич. Польские коммунистические группы в России в борьбе за победу и упрочение Советской власти (1917—1919), стор. 15.

⁵ ПА ІПП ЦК КП України, ф.1, оп. 4, од. зб. 172, арк. 1; од. зб. 186, арк. 173; од. зб. 193, арк. 59.

⁶ Газ. «Коммунист» (Київ), 20 березня 1919 р.; газ. «Glos komunisty», 20 березня 1919 р.

У лютому 1919 р. в Харкові група польських комуністів організувала мітинг на тему: «Поточний момент і формування Польської Червоної Армії». Газета «Штандар комунізму» вела систематичну агітацію за вступ до Західної дивізії. «Товариші робітники і солдати! — говорилося в одній із статей.— Вступаймо до Червоної Армії, ходімо на Західний фронт, щоб багнет, направлений польською буржуазією проти російського робітника і селянина, всадити в груди польського капіталіста і поміщика»¹.

В Одесі влаштовувалися мітинги, присвячені запису до дивізії. Газета «Комуна» вміщувала спеціальні статті. Бюро по набору добровольців публікувало оголошення в газеті, випускало спеціальні листівки. В одній з них говорилося: «...Хто прагне Польщі без експлуатації людини людиною, хай записується до 1-ї польської червоної стрілецької (Західної.— Авт.) дивізії, яка вже бореться з чорними польськими бандами, що йдуть на схід з тим, щоб забрати землю, заводи і владу з робітничих рук»².

Група польських комуністів в Олександрівську також закликала польських робітників до Західної дивізії, щоб повалити панування буржуазії, встановити владу Рад у Польщі і в братньому єднанні з радянськими соціалістичними республіками України, Росії, Білорусії та Литви продовжувати боротьбу за всеосвітню революцію³.

Організатором бюро в Катеринославі був Ян Пайонк⁴. Бюро розгорнуло активну діяльність. Його оголошення, вміщене в катеринославській більшовицькій газеті, нагадувало польським трудящим, що у них на батьківщині робітники і селяни стікають кров'ю в боротьбі з буржуазним урядом. «Поляки! — закликало оголошення.— Якщо ви бажаєте щастя знедоленій Польщі, якщо ви не хочете, щоб вона стала для вас буржуазною «вітчизною» і якщо в вас жевріє вогонь любові до бідних і нещасних,— вступайте до армії визволення. Червона Армія, в ряди якої ви вступите, нині переможно йде вперед і б'є своїх ворогів на всіх фронтах»⁵. Лише протягом кількох перших днів роботи бюро в Катеринославі до Західної стрілецької дивізії записалося 40 чол.⁶ Усіх бажаючих надсилали до Мінська, де знаходився штаб дивізії. Разом з

¹ Газ. «Известия Временного рабоче-крестьянского правительства Украины и Харьковского Совета рабочих депутатов», 15 лютого 1919 р.; газ. «Sztaudar komunizmu», 29 квітня 1919 р.

² ДАОО, ф. листівок, інв. № 29-а.

³ Archiwum Zakładu historii stosunków polsko-radzieckich PAN, Materiały nieopracowane.

⁴ Партиархів Дніпропетровського обкому КП України, неінвентаризовані матеріали (Спогади Я. Пайонка).

⁵ Газ. «Известия Екатеринославского губернского исполнительного комитета Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов», 27 березня 1919 р.

⁶ ПА НП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 293, арк. 20.

Пайонком вступили до дивізії тт. Форналь, Ясінський, Рутковський, Новіцький, Адамський, Заремба, Озерський, Левіцький, Піонтковський та ін.¹

У Мінську було створено польські курси червоних командирів, на які приймали переважно комуністів. Курсанти вчилися на підготовчому і спеціальному відділеннях. Поряд з військовими науками викладалися історія Польщі і польська мова. Суспільні науки викладали відомі польські комуністичні діячі Юліан Лещинський, Казімеж Ціховський, Станіслав Бобінський, Мечислав Бронський, Станіслав Будкевич, Якуб Долецький, Самуїл Лазоверт, Тадеуш Радванський. Комісаром школи призначили Здзіслава Шеринського². Перший загін випускників курсів було відправлено на фронт 26 липня 1919 р.³ За неповних півтора року на курсах відбулося 12 випусків⁴. Курси, перейменовані згодом на школу червоних командирів, відіграли значну роль у підготовці командних кадрів з поляків для Західної дивізії і всієї Червоної Армії.

Кілька частин Західної дивізії, зокрема, 3-й Седлецький, 4-й Варшавський, 5-й Віленський і 6-й Гродненський полки, воюючи на Західному фронті, визволили разом з іншими з'єднаннями радянських військ столицю Білорусії — Мінськ, а також міста Вільнюс, Барановичі, Гродно, Пінськ, Ліду, Слонім. Протягом майже всього 1919 р. Західна дивізія, перейменована в середині року в 52-у стрілецьку дивізію, вела на білоруській землі кровопролитні бої з білопольськими військами, які, озброєні і підтримані імперіалістами Антанти, перейшли в наступ проти Радянської країни.

В зв'язку із деякими змінами у військовому будівництві та відмовою від формування національних частин ЦВК груп КРПП в Росії в травні—червні 1919 р. вирішив закрити бюро по запису добровольців у Західну стрілецьку дивізію⁵.

В червні 1919 р. було створено Польську воєнну секцію при Відділі іноземної пропаганди Політуправління Наркомату у воєнних справах Радянської України (Польвоенсек)⁶, головними завданнями якої було: залучення добровольців з польських робітників, які жили на Україні, до Червоної Армії; проведення агітації та пропаганди серед польських трудящих з метою успішного здійснення мобілізації і підвищення їх

¹ Партархів Дніпропетровського обкому КП України, пінвентаризовані матеріали (Спогади Я. Пайонка).

² Газ. «Głos Armii Czerwonej», 24 липня 1919 р.; газ. «Komuna», 3 серпня 1919 р.; газ. «Sztandar komunizmu», 24 квітня 1919 р.; газ. «Głos komunisty», 22 липня 1919 р.

³ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. II, стор. 81.

⁴ Z. Łukawski. Przyczynek do historii Zachodniej dywizji strzelców, «Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne», Zeszyt 4, Kraków, 1960.

⁵ ЦПА ІМЛ, ф. 446, оп. 1, од. зб. 1, арк. 17—17 зв.; газ. «Komuna», 8 червня 1919 р.

⁶ «Газ. «Głos komunisty», 17 червня 1919 р.

політичної свідомості; політична освіта поляків-червоноармійців; постачання їм революційної літератури польською мовою; створення шкіл у військових частинах¹. Почалося видання друкованого органу Польвоєнсеку — газети «Глос Армії Червонеї» («Głos Armii Czerwonej» — «Голос Червоної Армії»). Польвоєнсек і його редакція перебували в Києві. Керівником Польвоєнсеку і редактором його органу став Сергій Конарський².

Незабаром Польвоєнсек встановив зв'язок з місцевостями Київської, Волинської, Полтавської, Подільської, Чернігівської та Херсонської губерній, де жило польське населення, і почав організацію своїх губернських і повітових відділів. Його представники були в усіх цих губерніях, а також на ряді найбільших підприємств Києва. Внаслідок наполегливої організаційної та агітаційно-пропагандистської роботи Польської воєнної секції багато польської робітничої молоді записалося до Червоної Армії і було направлено в 1-у Інтернаціональну бригаду³, яка успішно воювала на фронтах громадянської війни на Україні.

В частинах Червоної Армії було чимало польських трудящих. Вони хоробро бились проти ворогів революції. Близько двохсот польських робітників разом з радянськими громадянами брали участь в обороні Луганська від денікінської армії⁴.

Чимало польських трудящих, які жили в Одесі, стали червоноармійцями і безстрашно воювали проти білогвардійців. Газета «Комуна» писала про польських комуністів в Червоній Армії, які користуються великою повагою у товаришів по зброй. В іншому номері та ж газета вмістила лист з фронту. «Ми, група червоноармійців-поляків,— говорилось у ньому— шлемо з червоного фронту палкий привіт усім товаришам, рідним і знайомим з надією, що незабаром розгромимо прогнилу білу гвардію»⁵.

Коли над Україною нависла загроза поневолення з боку денікінців, польські комуністи закликали трудящих поляків взяти найактивнішу участь в розгромі ворога. В цей грізний час майже весь склад Одеської групи польських комуністів пішов на фронт. Зокрема до 1-ї Інтернаціо-

¹ «Głos Armii Czerwonej», 24 липня 1919 р.

² ДАХО, ф. 1772, оп. 1, од. 3б, 626, арк. 5 зв.— 6.

В 1920—1923 рр. С. Конарський працював заступником Наркома юстиції і заступником Наркома закордонних справ УРСР; в 1923—1925 рр.— заступник голови і голова Верховного суду УРСР; в 1925—1928 рр.— член колегії НКЗС УРСР; в наступні роки— член колегії Центрального статистичного управління і член Президії Держплану республіки, директор Українського комуністичного інституту радянського будівництва і права.

³ Газ. «Głos komunisty», 20 липня 1919 р.; газ. «Głos Armii Czerwonej», 24 і 31 липня, 7 серпня 1919 р.

⁴ Газ. «Sztandar komunizmu», 10 квітня 1919 р.

⁵ Газ. «Kommuna», 29 червня і 27 липня 1919 р.

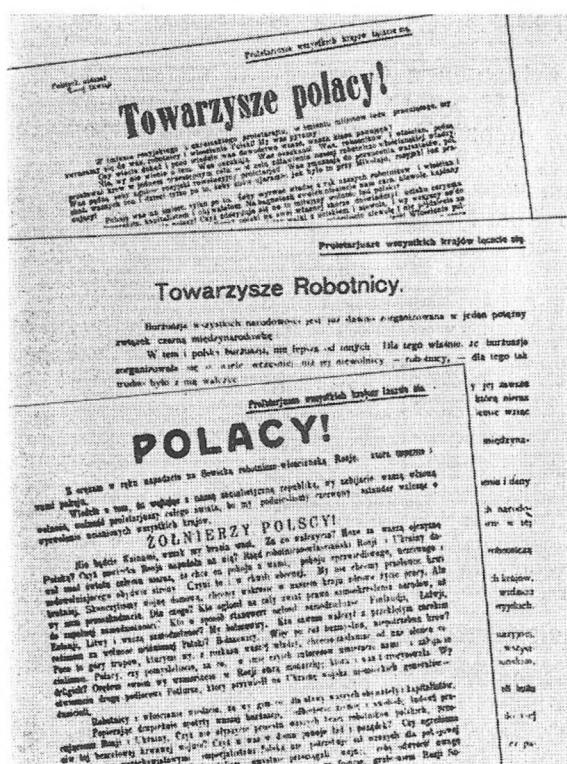
нальної дивізії були направлені Вацлав Вармузінський, Ян Губерт, Владислав Гурський, Ян Будріх та ін.¹

Командування дивізії звернулося до польських трудящих із спеціальною листівкою. В ній говорилося: «Польські робітники! Досі ви завжди були солідарні з робітниками інших національностей і країн у боротьбі за соціалізм. Тим більше ви повинні бути солідарні в цей вирішальний момент у боротьбі за перемогу соціалізму». Листівка закликала вступати до 1-ї Інтернаціональної дивізії і зі зброєю в руках боротися проти білогвардійців².

Значно активізувалась у той час одеська газета «Комуна». В ті тривожні дні вона, висловлюючи полум'яні ідеї пролетарського інтернаціоналізму, писала, що, починаючи з 1905 р., польські робітники і селяни не відступали в боротьбі від своїх російських і українських товаришів, спільно з ними билися проти царизму і російських та польських капіталістів. «Так будемо ж стояти, як і досі, пліч-о-пліч з російським робітником, — закликала газета.— Так будемо ж захищати завойовані

його кров'ю свободи, бо вони є і нашими свободами. Вони несуть смерть і нашій польській буржуазії, буржуазії всього світу... Всі, як один, до зброй!

Багато комуністів було мобілізовано на денікінський фронт в Харкові. Серед них від польської секції КП(б) У були тт. Каровський, Траутман, Чернецький, Качмарський, Совінський, Любомський, Матушевський, Дзіковський, Ковальчик, Куредас та ін.⁴

¹ Газ. «Коптипа», 6 липня 1919 р.; газ. «Одесский коммунист», 3 липня 1919 р.

² ДАОО, ф. листівок, інв. № 28-а.

³ Газ. «Коптипа», 29 червня 1919 р.

⁴ Газ. «Известия Харьковского Совета и губернского исполнительного Комитета Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов», 4 червня 1919 р.

Листівки, що видавалися на Україні у 1919—1920 рр. польською мовою.

Подібне становище було і в Київській організації. Газета «Голос комуністи» виходила в ті дні під шапкою: «Польський робітнику! Боротьба з Денікіним вирішує і твою долю». В статті «Про денікінщину», вміщений там же, у популярній формі роз'яснювалось, чим саме загрожує денікінська «граб-армія» трудящим Країни Рад і Польщі. Перемога Денікіна означала б для польських трудящих повернення старого гніту і переслідувань, таких же, як і за царських часів, а також встановлення нового економічного рабства, при якому трудящі Польщі мали б розрахуватися за старі борги ще миколаївських часів¹.

Агітаційно-пропагандистська робота польських комуністів увінчалася успіхом. Польські трудящі вступали до Червоної Армії, щоб воювати проти денікінських військ.

Разом з російськими і українськими трудящими польські робітники й селяни, які перебували на півдні України, боролися в 1919 р. проти банд Григор'єва. Наприкінці травня одеська газета «Комуна», розповівши читачам про григор'ївський заколот, писала: «...Наша Рада робітничих депутатів закликає пролетаріат Одеси, всіх робітників до зброї, щоб покласти край буржуазній авантюрі. В цю справу ми, польські робітники, повинні внести, як і досі, свій чималий вклад»². І кращі сини польського народу відгукнулися на цю відозву.

Поряд з активною участю революційних польських частин у громадянській війні в 1919 р. зі зброєю в руках боролися проти білогвардійців і петлюрівців у складі різних червоноармійських частин або партизанських загонів також окремі польські громадяни. Це — жителі м. Кам'янського Ян Зеліковський, що служив на бронепоїзді «Советская Россия», і Леон Корван; Стефан Конечняк, який воював в автомобільному бронедивізіоні, а пізніше бився з денікінцями під Києвом і Черніговом в складі Інтернаціональної дивізії; Болеслав Трачик, який служив у міліції і брав участь в роззброєнні петлюрівців. В Донбасі боролися сілезькі робітники Каспер Дия і Болеслав Конечняк. Під Харковом, Катеринославом і Луганськом захищали завоювання Жовтня випускник саперних курсів Фелікс Желявський, солдат артилерійської частини Владислав Братег, працівник цукрового заводу Антоні Терлецький та ін.³

Отже, і в 1919 р. найбільш свідомі в класовому відношенні польські робітники й селяни допомагали трудящим Радянської України відстоювати здобутки Великого Жовтня, брали участь у партійному і радян-

¹ Газ. «Głos komunisty», 9 липня 1919 р.

² Газ. «Komuna», 25 травня 1919 р.

³ Газ. «Зоря» (орган Дніпропетровського обкому КП України і виконкому Дніпропетровської обласної Ради депутатів трудящих), 19 квітня 1957 р.; AZHP, z. Wspomnienia, tt. 6017, 7778, 7782, 7999; T. Potemski i H. Rechowicz. Nazw. praca, стор. 45—46, 65; Wspomnienia polaków-uczestników Wielkiej socjalistycznej rewolucji Październikowej (zainiszczalnych na terenie województwa Gdańskiego), стор. 44—45; Archiwum komitetu wojewódzkiego PZPR we Wrocławiu, z. Wspomnienia, t. 75.

ському будівництві в нашій республіці. Їхня діяльність спрямовувалася польськими комуністами, які провадили всю свою роботу під безпосереднім керівництвом КП(б)У і РКП(б).

Незважаючи на героїчну боротьбу Червоної Армії, Денікіну вдається досягти тимчасового успіху. Визволення території України від денікінських військ почалося лише наприкінці 1919 р.

Менш як через два тижні після визволення Києва місцевий губком КП(б)У обговорював питання про роботу польської секції. В Харкові комітет польської секції при губкомі партії організувався 26 грудня 1919 р. Секція налічувала 38 чол. Комітет секції на своєму засіданні від 12 січня 1920 р. вирішив відрядити трьох комуністів у розпорядження Польвоенсеку в 14-у армію¹.

Згідно з листом ЦК КП(б)У від 28 січня 1920 р.² у ряді міст України, де жили національні меншості, в тому числі й поляки, було організовано національні, зокрема і польські, бюро. Вони існували в Києві, Харкові, Одесі і проводили значну роботу в інтернаціональному вихованні польських трудящих, залученні їх до активної участі в боротьбі за зміцнення Радянської влади.

Польські комуністи Києва 15 лютого на зборах висловили гнівний протест проти ганебної війни буржуазно-поміщицької Польщі з радянськими республіками і заявили про свою непохитну солідарність з трудящими Країни Рад. На початку березня представника польських комуністів Болеслава Скарбека було введено до складу бюро Київського губкому КП(б)У. В Києві продовжувалось видання польської газети «Голос комуністи». Членами її редколегії були Фелікс Кон і Болеслав Скарбек, а з середини березня — і Юліан Лещинський, який за вказівкою партії переїхав до Києва³. В редакції працював також Л. Войтига. «Голос комуністи», який на той час був єдиною польською комуністичною газетою на Україні, багато робив у справі популяризації марксистсько-ленінських ідей серед польських трудящих, мобілізації їх на дальший захист завоювань соціалістичної революції.

Активний діяч польської секції в Харкові Ф. Кон виступав з привітанням від Комуністичної партії Польщі на IV конференції КП(б)У, яка відбувалася в березні 1920 р. у Харкові⁴. В середині травня 1920 р.

¹ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 40, арк. 5; оп. 5, од. зб. 369, арк. 8; ф. 2, оп. 1, од. зб. 386, арк. 12—12 зв.

² Там же, ф. 1, оп. 5, од. зб. 417, арк. 22.

³ Газ. «Комуніст» (орган Київського губкому КП(б)У), 18 і 25 лютого 1920 р.; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 123, арк. 8; од. зб. 124, арк. 11.

⁴ Газ. «Комуніст» (орган Центрального Комітету і Харківського губкому КП(б)У), 18 березня 1920 р.

у Харкові на IV Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів від делегації польських робітників знову брав слово Ф. Кон. Навівши резолюцію робітників-поляків Харкова, в якій говорилося, що вони захищатимуть Радянську Україну від польських поміщиків і капіталістів, промовець заявив: «Поміщицька і буржуазна Польща пішла на Радянську Україну, але пролетарська Польща об'єднується з пролетарською Україною і з пролетаріатом та селянством Росії і разом з ними приступає до спільного бою проти спільніх ворогів»¹.

Наприкінці лютого було створено польську секцію при губкомі КП(б)У в Одесі. В звіті про роботу секції в квітні 1920 р. вказувалося на відсутність працівників². В зв'язку з поверненням великої кількості польських комуністів на батьківщину це було характерним для багатьох польських секцій КП(б)У.

Польські бюро губкомів КП(б)У прагнули робити все для підвищення політичної свідомості польських трудящих. У цьому відношенні показовою була робота відновлених польських робітничих клубів. При клубі імені Л. Варинського і Р. Люксембург у Києві добре працювали партійні курси, на яких щодня читалися лекції. Програма курсів передбачала читання лекцій, розрахованих, зокрема, на дві-три години: «Боротьба класів» (1 год.) — Г. Політур; «Імперіалізм і європейська війна» (2 год.) — С. Лазоверт; «Революція в Росії та Комуністична партія» (2 год.) — Ю. Лещинський; «Диктатура пролетаріату і Радянська влада» (3 год.) — Ю. Лещинський; «Етапи робітничого руху в Польщі і завдання польського робітничого класу» (2 год.) — С. Лазоверт; «Інтернаціонал і комуністичний рух на Заході» (2 год.) — Ф. Кон; «Теорія і практика профспілкового руху» (2 год.) — Д. Шварцман; «Наши завдання на селі» (1 год.) — Б. Скарбек; «Політична робота в армії» (2 год.) — Б. Скарбек³.

Серйозним поштовхом для пожвавлення роботи серед польських трудящих стала II Всеросійська конференція поляків-комуністів, яка відбулася в травні 1920 р. у Москві — одразу ж після початку походу

¹ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. III (апрель 1920 — март 1921 г.). М., 1965, стор. 58.

² ПА ЦП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 154, арк. 19; ф. 29, оп. 1, од. зб. 134, арк. 1 і 4.

³ Газ. «Glos komunisty», 21 березня 1920 р.

Юліан Лещинський (Ленський).

Пілсудського на Київ. В ній взяли участь представники польських комуністів також з України (Славінський з Харкова, Шеліга з Одеси та ін.). Конференція обговорила звіт Польського бюро агітації та пропаганди при ЦК РКП(б), стан видавничої справи, обрала новий склад Польського бюро агітації та пропаганди при ЦК РКП(б)¹. Всі делегати конференції оголосили себе мобілізованими на боротьбу з білополяками.

Крім польських відділів агітації та пропаганди в Києві, Харкові й Одесі, аналогічні відділи було створено при губкомах КП(б)У в Катеринославі (травень), Бахмуті (червень), де з середини 1920 р. перебував центр Донецької губернії, Вінниці (вересень) і Житомирі (листопад)². Польські відділи агітації та пропаганди організувались також при місцевих комітетах КП(б)У, у деяких негубернських містах, де жило чимало польського населення (Кам'янське, Проскурів — нині Хмельницький, Вознесенськ)³.

Реорганізований польський відділ агітації та пропаганди при Харківському губкомі КП(б)У (завідувач тов. Левінський) тільки за перші півтора місяця (друга половина червня—липень) провів реєстрацію поляків-робітників і членів партії, поліпшив роботу польського робітничого клубу імені Л. Варинського, відкрив при ньому клуб молоді імені Б. Весоловського, регулярно проводив мітинги на заводах — паровозобудівному, ВЕК, Герляхі і Пульста, Гельферіх-Саде, взяв під свій контроль роботу всіх п'яти польських шкіл першого ступеня і однієї — другого⁴.

Пожвавилася робота польського відділу агітації та пропаганди в Одесі⁵. Дещо перешкоджало роботі відділу існування в місті організації ППС-лівіці.

Велику увагу приділяли польські відділи агітації та пропаганди залученню поляків-комуністів до Червоної Армії. Питання про мобілізацію поляків-комуністів 29 липня обговорило Оргбюро ЦК КП(б)У.

¹ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. III, стор. 47.

² ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 97, арк. 46 і 50; од. зб. 502, арк. 7, 13 зв. і 14; од. зб. 322, арк. 42; од. зб. 266, арк. 85; од. зб. 371, арк. 38; од. зб. 373, арк. 17 зв. і 18.

³ Газ. «Głos komunisty», 21 вересня 1920 р.; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, од. зб. 134, арк. 17 зв.; Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 4, оп. 4, од. зб. 66, арк. 26.

Значний інтерес становлять протоколи загальних зборів поляків-комуністів у Кам'янському, які повністю збереглися за 1920 — першу половину 1921 р.

⁴ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 369, арк. 15; журн. «Przegląd komunistyczny», 1920, № 1, стор. 8.

⁵ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 154, арк. 39; ф. 29, оп. 1, од. зб. 129, арк. 12.

Воно встановило порядок матеріального забезпечення сімей поляків, мобілізованих до Червоної Армії, вирішило надіслати до Києва, Одеси, Луганська та Миколаєва спеціальних інструкторів для проведення мобілізації і залишити в Харкові, Києві та Катеринославі невеликі групи польських комуністів для роботи серед поляків-військовополонених¹.

Як же проходила мобілізація? Візьмемо для прикладу Одесу. Першу групу поляків-комуністів було відправлено в розпорядження ЦК КП(б)У 18 серпня 1920 р. В її складі були слюсар Владислав Шершень, ливарник Константин Станчак, пекар Юзеф Вайріх, шевці Юліан Гутковський, Владислав Снопковський, Стефан Яблонський, чорнороб Леон Ружанський, столяр Стефан Кліц, селянин Станіслав Каспшак, фармацевт Ян Каспшак, технік Казімеж Сікорський, вчителі Здзіслав Філіпецький, Богуслав Алліна, Едвард Селява і Маріан Вадовський, юрист Єжи Байер, маляр Цезар Вардзінський, штукатур Якуб Спічак. 25 серпня з Одеси до Харкова виїхала друга група мобілізованих, а з 1 вересня — третя. Всього у серпні в Одеській губернії було мобілізовано і відправлено до ЦК КП(б)У 60 поляків-комуністів², а в Катеринославській губернії — 47. В усіх губерніях республіки вживались заходи для успішного проведення мобілізації поляків-комуністів і тих, хто володів польською мовою³.

Чимало польських трудящих продовжувало воювати в складі 52-ї (Західної) дивізії. В листопаді 1919 р. її було передислоковано із Західного фронту на Україну. Після короткого відпочинку в Старобельську дивізію перевели на Південь республіки. Навесні 1920 р. її воїни несли охоронну службу в районі Каркінітської затоки Чорного моря, билися з бандами Тютюнника, Коцура та інших отаманів. Коли ж почався наступ білогвардійських військ Врангеля, 52-а дивізія разом з іншими з'єднаннями Червоної Армії взяла активну участь в їх розгромі і визволенні Криму. Влітку 1920 р. підрозділи дивізії, які займали ділянку на правому березі Дніпра від Нікополя до Берислава, під сильним артилерійським і кулеметним вогнем противника спільно з Латиською дивізією форсували Дніпро й оволоділи Каховкою. За доблесть і геройзм, виявлені в боях на дніпровській переправі, 464-й (колишній 5-й Віленський) полк і 1-й легкий артилерійський дивізіон дивізії були нагороджені Реввійськрадою країни почесними революційними черво-

¹ ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 441, арк. 72; од. зб. 499, арк. 56.

² Газ. «Комуніст» (Харків), 2 жовтня 1920 р.; ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 154, арк. 34; ф. 29, оп. 1, од. зб. 135, арк. 104; од. зб. 136, арк. 9;

³ ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 98, арк. 86; од. зб. 299, арк. 35; од. зб. 319, арк. 8 зв. і 11; од. зб. 355, арк. 134; од. зб. 364, арк. 16.

Фелікс Дзержинський.

ними прапорами¹. Підрозділи дивізії відіграли важливу роль в захисті Каховського плацдарму, звідки почався вирішальний наступ на Врангеля. Разом з 15-ю, 51-ю і Латиською дивізіями червоноармійці 52-ї дивізії підійшли до Кримського перешейка і в ніч на 8 листопада під загальним командуванням М. В. Фрунзе форсували Сиваш, втративши при цьому майже половину свого особового складу. Дивізія брала участь у визволенні Кримського півострова, а також протягом кількох місяців боролася проти банд Махна².

В 464-му полку брав участь у штурмі Перекопу поляк-червоноармієць Ян Трифон. Згодом він згадував, що командира полку Жезневського, пораненого в обидві ноги, було нагороджено за цей бій орденом Червоного Прапора і поруч з ним, Трифоном, воювали польські трудащі Болеслав Домбжальський, Казімеж Семяшек, Станіслав Клямек³. Учасником цих же

боїв, як і оборони Каховського плацдарму, були воїн 460-го полку 52-ї дивізії Адам Пецольд, Ян Міхлевич, Роман Гартенбергер, Аркадіуш Бондарек. Перший з них у своїх спогадах докладно розповідав про героїчні бої з білими в районі сіл Велика і Мала Лепетиха (нині Херсонська область), про те, як, ідучи на штурм сивашських укріплень, він і його друзі вигукували старий лозунг польських революціонерів «За вашу і нашу свободу!», як визволяли Мелітополь і Чаплинку, Сімферополь і Алушту, як потім боролися з махновцями. Роман Гартенбергер, за його словами, був у цей час комісаром 3-го дивізіону легкої артилерії 3-ї стрілецької дивізії 13-ї армії. В дивізії його обрали на Всеукраїнський з'їзд Рад у 1921 р. Наступного року він повернувся до Польщі.

Бійцем бригади кіннотників під командуванням Г. І. Котовського був Франтішек Аугустиняк, який вступив до неї у Вапнярці і брав участь в боротьбі проти банд під Миколаєвом, Харковом, Катериносла-

¹ Z. Łukawski. Назв. праця, стор. 133—134; П. А. Голуб. Польские революционные войска в России в 1917—1920 годах, стор. 61—62.

² S. Zbikowski. Zachodnia dywizja strzelców.—«Z pola walki», 1960, № 2, стор. 107—115.

Ця праця командира дивізії С. Жбіковського містить докладний опис форсування Сиваша.

³ Wspomnienia polaków-uczestników Wielkiej socjalistycznej rewolucji Październikowej (zamieszkałych на терене województwa Gdańskiego), стор. 51—52.

вом¹. У складі 1-го Бердичівського піхотного полку боровся проти банд Ян Ринас². Під Перекопом і на Катеринославщині воював у 1920 р. польський робітник Валенти Ставський³.

Характеризуючи революційну боротьбу трудящих України, в якій брали участь польські робітники та селяни, закинуті долею війни на нашу землю, не можна обминути участь в ній залишного рицаря революції Фелікса Дзержинського. Як керівник ВЧК, він керував боротьбою проти контрреволюції в країні. На початку 1920 р. Дзержинський на прохання Уряду Радянської України прибув до Харкова, щоб посилити боротьбу з ворожим табором⁴. Працюючи на Україні, він брав участь у засіданнях ЦК КП(б)У⁵ та Українського Радянського уряду. Ф. Дзержинський виконував обов'язки начальника тилу Південно-Західного фронту, якому, зважаючи на небезпеку з боку Врангеля, надавалося винятково важливе значення. Наприкінці липня, коли постало питання про створення Тимчасового революційного комітету Польщі⁶— першого в історії Польщі робітничо-селянського уряду — і Ф. Дзержинського було введено до його складу, ЦК РКП(б) відкликав його з Харкова⁷.

Вся багатогранна робота польських комуністів на Україні спрямовувалася Центральним Комітетом КП(б)У, при якому на початку червня 1920 р. було створене Польське бюро, що перебувало в Харкові⁸. Напередодні вступу Червоної Армії на територію Польщі під час польсько-радянської війни значно збільшився обсяг політичної роботи серед польських трудящих України. 22 липня 1920 р. Польське бюро ЦК РКП(б) ухвалило рішення про створення у Києві Польбюро при ЦК КП(б)У для Правобережної України⁹, завдання якого полягало в керівництві всією політичною роботою серед польських трудящих на Правобережній Україні, сприянні радянському будівництву на території, яка визволяється Червоною Армією тощо. Головою бюро було затверджено Юліана Лещинського (Ленського), секретарем і референтом інструкторсько-агітаційного відділу — відомих комуністичних діячів Стефана Борського і Едварда Ковальського.

¹ AZHP, t. Wspomnienia, t. 5911.

² Archiwum komitetu wojewódzkiego PZPR we Wrocławiu, z. Wspomnienia, t. 59.

³ AZHP, z. Wspomnienia, t. 7959.

⁴ Газ. «Комуніст» (Харків), 9 травня 1920 р.

⁵ Див. ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 501, арк. 27.

⁶ Докладніше про Польревком див.: П. М. Калениченко. О деятельности Польского временного революционного комитета, стор. 147—189.

⁷ ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 70, арк. 1, 2, 7, 37, 44; од. зб. 441, арк. 60.

⁸ Р. А. Ермолаева. Агитационно-пропагандистская деятельность коммунистов-польков в Советской России в период польско-советской войны (1920 г.), стор. 301.

⁹ ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 15, арк. 104; од. зб. 477, арк. 4, 11—11 зв.

За час своєї діяльності (Польбюро Правобережної України було ліквідовано 19 жовтня 1920 р. за рішенням Політбюро ЦК КП(б)У в зв'язку із зміною военної обстановки) воно провело велику роботу. В Бердичеві, Коростені, Овручі воно додатково організувало спеціальні польські бюро або відділи агітації та пропаганди. Польбюро призначило своїх уповноважених до 1-ї Кінної і 14-ї армій, а також налагодило місний зв'язок з уповноваженим Польбюро ЦК РКП(б) в 12-й армії. Уповноважені Польбюро ЦК КП(б)У на Правобережній Україні по роботі серед поляків у названих арміях надіслали своїх представників у дивізії, а ті—в бригади і полки. З допомогою цього розгалуженого апарату бюро поширювало в районі дій армій революційну літературу, газети, журнали і листівки, вело серед червоноармійців і цивільного населення значну агітаційно-пропагандистську роботу тощо. Комуністичні видання розповсюджувалися також серед солдатів армії Пілсудського¹.

Агітація і пропаганда комуністів сприяла тому, що солдати польської буржуазно-поміщицької армії почали краще розбиратися в подіях, які відбувалися навколо них, усвідомлювали, що вони виступають в ролі сліпого энаряддя панівних класів. Від полум'яного більшовицького слова швидше спадала буржуазно-націоналістична облуда з очей частини жителів у районах, які визволялися радянськими військами.

Агітаційно-пропагандистська робота велася з допомогою польської періодичної преси, численних брошур, відозв, листівок, плакатів тощо, які випускалися польськими комуністами при активній допомозі і сприянні органів РКП(б), КП(б)У і Радянської влади. Їх переважна більшість адресувалася солдатам польського буржуазно-поміщицького війська, надісланого із загарбницькою метою на Україну. Одна з таких листівок, підписана комуністами-поляками, закликала польського солдата: «Не захищай ясновельможних злочинців від заслуженої карі пролетаріату і суду історії. Переходь, поки є час, на бік Червоної Армії, і разом з нею скідаї уряди польської шляхти»². Інша листівка, надрукована в травні 1920 р. в Одесі, де збереглася досить повна колекція подібних агітаційних видань, роз'яснювала воїнам польської армії, що «ми хочемо перекувати наші мечі на орала», але цьому перешкодив похід Пілсудського³. В такому ж дусі була витримана і відозва: «Поляки! Не будьте кайнами своїх братів!»⁴

Цікавий характер має листівка, що підготовлена політвідділом Н-ської дивізії і надрукована в Одесі наприкінці травня 1920 р. В ній

¹ Журн. «Przegląd komunistyczny», 1920, № 3, стор. 6 і 8; газ. «Głos komunisty», 18 серпня 1920 р.; ПА ПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 440, арк 23; од. зб. 693, арк. 1.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 752, арк. 239.

³ ДАОО, ф. Листівок, інв. № 24-а.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 752, арк. 714.

роповідалося, що польських солдатів примусили йти на війну іхні офіцери і шляхта, а також висловлювалася впевненість в тому, «що ця війна — тимчасове непорозуміння, що завтра вона розв'ється, як дим, і вже не один проти одного, а проти наших спільніх ворогів ми спрямуємо нашу спільну гвинтівку в ім'я свободи трудящих, в ім'я влади робітників і селян, в ім'я щастя нового, молодого світу»¹.

Значний інтерес становить відозва, підготовлена приблизно через місяць у тій же дивізії. Вона звертає увагу читачів на спорідненість долі українського і польського народів: «Десятки років ваша і наша країни стогнали в кайданах царської неволі. Вона забороняла вам розмовляти вашою рідною мовою. Так само і нам, українцям, не можна було говорити нашою мовою. Майже всіх ваших кращих синів, зокрема вашого Адама Міцкевича,— царський уряд переслідував, кидав до в'язниць і висилав на заслання. Така сама доля спіткала і наших борців за свободу, зокрема, Тараса Шевченка та інших»².

Відозви польських комуністів адресувалися не тільки робітникам і селянам, які в мундирах армії Пілсудського йшли в нашу країну, а й тим польським трудящим, які в роки світової імперіалістичної та громадянської воєн знайшли у нас тимчасовий притулок. Саме їх мало на увазі бюро польської секції при Одеському губкомі КП(б)У, коли писало: «...Ми тут повинні, допомагаючи російському пролетаріатові, сприяти якнайшвидшій загибелі ненависного нам буржуазного уряду, щоб над Польщею якомога швидше замайорів Червоний прапор, прапор трудящих, який принесе пролетаріатові Польщі вічну свободу»³.

На початку літа 1920 р. при Закордонному відділі ЦК КП(б)У було створено Польський видавничий відділ (Польвидав), яким керувала колегія в складі Юліана Лещинського (головний редактор), Степана Борського і Фелікса Коня. Спочатку Польвидав перебував у Харкові. Лише в перші дні свого існування він випустив чотири листівки загальним тиражем у чверть мільйона примірників. Газета «Голос комуністі», яка в зв'язку з загарбанням Києва білополяками виходила з 4 червня по 12 липня в Харкові, перетворилася на щоденну. Її тираж становив чотири-п'ять тисяч примірників⁴.

Одночасно з Польвидавом у 12-ї армії існував спеціальний редакторсько-видавничий апарат (Редвидав), польська секція якого випускала різноманітну комуністичну літературу. З наближенням білопольської армії Редвидав переїхав з Києва до Харкова, де з 15 травня

¹ ДАОО, ф. Листівок, інв. № 21-а.

² Там же, інв. № 26-а.

³ Одеська державна наукова бібліотека ім. О. М. Горького, ф. Листівок, інв. № 2.

⁴ Р. А. Ермолаева. Агитационно-пропагандистская деятельность коммунистов-польяков в Советской России в период польско-советской войны (1920 г.), стор. 317.

почав випускати під редакцією Я. Войтиги газету «Жолнеж Польські» («*Zołnierz Polski*» — «Польський солдат»), яка була розрахована на польських легіонерів. «Ми хочемо,— говорилося в одній з статей, щоб «Жолнеж Польські» став другом і порадником польського робітника і солдата, одягненого в мундир легіонера»¹.

Після визволення Києва Редвидав 12-ї армії повернувся до нього, де і продовжував видання газети «Жолнеж Польські», тираж якої зір з 15 до 20 тис. примірників², і, крім того, став видавати щоденну місцеву газету «Бюлетин «Голосу комуністи»» («*Buletyn «Głosu komunisty*» — «Бюлетень «Голоса комуніста»), яку також редактував Я. Войтига. В одному з номерів газета так визначила завдання польських трудящих на Україні: «Беручи особисту і якнайактивнішу участь у розгромі польської реакції, самовіддано допомагаючи робітничо-селянській владі і Червоної Армії, ми повинні наблизити момент вибуху революції в Польщі, яка, безумовно, настане слідом за поразкою ясновельможних панів... Ми, польські пролетарі, які досі користалися з плодів Великої Жовтневої соціалістичної революції і брали в її здійсненні активну участь, повинні допомогти нашим братам на батьківщині, польським робітникам і селянам, які досі ще стогнуть в ярмі шляхти. Активна допомога робітничо-селянській владі радянських республік, вступ до Червоної Армії для боротьби з ясновельможними панами, напружена праця в тилу — ось ті завдання, виконання яких вимагає від нас поточний момент»³. Всього вийшло 18 номерів газети «Бюлетин «Голосу комуністи».

Обсяг роботи польської секції Редвидаву був досить великим. За один неповний місяць (з 15 травня по 12 червня 1920 р.) вона видала 279 300 примірників газети «Жолнеж Польські», 40 тис. додатків до неї, 43 065 примірників газети «Голос комуністи», 55 тис. примірників брошур, 1 138 700 примірників відозв і листівок⁴. Переважна більшість цієї літератури направлялась для поляків-бійців в 12-у, 14-у і 1-у кінну армії.

Коли в середині липня 1920 р. Польвидав приїхав з Харкова в Київ, він включив до свого складу і Редвидав 12-ї армії. Крім газети «Голос комуністи», він став видавати ще й щоденну газету «Жолнеж революції» («*Zołnierz rewolucji*» — «Солдат революції») — разовий тираж — 10—15 тис. примірників, двотижневик «Вядомосці комуністичне» («*Wiadomości komunistyczne*» — «Комуністичні вісті») — тираж —

¹ Газ. «*Zołnierz Polski*», 29 травня 1920 р.

² Р. А. Ермолаев. Агитационно-пропагандистская деятельность коммунистов-поляков в Советской России в период польско-советской войны (1920 г.), стор. 319.

³ Газ. «*Buletyn «Głosu komunisty»* (орган Політвідділу Реввійськради 12-ї армії), 24 червня 1920 р.

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 63, оп. 1, од. зб. 181, арк. 61—62 і 74.

5 тис. примірників, а через деякий час і тижневик «Пшегльонд комуністични» («Przegląd komunistyczny» — «Комуністичний огляд»). Перша з них стала ніби продовженням газети «Жолнеж Польські». Вона була розрахована на поляків-військовополонених (всього було видано 10 номерів цієї газети). «Вядомосці комуністичне» і «Пшегльонд комуністични» були присвячені питанням пропаганди і партійної роботи серед польських трудящих на Україні, розраховані на польський комуністичний актив.

З кінця липня Польвидав став видавничим органом Політуправління Південно-Західного (потім Західного) фронту і Тимчасового революційного комітету Польщі, який виник у Білостоку. Протягом серпня—вересня 1920 р. Польвидав або Польбюро Правобережної України видали, крім згаданих газет і журналів, як окремі брошюри, «Розмову Мацея з Енджеєм», «Курс політичної освіти», збірку «Пісні боротьби», оповідання Енджея Стубеди «Іде солдат бором, лісом...» Одночасно було випущено ряд відозв до солдатів польського буржуазно-поміщицького війська¹. Лише протягом серпня було видано близько 700 тис. примірників революційної літератури². А всього загальний тираж різних брошур, журналів, відозв, газет, листівок і плакатів, випущених Польвидавом за час з 15 червня по 31 жовтня 1920 р., становив 5 321 014 примірників³.

Величезна агітаційно-пропагандистська робота, яку вели польські комуністи в нашій республіці з допомогою різноманітної революційної літератури, значною мірою сприяла тому, що польські трудящі в нашій країні хоробро воювали на фронтах громадянської війни і самовіддано працювали в тилу в ім'я даль-

¹ Журн. «Przegląd komunistyczny», 1920, № 3, стор. 8.

² ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 693, арк. 1.

³ ЦПА ІМЛ, ф. 63, оп. 1, од. зб. 271, арк. 18.

Плакат польських інтернаціоналістів із закликом вступати до лав Червоної Армії.

шого зміцнення Радянської держави. Разом з тим вона була однією з причин того, що польські легіонери дедалі частіше переходили на бік Червоної Армії і здавалися в полон¹.

Роботі серед поляків-військовополонених належало важливе місце в діяльності Польського бюро на Правобережній Україні при ЦК КП(б)У. Керівні радянські та партійні органи нашої країни і особисто В. І. Ленін приділяли цьому величезну увагу. 24 червня 1920 р. Центральний Виконавчий Комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Радянської республіки ухвалив рішення, згідно з яким було асигновано на агітаційну і культосвітню роботу в таборах для полонених три мільйони карбованців². 15 вересня 1920 р. постанову про поляків-військовополонених ухвалила Рада праці й оборони. В цьому документі, підписаному В. І. Леніним, було накреслено ряд заходів по поліпшенню матеріального становища полонених³. Заходи, спрямовані до тієї ж мети, містила постанова Малого Раднаркому РРФСР від 2 лютого 1921 р.⁴ Питання про польських військовополонених не раз обговорювались на засіданнях Політбюро ЦК КП(б)У. Так, 19 жовтня 1920 р. воно ухвалило: «Запропонувати ВУЦВКу і Раднаркому подавати всебічне сприяння тов. Кону⁵. Просити [керівництво Радянської] труд[ової] армії видати полоненим, які працюють у Донбасі, необхідний спецодяг»⁶.

Щоб краще координувати всю роботу, пов'язану з полоненими, в серпні 1920 р. було організовано польський відділ Політуправління Наркомвоену країни. Через кілька місяців його функції було передано Уповноваженому в справах військовополонених польської армії при Наркоматі внутрішніх справ⁷.

Радянські власті робили все можливе в умовах зруйнованого імперіалістичною і громадянською війнами народного господарства для поліпшення матеріального становища колишніх солдатів польської армії, які перебували у полоні.

Велику увагу приділяли партійні та радянські органи Української РСР і польські комуністи проведенню в таборах для полонених культосвітньої та агітаційно-пропагандистської роботи. Для полонених з низьким освітнім рівнем, процент яких був значним, у Києві було від-

¹ Див. Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. III, стор. 69, 75, 194—196 і 294.

² ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 37, од. зб. 5, арк. 144.

³ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 477, арк. 20.

⁴ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. III, стор. 499—500.

⁵ Він відповідав перед ЦК КП(б)У за роботу серед військовополонених.

⁶ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 440, арк. 23.

⁷ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. III, стор. 497.

крито початкову школу¹. Такі школи існували в переважній більшості таборів.

В таборах існували комітети військовополонених, які обирались на загальних зборах. До складу комітетів входили найбільш політично розвинені полонені, переважно колишні робітники, які були опорою польських комуністів у проведенні в таборах агітаційно-пропагандистської роботи.

Характерний такий приклад. 1 серпня 1920 р. у Житомирському таборі, робоча група якого відбудовувала залізничний міст під Чудновим, висаджений в повітря білополяками, відбулися бригадні збори. На них виступило кілька полонених. Один з них, Лесський, розповідаючи про наділення безземельних та малоземельних селян землею в Радянській країні, заявив, що таке може статися в Польщі тільки після того, як там буде повалено буржуазний лад. Інший полонений, Міхалчишин, говорив про різницю між соціалістичним і буржуазним ладом, докорінно різні відносини між польським офіцером та солдатами, з одного боку, і радянським командиром та червоноармійцями,— з другого. Полонений Гурецький у своєму виступі торкнувся спільноІ боротьби робітників Росії та Польщі в революції 1905 р. «Російському робітникові,— сказав він,— чужі агресивні наміри, він бореться за визволення польського брата від капіталістичного гніту»².

Найбільш свідомі в класовому відношенні польські військовополонені ставали членами комуністичних осередків, які було організовано в деяких таборах. Такі осередки існували в Крюківському і Лебединському таборах³, ймовірно також у Звенигородському.

Саме на таку категорію полонених були розраховані політичні курси, організовані при Київському військовому округу. Їх завдання полягало в тому, щоб дати слухачам політичні знання і загострити в них класову свідомість, якою вони, вже як інструктори і вчителі, могли б потім поділитись із своїми товаришами в таборах⁴. Створені Польським бюро при ЦК КП(б)У для Правобережної України курси налічували 40 чол. Лекції на них читали відомі польські комуністичні діячі⁵.

Для полонених часто читалися лекції, які сприяли підвищенню їх політичного рівня. Одну з таких лекцій на тему «Суть комунізму» прочитав 10 жовтня 1920 р. у приміщенні Польського робітничого клубу імені Л. Варинського в Харкові відомий діяч польського і російського робітничого руху Сергій Конарський. Спочатку він привітав військово-

¹ Журн. «Przegląd komunistyczny», 1920, № 3, стор. 7.

² Газ. «Głos komunisty», 8 серпня 1920 р.

³ ЦПА ІМЛ, ф. 63, оп. 1, од. зб. 204, арк. 17.

⁴ Журн. «Przegląd komunistyczny», 1920, № 3, стор. 8.

⁵ Газ. «Głos komunisty», 22 вересня 1920 р.

полонених від імені польського пролетаріату, який перебував на Україні. «Ви прийшли сюди,— сказав він далі,— через море крові, через безодні і перешкоди, але ви потрапили в рідну пролетарську країну, яка готова прийняти вас, як своїх братів... Коли повернетесь до Польщі, не забувайте правду про комунізм, оголосіть за прикладом російських і українських робітників нещадну боротьбу капіталістичній владі, вирвіть її з рук фабрикантів, біржевиків та поміщиків і створюйте Польську Радянську Республіку». Після закінчення лекції всі присутні піднялися із своїх місць і влаштували доповідачу бурхливу овацию¹.

В таборах систематично влаштовувалися мітинги, проводилися бесіди. Як видно з резолюцій, що ухвалювалися на подібних мітингах, колишні військовослужбовці армії буржуазно-поміщицької Польщі під впливом радянської дійності й агітації та пропаганди швидко зріли в класовому відношенні, вчилися безпомилково розпізнавати своїх справжніх друзів і ворогів. «Ми заявляємо,— говорилося в резолюції мітингу полонених у Бердичеві, який відбувся 19 червня 1920 р.— що через зрадницьку політику Пілсудського та його компанії були сліпим знаряддям у боротьбі проти пролетарської революції в Росії»². Полонені з іншого табору в одностайно прийнятому рішенні урочисто клялись, що будуть працювати в ім'я Радянської Росії, для розгрому польської буржуазії. Іх резолюція закінчувалася словами: «Хай живе братерство трудящих Росії, України і Польщі!»³. Мітинги проводилися не тільки в таборах, а й на залізничних станціях, через які проїздили військовополонені.

Полонені, які прозріли, зверталися до колишніх своїх товаришів по військовій службі з листами, в яких закликали їх переходити на бік радянських військ⁴. Аналогічні листи писали й ті, хто здавався в полон добровільно, повністю усвідомлюючи свій вчинок. Саме такового часу зробили рядові 18-ї стрілецької дивізії С. Корман, А. Лянге, Р. Полічкевич, Л. Червоноборода⁵.

Побувши в полоні, найбільш зрілі в політичному відношенні польські робітники і селяни виявляли бажання добровільно вступити в радянські війська. «Дайте нам зброю,— говорили вони,— пошліть на фронт, і ми допоможемо Червоній Армії розгромити ненависних панів»⁶.

Зібравшись на мітинг у Харківському театрі ім. А. В. Луначарського, поляки-військовополонені заявили, що вони готові стати до лав

¹ Газ. «Комуніст» (Харків), 12 жовтня 1920 р.

² Газ. «Głos komunisty», 26 серпня 1920 р.

³ Газ. «Żołnierz rewolucji» (орган Польського відділу Реввійськради Західного фронту), 7 серпня 1920 р.

⁴ Газ. «Żołnierz rewolucji», 20 жовтня 1920 р.

⁵ Газ. «Żołnierz Polski», 9 липня 1920 р.

⁶ Газ. «Żołnierz rewolucji», 7 серпня 1920 р.

Червоної Армії, щоб завдати нищівного удару світовій буржуазії¹. Після закінчення іншого мітингу, який відбувся у Києві, полонені почали складати список бажаючих воювати в Червоній Армії².

Серед польських війсковополонених мала місце й така форма соціалідарності з трудящими нашої країни, як добровільне збирання коштів на допомогу Червоній Армії. Як повідомляли газети, польські військовополонені, які навчалися на політичних курсах у Києві, під час «Тижня допомоги фронту» зібрали із своєї скромної платні 5400 крб. і передали їх в розпорядження військових властей республіки³.

Польські комуністи протягом останнього року війни також продовжували діяльність по організації роботи шкіл, робітничих клубів та інших культурно-освітніх установ для польського населення. Особливу увагу вони звертали на роботу з молоддю. В січні 1920 р. газета «Глос комуністи» опублікувала статтю з приводу наступного створення польської секції комсомолу. «Польська молодь! — говорилося в ній.— Ми закликаємо тебе вступити в нашу спілку. Справа не терпить зволікання. Треба створити польську секцію передусім для проведення пропаганди серед польської молоді»⁴. Таку секцію було створено наприкінці 1920 р.⁵

Після закінчення польсько-радянської війни діяльність Польбюро при губкомах КП(б)У звелась в основному до роботи серед національної меншості. При ЦК КП(б)У було створено Польське бюро, затверджене 25 листопада 1920 р. у складі Фелікса Коня, Болеслава Скарбека і Сергія Конарського, а при ряді губкомів партії продовжували існувати польські секції у відділах агітації та пропаганди⁶.

Таким чином, у бурямні роки Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни тисячі польських трудящих в Крайні Рад, керовані спочатку групами Соціал-демократії Королівства Польського і Литви та Польської соціалістичної партії-лівиці, а згодом — групами Комуністичної робітничої партії Польщі, що діяли в органічному зв'язку з РКП(б) і КП(б)У, пліч-о-пліч з радянськими людьми боролися за встановлення і зміцнення Радянської влади, із зброєю в руках захищали рідну і близьку їм першу в світі робітничо-селянську державу. В молодій Радянській країні польські робітники і селяни вбачали батьківщину трудящих усього світу. Країці сини й дочки польського народу, не вагаючись, віддавали за неї життя.

¹ Газ. «Głos komunisty», 25 серпня 1920 р.

² Газ. «Комуніст» (Київ), 9 вересня 1920 р.

³ Газ. «Комуніст» (Київ), 13 жовтня 1920 р.; газ. «Żołnierz rewolucji», 13 жовтня 1920 р.

⁴ Газ. «Głos komunisty», 30 січня 1920 р.

⁵ Газ. «Комуніст» (Київ), 19 листопада 1920 р.

⁶ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 145, од. зб. 571, арк. 10 зв.; оп. 146, од. зб. 4, арк. 504 зв.

Участь трудящого польського населення в Жовтневій революції та громадянській війні — яскравий вияв пролетарської солідарності польських робітників і селян з народами Росії, України, Білорусії, їх полум'яного інтернаціоналізму, немеркнуча сторінка в історії непорушної радянсько-польської дружби. Вона переконливо свідчить про те, якими близькими й зрозумілими були для польських народних мас переможні ідеї Великого Жовтня, яке піднесення викликала в польському народі Жовтнева революція.

Борючись за свободу Країни Рад, польські трудящі тим самим боролися за свободу свого народу, за Польщу, в якій влада належала не капіталістам і поміщикам, а народові. І ця боротьба не минула б даремно. Нині Польська Народна Республіка, спираючись на непорушну дружбу з Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами, твердо і впевнено крокує вперед по шляху будівництва соціалізму.

УЧАСТЬ ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТІВ — ЧЕХІВ І СЛОВАКІВ В РЕВОЛЮЦІЙНІЙ БОРОТЬБІ НА УКРАЇНІ

Разом із зарубіжними трудящими інших національностей інтернаціональний обов'язок щодо молодої Радянської держави героїчно виконували тисячі чехів і словаќів, які перебували в нашій країні у 1917—1920 роках.

Напередодні Жовтневої революції в Росії було 200—250 тис. чехословацьких військовополонених, колишніх солдатів і офіцерів австро-угорської армії, які не бажали воювати за інтереси ненависної «двоєдиної монархії». На території Російської імперії перебувало також близько 100 тис. вихідців з Чехії і Словаччини, частина з яких мала російське підданство. Ця категорія чеського і словаќского населення осіла на Волині, Поділлі, в Криму та інших районах країни¹.

Військовополонені чехи і словаки були сконцентровані на Україні у великих таборах в Дарниці (під Києвом) і Харкові, а також в Одесі, Катеринославі та в інших містах. Брак робочих рук, викликаний масовими мобілізаціями трудящих на фронт, штовхав царський уряд на використання військовополонених у широких масштабах як дарову силу. Військовополонені чеської і словаќской національностей працювали на промислових підприємствах, використовувались на сільськогосподарських роботах, ремонтували і будували залізниці та шосейні шляхи тощо. Зазнаючи важкої експлуатації, вони одержували мізерну заробітну плату, погане харчування і одяг. Їм забороняли вільно пересуватися. Царський уряд розпалював ворожнечу між військовополоненими різних національностей, перешкоджав їх спілкуванню з населенням.

Протестуючи проти жорстокого режиму, військовополонені часто самовільно кидали роботу, за що зазнавали суверіні репресії з боку військових владетей і поліції. Наприкінці 1915—початку 1916 р. серед військовополонених, які працювали на підприємствах, починаються страйки.

Тимчасовий уряд, що прийшов на зміну царизму після Лютневої буржуазно-демократичної революції, практично майже нічого не змі-

¹ А. Х. Клеванский. Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус. М., 1965, стор. 14, 15, 31.

нив у становищі військовополонених. Однак, спираючись на підтримку робітничого класу Росії, вони на місцях домагалися у підприємців підвищення заробітної плати, поліпшення умов праці та інших поступок.

Після Лютневої революції замість найбільш реакційних, монархічно настроєних діячів у чехословацькому національному русі на передній план висувається його буржуазне крило, що орієнтувалося на одного з вождів чеської буржуазії Масарика та створену ним в Парижі Чехословацьку національну раду. III з'їзд Спілки чехословацьких товариств в Росії, який відбувся навесні 1917 р. в Києві, ознаменувався перемогою масариківців і створенням відділення Чехословацької національної ради для Росії¹.

Використовуючи бажання чехів і словаків бачити свою батьківщину вільною, відділення Чехословацької національної ради і Масарик, який приїхав у травні 1917 р. до Росії, розгорнули за згодою з Тимчасовим урядом галасливу кампанію на користь створення в Росії великих чехословацьких військових частин. Вони твердили, що за участь цих військ у боях на боці Антанти проти країн Троїстого союзу західні союзники допоможуть чеському і словацькому народам визволитись з-під гніту Габсбурзької монархії і одержати національну незалежність. Значна частина військовополонених потрапляла під вплив націоналістичної агітації і вступала до Чехословацького корпусу². В листопаді 1917 р. чисельність чехословацьких військ в Росії досягла 40 тис. чоловік³.

Націоналістична пропаганда прихильників Масарика, яка закликала чехів і словаків до підтримки російської буржуазії в ім'я перемоги над Австро-Угорщиною та Німеччиною, не була, проте, сприйнята частиною чехословацьких військовополонених. Повалення царизму, зростаюча революційність російських народних мас, діяльність партії більшовиків серйозно позначились на полівінні чеських і словацьких трудящих у середовищі військовополонених і цивільного населення післялютневої Росії.

¹ А. Х. Клеванский. Назв. праця, стор. 80—82; И. Веселы. Чехи и словаки в революционной России, стор. 30, 31.

² Ще в 1914 р. з добровольців чехів і словаків у Росії було розпочато формування чехословацьких військ (легіонів), призначених для участі в бойових діях на фронті в складі російської армії проти Австро-Угорщини і Німеччини. Однак у звязку з різними причинами, в тому числі небажанням царського уряду з внутрішньополітичних міркувань мати в країні великі національні формування, створення цих частин мало обмежений характер.

Після Лютневої революції Тимчасовий уряд дав згоду на формування Чехословацького корпусу.

³ J. Křížek. Penza. Slavná bojová tradice čs. rudoarmějců, Praha, 1956, стор. 14.

Виразниками прогресивних тенденцій серед чехів та словаків у Росії того часу були ліві соціал-демократи, що звільнялися під впливом більшовиків від реформістських ілюзій і ставали на шлях розмежування з політикою керівництва відділення Чехословацької національної ради та боротьби з пропагандою чеського націоналізму.

В місті Києві, де концентрувалося багато військовополонених чеської і словацької національностей, після Лютневої революції чехословацьким соціал-демократам вдалося поступово розширити свій вплив та очолити так звану «Чехословацьку єдність» — організацію, яка раніше була створена чеською буржуазією, що орієнтувалася в своїй політиці на царський уряд. 25 березня ця організація скликала збори військовополонених, які ввійшли в історію як один з перших самостійних виступів чехословацьких соціал-демократів у Росії. Так було покладено початок революційної діяльності соціал-демократичних організацій чехів і словаків на Україні.

Київський центр чехословацьких соціал-демократів створював свої організації на підприємствах міста, де працювали військовополонені. Він мав також зв'язок з соціал-демократичними групами в чехословацькому корпусі, частини якого були дислоковані в Житомирі та Борисполі¹.

Зміцнення рядів соціал-демократії привело 4 серпня 1917 р. до утворення в Києві так званої Чесько-слов'янської соціал-демократичної робітничої партії. Її центральний комітет оголосив про поширення своєї діяльності на всю територію Росії. В жовтні в складі цієї організації було вже 13 місцевих осередків, зокрема, в Одесі, Катеринославі, Таганрозі, Борисполі, Корнині, Олевську, Степанцях та інших населених пунктах². Чесько-слов'янська партія з жовтня почала видання в Києві газети «Свобода» (*«Svoboda»*). Гроші на власну друкарню були зібрані серед членів організації. Першим редактором газети був А. Муна, який пізніше відійшов від революційного руху. Видання «Свободи» мало велике значення для згуртування лівих сил чехів та словаків в Росії.

В передовій статті першого номера «Свободи» було сформульовано політичну лінію чехословацької соціал-демократії в Росії. В ній підкреслювалось, що «свобода чеського народу може бути забезпечена тільки в тому випадку, якщо ми будемо разом з вільним російським народом, і тому всі свої зусилля спрямуємо на зміцнення і захист російської свободи»³. Далі газета писала, що чеський пролетаріат бореться не тільки за національне, а й соціальне визволення проти експлуатації людини людиною. Газета користувалась успіхом у чеських і сло-

¹ П. А. Голуб. Братство, скрепленное кровью, стор. 6.

² А. Х. Клеванский. Назв. праця, стор. 104, 105.

³ И. Веселы. Назв. праця, стор. 51.

вацьких трудящих, у військовополонених, які надавали їй матеріальну підтримку.

Політична лінія чехословацьких соціал-демократів в цей час була дещо суперечливою. Вони закликали до боротьби за національне та соціальне визволення, підкреслювали необхідність захисту свободи російського народу і разом з тим намагались встановити контакт з меншовиками на Україні, схвалювали політику опортуністичної соціал-демократії на батьківщині, не розривали відносин з відділенням Чехословацької національної ради в Росії.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції і наступна героїчна боротьба пролетаріату Країни Рад проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції були факторами, які відіграли важливу роль у революціонізуванні прогресивних елементів серед чехів і словаків у Росії. Події, що розгорнулися в Радянській Росії, переконливо показували справедливість і життєву силу ленінських ідей, розвіювали у лівих соціал-демократів ілюзії щодо політики чеської буржуазії. Коли в час Жовтневого збройного повстання трудящих Києва помічник комісара Тимчасового уряду при штабі Південно-Західного фронту Григор'єв, використовуючи угоду, укладену після Жовтня лідерами відділення Національної ради і представниками Тимчасового уряду на Україні, надіслав до Києва чехословацькі частини — 2-й піхотний полк та артилерійську батарею, які спільно з юнкерами взяли участь у боях проти повстанців¹, провокаційні дії чеської буржуазії викликали негайну відсіч з боку лівих соціал-демократів. Центральний комітет Чесько-слов'янської соціал-демократичної робітничої партії вже 29 жовтня зажадав від комісара корпусу Макси негайно відкликати всі чехословацькі війська з Києва. Незважаючи на запевнення представників філіалу Національної ради, що ці війська будуть використовуватись тільки для охорони громадських будинків, делегати ЦК наполягали на своїй вимозі. 30 жовтня ЦК повторив свій демарш, звернувшись одночасно з відозвою безпосередньо до солдатів, в якій соціал-демократи пояснювали зміст подій, що відбувалися в Києві, і закликали чехословацьких солдатів домагатися від командування негайного виведення своїх частин з міста².

Оскільки становище військ Тимчасового уряду було важким і командування корпусу не було впевнене в позиції своїх військ, представники відділення Національної ради змушені були поступитися тиску соціал-демократів. Вони вимагали від штабу Київського військового округу виведення чехословацьких військ з Києва і скасувати наказ про переведення додаткових частин корпусу в місто.

¹ S. Štrugecký. So buržoázia zamlčovala.— «Predvoj», 1958, N 7, стор. 7.

² И. Веселы. Назв. праця, стор. 60.

На заклик соціал-демократичних організацій в дні повстання в Києві до більшовиків приєдналася рота 8-го чехословацького полку, керована лівими соціал-демократами Л. Шварцем, Й. Седларжем та В. Петрасом¹.

У своєму зверненні до Київської Ради професійних спілок, опублікованому в газеті «Пролетарская мысль», Центральний комітет Чесько-слов'янської соціал-демократичної робітничої партії, підкресливши різницю в позиції чехословацьких робітників і відділення Чехословацької національної ради щодо повстання, запевняв у своїй відданості справі пролетарської солідарності. «...Наші робітники,— говорилося в зверненні,— завжди стояли на боці революційного російського пролетаріату і з допомогою свого представника — Центрального комітету нашої партії — так само робитимуть і надалі. Було б дуже сумно, коли б чеські робітники — соціал-демократи, переслідувані з одного боку буржуазією (організованою в Чехословацьку національну раду), і з вашого боку, шановні товариші, зустріли б упереджене ставлення. Тепер, на світанку нового життя російського пролетаріату, сподіваємось, що і для нас — щиро вам і справі соціалізму відданих товаришів, знайдеться маленька частка загальної свободи і що пліч-о-пліч з вами ми працюватимемо для загальної нашої пролетарської справи, на вашу і нашу користь»².

Після Жовтня відбулося швидке зростання чисельності чехословацької соціал-демократії, її організаційне та ідейне зміщення. Важливе значення мала конференція Чесько-слов'янської соціал-демократичної робітничої партії, яка відбулася наприкінці листопада в Києві. На ній були представники 38 місцевих організацій (найбільші з них містилися в Києві, Таганрозі і Катеринославі), які об'єднували понад 3000 чол. Представники Національної ради, використовуючи свою агентуру з Чехословацького корпусу, безуспішно намагалися зірвати конференцію. Вони домоглися лише того, що більшість делегатів, які представляли війська, пішли з конференції³. В резолюції, ухваленій конференцією, війна характеризувалася як імперіалістична і висувалась вимога миру на засадах, проголошених російською революцією. Резолюція висловлювалася за перетворення Австро-Угорщини в союз незалежних республік. В ній зазначалося, що справжньої свободи всіх націй можна досягти тільки шляхом знищення панування капіталістів спільними зусиллями пролетарів. Учасники конференції підкреслили необхідність обов'язкової підтримки російської революції, вони вважали, що поразка робітничого класу Росії була б величезним лихом для

¹ J. Vodička. Bojová družba za svobodu lidu, za trvalý mír.— «Slovanský přehled», 1957, N 8, стор. 255.

² Газ. «Пролетарская мысль», 10 листопада 1917 р.

³ Газ. «Донецкий пролетарий» (Харків), 5 січня 1918 р.

пролетаріату всього світу. Проте конференція не відповіла на багато істотних питань. Її керівники не зуміли правильно оцінити діяльність відділення Національної ради в Росії, політику Центральної ради тощо¹. В цілому ж листопадова конференція була кроком вперед у розвитку світогляду чехословацьких соціал-демократів в Росії, який формувався під впливом більшовиків.

Незабаром керівництво соціал-демократії змінило своє ставлення до відділення Національної ради. Наприкінці січня 1918 р. Центральний комітет Чесько-слов'янської соціал-демократичної партії передав Київській Раді робітничих депутатів доповідну записку, в якій політика Національної ради оцінювалась як буржуазна, що суперечить докорінним інтересам чехословацьких трудящих. В записці наводились численні факти негативного ставлення Національної ради до російської революції і викривались її підступні дії, спрямовані проти соціал-демократичних організацій. Особливу тривогу ЦК викликала доля Чехословацького корпусу, керованого відділенням Національної ради. ЦК зазначав, що корпус мало не був використаний для підтримки Корнілова. Він висловив побоювання, що чехословацькі війська залишаються в руках буржуазії. Керівники соціал-демократичної організації пропонували ліквідувати відділення Національної ради і заснувати Комісаріат в чеських справах, який би відав усіма питаннями, що стосувалися чехів і словаків, у тому числі військовополонених і Чехословацького корпусу. Здійсненню цих пропозицій перешкодила навала німецьких військ на Україну².

Після листопадової конференції київський центр чехословацької соціал-демократії розгорнув роботу серед чехів і словаків, включаючи солдатів корпусу, по формуванню національних загонів для подання допомоги російській революції. В деяких частинах корпусу виникли полкові комітети, які вели агітацію серед легіонерів за створення таких загонів³.

Коли в середині січня 1918 р. радянська війська почали наступ на Київ, в місті спалахнуло повстання трудящих. Найтяжчі бої відбувалися на заводі «Арсенал». Серед героїчних захисників заводу, перетвореного на фортецю, разом з росіянами, українцями й представниками інших національностей билися чехи, які працювали на цьому підприємстві. Використовуючи перевагу своїх сил, петлюрівці придушили опір повстанців і вчинили над ними жорстоку розправу. Жертвами стали сотні робітників заводу, в тому числі й чеські інтернаціоналісти⁴.

¹ Докладніше про це див. А. Х. Клеванський. Назв. праця, стор. 136, 137.

² ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 251, арк. 1, 2; од. зб. 279, арк. 70.

³ П. А. Голуб. Назв. праця, стор. 11.

⁴ Там же, стор. 14.

26 січня радянські війська визволили Київ від петлюрівських банд. В боях за місто брав участь також чехословацький загін радянських військ чисельністю 475 бійців¹. У визволеному Києві керівництво соціал-демократичної організації при підтримці органів Радянської влади почало формування нових чехословацьких військових підрозділів. Посилилась агітаційна робота в корпусі. Формуванням керував штаб чехословацької Червоної гвардії, на чолі якого були Л. Шварц, В. Петрас та інші соціал-демократи. Командування корпусу безуспішно намагалося перешкодити вступу добровольців до Червоної гвардії. Протягом порівняно короткого часу об'єднаний чехословацький загін зрос до тисячі чоловік².

Особливо активізувалася робота чехословацьких соціал-демократичних організацій на Україні з переходом у наступ імперіалістів Німеччини і Австро-Угорщини в лютому 1918 р. проти Радянської України. Як тільки почалася інтервенція німецьких військ, між соціал-демократами і відділенням Національної ради розгорнулась боротьба в питанні про дальшу долю Чехословацького корпусу. Керівництво чехословацької соціал-демократії вважало, що корпус повинен взяти участь в боях проти німецько-австрійських військ. Члени Центрального комітету Чесько-слов'янської соціал-демократичної партії почали переговори з лівим крилом відділення Національної ради, пропонуючи об'єднати сили для відсічі окупантам, які вдерлися на Україну. 24 лютого на скликаних ЦК в Києві зборах солдатів і військовополонених було організовано «революційну раду чеських солдатів і робітників», яка зробила спробу очолити керівництво всіма чехословацькими військовими частинами³.

Радянське командування виявляло зацікавленість у допомозі чехословацьких військ, бо формування регулярних частин Червоної Армії тільки починалось, а величезна перевага в силах у противника створила загрозу на фронті. За свідченням учасника подій тих днів Яна Синека, Ю. М. Коцюбинський від імені Радянського українського уряду вів переговори через представників соціал-демократів Алоїза Муну та Яна Синека із заступником комісара корпусу Ф. Яніком про спільну оборону проти німців. Однак керівники відділення Національної ради і Масарик домоглися, що між командуванням німецьких військ і представниками корпусу 3 березня 1918 р. було укладено перемир'я, чехословацькі війська залишили фронт і почали евакууватися в центральні райони Росії⁴. Чеська буржуазія не хотіла захищати пролетарську ре-

¹ Журн. «Исторический архив», 1957, № 4, стор. 12.

² Журн. «Predvoj», 1958, № 7, стор. 7.

³ В. Краль. О контрреволюционной и антисоветской политике Масарика и Бенеша. М., 1955, стор. 74, 75; газ. «Вестник УНР», 22 лютого 1918 р.

⁴ J. Suneck. Vzpomínky na léta 1917—1921.—«Časopis Matice Moravské», 1956. № 3-4, стор. 301—303.

вовчанською революцією. Вона тісно зв'язала свою долю з англо-франко-американськими імперіалістами. Висунута Масариком пропозиція про відправку корпусу до Франції через Сибір для участі в боях на Західному фронті насправді виявилася першим кроком у підготовці до контрреволюційного виступу чехословацьких військ проти Радянської держави.

Поряд з цим, сотні чеських і словацьких робітників і солдатів, вступивши до загонів радянських військ, інтернаціональних і чехословацьких червоногвардійських загонів, залишились на Україні.

Організаційним центром мобілізації сил чехословацьких інтернаціоналістів став Центральний комітет Чесько-слов'янської соціал-демократичної робітничої партії, який неодноразово звертався із закликом до чехів і словаків ставати в ряди борців проти австро-німецьких загарбників. В одному з таких звернень, опублікованому в березні 1918 р., говорилося: «Російський революційний пролетаріат стікає кров'ю. Австро-німецькі імперіалісти, користуючись критичним становищем Російської пролетарської республіки, вислали калярні загони, щоб огнем і мечем встановити свій капіталістичний «порядок» і зруйнувати все, що створила російська революція... Обов'язок кожного соціаліста, кожного демократа не дати одержати верх німецькому імперіалізму, захищати російську революцію, бо вона є вогнищем всесвітньої пролетарської революції... Товариши! Відкиньте сумніви, ваше місце в чесько-словакській соціалістичній Червоній Армії. Кожний переконаний соціаліст повинен негайно записатися до чесько-словакської Червоної Армії і грудьми захищати російську революцію»¹.

Почуттям високого обов'язку пройняті резолюції багатьох зборів чеських і словацьких робітників та військовополонених, організованих соціал-демократами в лютому—березні 1918 р. В цих резолюціях містилося засудження політики австро-німецького імперіалізму і підкреслювалась рішучість чехословацьких інтернаціоналістів захищати із зброєю в руках завоювання соціалістичної революції в Росії².

Київський центр чехословацьких соціал-демократів надіслав представників до різних міст України і Росії для формування загонів з чехів і словаків³. У Києві в Національний комісаріат у воєнних справах щодня надходили заяви від громадян чеської і словацької національностей, які бажали виконати свій інтернаціональний обов'язок — допомогти трудящим Республіки Рад відбити ворожу навалу⁴.

Чехословацькі інтернаціоналісти брали участь у багатьох боях на Україні. В лютому 1918 р. у складі радянських військ загони червоногвардійців з чехів і словаків билися на підступах до Києва, поблизу

¹ Газ. «Донецкий пролетарий» (Харків), 20 березня 1918 р.

² Див., наприклад, газ. «Донецкий пролетарий», 26 лютого 1918 р.

³ П. А. Г о л у б. Назв. праця, стор. 17.

⁴ Газ. «Вестник УНР», 26 лютого 1918 р.

Бородянки і Жмеринки. Відступивши під тиском переважаючих сил ворога до міста, вони разом з частинами під командуванням Г. І. Чудновського захищали Київ, а потім відійшли на схід. Протягом кількох днів чехословацькі підрозділи брали участь в обороні Гребінки, Золотоноші і в боях під Бахмачем, де одночасно діяв інтернаціональний червоногвардійський загін, що мав у своєму складі бійців чеської національності¹. Після боїв під Лубнами і Ромоданом чехословацькі червоногвардійські частини, зазнавши великих втрат, у складі радянських військ відійшли на Полтаву і Харків.

В березні 1918 р. Полтава тимчасово стала центром організаційної і пропагандистської роботи інтернаціоналістів чехів і словаків. Тут перебувало прибуле з Києва керівництво соціал-демократичною організацією, штаб чехословацької Червоної гвардії та редакція газети «Свобода». В Полтаві та інших українських містах продовжувалось формування чехословацьких загонів. Чехи і словаки вступали також до новостворюваних частин радянських військ: в Харкові — до 1-го Харківського пролетарського полка, основу якого становили робітники паровоузбудівного заводу, в Донбасі — до 5-ї армії Р. Ф. Сіверса та ін.

Багато чехів і словаків потрапило на фронти громадянської війни з Таганрога, де на Російсько-Балтійському заводі працювало близько 1700 колишніх військовополонених чехів та словаків і існував один з найбільших на Україні осередків Чесько-слов'янської соціал-демократичної робітничої партії.

Чехословацькі військовополонені брали активну участь у повстанні робітників Таганрога під керівництвом більшовиків у січні 1918 р. і встановленні Радянської влади. Серед учасників цих подій можна назвати Вавру — члена штабу Червоної гвардії на Російсько-Балтійському заводі, К. Клекера, А. Ходера, А. Танглера та ін.²

В березні 1918 р. у Таганрог приїхали керівництво чехословацьких лівих соціал-демократів та редакція газети «Свобода», що відступали разом з частинами Червоної Армії. Місцева більшовицька організація створила сприятливі умови для чехословацьких інтернаціоналістів — надала приміщення і друкарню. В Таганрозі продовжилося видання газети «Свобода», діяв штаб чехословацької Червоної гвардії. Ось, наприклад, звернення, опубліковане штабом 9 березня 1918 р.: «Всіх чехів і словаків, які бажають вступити до чехословацької Червоної гвардії, просимо записатися в штабі чехословацького загону в м. Таганрозі, Денальдівський завулок, 25. Крім піхотних, формуються також кавалерійські, кулеметні, бомбометні та артилерійські частини.

¹ J. Křížek. Penza. Slavná bojová tradice čs. rudoarmějců, стор. 98—101.

² Я. Г. Гришаков. Революционная деятельность чехословаков-интернационалистов в Таганроге в 1918 г. — «Вопросы истории КПСС», № 1, 1961, стор. 156, 157.

Товариші! Обов'язок кожного соціаліста — стояти в рядах борців за пролетарську справу і грудьми відстояти Російську революцію. Доведіть, що чеський соціаліст готовий віддати все за ідеї соціалізму і визволення пролетарського класу. Всі як один до Червоної гвардії! до зброї»¹.

Відгукуючись на ці заклики, чехи і словаки вступали до військових загонів. Одним з кавалерійських червоногвардійських загонів в Таганрозі керував в той час чех Шульц. За вказівкою Ради робітничих депутатів цей загін виїжджав у березні на Кубань, де брав участь у боях проти Корнілова. Пізніше він ніс караульну службу у Таганрозі².

В березні—квітні 1918 р. чехословацькі червоногвардійці в рядах радянських військ, відступаючи з території України, вели оборонні бої. В складі частин В. І. Кіквідзе вони бились під Полтавою, обороняли позиції на р. Ворсклі. Загін чехословацьких інтернаціоналістів на чолі з В. Петрасом, сформований на основі однієї з рот 8-го полку легіонерів, відзначився в боях під Харковом, де зумів вирватись з ворожого оточення. Є відомості про участь чехів і словаків у боях в районі Роздільна—Одеса, під Катеринославом і в Донбасі. В боротьбі з австро-німецькими військами на Україні, за приблизними даними, в чехословацьких червоногвардійських загонах та інших частинах Червоної Армії брало участь до 1500 чехів і словаків, з них загинуло 250 чоловік і було поранено близько 400³.

Мужність інтернаціоналістів — чехів і словаків, їх вірність пролетарському обов'язку високо оцінював в своїх спогадах командуючий українськими радянськими військами В. А. Антонов-Овсієнко. Героїзм чехословацьких червоногвардійців на Україні неодноразово відзначала радянська преса тих днів⁴.

Залишаючи межі України, частина чехословацьких червоногвардійців відійшла через Харків на Тамбов і Пензу, де почалося формування нових інтернаціональних загонів Червоної Армії. Друга частина після боїв у Донбасі відступила на Дон. Керівництво соціал-демократичної організації і редакція газети «Свобода» з Полтави переїхала до Таганрога, а потім до Москви. Сюди ж переїхала петроградська група чехословацьких лівих соціал-демократів, члени якої вже тоді вважали себе комуністами.

Внаслідок переговорів між представниками петроградської, київської та московської лівих соціал-демократичних груп вони прийшли до висновку про необхідність скликання з'їзду всіх чехословацьких со-

¹ Газ. «Вестник УНР», 9 березня 1918 р.

² Я. Г. Гришаков. Назв. праця, стор. 157, 158.

³ А. Х. Клеванський. Назв. праця, стор. 164; И. Веселы. Назв. праця, стор. 88.

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 97, арк. 3.

циалістів, що перебували в Росії і стояли на платформі Радянської влади, для їх об'єднання. Про це рішення в квітні 1918 р. керівники петроградської групи в спеціальному листі повідомили Центральний Комітет Російської Комуністичної партії (більшовиків)¹.

З'їзд відкрився в Москві 25 травня 1918 р. На з'їзд з різних кінців Радянської країни приїхало 79 делегатів чехів і словаків. Вони представляли різні ліві соціал-демократичні організації і групи, які об'єднували п'ять тисяч чоловік. Мандат делегата з'їзду вдавався після заяви про солідарність з програмою РКП(б).

Гостями на з'їзді були представники РКП(б) і комуністичних організацій України, а також ряду іноземних комуністичних партій і груп. Теплими, дружніми словами вітав з'їзд від імені угорських комуністів Бела Кун. Він побажав чехословацьким товаришам великих успіхів у роботі. Духом пролетарського інтернаціоналізму були пройняті виступи німецьких, польських, румунських і югославських комуністів. Від комуністичних організацій України з'їзд вітали М. О. Скрипник і Ю. М. Коцюбинський, які відзначили мужню боротьбу чехословацьких червоногвардійців разом з радянськими військами проти німців і Центральної ради².

Значення з'їзду полягало в тому, що він об'єднав окремі групи лівих соціал-демократів в єдину чехословацьку комуністичну групу (секцію) при РКП(б). Її ідеиною основою стали принципи більшовизму, про що свідчать як резолюції з'їзду, так і вся практична діяльність чехословацьких комуністів у Країні Рад. На з'їзді було обрано єдиний керівний орган групи — Центральний комітет — і прийнято рішення про видання газети «Прокопник свободы» — «Рýкорпík svobody».

В резолюції з'їзду схвалювалася програма і тактика РКП(б), підкреслювалось величезне значення Жовтневої революції як «гарантії свободи пролетаріату всього світу». В ній засуджувалася діяльність соціал-демократичних партій II Інтернаціоналу. Делегати з'їзду тим самим підкреслили, що вони не хочуть мати нічого спільногого з опортуністичною політикою соціал-демократії. Не шлях соціальних реформ, який проповідувався чеською соціал-демократією, а рішучого розмежування і боротьби трудящих з буржуазією, шлях соціалістичної революції віdstоювали чехословацькі комуністи в основних документах, прийнятих на з'їзді³.

На з'їзді було ухвалено «Декларацію про ставлення до Радянської влади» і звернення до «Російських товаришів». В декларації зазначалося, що чехословацький пролетаріат в Росії завжди стоятиме

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 97, арк. 3.

² Там же, арк. 8.

³ Там же, од. зб. 271-а, арк. 8.

на варті Радянської республіки і з усією енергією боротиметься проти всіляких підступів, спрямованих проти Країни Рад, звідки б вони не виходили. Вона підкresлювала, що свобода, завойована російським робітничим класом, є запорукою звільнення пролетаріату всього світу і тому вороги Радянської республіки є ворогами чехословацького пролетаріату. У зверненні «Російським товаришам» комуністи — учасники з'їзду — висловлювали почуття пролетарської солідарності з своїми російськими братами. «Зробіть усе,— писали вони,— щоб Червона Армія соціалістичної Росії виявилася непереможною армією, гідною великої революції, великого російського народу. І ми, класово свідомий пролетаріат усього світу,— з вами»¹.

Чехословацька комуністична група разом з іншими національними групами в травні 1918 р. ввійшла до складу Федерації іноземних комуністичних груп при ЦК РКП(б).

Саме під час з'їзду почався контрреволюційний заколот Чехословацького корпусу. В спеціальній резолюції комуністи рішуче засудили дії російського відділення Національної ради, яка несла безпосередню відповідальність за контрреволюційний виступ чехословацьких військ. З'їзд закликав усіх свідомих чехів і словаків боротися разом з російськими товаришами за перемогу соціалістичної революції. Всі, хто опинився в рядах ворогів Радянської влади, оголошувалися зрадниками інтересів міжнародного пролетаріату. Комуністи закликали своїх співвітчизників вступати до чехословацьких частин Червоної Армії.

Змова чехословацького корпусу була ланкою розробленого Антантою плану, спрямованого на знищення Радянської республіки. Одночасно з виступом корпусу та контрреволюційними повстаннями на Поволжі і в Сибіру готувалась відкрита інтервенція імперіалістів в Радянську Росію. Внаслідок контрреволюційного повстання, яке почалося 25 травня, війська чехословацького корпусу захопили найважливіші райони Середнього Поволжя, Уралу і Сибіру. Над Радянською республікою нависла нова смертельна загроза.

Виконуючи свій пролетарський обов'язок, інтернаціоналісти — чехи і словаки, в першу чергу, чехословацькі комуністи, виступили на захист молодої Радянської республіки. Вони добре розуміли, що від наслідків боротьби на фронтах громадянської війни в Росії багато в чому залежить соціальне визволення їх батьківщини.

У зверненні, виданому Центральним комітетом Чехословацької комуністичної групи в Росії 11 червня 1918 р. до робітників і солдатів чеської та словацької національностей, рішуче засуджувався контрреволюційний виступ корпусу: «...Ми повинні на весь голос сказати,—

¹ Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 73.

говорилося в цьому документі,— що чеський пролетаріат в цю важку хвилину цілком на боці Радянського уряду російських робітників і селян. Від імені чехословацького пролетаріату ми завляємо свій протест проти явної і таємної роботи контрреволюційних елементів серед чеських солдатів і висловлюємо всім, хто свідомо йде проти Радянської влади, пролетарське презирство і засудження тим, хто своїми чорними діями забруднив ім'я чеського трудового народу. Але робочий народ не здригнеться перед лицем ворога. Ми, чеські робітники, разом з революційним пролетаріатом соціалістичної Росії захищаємо завоювання трудових мас і не дамо радіти ворогу!.. Товариши! Кличемо вас під революційні прaporи Інтернаціоналу. Негайно йдіть і записуйтесь до чехословацьких частин Російської Робітничо-селянської Червоної Армії! Це буде найбільш гідною і найкрашою відповіддю на дії наших земляків, які помилилися і в цю хвилину допомагають своїм заколотом світовому імперіалізму¹.

У перших числах червня на Східний фронт виїхала група керівників чехословацьких комуністів, у тому числі Юліус Хораз, Франтішек Каплан, Франтішек Коза, яким було доручено взяти участь у переговорах з повсталими військами. Але мирним шляхом ліквідувати авантюру було вже пізно. Переговори не дали наслідків².

У складі чехословацьких частин Червоної Армії або безпосередньо в підрозділах радянських військ чехословацькі інтернаціоналісти воювали проти легіонерів у різних районах Радянської Росії — в Симбірську, Казані, Пермі, Уфі, Катеринбурзі, Петропавловську та Владивостоці. В грудні 1918 р. на різних фронтах було 4000 червоноармійців — чехів і словаків³.

Чехословацькі комуністи вели агітацію серед повстанців. Вони викривали перед обдуреними солдатами чехословацького корпусу імперіалістичні, загарбницькі цілі організаторів змови, розповідали правду про політику Радянської влади, міжнародне значення першої в світі пролетарської держави. З метою подання допомоги Радянській республіці в ліквідації заколоту Чехословацька комуністична секція надіслала багатьох комуністів до прифронтових районів.

Чехословацькі комуністи були також активними учасниками боротьби за відновлення Радянської влади на Україні. На початку 1919 р. багато чехів і словаків вступило до Інтернаціональної дивізії, яка формувалася в Москві та Нижньому Новгороді і готовувалася до бойових операцій на українському фронті. Керівну роль у створенні дивізії відігравав один з героїв громадянської війни чех Славояр Частек. До

¹ Журн. «Исторический архив», 1957, № 5, стор. 165.

² ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 279, арк. 25.

³ J. Křížek. Českoslovenští rudoarmejci.— «Slovanský přehled», 1956, N 8, стор. 254

Юліус Хораз.

складу дивізії входили також серби, угорці, австрійці та інші. Всі вони мали досвід боїв на фронтах громадянської війни. Один з полків дивізії було включено на початку 1919 р. до харківської групи військ, і він бився з кайзерівськими військами та петлюрівцями¹.

В лютому 1919 р. Центральний комітет чехословацької комуністичної групи вирішує перенести свою діяльність на Україну. Для переговорів про це з Українським Радянським урядом ЦК відрядив Юліуса Хораза. Уряд Радянської України підтримав намір чехословацьких комуністів і пообіцяв надати їм всіляку допомогу².

Переїзд на Україну керівного центру чехословацьких комуністів в Країні Рад був пов'язаний з кількома міркуваннями. Територія України через своє географічне положення була зручним центром, звідки чехословацькі комуністи могли швидше допомагати революційному рухові

на батьківщині і всіляко сприяти трудящим Угорщини, які проголосили навесні 1919 р. Радянську владу³. На Україні були широкі можливості для організаційної та агітаційної діяльності чехословацьких комуністів, бо тут концентрувалася основна маса чеського населення, що жило на території Радянської країни. Вони знаходились переважно у Волинській губернії. Значна кількість робітників чеської і словацької національностей перебувала в Києві, де вони працювали на заводах, фабриках, в друкарнях тощо.

Чехословацькі комуністи зважали також на те, що відділення Національної ради в Росії тривалий час проводило на Волині рознуздану пропаганду проти Радянської влади, яку воно фальшиво зображувало противниками боротьби чеського і словацького народів за національне визволення. Тому комуністи своєю агітаційною і конкретно-практичною роботою намагалися довести колоністам-чехам правильність ідей комунізму, народний характер першої в світі соціалістичної держави. Чехословацька комуністична організація вважала своїм інтернаціональним обов'язком не допустити переходу трудящих чеської

¹ П. А. Голуб. Назв. праця, стор. 53, 54.

² ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 4, од. зб. 36, арк. 9, 14.

³ Газ. «Pravda» (орган ЦК чехословацьких комуністичних груп Росії — України), 1 травня 1919 р.

і словацької національності на бік контрреволюції, залучити їх до активної участі у боротьбі за зміцнення Радянської влади і торжество соціалістичних ідей. Це вони вважали одним з головних завдань своєї діяльності¹.

Керівний центр чехословацьких комуністів почав свою роботу в Києві у березні 1919 р., його ж остаточний переїзд на Україну відбувся в квітні. Тут він дістав назву — Центральний комітет чехословацьких комуністичних груп Росії—України. До складу ЦК входили Я. Синек, Я. Гандлірж, Ф. Коза, Ю. Хораз, Ф. Бенеш, Я. Салат та А. Букач².

Чехословацькі комуністи розгорнули на Україні широку партійно-політичну та агітаційну роботу. Центральний комітет видавав чеською мовою в Києві щотижневу газету «Правда» («Pravda»), яку редактували Франтішек Коза і Юліус Хораз. Перший її номер вийшов 1 травня 1919 р. Тематика газети відзначалась різноманітністю. У ній давався огляд подій в Радянській Росії та на Україні, вміщувались повідомлення з фронтів громадянської війни. Багато уваги газета приділяла висвітленню революційних подій в Європі, особливо в Чехословаччині та Угорщині. Для підвищення ідейного рівня чехословацьких комуністів в ній друкувались теоретичні статті, документи РКП(б), зокрема, «Основи Комуністичного Інтернаціоналу», «Імперіалістичний світ і громадянська війна», «Основи доповіді т. Леніна про пролетарську і буржуазну демократію», «Програма Російської комуністичної партії (більшовиків)», прийнята VIII з'їздом, та ін. Редакція друкувала також документальні матеріали, які викривали антирадянську діяльність Національної ради та її керівництва³.

На Україні ЦК почав розробку єдиної програми чехословацьких комуністів. На сторінках «Правди» Ю. Хораз опублікував статтю «До розробки основ чеської комуністичної программи». В статті зазначалося, що чехословацькі революціонери в Країні Рад мають величезну перевагу перед соціалістами на батьківщині при розробці питань теорії, бо вони на практиці стали учасниками соціалістичного будівництва в Радянській республіці, безпосередньо ознайомились з диктатурою пролетаріату, організацією Рад, націоналізацією промисловості тощо. Ю. Хораз критикував старі опортуністичні соціал-демократичні погляди і підкреслював необхідність для чехословацьких комуністів використати при виробленні своєї програми вже готову Програму РКП(б),

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 4, од. зб. 36, арк. 17, 18.

² Газ. «Коммунист» (Київ), 23 березня 1919 р.; ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 7, од. зб. 36, арк. 22; од. зб. 81, арк. 56.

³ Газ. «Pravda», травень 1919 р.

Ян Синек.

прийняту VIII з'їздом Комуністичної партії більшовиків, з урахуванням конкретних політичних та економічних умов на батьківщині¹.

Видавництво ЦК чехословацьких комуністів опублікувало в Києві чеською мовою ряд брошур, які поширювалися серед чехів і словаків на Україні. В їх числі були: «Комуністичний маніфест» К. Маркса і Ф. Енгельса, «Рік Радянської Соціалістичної Республіки» В. Ружички, «Пролетарська культура» А. Немеця та ін. Тут же почалося друкування написаної на основі документів брошури «Чехословаки у війні і революції»².

Центром агітаційної роботи серед чехів і словаків в Києві був клуб чехословацьких комуністів, яким керував міський осередок організації. В клубі збиралися робітники — чехи і словаки, червоноармійці з інтернаціональних частин. Тут регулярно проходили збори членів і співчуваючих групи чехословацьких комуністів у Києві, можна було одержати брошури і газету

«Правда», радянську пресу. В клубі читались лекції, організовувались концерти тощо³.

ЦК чехословацьких комуністичних груп організував у Києві двотижневі курси агіаторів, які готувалися до підпільної роботи в Чехословаччині і політроботи в армії. Крім слухання лекцій, курсанти виступали перед трудящими, військовополоненими та в інтернаціональних частинах Червоної Армії⁴.

Центральний комітет підтримував зв'язок з периферійними організаціями й окремими особами, надсилає їм листи, брошури, газети. Систематично влаштовувалися агітаційні поїздки комуністів до чеських колоній Одеси, Херсона і особливо Волині. Влітку 1919 р. тривалий час перебували на Волині агіатори ЦК — комуністи О. Муха і А. Врабець. Обстановка тут була складна. Ставлення колоністів до Радянської влади визначалося класовим складом чеського населення. У багатьох волинських селах місні позиції займали ворожо настроєні куркульські елементи. Чехословацькі комуністи докладно вивчали умови

¹ Газ. «Pravda», 10, 17 травня 1919 р.

² Газ. «Pravda», 1 травня 1919 р.; А. Х. Клеванський. Назв. праця, стор. 290.

³ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 7, од. зб. 81, арк. 56.

⁴ Газ. «Pravda», 24 травня 1919 р.

життя колоністів, часто зустрічались з населенням. Майже в усіх селах відбулися збори, на яких комуністи проводили роз'яснювальну роботу. На зборах у с. Високому в травні 1919 р. обговорювались питання про будівництво комунізму, Радянську владу, комітети бідноти і сільськогосподарські кооперативи. Перебуваючи під впливом ворожих елементів, присутні зустріли агітаторів з недовір'ям. Надалі ставлення змінилося. Колоністи просили комуністів відвідувати їх і знайомити з головними подіями політичного життя Радянської держави. Активно пройшли збори в селах Селентіно та Околеску. Після зборів серед колоністів цих сіл було поширено велику кількість політичної літератури та газет чеською і російською мовами¹.

З ініціативи комуністів у чеських колоніях створювались різні культурно-освітні організації, через які можна було вести агітаційну та організаторську роботу².

Першорядну увагу чехословацькі комуністи приділяли мобілізації чехів і словаків до інтернаціональних частин Червоної Армії, які створювались для допомоги Угорській Радянській Республіці і боротьби проти внутрішньої контрреволюції на Україні.

Політична робота, що проводилася Центральним комітетом чехословацьких комуністичних груп в армії і серед трудящих, проходила в тісному контакті з Федерацією іноземних комуністичних груп, що перебралася на Україну, до виконкуму якої незмінно входили представники чехословацьких комуністів — Ярослав Гандлірж, Юліус Хораз та ін. Федерація організовувала в Києві мітинги і збори з метою залучення добровольців до Червоної Армії. На них виступали представники всіх комуністичних груп, а також відомі діячі РКП(б) і Комінтерну³.

Особливо активізувалась воєнна робота керівного центру чехословацьких груп у травні 1919 р. після того, як за вказівкою Антанти буржуазні уряди Румунії та Чехословаччини почали інтервенцію проти Радянської Угорщини. В травні ЦК чехословацьких комуністичних груп видав кілька відозв до чехів та словаків і проголосив загальну мобілізацію комуністів до інтернаціональної Червоної Армії⁴. В одній з них говорилось: «Товариши! Було б великим злочином, коли б чехословацький робітник в Росії і на Україні не брав найактивнішої участі в історичній боротьбі світового пролетаріату проти міжнародних розбійників. Інтернаціональна Червона Армія Радянської Росії, України та Угорщини визволяє всіх, отже, і чехословацький пролетаріат. Хто сьогодні не з нами, той проти нас! Сьогодні гаслом кожного чехосло-

¹ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—4, спр. 131, арк. 4, 8—10.

² Там же, арк. 9—10.

³ Газ. «Коммунист» (Київ), 30 березня 1919 р.; газ. «Вісті», 13, 17 травня 1919 р.

⁴ Газ. «Красная Армия» (Київ), 23 травня 1919 р.

Юліус Скалик.

вацького робітника має бути: жодного солдата чеському буржуазному уряду! Всі до одного в ряди інтернаціональної Червоної Армії»¹.

Багато комуністів чеської і словацької національностей поповнювали навесні і влітку 1919 р. інтернаціональні частини Червоної Армії, які надсилалися з Радянської Росії або створювались на Україні. В червні Київ став центром формування 1-ї Інтернаціональної дивізії. Підрозділи інтернаціоналістів перебували також в Харкові, Полтаві, Катеринославі, Одесі, Херсоні та інших містах². В їх складі були червоноармійці німецької, чеської, словацької, румунської, угорської, сербської та інших національностей. За наказом Реввійськради Республіки командиром 1-ї Інтернаціональної бригади став чех Славояр Частек, визначну роль у новостворюваних частинах відігравали чехословацькі комуністи — Ф. Каплан, Й. Нетик, Я. Пекса та ін.

Червоноармійці-інтернаціоналісти мужньо захищали диктатуру пролетаріату. В квітні — травні 1919 р. перші інтернаціональні підрозділи, відправлені з Києва, разом з частинами Червоної Армії брали участь у розгромі банд Зеленого, Струка та Григор'єва³.

Про військову майстерність і героїзм інтернаціоналістів свідчить, наприклад, така телеграма, надіслана з фронту однією з частин у червні 1919 р.: «З вчорашинього дня полк бере участь в бою. Ворога розбито, і він відступає в безладді. Захоплено 6 кулеметів. Трьох наших червоноармійців поранено і одного вбито. У противника 150 вбитих. Полк захопив 120 верхових коней і батарею. Надсилаємо всім товаришам поздоровлення і побажання швидкої зустрічі на полі бою пролетаріату за свободу»⁴.

У 1919 р. чехословаки мужньо билися на Україні з ворогами Радянської влади в 2-му і 3-му інтернаціональних полках, 1-ї Інтернаціональній бригаді та ін. підрозділах Червоної Армії⁵.

¹ Газ. «Вісті», 10 травня 1919 р.

² Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 465—467.

³ П. А. Голуб. Назв. праця, стор. 58.

⁴ Газ. «Правда», 7 червня 1919 р.

⁵ Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 473, 479, 484; П. А. Голуб. Назв. праця, стор. 58.

Чехословацькі інтернаціоналісти билися також в інтернаціональних загонах, які діяли в тилу петлюрівців, денікінців та іноземних інтервентів. В 1919 р. на Житомирщині воював загін партизанів чисельністю 300 чоловік. Успішні операції загону очолював чех-комуніст Козловський¹.

Багато прикладів особистої мужності і героїзму виявили чехословацькі інтернаціоналісти в боях на Україні. Командир кулеметного загону 3-го інтернаціонального полку Й. Сикора виявив мужність в бою проти банди Григор'єва, під час якого було взято в полон григор'євський штаб. Пізніше, при обороні моста від петлюрівців під Макаровом, по дорозі на Київ його було поранено². За відвагу, виявлену в боротьбі з бандами Махна, орденом бойового Червоно-го Пропора було нагороджено комуніста Франца Ергарда. Таку ж високу нагороду за хоробрість у боротьбі з денікінцями одержав Б. Новак — червоноармієць артдивізійну однієї з дивізій Червоної Армії. В жорстоких сутичках з ворогами революції на Україні відзначився Ю. Скалик і багато інших інтернаціоналістів чеської і словацької національностей³.

У боях з контрреволюцією велику військову майстерність, самовідданість і героїзм виявили чехословацькі інтернаціоналісти Славояр Частек і Франтішек Каплан.

Командир 1-ї Інтернаціональної бригади С. Частек пройшов славний бойовий шлях громадянської війни. Колишній поручик австро-угорської армії, перебуваючи в Радянській Росії, після Жовтневої революції він без вагань став на бік захисників справи трудящих. В травні 1918 р. сформований ним загін бився проти повсталого чехословацького корпусу в Пензі. Під час бою загін Частека потрапив в оточення, але сумів пробитися крізь вороже кільце. В серпні загін Частека на Східному фронті було перетворено на інтернаціональний полк. Тяжко поранений в голову, Славояр Частек не залишив фронт і продовжував командувати своєю частиною, яка особливо відзначилася в боях за визволення

¹ Е. М. Зыков. Участие чехословацких коммунистов в военной защите Советской Республики в 1918—1919 гг.—«Труды Академии», № 46. М., 1964, стор. 250.

² Былые походы. Воспоминания словацких красноармейцев — участников Великой Октябрьской революции и гражданской войны в СССР. М., 1961, стор. 29—31.

³ Е. М. Зыков. Назв. праця, стор. 250.

Славояр Частек.

В. Паздера, артилерист батареї
Червоного козацтва.

Симбірська і Самари. На посту комісара всіх інтернаціональних частин Червоної Армії він виявив великий організаторський талант і рідкісну енергію, об'єднуючи під прапором Червоної Армії інтернаціоналістів багатьох національностей. С. Частек не дожив до остаточного розгрому контрреволюції. У лютому 1920 р. на 25-му році життя він помер від висипного тифу в Пензі¹.

Невтомний організатор інтернаціональних частин Франтішек Каплан бився на різних фронтах громадянської війни, командував Камською річною флотилією та артилерією Донської дивізії.

В червні 1919 р. було створено Словакську Радянську Республіку. Ця знаменна подія викликала ентузіазм у чехословацьких комуністів. В телеграмі ЦК чехословацьких комуністичних груп Росії та України, надісланій до Будапешта для передачі трудящим Словаччини, говорилося: «Про-

симо поздоровити словацьких братів з поваленням ними влади експлуататорів і будівництвом Радянської Словаччини. Чехословацькі революційні робітники і селяни в Росії і на Україні, які під прапором III Інтернаціоналу б'ються спільно з російськими, українськими робітниками і селянами за визволення пролетаріату всього світу, із захопленням поздоровляють своїх словацьких товаришів, що вирвали політичну владу з рук ворогів, з перемогою»².

На прохання Ради Народних Комісарів Словакської Радянської Республіки Центральний комітет чехословацьких комуністичних груп в Росії і на Україні взяв на себе представництво Радянської Словаччини при Українському Радянському уряді³.

Влітку 1919 р. ЦК чехословацьких комуністів продовжував проводити велику організаторську і агітаційну роботу. Він прийняв рішення про створення спеціального бюро на Волині при Житомирському губернському комітеті КП України. Туди було надіслано члена ЦК і агітатора А. Врабеця. Передбачалося, що пізніше до Житомира виїде керівник київської групи Гаек⁴.

¹ Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 223, 224.

² Газ. «Правда», 21 червня 1919 р.

³ Газ. «Красная Армия» (Київ), 28 червня 1919 р.

⁴ Газ. «Правда», 5 липня 1919 р.

Однак діяльність чехословацьких комуністів на Україні не змогла повністю розгорнутися. Влітку 1919 р. об'єднані сили міжнародної реакції і внутрішньої контрреволюції зробили нову спробу задушити Радянську Республіку. В зв'язку з окупациєю України денікінськими військами Центральний комітет чехословацьких комуністичних груп в Росії і на Україні повернувся до Москви.

В цей час у самій Чехословаччині класова боротьба загострювалась. Революційний рух, який розвивався під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції, зустрічав протидію з боку буржуазії і опортуністичного керівництва соціал-демократії, яка відкрито співробітничала з панівними класами. Діяльність Комуністичного Інтернаціоналу на чолі з В. І. Леніним і зростаючий революційний рух мас прискорили звільнення лівих елементів соціал-демократичної партії з-під опортуністичного впливу. В грудні 1919 р. вони створили самостійну партію — марксистську ліву. Однак для керівництва боротьбою трудящих за диктатуру пролетаріату лівим невистачало знань марксизму-ленінізму, зокрема, революційної стратегії і тактики. Чехословацькому робітничому класові потрібна була партія ленінського типу.

В умовах складного політичного і економічного становища в Чехословаччині важливим було питання відрядження по можливості всіх чехословацьких комуністів, які перебували в Країні Рад, на батьківщину, де відчувався брак підготовлених працівників. У березні 1920 р. ЦК комуністичних груп Росії — України припинив своє існування і було створене Центральне чехословацьке бюро агітації та пропаганди при ЦК РКП(б)¹. На Україні воно мало свої філіали в Києві, Одесі та Житомирі.

Тимчасом в 1920 р. на Україні розгорнулися нові бої проти внутрішньої контрреволюції та іноземних інтервентів, в яких брали участь також інтернаціональні частини Червоної Армії. В цих частинах продовжувало воювати чимало чехів і словаків. Особливо слід відзначити дії 1-ї Інтернаціональної кавбригади в Туркестані під командуванням героя громадянської війни чеха Е. Ф. Кужело. У вересні 1920 р. за

Й. Прошек, сотник I полку
Червоного козацтва.

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. 3б. 334, арк. 30, 32.

пропозицією М. В. Фрунзе, який високо цінував бойовий досвід і стійкість цієї інтернаціональної частини та її командира, бригаду було передислоковано з бухарського фронту на Україну. Починаючи з жовтня 1920 р. бригада брала участь у важких боях в Таврії з бандами Махна. В складі 4-ї армії вона діяла до остаточного розгрому основних сил махновців. Її командир Е. Ф. Кужело відзначався скромністю і відвагою. Чудового сина чехословацького народу Е. Ф. Кужело було нагороджено двома орденами Червоного Прапора і золотою зброєю¹. Серед чехів, які відзначилися в боях на Україні проти Врангеля і білополяків, необхідно назвати командира 19-ї кавалерійської дивізії 1-ї Кінної армії Володимира Новотного, командира Червоної Армії Йозефа Нетика, який загинув у боях під Перекопом, і багатьох інших².

Сміливо воювали за владу Рад на Україні чеські і словацькі інтернаціоналісти в лавах Червоного козацтва, зокрема, І. Прошек, В. Паздера.

Значна частина чехів і словаків, які перебували в Країні Рад, протягом 1920 р. виїхала на батьківщину, де активно включилася в політичне життя, брала участь в гострих класових боях. Ідейне загартування інтернаціоналістів, їх політичний досвід сприяли зростанню революційного руху в Чехословаччині і створенню Комуністичної партії в країні.

Геройчна участь трудящих чеської і словацької національностей у боротьбі за владу Рад на Україні є чудовим прикладом пролетарського інтернаціоналізму. Захищаючи в роки революції і громадянської війни першу в світі державу робітників і селян, інтернаціоналісти чехи і словацькі билися за світле майбутнє свого народу, за соціалістичну Чехословаччину. Братерська солідарність народів СРСР і Чехословаччини, яка так яскраво виявилась в ті важкі роки і набрала особливого розвитку в наш час, є важливим фактором успішного руху наших країн до комунізму.

¹ Д. И. Со́йфер. Эрнест Францевич Кужело, стор. 53, 55.

² А. Х. Клеванский. Назв. праця, стор. 376, 377.

ЮГОСЛАВСЬКІ ТРУДЯЩІ НА ЗАХИСТІ ЗАВОЮВАНЬ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ

Яскраву сторінку славного літопису Жовтневої революції і громадянської війни на Україні вписали югославські інтернаціоналісти.

Основну масу югославів — сербів, хорватів, словенців, — які знаходилися у Росії напередодні Жовтневої революції, становили військовополонені. Мобілізовані до австро-угорської армії, вони потрапляли в полон або добровільно переходили на бік російських військ. В Росії було також певне число сербів, які не побажали жити на окупованій австро-німецькими військами території Сербії.

Тяжкі умови життя, зростання антиурядових виступів трудящих Росії і діяльність партії більшовиків революціонізуюче впливали на військовополонених. Цьому сприяла також антивоєнна агітація лівих соціал-демократів з військовополонених югославів, які мали досвід революційної боротьби на батьківщині і діяли в контакті з більшовиками¹.

В 1916 р. царські власті з допомогою сербських офіцерів і генералів почали формування югославських військових частин з військовополонених, розраховуючи мати надійні війська на фронти, а особливо в тилу — для придушення зростаючого революційного руху в Росії. На початку 1916 р. було створено 1-шу Сербську добровольчу дивізію. Значна частина військовополонених, недостатньо розбираючись у по-діях, що тоді відбувались, щиро бажала взяти участь у боротьбі проти Австро-Угорської монархії. Інші вступали до дивізії під тиском монархічно настроєного офіцерства і властей. Слідом за 1-ю дивізією, що взяла участь у важких боях на Добруджанському фронти, було створено другу. Пізніше обидві дивізії об'єднали в так званий Сербський добровольчий корпус. На початку 1917 р. полки цього корпусу були розташовані на Україні — в районі Одеси, Миколаєва, Херсона, Єлизаветграда (тепер Кіровограда)².

Лютнева буржуазно-демократична революція викликала зростання політичної свідомості і активності військовополонених. Одним з її проявів був рух солдатів та пропресивної частини офіцерства Серб-

¹ Интернационалисты в боях за власть Советов, стор. 38.

² Герои гражданской войны в СССР, стор. 135.

ського добровольчого корпусу за створення в його частинах за прикладом російської армії Рад солдатських і офіцерських депутатів. Цей рух, незважаючи на опір командування корпусу, привів до виборів в ротах, батальонах і полках комітетів, до складу яких входили офіцери і солдати.

В зв'язку з тим, що реакційному командуванню корпуса вдалося встановити свій контроль над комітетами, югославські ліві соціал-демократи при підтримці місцевих організацій більшовицької партії почали створювати в частинах корпуса підпільні солдатські комітети, які здобули назву військових комітетів.

У березні 1917 р. в корпусі відбувся перший нелегальний мітинг, організований членами підпільної організації Николою Ковачевичем, Николою Груловичем та ін., на який зібралось кілька сот солдатів. На мітингу виступали більшовики.

Переважна більшість 2-ї бригади Добровольчого корпусу брала участь в першотравневій демонстрації у Вознесенську, виявивши свою солідарність з трудовим народом Росії. Пікети, виставлені проти демонстрантів командуванням корпусу, приєдналися до демонстрації. Це був перший масовий виступ югославських солдатів, що переконливо відбивав їх настрій¹.

Розмах революційних подій в Росії, правдивість більшовицьких лозунгів, що відповідали дійсним сподіванням широких народних мас, крах ілюзій значної частини військовополонених по відношенню до політики Тимчасового уряду прискорювали класове розмежування югославських військовополонених.

Революційні настрої солдатів і частини офіцерів, а також жорстокий внутрішній режим в югославських військових частинах, викликали масову втечу з Добровольчого корпусу. Командування корпусу було безсилім зупинити цей процес. Не допоміг і організований ним плебесцит для з'ясування кількості тих, хто бажає продовжувати службу. Опинившись перед вибором — залишитися в революційній Росії або повернутись на батьківщину, багато югославів — солдати і офіцери — обрали перший шлях. Після плебесциту, що відбувся в квітні, до початку травня корпус залишило близько 6000 солдатів і 120 офіцерів. Місцеві власті надсилали дисидентів² до тaborів військовополонених, що знаходилися в Дарниці під Києвом і в Катеринославі. 17 травня в Дарницю прибуло 3700 югославів, більшість з яких вступила до робітничих дружин³. Внаслідок масового руху дисидентів Добровольчий корпус розпадався. Солдатів і офіцерів, які залишились в ньому, було

¹ І. Д. Очак. Югослов'янський революційний союз, на Україні (1917 р.). — «Український історичний журнал», 1965, № 3, стор. 87, 88.

² Особи, які покинули корпус, називались дисидентами.

³ І. Д. Очак. Югослов'янський революційний союз на Україні (1917 р.), стор. 90.

Група югославів — учасників громадянської війни в Країні Рад. Зліва направо: І. Матузович, Д. Георгієвич, Д. Сердич, Г. Муфтич, Н. Ковачевич.

відправлено командуванням на Північ — до Архангельська і Мурманська. Більш революційна частина колишніх югославських військовополонених залишилась на Україні.

Революційна діяльність лівих елементів, розпочата в корпусі на півдні України, при підтримці більшовиків продовжувалась в Дарницькому і катеринославському таборах, де також були створені організації військовополонених. «Комітет дисидентів» у Дарниці очолював Нікола Грулович, секретарем комітету став Нікола Ковачевич, його членами — Богдан Чоліч, Георгіє Чосич, Лазар Манойлович та ін. Комітети боролись за покращення становища військовополонених у таборах, проти впливу буржуазної агентури Добровольчого корпусу, за революційну орієнтацію солдатів і т. ін.

В результаті переговорів з Київською Радою робітничих і солдатських депутатів і представниками Тимчасового уряду «Комітет дисидентів» одержав дозвіл на створення в Києві ударного югославського батальйону¹. Батальйон нараховував 700 чол. Частину з них становили добровольці, яких відпустили з табору².

¹ Пізніше його перейменували в Югослов'янський революційний загін.

² І. Д. О ча к. Югослов'янський революційний союз на Україні (1917 р.), стор. 92.

Влітку 1917 р. комітети югослов'ян у Києві, Катеринославі, Одесі, Кременчуці і інших містах вирішили об'єднати свої зусилля. З цією метою на початку червня 1917 р. було скликано розширену конференцію, яка проголосила створення Югослов'янського революційного союзу (ЮРС). Політична лінія нової організації не була чіткою, що значною мірою пояснювалось перевагою в ній вихідців з селян, які вагались. Проте серед завдань ЮРС були збройна боротьба проти австро-німецьких загарбників і вимога національного та соціального визволення югославів. Як правило, при розв'язанні суперечливих питань в Союзі переважали революційні настрої.

В час утворення союзу в ньому нараховувалось близько 20 000 чол. На конференції було обрано Центральний комітет ЮРС, який здійснював керівництво місцевими комітетами. Головою ЦК став сербський соціал-демократ Максим Чанак, секретарем ЦК — Никола Ковачевич. Найбільшу місцеву організацію ЮРС у Катеринославі очолював серб Данило Сердич, який став потім визначним воєначальником Червоної Армії. З інших керівних діячів ЮРС слід відзначити Уроша Чончика, Спасое Стейча, Николу Груловича, Івана Шипоша, Дмитра Георгієвича і Лазара Чолича¹.

За рішенням конференції союзу був підпорядкований югославський ударний батальйон. За керівництво ним точилася боротьба між батальйонним комітетом і реакційним офіцерством. Революційні солдати перешкодили спробам використати батальйон для підтримки контрреволюційних козаків на Дону.

Велика Жовтнева соціалістична революція мала великий вплив на югославів, які знаходились у Росії. Кращі представники югославського робітничого класу і селянства не лишились осторонь подій, що бурхливо розвивалися. Вони стали поруч з трудящими Росії в боротьбі за світле майбутнє.

Наприкінці 1917 р. у відділі військовополонених при НКЗС Радянської країни було організовано югославський підвідділ. Одночасно почалося видання газети сербсько-хорватською мовою під назвою «Земля і слобода» («Zemlja i Sloboda»). Газета була органом Ради Народних Комісарів і безкоштовно поширювалась серед югославів².

Заходи уряду Країни Рад викривали наклепи монархічних і буржуазно-націоналістичних елементів перед югославських військовополонених на Радянську владу, збільшували кількість її прибічників, готових із зброєю в руках боротися за справу трудящих.

В час Жовтневого збройного повстання у Петрограді чимало юго-

¹ І. Д. Очак. Югослов'янський революційний союз на Україні (1917 р.), стор. 93, 94.

² И. Д. Очак. Из истории участия югославян в борьбе за победу Советской власти в России (1917—1921 гг.), стор. 281.

славів залишило фабрики, заводи і військові частини, щоб зі зброєю в руках допомогти трудящим Росії скинути владу поміщиків і капіталістів, забезпечити перемогу революції.

Коли в Києві 29 жовтня 1917 р. почалося повстання трудящих, в ньому взяли участь окремі представники югославських інтернаціоналістів. У боях проти військ Тимчасового уряду в загонах Червоної гвардії боролись Стефанович — робітник-пекар з Нови-Сад, П. Вукотич — каменяр із Земуна та ін. Югославський ударний батальйон, розташований в Києві, готовий був виступити на боці повсталих. Солдати батальйону були під впливом революційних настроїв, що панували серед робітничих дружин. Але реакційне офіцерство перешкодило виступу¹.

Після Жовтня серед югославів в Росії і на Україні посилилось полівіння, швидко росли більшовицькі настрої. Про це, зокрема, свідчать результати наради Югослов'янського революційного союзу в січні 1918 р.

Центральний виконавчий комітет Союзу, враховуючи велике значення подій, що відбулися, вирішив скликати свою нараду. Ряд видачних діячів Союзу виїхали до різних міст України, де інформували місцеві групи про підготовку наради. До Одеси виїжджав Никола Ковачевич, в Катеринославську губернію — Максим Чанак, до Кам'янець-Подільська — Лазар Манойлович і т. ін. Нарада відбулась 14 січня 1918 р. в Києві. З доповідю на ній виступив керівник ЮРС Никола Ковачевич. Доповідь містила огляд революційного руху югославів у Росії і характеристику політичного становища в країні. Учасники наради обговорили також питання про долю югославських військовополонених у Радянській Росії. Це питання виникло тому, що реакційне офіцерство в зв'язку з переговорами в Брест-Литовську поширювало чутки про примусову евакуацію югославів до Австро-Угорщини. Найбільш представницька делегація з Катеринослава пропонувала поставити питання про надання югославським військовополоненим радянського громадянства. Більшість учасників наради підтримувала більшовиків. В резолюції віталась Жовтнева революція. Правда, під впливом правих делегатів в резолюцію було записано, що ЮРС проводить мирну революційну боротьбу за здійснення соціалістичних ідеалів. Але це не могло вплинути на практичну діяльність трудящих югославів, які перебували в той час на території молодої Радянської держави².

Якщо у жовтневих подіях у Росії участь югославів була невеликою, то пізніше тисячі сербів, хорватів і словенців захищали завоювання Жовтня на фронтах громадянської війни. За даними газети «Борба» на

¹ Н. Грулов и ћ. Іугословени у рату и Октомбарској революцији. Београд, 1962, стор. 162.

² Там же, стор. 170.

боці революції боролось понад 30 тис. югославів. У Червоній Армії в різний час було до 20 югославських загонів. Багато інтернаціоналістів-югославів перебувало в різних підрозділах Червоної Армії, що воювали на величезній території Радянської Росії від її західного кордону до Приамур'я і Примор'я¹.

Один з перших сербських революційних загонів було сформовано у грудні 1917 р. Данилом Сердичем і Дмитром Георгієвичем в Катеринославі, де готувалося повстання проти Центральної ради. Поряд з югославами з колишніх військовополонених в загоні були російські і українські робітники з різних заводів Катеринослава, угорці — всього понад 1500 чол. В ході збройного повстання, яке почалося 27 грудня, катеринославські робітники при братній підтримці червоногвардійських загонів Петрограда і Москви, а також червоногвардійців-інтернаціоналістів розгромили війська Центральної ради. 29 грудня у місті було встановлено Радянську владу. Загін під командуванням Данила Сердича разом з іншими радянськими частинами протягом двох місяців боровся під Катеринославом проти петлюрівців, а пізніше — військ німецьких окупантів².

Югославські інтернаціоналісти брали участь у героїчних січневих боях київського пролетаріату проти Центральної ради. Деякі з них мали вже досвід жовтневих боїв з контрреволюцією. Серед арсенальців боролись десятки югославів, які працювали перед повстанням на заводі. Невеликий югославський загін під командуванням Стефановича входив до складу червоногвардійців Диміївського району, що діяли на перехресті вулиць Великої і Малої Васильківської, відтягуючи на себе частину петлюрівців, які наступали на «Арсенал». Тут смертью хоробрих загинули Стефанович і ще кілька югославських товаришів. Югослави брали участь в операціях одного із загонів Червоної гвардії, який, зупинивши состав з військами, пустив паровоз без управління до товарної станції і, користуючись панікою, що сталася, вибив ворога із станції. В наступних боях за станцію відзначився боєць цього загону югослав Б. Бугарський. Коли у захисників станції скінчилися боеприпаси, він з товаришами захопив бронепоїзд, озброєний гарматою і кулеметами, прорвався на ньому до Святошина, де роззброїв артилерійську частину, що прибула з фронту, і доставив боеприпаси захисникам станції. На Подолі югославський загін на чолі з Петром Вукотичем мужньо боровся проти петлюрівців і білогвардійців³.

Використовуючи перевагу в силах, що створилася з прибуттям петлюрівських частин з фронту, Центральна рада зуміла придушити повстання київського пролетаріату і жорстоко розправилась з його

¹ Газ. «Борба» (орган ЦКСКЮ), 1, 2, 3 травня 1957 р.

² И. Д. Очак. Данило Сердич — краоный командир, стор. 28, 30.

³ Н. Груловий. Назв. праця, стор. 168, 169.

учасниками. Після придушення повстання деякі югослави, які брали в ньому участь, переховувались в югославському батальйоні, що вважався нейтральним. Проте торжество контрреволюції було передчасним. 22 січня радянські війська, що наступали на Київ, звільнили Дарницю. Під час боїв за Київ Югослов'янський революційний союз з допомогою солдатів югославського батальйону визволив з ув'язнення в гарнізонній в'язниці штаб 7-ї дивізії, який був заарештований гайдамаками. До складу штабу входили комуністи Г. І. Чудновський та інші, яким загрожувала розправа петлюрівців¹.

Після переїзду в лютому 1918 р. Українського Радянського уряду до Києва Центральний виконавчий комітет ЮРС через своїх представників — Максима Чанака і Николу Ковачевича — передав уряду запевнення у своєму лояльному до нього ставленні. Радянські власті доручили югославському батальйону охороняти Державний банк та інші установи. Тоді ж батальйон було перетворено на полк і в ньому, за прикладом радянських частин, введені вибори командного складу.

Інтернаціоналісти-югослави брали участь у боях за встановлення Радянської влади в Одесі. Зокрема, наприкінці 1917 і початку 1918 р. в час підготовки повстання проти Центральної ради в Одесі було створено кілька загонів інтернаціоналістів, в тому числі югославський, який разом з частинами Червоної гвардії і моряками мужньо боровся проти гайдамаків і білогвардійців².

Багато югославів брало участь у захисті завоювань Великої Жовтневої соціалістичної революції в тяжкі для українського народу часи боротьби проти німецьких окупантів.

Важливим центром формування частин з інтернаціоналістів-югославів на початку 1918 р. став Київ. 14 лютого у Києві було створено югославський загін, командиром якого став Сава Лазич, а начальником штабу — Еміль Чопп. Його ядро з шестидесяти чоловік становили бійці югославського батальйону і робітничих дружин. Загін був у фронтовому розпоряджені Київської Ради і виконував охоронну службу в місті. Коли німецько-австрійські війська підійшли до Києва, командування відрядило загін Сави Лазича з 300 чоловік в район Фастова. У складі радянських частин під командуванням В. І. Кіквідзе і Г. І. Чудновського загін відбивав атаки переважаючих сил ворога, а потім відійшов через

¹ Газ. «Пролетарская мысль», 23 грудня 1917 р.; Н. Груловий. Назв. праця, стор. 173, 174.

² Л. І. Яковлев. Интернациональная солидарность трудящихся (1917—1922), стор. 65; Дело трудящихся всего мира, стор. 17; М. Д. Свічарівська. Збройне повстання в Одесі в січні 1918 року і встановлення Радянської влади. — «Збірник, присвячений 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції (1917—1957). Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова», т. 147, Серія суспільних наук, вип. 2, 1957, стор. 144.

Кременчук на Полтаву, де одержав поповнення і був реорганізований¹.

Ядром іншого югославського загону, створеного в Києві у січні — лютому 1918 р., була група в 40 чоловік, виділена Центральним виконавчим комітетом Юgoslov'янського революційного союзу для охорони штабу радянських військ. Загін очолював Максим Чанак. Коли окупанти підійшли до Києва, загін у складі радянських військ відступив на південний. Разом з ним Київ залишили члени виконкуму ЮРС².

У боях під Києвом югослави брали участь також у складі робітничого загону Червоної гвардії, сформованого 6 лютого 1918 р. під командуванням Тарелкіна, у залізничному загоні та ін.

У зв'язку з наступом австро-німецьких військ виникло питання про долю югославського батальйону і створених військовополоненими югославами організацій на Україні. На засіданні представників цих організацій було вирішено евакуюватися до Саратова. Югославський батальйон залишив Київ 26 лютого. За дорученням радянських властей він охороняв цінне майно Київського державного банку, що вивозилось.

Загін під командуванням Максима Чанака з боями відступав з Києва на південний України. Під час походу чисельність його зростала за рахунок добровольців-югославів. Коли загін прибув до Одеси, в місті вже були підрозділи югославів, які брали участь у боях за встановлення Радянської влади в Одесі. Перший з них у складі 400 чол. очолював Нікола Радакович, другий з 300 чол.— Демич. У місті перебував так званий сербський караульний батальйон, який на прохання Одеського революційного комітету ліквідував у місті ряд банд, що заважали нормальному життю населення, і за це одержав подяку від радянських властей³.

У лютому 1918 р. відбулось об'єднання київського загону Максима Чанака з загоном Ніколи Радаковича і Демича. Новий великий загін очолив Н. Радакович, його комісаром став М. Чанак. У першій половині березня загін Н. Радаковича разом з іншими частинами радянських військ під тиском австро-німецьких сил почав з боями відходити з Одеси. Загін брав участь у боях за Миколаїв і Херсон, а потім відступив до Катеринослава. Тут югославам доручили оборону моста через Дніпро. Мужньо відбиваючи атаки ворога, югославські інтернаціоналісти втратили у боях з військами окупантів багато бійців. Серед них 1 квітня 1918 р. загинув комісар загону Максим Чанак⁴.

¹ Н. Груловий. Назв. праця, стор. 180.

² Там же.

³ Н. Груловий. Назв. праця, стор. 178; И. Д. Очак. Из истории участия югославян в борьбе за победу Советской власти в России (1917—1921 гг.), стор. 299.

⁴ П. С. Сохань. Участь трудящих зарубежных країн у боротьбі за перемогу Великого Жовтня.— «Український історичний журнал», 1965, № 11, стор. 37.

Після того як окупанти захопили Катеринослав, вони вчинили криваву розправу над взятими у полон захисниками міста. Серед страчених було багато югославських бійців.

Відійшовши від Катеринослава, загін під командуванням Н. Радаковича розділився. Частина його бійців одержала завдання супроводити цінне майно під Москву, а звідти попала на Уральський фронт, де боролась проти частин повсталого Чехословацького корпусу. Інші підрозділи загону проводжували боротьбу на Україні, відступаючи північніше Харкова на схід.

Кілька загонів югославських інтернаціоналістів у лютому — березні 1918 р. перебували в Полтаві. Загін Сави Лазича, відступивши з Києва до Полтави, був переданий у розпорядження місцевого воєнного комісара. Новим командиром загону обрали Еміля Чоппа. Стійкий борець за долю працюючих — Чопп, перебуваючи у Сербському добровольчому корпусі, за революційну діяльність був засуджений до розстрілу, але йому пощастило втекти. Після Жовтня брав участь у боях проти гайдамаків і німців¹. Під командуванням Чоппа загін югославів у Полтаві у важкому бою відбив атаку петлюрівців, які намагались захопити місто.

Наприкінці лютого 1918 р. у Полтаві було сформовано загін югославських інтернаціоналістів під командуванням Николи Груловича. На прохання воєнного комісара півночі України він виділився з югославського батальйону, що знаходився тоді проїздом на станції Полтава. Його розташували в залізничному составі, який мав платформу, озброєну гарматою і декількома кулеметами. Командування доручило загону провести розвідку в напрямку Ромодан—Ромни—Бахмач—Конотоп. Рухаючись по залізниці в бік Ромен, югославські інтернаціоналісти зібрали необхідні відомості про чисельність і розташування ворожих військ. Головні сили німців знаходились в районі Чернігова і Ніжина.

¹ И. Д. Очак. Из истории участия югославян в борьбе за победу Советской власти в России (1917—1921 гг.), стор. 319.

Еміль Чопп.

В самих же Ромнах перебували лише два німецьких і один гайдамацький ескадрони. На одній з станцій командування загону зв'язалось по телефону з воєнним комендантом м. Ромни і попередило його, що до міста наближаються великі сили радянських військ. Коменданту пропонувалось очистити колії для прийняття десяти військових ешелонів. Хитрість вдалась. Коли загін прибув на станцію Ромни, у місті вже не було німецьких і гайдамацьких військ. Вони відступили у бік Чернігова. Залізничне начальство виконало вимоги, що були передані по телефону, і звільнило колії. В Ромнах загін зайняв ключові позиції. Його командування встановило зв'язки з партійними і профспілковими організаціями, які перебували на нелегальному становищі. До загону вступило кілька десятків місцевих робітників. У місті почали формуватись частини Червоної гвардії. 1 березня загін чисельністю в 150 чоловік ешелоном рушив далі до Бахмача, куди прибув саме в той час, коли там відбувались бої між радянськими військами, що наступали з Конотопа, і німецько-гайдамацькими частинами. Загін допоміг визволити місто і вийшов до Конотопа, де знаходився штаб Головного командування радянських частин на Україні.

У Конотопі відбулась реорганізація загону. Його було переозброєно, він одержав нову форму. До нього вступило 20 югославів. Тепер загін став розвідувальною кавалерійською частиною, яку відрядили на фронт північніше Бахмача, де йшли важкі бої радянських військ з німецькими окупантами. Після дванадцятиденного перебування на фронті частини Н. Груловича було відведено в Полтаву, куди вони прибули 20 березня 1918 р. На зборах, що відбулися тут, бійці ухвалили почати об'єднання діючих у Червоній Армії югославських військових частин, щоб мати можливість, коли закінчиться громадянська війна, скоріше відправити на батьківщину бійців, підготовлених для боротьби за встановлення нового, соціально-справедливого ладу¹.

У зв'язку з прибуттям до Полтави бригади Р. Ф. Сіверса частина Н. Груловича після об'єднання з загоном Е. Чоппа була включена у бригаду, де злилася з діючим в її складі югославським загоном М. Козича. Новий об'єднаний загін югославських інтернаціоналістів очолив Н. Грулович, його заступником став С. Лазич. У бригаді Сіверса разом з росіянами і українцями боролось багато югославів, чехів, угорців і інших інтернаціоналістів. До складу її входив підрозділ на чолі з легендарним Олеко Дундичем.

Загін югославів на чолі з М. Козичем виник у лютому 1918 р. у Вознесенську з добровольців. Разом з радянськими частинами він брав участь у боях під Вознесенськом і Березівкою, а потім влився до бригади Сіверса. Відступаючи до Полтави, бригада вела бої під Єлисаветградом і Знам'янкою.

¹ Н. Грулович. Назв. праця, стор. 184, 185, 189, 190.

В Полтаві бригада одержала завдання здійснити напад на штаб німецької дивізії, що містився в с. Білоцерківка. З допомогою місцевих партизанів бійці бригади з усіх боків оточили село, тихо зняли охорону і розгромили німецький штаб. Бій тривав дві години. Серед трофеїв була зброя, спорядження, різноманітні матеріали і т. ін.¹

Під тиском німецьких загарбників бригада Сіверса відступала через Бахмут. Тут вона ліквідувала банду, що тероризувала місцеве населення. Далі шлях бригади проходив через р. Донець до Царицина.

У боях проти німецьких окупантів на Україні в 1918 р. боролись також інші загони югославських інтернаціоналістів. В Донбасі успішно діяв загін під командуванням Михайлова, що був включений в квітні за розпорядженням Главковерха України до складу 5-ї армії під командуванням

К. Є. Ворошилова. Разом з нею він пробивався до Царицина протягом трьох місяців, беручи участь у важких боях з білокозаками². Кілька підрозділів інтернаціоналістів-югославів були у складі 4-ї армії. Про це, наприклад, свідчить уривок листа, що його надіслав наприкінці березня 1918 р. колишній редактор газети «Югослов'янський революціонер» Стефан Ландикушич начальнику штабу цієї армії. В листі говорилось: «Вам, товаришу начальник, як і іншим командирам радянських військ на Україні, у розпорядженні яких є з нашої ініціативи організовані югославські загони, відомо, що всі вони віддані і хоробрі революціонери. І новоорганізовані загони віддаємо у розпорядження Рад, щоб захищали разом з російськими робітниками і селянами завоювання революції»³.

Під час німецької окупації України інтернаціоналісти-югослави брали участь в партизанському русі. Вони, зокрема, боролись у катеринославському загоні на чолі з І. Короленко. Загін руйнував мости в тилу ворога, залізничне полотно і т. ін. У боях з окупантами загинуло

Никола Грулович.

¹ Н. Грулович. Назв. праця, стор. 189, 190.

² В. І. Гема, Є. М. Скліренко. Участь трудящих зарубіжних країн у боротьбі російського і українського народів проти австро-німецької агресії.—«Український історичний журнал», 1958, № 1, стор. 82, 83.

³ Воевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 56, 57.

чимало бійців загону, у тому числі югославські товариши Қосанич, Бачич та ін.

В травні 1918 р. відбулась знаменна подія — в Москві виникла комуністична югослов'янська група РКП(б), до якої входили югослави та болгари¹. В Установчому статуті групи, підписаному в липні 1918 р., зазначалось, що вона «теоретично і практично стоїть на платформі Російської Комуністичної партії (більшовиків) і підлягає дисципліні РКП(б)»². Група входила до складу Федерації іноземних комуністичних груп при РКП(б). Таким чином, ще до виникнення Комуністичної партії Югославії (КПЮ) представники Югославії у молодій Радянській республіці оголосили себе комуністами.

Югослов'янську групу РКП(б) очолив Вукашин Маркович, досвідчений член Російської соціал-демократичної робітничої партії, видатний організатор інтернаціональних частин Червоної Армії. Одним з головних завдань югослов'янської групи РКП(б) була пропаганда комуністичних ідей серед південних слов'ян у Росії. Група ще в 1918 р. почала видання газети «Всесвітня революція», яка виходила у Москві і розсидалась в усі пункти, де були значні групи югославів. Газету поширювали серед військовополонених, що повертались на батьківщину, надсилали у військові частини³, розповсюджували на Україні, зокрема в Одесі⁴. Крім газети, група видала в 1918 р. ряд брошур політичного характеру загальним тиражем в 190 тис. примірників, багато відозвів та листівок.

Враховуючи, що в австро-угорській окупаційній армії на Україні було багато примусово мобілізованих хорватів, словенців і сербів, група вела серед них відповідну роботу. Для надання допомоги Радянській республіці у боротьбі з німецькими і австро-угорськими інтервентами на Україні югославські комуністи переклали і опублікували брошури «Солдатам німецької і австро-угорської армії» і «Пропозиція миру українських робітників і селян солдатам німецької і австро-угорської армії», які були видані ЦК КП(б)У. Група надруковала брошурою про контрреволюційну діяльність офіцерів Сербського добровольчого корпусу на Україні. Поширенню ідей соціалізму серед прогресивних югославів сприяло опублікування іноземними мовами окремих праць В. І. Леніна і видатних діячів міжнародного революційного руху. Пропагандистська робота югослов'янської групи РКП(б) приносила відчутні наслідки. Знайомлячись з характером боротьби, що розгорнулась у Росії, беручи участь у революційних подіях, югослави набували політичного досвіду,

¹ 15 жовтня 1918 р. болгари створили свою власну комуністичну групу.

² ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 422, арк. 94.

³ Там же, арк. 8.

⁴ В. Г. Коновалов. Иностранный коллегиум, стор. 95, 96.

ставали стійкими бійцями за справу комунізму. Чисельність групи швидко зростала. В грудні 1918 р. вона нараховувала 112 членів і 320 співчуваючих. В ряді міст Країни Рад було створено відділення групи¹.

При югослов'янській групі РКП(б) почали працювати курси агіаторів, де комуністи слухали лекції з марксистської теорії, про міжнародне становище і т. ін. Тільки в 1918 р. курси закінчило 63 чол.²

Комуністи-югослави вважали захист завоювань Жовтня своїм священним інтернаціональним обов'язком. Група проводила постійну агітацію за вступ до Червоної Армії, підтримувала контакти з червоноармійцями-югославами, які знаходились в Червоній Армії, піклувались про боєздатність загонів, сформованих з югославів.

За вказівкою Центрального Комітету РКП(б) югослов'янська група подавала допомогу партійним організаціям, що діяли на окупованій інтервентами Україні. Зокрема, в грудні 1918 р. до Одеси були відряджені досвідчені сербські комуністи Стойко Ратков, Живанко Степанович і Вальман Драган з метою проведення агітаційної роботи серед частин Сербського добровольчого корпусу, які знаходились поблизу Одеси. Ці комуністи сформували і очолили сербську групу Іноземної колегії, створеної Одеським обласним комітетом КП(б)У для агіаційно-пропагандистської роботи серед іноземних військ. Сербська група встановила контакт з югославськими частинами, що перебували під Одесою, і шляхом усної і друкованої агітації сприяли поширенню серед них більшовицьких ідей.

Французька контррозвідка на-
трапила на слід Іноземної колегії. Разом з Жанною Лябурб, Жаком Еліном та іншими були заарештована-

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. 36. 415, арк. 1, 2.

² Там же, арк. 1.

ДЕКРЕТ О МИРУ,

који је једногласно био пријат је на седници од 26-ог октобра
ове године Сверускога земаљског конгреса Савета Радничких, вој-
ничких и сељачких депутата.

Раднички и сељачки Биздак, која је побољшана решењем од 24/25-ог октобра
приложена к њакој другој служби Савета Радничких, Војничких и сељачких
депутата, објави слична решењима народу и војницима владама с појединачностима
односно преговорима, којима ће да се достигне спречавање и демократизација нара-

довања измјунске и унгарске па рата различних и сељачких народу разнитеј
народи а који су руку радише и сељачи окоје униктица царског абсолютизма
поддужнико и решити да захтевају, која рука Бизда разумира искрено и без спах-
нога откаживају заслужен мир био аниквија (ј. ј. не означава тајно земаље и највеће
објектови других народности) и беј ратне отплати или контроверзе.

Рука Бизда предложи слична решењима народима захтавају тајно спречавање
мир и губитак је да паде у супрт овоме најузвишенијим коришћеним, да се мирни
услови износију и утврди на пренесену склопитницу народних представника свиму
разнитеј народима и земаљима.

Надахнују ослађајима спречавање демократичних таја успоне и објективно
различних народи, Бизда под акцијом как и отимањем таје земаље разумирају слично пресе-
живавање мале и слабе народности к мадији и склону држави без тачно, јасно и
доброје коришћеном сагласној и варостима искакије народности, називом од
историчког момента, која су сују народност високо присејавајућа у трупу државе,
и од тога, да је је високо присејавајућа и унутар граница крајине високо
захтевана најчешћа нападна им је најчешћа у културном посагу. Ове се прваке
демократичне народности нападају им је најчешћа у Европи, и у људском аморторском крајевима.

Ако се један народ узимају унутар граница крајине државе склони и јако се
овоме најчешћу нападају је је најчешћа волја — среједио, да је не сав да се
наорде у првакима штаком, па наороде склопитницу и мадију, у склопу највећих
народних коришћених, па у склопу буда и установа против народних — не је јако
нијако право спасење наорде узимањем решења без склону наорде и уграђе-
њуја са строгима ограничењима својој војсци с државе територије, и даје, тако
пресадјавајући слабе народности им да се сматрају аниквија, те нечест, отимање,
разбодавају.

Настављају даљи разлог дележа међу савијем и богатством најчешћим
насло и слабих народи, који су се подијариле, која рука Бизда склопију

ні також югославські товариши. Проте Ж. Степановичу і С. Раткову пощастило втекти, коли їх везли на розстріл¹.

На початку 1919 р. під час визвольних боїв на території України проти німецьких окупантів, петлюрівської Директорії та англо-французьких інтервентів югославські інтернаціоналісти боролись в лавах наступаючої Червоної Армії і в тилу у ворога. Інтернаціональні частини були у складі 2-ї Української дивізії, 16-ї стрілецької дивізії та ін.

В 1919 р. югославські комуністи активізували свою діяльність на Україні. Югослов'янська група РКП(б) зміцнила зв'язки з периферією, куди систематично виїздили агітатори, вели політичну роботу, поширювали літературу, що видавалась сербською, хорватською та іншими мовами. Для трудящих югославів група організовувала збори і мітинги. Комуністи розповідали присутнім про міжнародне становище Радянської Росії, зростання революційного руху в Західній Європі, інформували про події в Югославії і т. ін.²

Продовжувала роботу школа агітаторів. В 1919 р. в ній навчалось 81 чол. Найбільш підготовлені курсанти виїздили для проведення організаційно-партийної роботи в Югославії, де зростав революційний рух, але відчувалась відсутність досвідчених, політично зрілих організаторів. Частина тих, що закінчили курси, активно включалась у роботу в Радянській Росії, в тому числі і на Україні³.

Враховуючи, що на Україні концентрувалась значна кількість югославів, у лютому 1919 р. тут було створено югославську групу КП(б)У. На нараді групи 6 березня 1919 р. були визначені основні напрямки роботи югославських комуністів у Києві. У протоколі наради зазначалось, що група ставить перед собою такі завдання: «Організовувати югославських робітників, що знаходяться у Києві, і вести серед них агітацію..., намагаючись залучити до руху всіх югославських робітників і селян на Україні; разом з Федерацією іноземних комуністів формувати інтернаціональну Червону Армію; здійснювати суворий контроль над усіма контрреволюційними елементами сербо-хорватської нації; поширювати звернення і комуністичну літературу, організовувати мітинги та лекції для військовополонених, які від'їжджають за кордон, і для сербо-хорватських колоністів, що живуть на Україні»⁴.

Організація югослов'янської групи КП(б)У, як секція Федерації іноземних комуністичних груп, була значним кроком у справі мобілізації югославських трудящих України на боротьбу за справу революції у

¹ В. Г. Коновалов. Иностранная коллегия, стор. 96, 97; «Неделя», 27 березня — 2 квітня 1966 р.

² ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 422, арк. 10.

³ Там же, арк. 11.

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 422, арк. 10; «Известия Исполкома Киевского Совета рабочих депутатов», 13 березня 1919 р.

Країні Рад. Одночасно активізація роботи югославських комуністів відігравала певну роль у зростанні революційної свідомості тієї частини сербів, хорватів і словенців, які від'їжджали на батьківщину, бо шлях їх до Югославії з Радянської республіки проходив через Україну, зокрема через Одесу. Крім Києва, групи комуністів виникли в Одесі, Катеринославі і Вознесенську.

20 березня 1919 р. на загальних зборах югославів, які перебували в Москві, югославських делегатів з фронту і агітаторів було створено Югослов'янську Раду робітничих і селянських депутатів в Росії, яка взяла на себе захист інтересів усіх громадян недавно створеної югославської держави. До Ради перейшли справи колишнього сербського консульства. Створенню цієї масової організації передувало розформування Австро-Угорської Ради робітничих і селянських депутатів і виникнення на її основі національних Рад.

Скорі після цього почали формуватися югославські Ради в батькіох містах Радянської Росії і України. Особливо важкою була робота югослов'янської Ради в Одесі, де розгорнули свою діяльність монархічні елементи і різного роду контрреволюційні югославські організації, що намагались здійснити свій ідейний вплив на тих югославів, які знаходились у місті і збирались повернутись на батьківщину. В травні 1919 р. комуністи-югослави в Одесі встановили, що так званий югослов'янський комітет провадить діяльність, яка завдає шкоди справі революції. Вони звернулись до радянських владей з проханням ліквідувати цю організацію і передати захист інтересів югославських громадян Раді югослов'янських робітничих і селянських депутатів в Одесі. Радянські влади задовольнили це прохання¹. Югослов'янська Рада в Одесі проводила агітацію серед югославів, закликаючи їх вступити до Червоної Армії, щоб взяти участь у захисті Радянської республіки.

В червні 1919 р. з Москви на Україну перехала Югослов'янська Рада, в Москві було залишено її філіал. Рада, розташувавшись у Києві, проводила реєстрацію югославських громадян і евакуацію їх на батьківщину. Важливим завданням Ради на Україні була боротьба з представниками югославської буржуазної еміграції, які активізували свою роботу².

14 липня 1919 р. у Києві відбулась конференція представників московської, київської і одеської комуністичних груп і представників югославських Рад цих міст, на якій було визнано за необхідне об'єднати зусилля під єдиним керівництвом. Учасники конференції вважа-

¹ Газ. «Коммунист», 16 травня 1919 р.

² Участие трудящихся зарубежных стран в Великой Октябрьской социалистической революции и защите ее завоеваний. Материалы к сессии. М., 1965, стор. 81.

ли за необхідне зробити Київ місцем перебування Центрального комітету югослав'янських груп¹.

В першій половині 1919 р. югослав'янська комуністична група, як і вся Федерація іноземних комуністичних груп, брала активну участь у формуванні на Україні інтернаціональних військових частин. Начальником Управління по формуванню інтернаціональних частин Червоної Армії при Народному Комісаріаті військових справ України було призначено югославського інтернаціоналіста Бошко Башковича².

До 1-ї Інтернаціональної дивізії, що формувалась в Одесі в травні — червні 1919 р., вступило багато югославських інтернаціоналістів. 9-й інтернаціональний полк створювався переважно з трудящих балканських національностей. До складу 1-го інтернаціонального полку особливого призначення при штабі 3-ї Української Радянської Червоної Армії було включено 7-у особливу сербську роту, що входила раніше до 1-го білоруського радянського полку. Лише в червні в Одесі внаслідок роботи комуністів з числа сербів, хорватів і словенців в дивізію записалося

80 чол.³ Робота по формуванню інтернаціональних частин потім продовжувалась в Києві.

Федерація іноземних комуністичних груп, а також окремі групи, включаючи югослав'янську, проводили серед інтернаціональних частин велику агітаційно-масову роботу, створювали в них партійні осередки і т. ін.

Югославські комуністи організовували мітинги, збори, лекції, закликаючи югославів вступати до Червоної Армії, захищати завоювання Жовтня. Їх агітація мала успіх. Ось, наприклад, резолюція мітингу югославських трудящих, що

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб 423, арк. 29.

² Боевое содружество трудящих зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 459.

³ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 424, арк. 49.

Звернення ЦК КП(б)У до солдатів австро-угорської армії (сербською мовою).

Vojnicima njemačke i austro-ugarske vojske!

Mi, ukraini radnici i seljaci, nevjedimo:

Ćemo vam sve dati kao našoj braći, ali samo preko radničke i seljačke vlade; ali nikada vam ne ćemo dati preko vaše sađašnje vlade, jer je to vlada vaših izrabljivača i imučnih klasa.

UKRAJINSKA KOMUNISTIČKA STRANKA (poljševika)

Proletari sviju zemalja, ujedinite se!

Ponuda mira
ukrajinskih radnika i seljaka
vojnicima njemačke i austro-ugarske vojske.

Mjes

відбувся в травні 1919 р. на вокзалі в Києві. «Ми, військовополонені, робітники і селяни, колишні піддані Австро-Угорської монархії, зібравшись на мітингу в Києві, постановили всіма силами боротися з ворогами влади Рад, яка лише одна може позбавити від віковичного ярма робітників і селян усього світу... Хай живе світова революція! Хай живе третій, Комуністичний інтернаціонал! Хай живе влада робітників і селян!»¹

Оскільки денікінські війська загрожували Києву, Центральний комітет юgosлов'янської групи змушений був влітку 1919 р. повернутися до Москви, де пізніше відбулось об'єднання київської і московської груп і обрання нового Центрального комітету. Одночасно до Москви вийшли працівники юgosлов'янської Ради робітничих і селянських депутатів. Одеське відділення юgosлов'янської Ради не встигло вийти. Місто захопили денікінці. Керівника відділення Миколу Гловатого було розстріляно агентами сербської буржуазії.²

Юgosлавські комуністи продовжували організаційну і політичну діяльність, проводили пропагандистсько-агітаційну і видавницьку роботу. У вересні ними було опубліковано ряд брошур, в тому числі ленінські праці — «Політичні партії в Росії і завдання пролетаріату», «Пролетарська революція і ренегат Каутський» та ін.

У складі інтернаціональних частин на Україні юgosлавські червоноармійці поряд з трудящими інших національностей мужньо захищали завоювання Великого Жовтня.

Зокрема, в боях проти денікінців на Україні відзначився 3-й інтернаціональний полк, де було багато юgosлавів.

Командування Червоної Армії високо оцінило мужність і стійкість бійців і командирів полку, нагородивши його Червоним прапором. У наказі по 3-му інтернаціональному полку в зв'язку з цією знаменною подією говорилося: «...Вашою беззувітною хоробрістю на полях боїв, ціною тяжких нестатків і крові ви заслужили для полку цю високу бойову нагороду. Безперервним рядом перемог і відданості революції ви прославили ім'я 3-го інтернаціонального полку. ...Вперед же, товариші, за справедливу справу! Ми наш червоний прапор і ім'я 3-го стрілецького інтернаціонального полку вкриємо славою нових перемог»³.

Юgosлави боролись на різних фронтах: молодої Радянської республіки у складі чапаєвської дивізії, 3-ї уфимської дружини, 109-го стрілецького полку, 6-го заамурського кінного полку і багатьох інших частин. Деякі з цих частин в 1920 р. було відряджено на Україну, де вони воювали проти білополяків і Врангеля. Шостий заамурський кінний полк

¹ Газ. «Вісті», 11 травня 1919 р.

² ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 443, арк. 36.

³ Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 484—485.

вів бої під Тамбовом і Воронежем, а потім ввійшов до 1-ї Кінної армії, у складі якої пізніше воював на Україні. У тій же армії в 1920 р. південно-східніше Львова діяв 216-й інтернаціональний полк, передислований з Східного фронту. Багато сербів воювало в бригаді Г. І. Котовського¹. Югослави брали участь у бойових операціях Окремої інтернаціональної кавбригади 4-ї армії Південного фронту, створеної в жовтні 1920 р. в районі с. Синельникове, звідки її було направлено на підступи до Криму для боротьби з Врангелем. В листопаді — прудні кавбригади громила банди Махна в районі Гуляй-Поля².

На численних фронтах громадянської війни, в тому числі і на Україні, мужність і вірність ідеям пролетарського інтернаціоналізму виявили Олеко Дундич, Максим Чанак, Данило Сердич, Лазар Чолич і багато інших.

В боях під Ровном загинув легендарний герой громадянської війни Олеко Дундич. Разом з 5-ю армією О. Дундич на чолі загону пройшов важкий шлях від Родакова до Царицина, борючись з німцями і білокозаками. Під Царицином він разом з іншими югославськими інтернаціоналістами воював проти білокозаків Краснова. Пізніше у складі 1-ї Кінної армії О. Дундич командував полком, брав участь у багатьох боях, виявляючи дивовижну мужність і винахідливість. Олеко Дундич ні разу не залишив поля бою, хоч був неодноразово поранений. Радянське командування нагородило його орденом Червоного Прапора та іменною збрзою. Після визволення Ровна 35-й полк Дундича прорвався у тил до білополяків, де вів бої із значно переважаючими силами ворога, перепинивши їому шлях до відступу. Полк виконав своє завдання, але його легендарний командир загинув смертю хоробрих³.

В 1920 р. в зв'язку з від'їздом значної частини югославських громадян на батьківщину югослов'янську прулу РКП(б) у Москві було ліквідовано. Замість неї створили Центральне югослов'янське бюро агітації і пропаганди при ЦК РКП(б). Одночасно виникали югослов'янські секції агітації і пропаганди при комітетах РКП(б) у тих містах, де була значна кількість югославів (на Україні їх було створено в Києві, Харкові та Одесі). Це рішення викликалось бажанням югославських комуністів охопити роботою всю територію Радянської Росії, що очищалась від білогвардійських військ і іноземних загарбників. Головну увагу Центральне бюро влітку 1920 р. приділяло агітації серед тих, хто від'їдждав на батьківщину. Робота проводилася у таборах для військовополонених і містах, де були югославські піддані⁴.

¹ П. С. Сохань. Участь трудящих зарубіжних країн у боротьбі за перемогу Великого Жовтня, стор. 44.

² Н. Грулов и І. Назв. праця, стор. 318.

³ Герои громадянської війни в СССР, стор. 133—143.

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, сд. зб. 453, азк. 9.

Представники бюро та агіатори виїжджали до різних міст країни, в тому числі до Харкова і Одеси. В Одесі, де було багато військовополонених, бюро доручало своїм представникам підтримувати зв'язок з Комуністичною партією Югославії і брати комуністичну літературу при від'їзді на батьківщину¹. З метою інформації югославів, які знаходились у Радянській Росії, про комуністичний рух на батьківщині і роботу КПЮ періодично передруковувались і розсилались секціями найважливіші повідомлення з югославських газет, які бюро одержувало через Комінтерн. В серпні 1920 р. з белградської газети «Радничке новини» було передруковано відозву Комуністичної партії Югославії «До пролетарів Югославії». Ця інформація викликала значний інтерес у югославів в Росії і мала велике агітаційне значення.

Робота югославських комуністів на місцях приносila успіх. Повідомлення з місць показували, що основна маса югославів в Радянській Росії співчувала Комуністичній партії більшовиків і була готова боротися за ідеї комунізму і визволення своєї батьківщини від капіталістичного гніту². В серпні 1920 р. Центральне бюро мало свої секції в багатьох містах, включаючи Одесу. Тут же був агітаційний пункт бюро. В цей час бюро надсидало великі партії політичної літератури югославськими мовами через Одесу на батьківщину³.

У жовтні 1920 р. у Москві відбулась Всеросійська конференція югославських комуністів, яка підвела підсумки проробленої югославськими інтернаціоналістами роботи у Країні Рад і розв'язала ряд організаційних питань. Учасники конференції гаряче вітали Центральний Комітет РКП(б) — організатора перемог робітників і селян Росії над численними внутрішніми і зовнішніми ворогами. У резолюції говорилось, що конференція «надсилає товарицьке гаряче привітання ЦК РКП(б) — керівному органу єдиної пролетарської партії, яка залиши-

Олеко Дундич.

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 442, арк. 11.

² Там же, од. зб. 453, арк. 11.

³ Там же, од. зб. 422, арк. 5.

лась вірною інтересам робітників і селян у всесвітній боротьбі праці з капіталом. Югославські комуністи в Росії, сини РКП(б), які зібралися сьогодні у Москві, просять Вас передати гаряче вітання РКП(б) і усім робітникам і селянам Радянських Республік, які у титанічній боротьбі скинули назавжди як з себе, так і з усіх народів Росії гніт капіталу усього світу. Звертаємося до всіх із закликом боротися далі за велику справу робітників і селян. Ми урочисто заявляємо, що тут і в Югославії віддамо всі сили для повної перемоги праці над капіталом...»

Своєю участю у героїчних подіях Жовтневої революції і громадянської війни югославські трудящі зробили великий внесок у дружбу народів СРСР і Югославії, яка загартувалась і зміцніла у роки другої світової війни у спільній боротьбі проти німецько-фашистських загарбників.

БОЛГАРСЬКІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТИ У БОРОТЬБІ ЗА ВЛАДУ РАД

В боротьбу за перемогу Радянської влади в нашій країні, і зокрема на Україні, внесли свій вклад і трудящі братнього болгарського народу. Хоч кількість болгар — безпосередніх учасників Жовтневої революції та громадянської війни порівняно з мільйонними масами трудящих Росії, які здійснили революцію, була відносно невеликою, проте сам факт їх участі в цій боротьбі, як найвищий вияв пролетарського інтернаціоналізму, мав важливе значення.

Говорячи про участь болгар у боротьбі за владу Рад на Україні, слід відмітити такі важливі моменти. По-перше, у ставленні болгар до Жовтневої революції і Країни Рад поряд з класовою солідарністю значну роль відігравали також традиційні дружні, особливо революційні зв'язки з народами Росії і їх слов'янська спорідненість. Це знайшло свій вияв у тому, що серед болгар в нашій країні не було жодної значної групи, яка виступала б проти Радянської влади. Більше того, чимало болгар, які по праву вважали росіян своїми братами-визволителями від турецького гніту, дізнавшись про перемогу Жовтневої революції, навіть добровільно приїздило до Країни Рад, щоб допомогти трудящим молодої Радянської республіки захистити завоювання революції. По-друге, в силу історичних, географічних та інших факторів більша частина болгар, які були в Країні Рад, знаходилась саме на Україні.

Напередодні Жовтневої революції на території України була значна кількість болгарських трудящих: військовополонених, молоді, що приїхала для навчання, заробітчан, інтернованих Румунією болгар з Добруджі та інших районів Болгарії, яких було передано Росії як військовополонених. Крім того, в Одеській та Херсонській губерніях і в Криму жило близько 200 тис. болгарських колоністів¹, частина яких зберегла болгарське підданство.

До вступу Болгарії в першу світову війну на Україну широку прі-їжджаючи на заробітки велика кількість болгарських трудящих. Лише в Одесу, наприклад, в 1909 р. прибуло 417 чол., а в 1910 р.—345 чоловік² і т. д. Більшість з них, попрацювавши рік або два, поверталися на батьківщину, інші ж залишались на довший період. Після того, як про-

¹ ПА НП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 422, арк. 20 зв., 21.

² Див. ЦДІА УРСР, ф. 268, оп. 1, од. зб. 421, 422, 632, 633.

німецька правляча кліка на чолі з царем Фердинандом, підбурювана німецькими імперіалістами, пішла на розрив відносин з Росією і втягнула країну в війну, виїзд на батьківщину для болгар став неможливим. 29 вересня 1915 р. Міністерством внутрішніх справ Росії був розісланий спеціальний циркуляр, в якому зазначалось, що, «зважаючи на розрив відносин з Болгарією, виїзд за кордон болгарських підданіх заборонений»¹. Царський уряд спочатку визначив місцем поселення всіх болгарських підданіх Ярославську губернію, а потім — Тамбовську². Проте частина з них під різними приводами лишилась на Україні. Одні заявляли, що вони загубили паспорти, інші вміло користувались нагодою, що в їх національних паспортах місце народження не зазначалось. Вони звертались до Румунського консульства в Одесі і, видаючи себе за уродженців Південної Добруджі, загарбаної у 1913 р. Румунією, одержували нові паспорти³, що давало їм можливість залишатись на Україні. Після Лютневої революції більшість з відправлених до Тамбовської губернії також повернулись на Україну. Особливо багато болгар перебувало в Одесі, Херсоні, Миколаєві, Бердянську та інших південних містах і районах України.

На Україні була також значна частина болгарських військовополонених. Точне число їх встановити дуже важко. Одні автори називають цифру близько 1500 чол.⁴, інші — наводять загальну кількість турецьких і болгарських військовополонених (понад 50 тисяч)⁵, або більш конкретну цифру — 50 200 солдатів і 950 офіцерів⁶. Найбільш вірогідні дані наведені в повідомленні тодішнього болгарського представника в Радянській Росії. В своєму листі від 23 січня 1918 р. до болгарського уряду він, посилаючись на болгарські джерела, зазначав, що кількість болгарських військовополонених в Росії на той час становила: 26 офіцерів, 134 молодших офіцери і 1473 солдати, всього 1633 чол.⁷ Проте і в цьому документі автор визнає, що йому не вдалося врахувати справжню чисельність всіх болгарських військовополонених. Ще до Лютневої революції і після неї військовополоненим слов'янського походження в Росії дозволялось іти на роботу в села або на заводи і ці полонені здебільшого залишались не врахованими. Після Жовтневої революції, особливо навесні 1918 р., багато болгарських військовополо-

¹ Державний архів Миколаївської області (далі — ДАМО), ф. 229, оп. 3, од. зб. 49, арк. 23.

² Там же.

³ Там же, оп. 4, од. зб. 587, арк. 4.

⁴ М. А. Бирман. Назв. праця, стор. 86.

⁵ Л. І. Яковлев. Назв. праця, стор. 61.

⁶ Л. И. Жаров, В. М. Устинов. Назв. праця, стор. 7.

⁷ Централен държавен исторически архив (далі — ЦДИА), Софія, ф. 284 (фонд не систематизовано).

нених змішалось з болгарськими городниками¹ і перестало вважатися військовополоненими.

Зрозуміло, що болгарських військовополонених в Радянській Росії було значно менше, ніж військовополонених австро-угорської або німецької армій, оскільки німецьким імперіалістам вдалось втягнути Болгарію у війну лише наприкінці 1915 р., і навіть після цього правлячі кола Болгарії лише шляхом обману зуміли відправити на фронт невелику кількість військ. Коли ж болгарські солдати довідались, що перед ними російські «братушки», як любовно називали російських воїнів, вони відмовлялись у них стріляти. Саме на російсько-болгарському фронті по р. Серет набула поширення така форма пролетарської солідарності, як братання солдатів, якому надавав великого значення В. І. Ленін.

Болгарські тісняки² мали певний досвід революційної пропаганди на фронті. На Ціммервальдській конференції у вересні 1915 р. В. І. Ленін виявив великий інтерес до доповіді Васила Коларова про роботу болгарської партії тісних соціалістів серед солдатів під час Балканських війн 1912—1913 рр.³ Активну пропаганду братання на фронті розгорнули тісняки після вступу Болгарії у першу світову війну. Під впливом цієї пропаганди солдати 13-ї зведеній болгарської дивізії наприкінці 1916 р. відмовились переправлятись через Дунай і зайняти позиції на одній з ділянок Серетського фронту. Шляхом жорстоких заходів командування в середині січня 1917 р. примусило дивізію зайняти позиції вздовж р. Серет, на протилежному березі якої стояли російські війська. Проте річка не роз'єднала їх, а поступово зблизила. Спочатку окремі пости встановили між собою контакти, а після Лютневої революції, яку болгари зустріли так само радісно, як і росіяни, їх взаємні зустрічі і бесіди стали досить частими. «Братушки вже не стріляють,— писав у своєму щоденнику болгарський офіцер Іван Калайджієв,— і час від часу приходять до нас на бесіду, начебто існує перемир'я. Вони чекають незабаром миру і, очевидно, щиро його бажають»⁴.

В переддень Першого травня 1917 р., заздалегідь домовившись, на нейтральній полосі зустрілись 16 представників від росіян і 14— від болгар. Сотні болгарських і російських воїнів, кидаючи в повітря кашкети, радісно вітали цю знаменну подію. Учасник цих подій, член БРСДП

¹ Болгарські колоністи і ті, що тимчасово приїздили на заробітки, здебільшого працювали городниками.

² Болгарська робітнича соціал-демократична партія (БРСДП) у 1903 р. очистилася від опортуністів — широких соціалістів і з того часу до перейменування її у Болгарську комуністичну партію (травень 1919 р.) називалась — БРСДП (тісних соціалістів) або скорочено партія тісняків.

³ Воспомінання о В. І. Леніні, т. I. М., 1956, стор. 479; Ленінський збірник XIV. М.—Л., 1930, стор. 188.

⁴ Д. Димов. Братушки не стріляйте! Ние вече няма да стреляме.—«Народна армія» (Софія), 3 листопада 1957 р.

(тісних соціалістів) з 1916 р. Георгій Добрєв, згадуючи про них, пише, що російські товариши запропонували болгарам від імені солдатських комітетів укласти солдатське перемир'я між братніми військами по всьому Серетському фронту і разом відсвяткувати Перше травня — Міжнародний день праці, миру, братерства і солідарності трудящих. Болгари з радістю підтримали цю пропозицію. «Те, що відбулось слідом за цим,— пише Г. Добрєв,— не можна згадувати без хвилювання. Гарячі обійми, поцілунки, слізози радості. Хтось заспівав, і всі підхопили російську «Робітничу марсельезу». Довго ще звучали у вечірньому повітрі мелодії різних революційних пісень. Російські товариши співали «Смело, товарищи, в ногу», «Красное знамя», «Варшавянку», «Вы жертвою пали в борьбе роковой» і дуже дивувались, що більшість з нас знала ці російські пісні.

Ми в свою чергу проспівали «Дружную песню», «Знамя красное»— першотравневу пісню робітників, «Жив, он, жив». Потім всі учасники зустрічі дружньо заспівали російською мовою «Інтернаціонал».

...На закінчення відбувся обмін подарунками: ми піднесли російським товаришам коньяк, тютюн і сигарети, а вони нам — цукор, чай, махорку і... листівки. Ми розійшлися, давши один одному тверде слово будь-що здійснити перемир'я між нашими братніми військами і свято зберігати його до швидкого укладення справедливого миру»¹.

І це солдатське перемир'я, здійснене у секторі болгарської дивізії, було одним з перших в той час на всьому фронті від Балтики до Чорного моря. Воно продовжувалось 103 дні — з 30 квітня до 10 серпня 1917 р.² Незважаючи на усі спроби, німецькому і болгарському командуванню не вдалось зірвати це перемир'я. Але те, чого не змогли зробити вони, здійснив «демократичний уряд Керенського, який намагався продовженням війни відвернути увагу російських робітників і селян від дальнього розвитку революції. В ніч з 10 на 11 серпня, надісланий сюди 16-й штурмовий батальйон, що носив ім'я Керенського, та інші частини почали наступ. Рано-вранці 11 серпня 1917 р. 399 болгарських солдатів і 12 офіцерів здались у полон. Серед 411 болгарських військовополонених 110 чол. були соціалістами або співчуваючими соціалізмові, активними ініціаторами братання. Це була найбільша група болгарських військовополонених. Менші групи болгар здавались в полон і раніше. Всіх військовополонених було відправлено до табору в Дарницю (тепер район м. Києва).

Після розстрілу липніової демонстрації трудящих в Росії закінчився мирний період революції. Революційні і контрреволюційні сили готувались до рішучих боїв. Болгарські військовополонені також не за-

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 71, оп. 15, од. зб. 258, арк. 5.

² 17-та година. Спомени на български революционери за Октомврийската революция и отражението и у нас, стор. 8.

лишились осторонь цих подій. Ще по дорозі до Києва група військовополонених — тісних соціалістів на чолі з Г. Добревим організувала партійний осередок і створила трудову земляцьку культурно-освітню організацію, що об'єднувала всіх військовополонених. До складу її керівництва ввійшли члени БРСДП (т. с.) Георгій Добрєв (голова), Георгій Каракушев (секретар і заступник голови), Цвятко Милков (касир) і безпартійні Петро Ташков (завідувач культурно-освітньою діяльністю), Спас Добрев, Кристю Балабанов, Салчо Георгієв, Борис Димитров та ін.¹ Одним з перших актів інтернаціональної революційної діяльності групи була організація рішучої відсічі контрреволюціонерам з чехословацьких легіонів і Сербського добровольчого корпусу, які намагались ще в дорозі, а потім у Дарници, вербувати в свої загони болгарських військовополонених.

Не залишались байдужими до долі військовополонених болгар і більшовики. Вони зразу ж розгорнули серед них революційну пропаганду, щоб допомогти болгарам зрозуміти події в Росії. Як згадує Г. Добрев, уже на ст. Роздільна іх зустрів делегат від більшовицької фракції Одеської Ради робітничих і солдатських депутатів, який розповів їм про становище на фронті і в країні. Пізніше більшовики постачали їм твори В. І. Леніна та іншу революційну літературу.

Знайомство з цією літературою, і особливо з революційною дійсністю країни, спроявляло великий вплив на зростання класової свідомості болгарських військовополонених. Як згадує Цвятко Милков, в день прибуття у Київ на вокзалі вони стали свідками того, як російські солдати розправились з своїм поміщиком, який жорстоко зневажався над їх сім'ями². Ця подія, за визнанням Ц. Милкова, одразу ж примусила подивитись на оточуюче по-новому і запам'яталась надовго. Перебуваючи в Дарницькому таборі військовополонених, члени партійного осередку болгарських тісних соціалістів виступили ініціаторами скликання 28 серпня 1917 р. інтернаціонального мітингу з участю всіх військовополонених (болгар, чехів, словаків, хорватів, німців, угорців та ін.). Першим передбачався виступ Г. Добрєва, а потім — промовців від інших національних груп. Проте зразу ж після початку мітингу контрреволюційні чехословацькі легіонери оточили його і розігнали. І все ж учасники мітингу ухвалили резолюцію «проти вербування слов'янських військовополонених в контрреволюційні чехословацькі та югославські «добровольчі частини»³.

Незабаром після цього 14 найбільш активних болгарських військовополонених, у тому числі і Г. Добрєва, відправили вглиб країни — у

¹ Журн. «Септември», 1957, № 11, стор. 142—143.

² Архів на Музея на българо-съветската дружба в София (далі — Архив на МБСД). Спогади Цвятко Милкова.

³ Журн. «Септември», 1957, № 11, стор. 154—155.

місто Інсар Пензенської губернії. Там вони продовжували свою революційну діяльність. 397 болгар, які залишились у Дарниці, було надіслано на роботу, головним чином, на цукровий завод у Вінницю, де вони і зустріли звістку про Жовтневу революцію. Чимало з них стало активними борцями за перемогу соціалістичної революції. Петро Тодоров Колов з с. Габровниця Михайлівградського округу і Боно Младенов з с. Кобиляк цього ж округу, Георгій Марков (Гарвана) та Ілля Мазнія із м. Враца, Тончо Вандов з с. Ліляче та інші близько чотирьох місяців воювали в Червоній Армії проти ворогів Радянської влади, а потім виїхали на батьківщину¹.

В роки першої світової війни в Росії перебувала також значна кількість болгар з Південної Dobруджі, інтернованих Румунією після вступу Болгарії у війну. Ветеран болгарського революційного руху Панчо Панев Жеков з с. Котленці Толбухінського округу згадує, що восени 1916 р. їх, інтернованих румунськими властями, в с. Биволярі (зараз — Молдавська РСР) було близько 1600 чоловік, а в інших таборах — до двох тисяч і більше. Коли фронт підійшов до території, де вони перебували, їх передали російським властям як військовополонених. Але російські солдати і командування, як згадує П. Жеков, поставились до них виключно сердечно, не як до полонених, а як до друзів. Вони здивовано говорили нам, писав П. Жеков: «Які ж ви полонені, якщо ви цивільні» і частували нас цукром, чаєм і сухарями².

Після укладення миру всі колишні інтерновані болгари розійшлися — одні додому на батьківщину, а інші пішли боротись разом з росіянами і українцями за владу Рад. Так, зокрема, зробив член партії тісних соціалістів Тодор Жеков — уродженець м. Добрич (нині — Толбухін). Після Лютневої революції він вирішив, що його місце — серед революційних борців Росії та України. Зразу ж після Жовтневої революції Т. Жеков вступив до партизанського загону, де був командиром розвідки. Цей загін діяв у Бахмуті (нині — Артемівськ). Своїми сміливими діями він завдавав рішучих ударів по контрреволюційним військам³. Після окупації України німецькими загарбниками загін з боями відступив до Царичина.

Серед болгар, інтернованих Румунією і потім переданих Росії як полонених, були уродженці не лише Південної Dobруджі, а й інших районів Болгарії, які втекли від переслідувань у Румунію. Так, активний учасник громадянської війни на Україні Койчо Қасапов разом з групою своїх товаришів з Центральної Болгарії втекли до Румунії від переслідувань за проведений ними страйк у місті Кюстенджі.

¹ Див. ЦДІА, Софія. Спогади Б. Младенова і П. Колова.

² 17-та година. Сломени на български революционери за Октомврийската революция и отражението ѝ у нас, стор. 341.

³ Архів на МБСД. Спогади Т. Жекова.

В с. Савени (нині Молдавської РСР) іх, інтернованих болгар, зібралось близько 5 тис. чоловік¹. Після Лютневої революції багато з них вирішило дістатись до росіян, щоб разом з ними брати участь у революційній боротьбі. Одна група, в якій був К. Касапов, в червні 1917 р. з допомогою російського товариша переправилась через Дністер на Україну. В Одесі К. Касапов вступив до червоної гвардійського загону, в складі якого в бурхливі січневі дні 1918 р. боровся на барикадах за встановлення Радянської влади в місті. Загін, в якому він був, з боями оволодів міською телефонною станцією². Влітку 1918 р. К. Касапова було призначено комісаром розвідзагону 3-ї армії, разом із штабом армії він поїхав до Москви, а потім в складі військового ешелону брав участь в охороні залишниці Москва—Царицин. Після звільнення української території від німців К. Касапов знову повернувся на Україну.

Одним з активних організаторів боротьби за встановлення Радянської влади в Одесі і взагалі на півдні України був уродженець м. Софії болгарин Асен Христев. Ще до революції він пройшов велику школу революційної боротьби в Росії. Після Лютневої революції його було обрано членом Виконкому Ради солдатських, матроських, робітничих і селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеського військового округу (Румчероду), а відразу ж після перемоги Великого Жовтня він очолив підготовчу комісію по скликанню в прудні 1917 р. II з'їзду Румчероду. Обраний на цьому з'їзді новий, більшовицький ЦВК Румчероду, в складі якого був і Христев, став одним з керівників боротьби за Радянську владу на півдні України. В січні 1918 р. Асен Христев разом з П. Старостіним, М. Чижиковим та іншими одеськими більшовиками керував революційною боротьбою в Одесі, а після її перемоги був у складі створеного 18 січня Одеського Раднаркому. Пізніше він брав участь в організації боротьби з іноземною воєнною інтервенцією та контрреволюцією і встановленні Радянської влади на Україні³.

З радістю зустріли болгарські трудящі перемогу Великого Жовтня. Славні сини болгарського народу брали безпосередню участь в історичному Жовтневому збройному повстанні в Петрограді. Болгари Іван Някшев, Тодор Бояджиев та Іван Николов були в загоні, який в ніч на 25 жовтня 1917 р. штурмом брав пересильну тюрму, де знаходились політичні в'язні. Володимир Каваєв, Антон Мірчев, Васил Сімеонов, Добри Радков, Никола Пиров воювали в інших районах Петрограда⁴. Со-

¹ Див. К. Касапов. От хаос към творчество. Шумен, 1922.

² Журн. «Българо-съветска дружба» (орган Всенощного комітету болгаро-радянської дружби), Софія, 1962, № 3, стор. 27.

³ М. Дибан, Г. Трофимов. Назв. праця, стор. 127—128.

⁴ Журн. «Огни Болгарии», Софія, 1965, № 11, стор. 14.

Асен Христев.

тири Черкезов разом з групою бійців визволив Миколаївський вокзал, а його співвітчизник Петро Таушанов брав участь у оволодінні міською телефонною станцією¹. Після взяття Зимового Черкезов в загоні під керівництвом Серго Орджонікідзе захищав Радянську владу в боях на Пулковських висотах, пізніше працював кур'єром у штабі Дзержинського в Смольному, а потім, як колишній льотчик, за особистим дорученням В. І. Леніна, відбудовував літаки на Гатчинському аеродромі. Пригадуючи ці дні, С. Черкезов писав: «Коли мене відрекомендували Леніну і він дізвався, що я болгарин, він, як пам'ятаю, сказав: «Люблю болгар. Я знаю Димитра Благоєва, ви — добрі революціонери. На вас можна покластися». Ми поговорили кілька хвилин. Потім Дзержинський сказав Леніну: «Товариш Черкезов може бути корисним у авіації, якщо відремонтувати наші літаки». В. І. Ленін йому відповів... «Якщо можна, буде добре. Літаки нам потрібні, тому що авіація — це очі армії...»

Після того, як аеродром у Гатчині був звільнений червоногвардійцями, Ленін доручив мені з'ясувати можливість його використання. Доповідаючи Леніну, я наприкінці сказав, що з усіх зіпсованих білими літаків, що лишилися, можна за короткий час полагодити лише три-чотири. «Спочатку і цього нам буде досить», — сказав Ленін... При кожній зустрічі Ленін розпитував мене про життя, про труднощі, які я зустрічаю при виконанні покладених на мене завдань².

Пізніше С. Черкезов працював у відділі пропаганди, розповсюджував літературу на фронтах під Воронежем, Ростовом, Черніговом. А коли у вересні 1918 р. в Болгарії почалося солдатське повстання, В. І. Ленін, виявляючи великий інтерес до цих подій, знову викликав С. Черкезова і надіслав його до Болгарії із завданням ознайомитись на місці із становищем у країні і одночасно, разом з революційною літературою для болгарських тісняків доручив йому відвезти листа до ЦК БРСДП (тісних соціалістів) — Димитру Благоєву. С. Черкезов успішно виконав це завдання і привіз В. І. Леніну листа від партії тісних соціалістів. Після цього він знову розповсюджував революційну літера-

¹ Журн. «Новая Болгария», Софія, 1956, № 20, стор. 4.

² С. Черкезов. За честь і славу пролетаріата. — «Воспоминания болгарских товарищей о Ленине». М., 1958, стор. 35—36.

туру на фронтах, за що в Одесі білими був ув'язнений, а після звільнення Одеси з революційною літературою Чорним морем виїхав на батьківщину¹.

У січневі дні 1918 р. в Одесі пліч-о-пліч з українцями і росіянами боролись болгари брати Атанас і Стефан Єргієви і Борис Ламбров, які загинули в цих боях², та багато інших.

За встановлення Радянської влади воювали болгари в червоно-гвардійських загонах Миколаєва, Херсона, Бердянська, Криму та інших міст і районів України.

Під час німецької окупації України, коли український народ на заклик партії та її вождя В. І. Леніна піднявся на партизанську боротьбу проти окупантів, разом з ним йшли і болгарські інтернаціоналісти. В Ананьївському партизанському загоні більшовика С. М. Недолуженка, що діяв на Одещині, хоробро боролись болгари Н. Д. Попов, І. Ф. Алабаді, І. М. Сербін та ін. Никола Попов народився в с. Долна Эряховиця Тирновського округу. В 1914 р., напередодні війни, злідні примусили його покинути батьківщину і виїхати на заробітки до Росії. Чотири роки гнув він спину на куркулів в с. Стрюково Ананьївського повіту. Коли ж надійшла звістка про Жовтневу революцію, Н. Попов змінив плуг на зброю, щоб захищати Радянську владу. В партизанському загоні, пізніше перетвореному на Ананьївський полк, він боровся проти німецьких загарбників, а потім з петлюрівцями, денікінцями, бандами генерала Шкуро, капітана Сальдера та іншими ворогами Радянської влади³.

Чимало місцевих, а також кoliшніх інтернованих Румунією болгар боролось за владу Рад у створених в 1918 р. на Одещині партизанських загонах героя громадянської війни Г. І. Котовського і болгарина В. І. Райнова⁴. В Криму навесні 1918 р. з ворогами революції бився загін болгар на чолі з Миколою Ковачевим та Іваном Геновим, в якому були переважно місцеві болгари, а також піддані Болгарії.

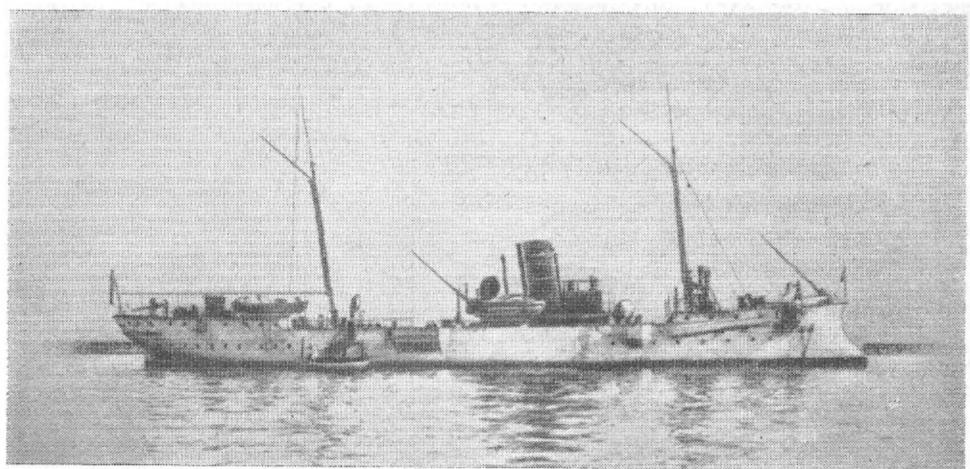
Славною сторінкою інтернаціональної солідарності болгарського, російського і українського народів було повстання болгарських моряків на крейсері «Надежда» в грудні 1918 р. у Севастополі, де він кілька

¹ С. Черкезов. Назв. праця, стор. 36—40.

² Газ. «Одесский листок», 28 лютого 1918 р.

³ Партархів Одеського обкому КП України, ф. 13, оп. 3, од. зб. 146, арк. 1—3; газ. «Работническо дело» (орган ЦК Болгарської комуністичної партії), 7 листопада 1965 р. Після громадянської війни Н. Попов назавжди залишився в селі Стрюкові на Одещині, працював на різних радянських і господарчих посадах. В роки Великої Вітчизняної війни він знову з гвинтівкою в руках захищав Радянську країну. Нині — персональний пенсіонер.

⁴ Командир загону, а потім полку В. Райнов у червні 1919 р. помер (ДАОО, ф. 1, од. зб. 1, арк. 1—5).

Крейсер «Надежда».

місяців перебував на ремонті. Після прибуття крейсера в порт між болгарськими моряками і робітниками, які ремонтували корабель, встановилася сердечна дружба¹. Від них болгарські моряки дізналися правду про Жовтневу революцію і Радянську владу, а також про справжню мету перебування у Севастопольському і Одеському портах іноземних бойових кораблів і військ, яку всіляко приховували буржуазні уряди. Через робітників-ремонтників болгарські моряки познайомились з Олександром Рупчевим — вихідцем з місцевих болгар (що його дід втік від турецького гніту і оселився в Росії). В той час Олександр Рупчев був одним з керівників підпільної більшовицької організації у Севастополі. Його щира відданість справі революції і переконлива пропаганда знайшли гарячий відгук у моряків з крейсера «Надежда», вихованіх на традиціях революційної солідарності. Ще у 1905 р. їх старші товариши відкрито висловили гарячі привітання героїчним морякам-потьомкінцям, коли крейсер «Надежда» в морі зустрівся з броненосцем «Потьомкін»². Ці славні традиції свято зберігали моряки крейсера. До почуття пролетарської солідарності приєднувалось і особисте незадоволення моряків жорстокою експлуатацією та брутальними діями командира корабля капітана Стателова. Моряки Спас Спасов, Іван Тотев і Щерю Тодинов все частіше стали збиратися і обговорювати своє становище. У їх бесідах постійно брав участь Олександр Рупчев. «Своїми розповідями про славні перемоги революційних військ,—

¹ С. Спасов. Бунтъ на моряците от крайцера «Надежда». 17-та година. Спомени на български революционери за Октомврийската революция и отражението ѝ у нас, стор. 241.

² Газ. «Държавен вестник», София, 1905, № 132, стор. 15.

згадував Щерю Тодинов,— він пробуджував у душі всіх моряків надії на радісні дні¹. До цих трьох приєдналися Христо Сакакушев і Митруш Гергінов. Разом вони створили підпільний революційний комітет, який вирішив примусити командира корабля надіслати людей до Болгарії з метою одержання докладної інформації про становище у країні, а також домогтися права сходити на берег, що тім було заборонено.

Дізnavшись, що командир крейсера веде переговори з англійським адміралом — командуючим ескадрою інтервентів у порту — про передачу болгарського крейсера в його розпорядження для участі в боротьбі проти Радянської влади, революційний комітет скликав збори матросів, на яких роз'яснив події в Країні Рад, наміри командира корабля і висунув вимогу — передати керівництво кораблем в руки революційного комітету². Коли ж капітан Стателов відмовився виконати ці вимоги, революційний комітет вирішив сам взяти командування в свої руки. С. Спасов терміново зв'язався з О. Рупчевим та іншими членами підпільної більшовицької організації, щоб обговорити становище і виробити план дальших дій. В зв'язку з тим, що ремонт корабля не було закінчено і він не міг вийти в море, вирішили, що екіпаж зайде на берег і з допомогою підпільної більшовицької організації з'єднається з Червоною Армією, яка вела бої в 30—40 км від міста. Проте, повернувшись на корабель, С. Спасов побачив, що екіпаж розброєно зрадником мічманом Бакирджиєвим. Рішучими діями група моряків на чолі з Спасовим встигла захопити зброю — зав'язалась сутичка, в якій Бакирджиєва було вбито. Постріли почула білогвардійська охорона на березі, яка кинулась на крейсер, але моряки вчинили їй опір і не допустили на корабель. Тим часом капітан Стателов зв'язався з англійським командуванням і попросив у нього допомоги. Англійські бойові кораблі, що стояли у порту, оточили крейсер «Надежда» і поставили моряків у безвихідне становище.

Не маючи можливості зійти на берег, вони змушені були здатись. Повсталий екіпаж перевели на англійський броненосець «Темерер» і відправили до Варни, де віддали до воєнно-польового суду. Прибуття екіпажу у Варну трималось в глибокій таємниці³, але варненські пролетарі дізналися про це і зустріли революційних моряків привітаннями. На

¹ ІІІ. Тодинов. Участието ми в бунта на крайцера «Надежда». — «Транспортен глас», 7 листопада 1956 р.

² С. Спасов. Назв. праця, стор. 245.

³ З допомогою друзів С. Спасову вдалось утекти з тюрми і перебратися в Румунію. Звідти він розраховував як військовополонений перейти в Радянську країну, але не встиг і змущений був виїхати до Константинополя, далі у Францію, а потім на Близький Схід. Лише після 27-річного вигнання, відразу ж після перемоги 9 вересня 1944 р., він повернувся на батьківщину (Див. С. Спасов, Морякът в пустине. Софія, 1962).

Члени екіпажу крейсера «Надежда», що проживають нині в Болгарії.

судовому процесі С. Спасова було засуджено до смертної кари, а інших — на тривале тюремне ув'язнення.

Хоч болгарським морякам і не вдалось здійснити свій план — вступити до Червоної Армії, але їх повстання було запалюючим прикладом для французьких та інших моряків з армії інтервентів, які відмовилися воювати проти нашої країни в квітні 1919 р.

З перших днів революції іноземні комуністи, що перебували в нашій країні, виявляли прагнення до згуртування своїх сил у поданні допомоги молодій Радянській республіці. В різних містах створювалися комуністичні групи, об'єднані в травні 1918 р. у Федерацію іноземних груп при ЦК РКП(б).

Партія більшовиків і особисто В. І. Ленін надавали великого значення солідарності іноземних трудящих і перш за все комуністів з молодою Радянською республікою. Коли в лютому 1918 р. в Петрограді з ініціативи іноземних комуністів став формуватися інтернаціональний загін, а потім такий же загін у Москві, В. І. Ленін оцінив цю справу як надзвичайно важливу. В. І. Ленін завжди знаходив час, щоб поговорити з іноземними комуністами. Учасник однієї з таких бесід, що відбулася 14 березня 1918 р., болгарський комуніст Георгій Добрєв, який був тоді секретарем Міжнародної організації колишніх військовополо-

нених-інтернаціоналістів, згадує про цю зустріч: «В. І. Ленін зустріч з нами — іноземними соціалістами-інтернаціоналістами вважав настільки важливою, що не відклав її, хоч напередодні ввечері виступав з докладом і заключним словом перед більшовицькою фракцією делегатів IV надзвичайного з'їзду Рад, а ввечері 14 березня йому потрібно було ще зробити доповідь на цьому з'їзді, який відкривався того ж дня у Великому театрі.

На цій зустрічі кожний з нас мав коротко розповісти про революційний рух серед військовополонених і стан революційного руху у своїй країні. Кожному довелось відповісти на ряд додаткових запитань В. І. Леніна.

На закінчення Володимир Ілліч виступив перед нами з напутнім словом, яке тривало більше години. Він зупинився на завданнях масової міжнародної організації колишніх військовополонених у зв'язку з перспективами міжнародного революційного руху і репатріації військовополонених, що мала відбутись.

У своєму виступі В. І. Ленін, зокрема, підкреслив, що болгарським військовополоненим соціал-демократам-інтернаціоналістам після повернення до Болгарії буде набагато легше виконати своє завдання, ніж іншим інтернаціоналістам у їх країнах, бо у Болгарії є революційна соціал-демократична партія тісних соціалістів, яка ще до Жовтневої революції беззастережно приєдналась до «Ціммервальдської лівої», зустріла із захопленням і самовіддано захищає Жовтневу революцію... Наприкінці свого виступу В. І. Ленін дав нам поради у проведенні агітації, пропаганди та політико-виховної роботи серед військовополонених в РСФРР і використанні в інтересах революції їх репатріації до рідної країни¹.

Болгарські комуністи спочатку входили до складу югослов'янської комуністичної групи. 15 жовтня 1918 р. у Москві було утворено самостійну болгарську комуністичну групу в складі Федерації іноземних груп при ЦК РКП(б). Ще будучи в югослов'янській комуністичній групі, болгари видали масовим тиражем болгарською мовою «Конституцію РСФРР» і чотири брошюри про революцію в Росії, які було відправлено на Україну та в інші райони, де знаходилися болгари. Влітку 1918 р. для з'ясування становища на батьківщині і встановлення зв'язків з Болгарською компартією група відправила до Болгарії 10 чоловік².

¹ 17-та година. Спомени на български революционери за Октомврийската революция и отражението ѝ у нас, стор. 43—44; ЦПА ИМЛ, ф. 71, оп. 15, од. зб. 258, арк. 73—74.

² ЦПА ИМЛ, ф. 17, оп. 4 (загальний відділ), од. зб. 31, арк. 87, оп. 4 (секретariat); од. зб. 94, арк. 14, 14 зв.

Болгарська комуністична група існувала також в 1918 р. у Петрограді¹, а в інтернаціональному батальйоні в Орлі — партійний осередок. Чимало болгар індивідуально входило до місцевих організацій РКП(б). У звіті про діяльність Болгарської комуністичної групи за період з 15 жовтня до 1 грудня 1918 р. підкresлювалось, що «відсутність досі окремих болгарських груп пояснюється не браком болгар-комуністів у Росії, а тим, що болгари працювали виключно в рядах російської партії»².

Болгарська комуністична група, що входила у Федерацію іноземних груп при РКП(б), на початку грудня 1918 р. налічувала 15 членів і 2 співчуваючих. Всі вони були членами РКП(б) з чималим стажем революційної діяльності і більшість з них до прибууття в Росію працювала в лавах болгарської партії тісних соціалістів або керувала їх профспілками. При групі було створено редакційну колегію і видавництво «Комуна», які за листопад — грудень 1918 р. видали болгарською мовою чотири брошури і підготували до видання працю В. І. Леніна «Уроки революції». Група поставила своїм завданням організувати на Україні партійну роботу серед болгар в місцях її зосередження — в Бессарабії та Херсонській і Таврійській губерніях. В листопаді 1918 р. при сприянні ЦК КП(б) України група надіслала свого представника для встановлення зв'язку з ними і з Болгарією³.

На півдні України перебувала значна кількість болгарського населення, переважно колоністів. Лише у Таврійській губернії, головним чином в Бердянському повіті, жило близько 100 тис. болгарських колоністів⁴. Це переважно сільське населення в політичному і культурному відношеннях було дуже відсталим. Правда, порівняно з українським сільським населенням економічне становище болгар Таврії було дещо кращим. Але в зв'язку з культурною відсталістю, в якій тримав болгар, як і інші національні меншості, царський уряд, в їх політичному житті спостерігалась певна інертність. Революційна пропаганда і ті процеси класової боротьби, що відбувались у країні до революції, зачіпали їх у невеликій мірі.

Після Лютневої і особливо Жовтневої революції під впливом революційної пропаганди серед болгарського населення півдня України спостерігається швидке пробудження політичної свідомості. Цьому

¹ Про її діяльність див. Д. Мичев. Първите български комунистически групи в Русия.—«Българо-съветска дружба», 1957, № 11-12, стор. 9—10; Д. Тишев, П. Панайотов. Участие на българи във Великата Октомврийска социалистическа революция.—«Пропагандист и агитатор», София, 1962, № 10, стор. 27—32; М. А. Бирман. К истории возникновения Болгарской коммунистической группы в Петрограде (1918).—«Интернационалисты в боях за власть Советов». М., 1965, стор. 225—235.

² ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 4 (загальний відділ), од. зб. 31, арк. 87.

³ Там же, арк. 85 зв., 87, 88, 91.

⁴ ЦА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 422, арк. 20 зв.

сприяла діяльність революційних представників болгарських колоністів. Одразу ж після Лютневої революції у Бердянську утворилося Болгарське народнопросвітительське товариство «Напредък» («Прогрес»), яке видавало під такою ж назвою журнал і вело головним чином революційно-просвітительську роботу серед болгарського населення¹. Після Великого Жовтня були створені товариство «Просвета» і ряд інших революційно-просвітительських організацій. Проте потрібна була велика революційно-пропагандистська діяльність комуністів, щоб зробити болгарських колоністів активними борцями за владу Рад, і в цьому відношенні діяльність болгарських комуністичних груп була дуже важливою.

В грудні 1918 р. і на початку 1919 р. Центральна (Московська) болгарська комуністична група у тісному контакті з петроградською та іншими місцевими групами розгорнула активну діяльність по підготовці і проведенню Всеросійської конференції болгарських комуністичних груп РКП(б). Вона встановила зв'язок з створеною у Берліні групою болгарських комуністів при спартаківцях, які вели роботу серед болгарських солдатів у Німеччині, і направила трьох комуністів до Болгарії для встановлення зв'язку з партією тісних соціалістів². Одночасно групою видавалась і поширювалася література серед болгар на Україні, а також на Південному і Царицинському фронтах, де були болгари-червоноармійці.

15 грудня 1918 р. в газеті «Правда» було опубліковано звернення комітету Московської болгарської комуністичної групи до всіх болгар-комуністів про скликання партійної конференції. Організатори конференції вважали за необхідне скликати її у зв'язку з початком революції в Німеччині, піднесенням революційного руху в Болгарії і успішним наступом Червоної Армії на Україні. У звіті групи про роботу за грудень 1918 р. говорилося: «Сфера діяльності нашої групи в майбутньому розшириться. З просуванням українських радянських військ до місць, де живе болгарське населення, виникне можливість проведення роботи серед болгарських селян на Україні. З допомогою Берлінської болгарської комуністичної групи при спартаківцях уже є можливість почати активну роботу серед болгарських солдатів у Німеччині. Це ще більш необхідно, оскільки ці солдати вже ввійшли в контакт з Міжнародною пролетарською революцією, а якщо вони будуть мати можливість в недалекому майбутньому повернутися на батьківщину, то понесуть з собою справжні більшовицькі бацили»³.

¹ ЦА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 422, арк. 20-зв.

² ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 4 (загальний відділ), од. зб. 31, арк. 85.

³ Там же, арк. 86.

Обґрунтовуючи мету скликання конференції, її ініціатори в опублікованому зверненні писали, що групи болгар-комуністів при РКП(б) вирішили скликати цю конференцію, «вважаючи за необхідне розвивати максимум організованої партійної і революційної діяльності серед болгар Радянської Росії, України, Криму, Болгарії та ін.»¹ У зверненні містились програма роботи конференції і запрошення всім місцевим групам болгар-комуністів надіслати своїх делегатів, а також прохання до Болгарської робітничої соціал-демократичної партії тісних соціалістів, ЦК РКП(б) і Федерації іноземних груп відрядити своїх представників на правах гостей.

Конференція відбулась 16—18 січня 1919 р. у Москві в приміщені Політехнічного музею². На ній були присутні делегати від Московської, Петроградської, Берлінської груп, а також від болгар, які боролись на Південному і Царицинському фронтах і на Україні³. На правах гостей були представники від ЦК РКП(б), Федерації іноземних груп і Народного комісаріату в справах національностей, а також від югославської, румунської і французької груп РКП(б). Конференція обрала почесними головами президії В. І. Леніна, Д. Благоєва і К. Лібкнекста, яким надіслала вітальні телеграми. Вітальні телеграми було надіслано також Червоній Армії і Петроградській Раді робітничих і селянських депутатів, а конференцію, в свою чергу, вітали представники РКП(б), югославської, чехословацької та інших комуністичних груп.

Із звітом про діяльність Центральної болгарської комуністичної групи у проведенні революційної пропаганди і мобілізації усіх болгар на захист молодої Радянської республіки виступив Стоян Джоров⁴.

¹ Газ. «Правда», 15 грудня 1918 р.

² ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. зб. 6, арк. 12.

³ У звіті Центральної (Московської) болгарської групи за січень 1919 р. зазначено, що при ЦК КП України вже в січні існувало болгарське бюро (ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 4 (загальний відділ), од. зб. 31, арк. 92). Але іншими документами це не підтверджується. Очевидно, воно було створене у лютому 1919 р.

⁴ Стоян Іліев Джоров народився 10 грудня 1879 р. у селі Горна Василиця (недалеко від Софії), був членом партії тісних соціалістів з часу її створення в 1903 р. Ще у 1899 р. вперше приїздив до Одеси, у 1907 р. війхав з Болгарії. Після короткого перебування в Олександриї прибув до Баку, а звідти — до Одеси. Тут у 1908—1910 рр. був одним з активних діячів по відновленню розгромленої Одеської більшовицької організації і розгортанню її діяльності, за що його разом з групою одеських соціал-демократів було засуджено до довічного поселення у Сибіру. Після Лютневої революції Джоров, будучи секретарем Центрального міського бюро профспілок і членом тимчасового міського комітету більшовиків Красноярська, активно боровся за встановлення Радянської влади в Єнісейській губернії.

Весною 1918 р. брав участь у боротьбі з німецькими загарбниками в Донбасі, потім з контрреволюцією під Царицином і на Кавказі. Звідти прибув до Москви, де став одним з керівників болгарських комуністів. Брав участь у роботі першого конгресу Комінтерну. Джоров — один з організаторів боротьби болгарських інтернаціоналістів за Радянську владу на Україні. Наприкінці 1919 р. повернувся до Болгарії.

Конференція обговорила і схвалила платформу болгарських комуністів, яку потім було опубліковано. При обговоренні балканського питання в зв'язку з перспективами світової соціалістичної революції конференція підкреслила, що справжній мир, свобода і дружба народів балканських країн можуть бути здійснені лише на шляхах соціалістичної революції.

На конференції було обговорено також питання про організацію партійної і революційної роботи серед болгарського пролетаріату і селянства в усіх місцях їх поселення або роботи. На закінчення конференція обрала Центральне бюро болгарських комуністичних груп у складі Стояна Джорова, Христо Боєва, Івана Цанєва та інших і ухвалила рішення про перенесення центру своєї роботи ближче до Болгарії — на Україну, де було багато болгар.

З визволенням України наприкінці 1918 — на початку 1919 р. активізувалась діяльність болгарських комуністичних груп, зростала армія їх інтернаціональних бійців. Центральне бюро болгарських комуністичних груп (ЦБ БКГ) 21 січня 1919 р. відрядило на Україну своїх членів Марина Цухлева і Емануїла Лабенського з великим вантажем літератури для революційної пропаганди і організаційної роботи по створенню болгарських комуністичних груп¹.

24 лютого Стоян Джоров і Христо Боєв від імені ЦБ БКГ надіслали до ЦК РКП(б) розроблену бюро програму майбутньої діяльності. В ній говорилось, що з розширенням кордонів Радянської влади до Чорного моря і Бессарабії створювалися сприятливі умови для революційної роботи болгар-комуністів. В зв'язку з цим вони пропонували перенести центр усієї революційної діяльності до Катеринслава, що знаходився між Харківською губернією, Таврією і Бессарабією, де було багато болгар, а також недалеко від морських та інших шляхів до Болгарії. Бюро мало намір здійснити такі заходи: організувати партійну роботу серед місцевих болгар, які недостатньо підготовлені до усвідомлення суті революції, встановити безпосередній зв'язок з Болгарією,

Стоян Джоров.

В 1941—1944 рр., незважаючи на похилий вік, із зброєю в руках боровся в партизанських загонах за визволення своєї батьківщини. Помер у 1950 р. (Центральний партійний архів ЦК БКП (далі — ЦПА), Софія, ф. 196, Стоян Джоров).

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 18, оп. 9, од. зб. 12, арк. 11.

підготувати і негайно надіслати до Болгарії досвідчених працівників, провадити агітацію серед союзницьких військ на Балканах і радянських фронтах. «Радянська влада і партія,— писали вони в заключній частині листа,— не повинні відноситись байдуже до необхідності як найшвидше перенести пожежу революції на Балкани, що, з одного боку, послабить союзницький контрреволюційний тиск на Радянську Росію, а з другого, переплутає карти союзників і їх грабіжницькі плани»¹. ЦК РКП(б) санкціонував переїзд Центрального бюро болгарських комуністичних груп на Україну.

У Києві в лютому 1919 р. було створено Болгарське бюро при ЦК КП України і болгарський підвідділ при відділі Міжнародної пропаганди Народного Комісаріату закордонних справ (НКЗС) України. Делегати цього підвідділу і члени бюро Марин Цухлев і Емануїл Лабенський у лютому відвідали ряд міст України і організували болгарські групи при Катеринославському і Харківському губкомах партії. Одночасно проводилася робота по мобілізації болгар до Червоної Армії. 23 лютого М. Цухлев повідомив т. Черних з відділу Міжнародної пропаганди, що в Катеринославській губернії є багато болгар, значна частина яких записується до Червоної Армії. Він пропонував створити болгарську групу в Олександрівську (нині Запоріжжя), де також знаходилося чимало болгар. Характеризуючи класовий склад болгар Катеринославщини, Е. Лабенський писав, що «найбільша частина — це городники, добровільні емігранти, які приїхали лише для того, щоб заробити гроші. За способом життя вони справжні чорноробочі»². Але серед них були представники і заможніх класів. Створена у Катеринославі група оголосила реєстрацію всіх болгар, розсилала в усі повіти і села партійну літературу і газети російською і болгарською мовами, організовувала лекції для болгар тощо.

18 березня 1919 р. сформувалась болгарська комуністична група в Луганську. З ініціативи організатора цієї групи Койчо Касапова загальні збори болгар-комуністів одноголосно ухвалили створити серед місцевих болгарських колоністів болгарську трудову городницьку общину на комуністичних засадах. У резолюції зборів зазначалось: «Коли наші російські товариши геройськи вмирають під Одесою, ведучи боротьбу з світовим хижаком, і наші німецькі товариши б'ються і вмирають героїчною смертю у боротьбі із зрадниками робітничої революції — шейдеманівцями-меншовиками, ми вважаємо злочином сидіти і пасивно споглядати події»³.

¹ ЦГА ІМЛ, ф. 17, оп. 4 (загальний відділ), од. зб. 40, арк. 4.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 293, арк. 2,25 зв.

³ Газ. «Коммунар» (Харків), 2 квітня 1919 р.

24 березня Койчо Қасапов виступив перед болгарською групою співчуваючих компартії в м. Слов'янську і закликав їх «йти по слідах російської революції»¹.

Всі болгарські комуністичні групи вели революційну пропаганду серед болгарського населення і займались формуванням інтернаціональних загонів для захисту Радянської влади.

Проте чимало болгар входило безпосередньо у радянські червоноармійські частини, що утруднювало їх точний облік. Саме на це зверталась увага у звіті про роботу Катеринославської болгарської групи за лютий 1919 р. «Хоч в Червоної Армії є дуже багато болгар, більшість яких займає відповідальні пости: політичних комісарів штабів, командирів військових частин і т. д., — говорилось у ньому, — але в зв'язку з тим, що вони розпорощені на всьому фронті і в різних частинах, це здається начебто вигадкою»². Далі повідомлялось, що з Катеринослава недавно було надіслано 6 чол. до Червоної Армії, але знову без конкретного призначення їх в певну частину. Тому місцева болгарська група вирішила в майбутньому усіх болгар, які бажають вступити до Червоної Армії, надсилати в одну частину, а саме — у розпорядження командира 6-ї батареї 2-го артдивізіону 9-ї стрілецької дивізії Івана Бичкова³.

Болгарські комуністи взяли активну участь в створенні на Україні Федерації іноземних комуністичних груп. Після визволення Києва у лютому 1919 р. вийшов з підпілля Комітет іноземних комуністів і утворились нові національні комуністичні групи, в зв'язку з чим виникла необхідність створити об'єднуючий керівний центр. Активну участь у цьому взяв Марин Цухлев. У листі Наркому закордонних справ України 6 березня він повідомляв, що у Києві утворилось кілька іноземних комуністичних груп і їм важко працювати, оскільки досі не створено Центральний комітет цих груп⁴. Далі М. Цухлев писав, що, на думку одних, Центральний комітет іноземних київських груп має працювати зовсім самостійно і безконтрольно, що суперечить комуністичним принципам, інші ж вважають, що цей комітет слід повністю підпорядкувати відділу міжнародної пропаганди НКЗС. «Я гадаю, — писав він, — що коли в одному місці існує кілька іноземних комуністичних груп, то їм варто організувати свій Центральний комітет, який працював би у контакті і під контролем міського або обласного комітетів комуністичної партії. Разом з тим, всі ці групи з чисто політичних міркувань слід централізувати навколо відділу міжнародної пропаганди НКЗС». Проте слово «централізація», — підсумовував Цухлев, — я ро-

¹ Газ. «Коммунар» (Харків), 2 квітня 1919 р.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 293, арк. 25 зв.

³ Там же.

⁴ Там же, од. зб. 307, арк. 37 зв.

зумію не в тому значенні, що ці групи мають бути повністю підпорядкованими відділу міжнародної пропаганди НКЗС. Вони, як партійні організації, будуть підпорядковані Центральному комітету іноземних груп, який в свою чергу підпорядковуватиметься Центральному Комітету КП України¹. Такий керівний центр і було створено у Києві в березні 1919 р. На початку 1919 р. болгари брали активну участь також у роботі Іноземної колегії в Одесі. У складі румунської групи велику роботу вів болгарин Іван Ботев, а в грецькій групі — В. Атанасов, який досконало володів грецькою мовою². Румунська група, до якої входили і болгари, вела агітацію не лише серед румунських військ, а й серед болгарського населення Бессарабії, загарбаної Румунією. Для цього було створено спеціальне бессарабське бюро. Під впливом революційної агітації грецької групи Іноземної колегії грецькі війська все частіше відмовлялися воювати, а 70 солдатів перейшли на бік Червоної Армії³.

Крім участі у роботі Іноземної колегії, болгари входили також до інших підпільних революційних груп, створених в Одесі та інших містах Причорномор'я. Учасник революції в Одесі Д. Янакієв писав, що ще восени 1918 р. в Одесі було створено невелику підпільну групу болгар-більшовиків і їм співчуваючих на чолі з Асеном Колевим, яка діяла у контакті з місцевим конспіративним більшовицьким центром. Група вела агітацію серед грецьких солдатів болгарського походження і болгарських городників на околицях міста. Кількох чоловік групи контрреволюційні власті схопили і стратили як «небезпечних більшовиків»⁴. Сам Янакієв потрапив до французьких окупантів, які готовали над ним розправу, але загін Г. І. Котовського, що своєчасно прибув, врятував його.

Важливий внесок у боротьбу по розкладу армії інтервентів Антанти внесли також болгарські та інші інтернаціоналісти, які діяли у Константинополі і на болгарських кораблях, що плавали по Чорному морю. Для Іноземної колегії спочатку було загадковим, звідки потрапляла на кораблі інтервентів революційна література, яку вони не видавали і не поширювали. Лише з часом вони дізнались, що вона надходить з Константинополя, де також діяла підпільна революційна група.

Окупувавши у жовтні 1918 р. Болгарію, англо-французькі війська реквізували болгарські пароплави і використовували їх для здійснення інтервенції у Радянську Росію. Пароплави курсували під французькими прапорами з болгарськими екіпажами, під охороною фран-

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 307, арк. 37—38.

² В. Г. Коновалов. Герой Одесского подполья, стор. 60, 64.

³ Там же, стор. 67, 108.

⁴ Д. Янакієв. Позорний край на една интервенция.— «Работническо дело», 30 жовтня 1957 р.

цузьких солдатів і офіцерів. Партія тісних соціалістів через свою Варненську організацію створила на цих кораблях підпільні групи для революційної пропаганди серед військ, що призначались для інтервенції проти Радянської Росії. Так, на пароплаві «Варна» група складалася з Кристю Катева, Марина Стойчева, Стефана Добрєва і Петко Боєва — членів БРСДП (т. с.), на пароплаві «Борис» працював Никола Тодоров та ін.¹ Свою роботу вони проводили під керівництвом підпільної революційної організації у Константинополі, на чолі якої стояли болгарин Никола Трайчев і греки Серафим Максимос і Анастасій Захаріадіс. Ця бойова організація почала свою діяльність ще в 1918 р. і була зв'язана спочатку з більшовицьким ЦВК Румчороду, а пізніше — з Іноземною колегією в Одесі. Константинополь був тоді головною базою зосередження усіх сил Антанти, призначених для інтервенції в Радянську Республіку, і діяльність цієї організації тут була виключно корисною. Організувавши видання літератури англійською, французькою, грецькою, російською та іншими мовами, вона розгорнула активну революційну пропаганду серед сухопутних військ Антанти, що перебували у Константинополі і на флоті інтервентів, особливо серед екіпажів кораблів «Вальдек Руссо», «Ернест Ренан», «Жюль Мішле», «Жан Барт» та інших, які пізніше були у чорноморських портах України, а також серед колишніх російських військовополонених, які знаходились у Константинополі, і російських солдатів, знятих з Македонського фронту і розквартириваних тут. Останніх білогвардійські емісари намагались завербувати до своїх загонів.

Виданням підпільної літератури, що розповідала правду про Радянську Росію і закликала відмовитись воювати проти робітників і селян та виступити на захист Країни Рад, керували друкарі Серафим Максимос і Анастасій Захаріадіс. З метою конспірації Максимос став компаньйоном грецької друкарні, де й друкувалася революційна література. Звідси в «продовольчих» пакунках вона переправлялась до продовольчого магазину «Ені Кале» в кварталі «Галата», «гостподарем» якого був Никола Трайчев. З магазину разом з продуктами літературу одержували довірені особи з різних кораблів. Як згадує один з учасників підпілля Кристю Катев, який служив тоді на пароплаві «Варна», від їх екіпажу для одержання продуктів у магазині Трайчева ходили Марин Стойчев, який відповідав за постачання продуктів, а також Кристю Катев, Стефан Добрєв і Петко Боєв. Усі вони були членами підпільної групи². Разом з продуктами вони приносили на пароплав літературу, яку потім відвозили в Констанцу та Галац і передавали там

¹ Рукописний фонд Одеської державної наукової бібліотеки ім. Горького. Спогади К. Катева.

² К. Кътев. В защита на съветската власт.— «Българо-съветская дружба», 1960, № 5, стор. 10.

Кристю Катев.

уповноваженим константинопольської організації — «власникам» молочних магазинів: у Констанці — Пантею Скутельніку, а в Галаці — Райку Гайтанджиеву. Останні перевозили її за призначенням — через Бессарабію в Одесу і на кораблі інтервенції. З магазину Н. Трайчева в Константинополі одержували літературу для революційної пропаганди також інтернаціоналісти з інших кораблів, зокрема, далматинець Слободан Ботняк з італійського пароплава «Реммо», італієць Пауль Коссамо з італійського пароплава «Адрія», грек Атанас Християдіс з грецького пароплава «Хіос» та ін.¹

Константинопольська група вела плідну революційну діяльність протягом 1918—1919 і початку 1920 р. Довго інтервенти не могли її викрити. У наказі командуючого військами Антанти у Константинополі генерала Франше д'Еспре восени 1919 р. безпомідорно констатувалось, що якісь комуністичні елементи вносять смуту і дезорганізацію в армію Антанти. Розпропаговані комуністами-інтернаціоналістами російські солдати, яких у 1919 р. завербували денікінці, прибувши до Новоросійська, відразу ж відмовились воювати і вимагали негайній відправки їх по домівках. Денікін відмовився виконати цю вимогу і просив своїх хазяїв більше не надсилати йому таких «деморалізованих» військ. На початку 1920 р. члени Константинопольської організації були арештовані, засуджені військовим судом Антанти і відправлені в ув'язнення на острів Мальту. В числі їх були болгарин Никола Тодоров, далматинець Слободан Ботняк, грек Атанас Християдіс та ін. Діяльність константинопольських інтернаціоналістів — славна сторінка революційної пролетарської солідарності.

На початку березня 1919 р. радянська війська почали наступ за визволення Чорноморського узбережжя. 10 березня було визволено Херсон, 6 квітня — Одесу, а вже наприкінці квітня на всьому Чорноморському узбережжі України і в Криму було встановлено Радянську владу.

20 квітня 1919 р. до Одеси прибули Стоян Джоров, Христо Боєв та інші члени Центрального бюро болгарських комуністичних груп², які

¹ Рукописний фонд Одеської державної наукової бібліотеки ім. Горького. Спогади К. Катева.

² ЦДІА, Софія, ф. 176, оп. 4, од. зб. 629, арк. 11—12.

знаходились з кінця березня 1919 р. в Києві¹. До Одеси переїхало та- кож Балканське бюро Комінтерну. У складі ЦБ БКГ в Одесі або під його керівництвом активно працювали Койчо Қасапов, Кирил Тела- лов, Лазар Белоречки, Матей Попов та інші болгари, які були тут ще до приїзду бюро.

Койчо Қасапов, як зазначалось вище, з перших днів Жовтневої революції брав безпосередню участь у боротьбі за владу Рад на Україні. Кирила Телалова в роки першої світової війни, як підданого країни, з якою воювала Росія, було відправлено до Тамбова. Там він разом з своїми російськими колегами організував театральну групу «Колізей» і ставив спектаклі в місті. Після Жовтневої революції він спочатку вів революційну пропаганду серед болгар, які знаходились у Тамбові, а потім переїхав до Одеси, де домагався, щоб болгарське консульство виступило на захист Радянської влади². З радістю вітав він відновлення Радянської влади в Одесі, а коли сюди прибуло ЦБ БКГ, став активним їого діячем. Лазар Белоречки потрапив до Києва як вістовий військового аташе болгарського посольства при Центральній раді. Згодом, познайомившись з радянською дійсністю, перейшов на бік більшовиків³. В Одесі Лазар Белоречки взяв діяльну участь у роботі ЦБ БКГ, займаючись формуванням інтернаціональних частин, а потім хоробро бився в лавах Червоної Армії, віддавши життя за владу Рад.

Прибувши до Одеси, Центральне бюро болгарських комуністичних груп поставило перед собою такі основні завдання: видання і пропаганда революційної літератури серед болгар на Україні, мобілізація їх на захист Радянської влади, встановлення зв'язків з Болгарією, передусім з Болгарською комуністичною партією, а також з Добруджою, населеною болгарами, щоб допомогти їм дізнатися правду про Радянську країну. ЦБ БКГ цікавилось станом революційного руху у Болгарії і в цілому на Балканах з тим, щоб у разі необхідності подати своїм співвітчизникам потрібну допомогу.

З метою реалізації цих планів були створені болгарська комуністична група при Одеському губкомі партії, Рада болгарських робітничих і солдатських депутатів України, штаб по формуванню Інтернаціонального полку особливого призначення, Добруджанський революційний комітет і редакція болгарської газети «Комуна», перший номер якої вийшов 1 травня 1919 р. Редакція газети знаходилась у приміщенні по вул. Петра Великого, 20. Тут же було ЦБ БКГ і всі болгарські революційні організації.

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. зб. 12, арк. 16.

² ЦДІА, Софія, ф. 176, оп. 4, од. зб. 629, арк. 11; оп. 9, од. зб. 1686.

³ Там же, оп. 3, од. зб. 1266, арк. 22, 29, 38; газ. «Селски вестник» (орган ЦК БКП), Софія, 27 жовтня 1920 р.

Нікола Тодоров.

Газета виходила раз на тиждень на двох сторінках. Великий підзаголовок газети «Пролетарі всіх країн, єднайтесь!» якнайкраще виявляв суть того, що друкувалось на її сторінках. Вийшло дев'ять номерів газети. Присвятивши всю сторінку першого номера міжнародному святу трудящих, редакція закликала всіх болгар згуртувати свої ряди для захисту першої в світі Країни Рад і боротьби за соціалістичну революцію у Болгарії. У редакційній статті, що висвітлювала завдання газети, говорилось: «Комуна» повинна стати факелом наших бойових колон, світочем серед темряви, що нависла над Болгарією, центром нашого ідейного, організаційного і бойового об'єднання під червоним комуністичним прапором III, Комуністичного Інтернаціоналу. До організації, до зброї, в

бій, товариші! Увесь світ з нами, ми переможемо!

У кожному номері газети публікувались матеріали, що розкривали суть Радянської влади і закликали болгар захищати її із зброєю в руках. Аналіз матеріалів газети показує, що їх автори розуміли закономірну неминучість перемоги соціалістичної революції і вірно оцінювали її величезне міжнародне значення. В редакційній статті про важке становище трудящих у капіталістичних країнах підкresлювалось, що робітники і взагалі всі трудящі можуть визволитись з-під капіталістичного гніту лише завдяки своїй організованій боротьбі, якщо візьмуть приклад з своїх братів Радянської Росії, Радянської Угорщини і Баварії. Ідею пролетарської солідарності просякнуті всі номери газети.

В день 1 Травня від імені болгарської комуністичної групи Одеси газета закликала усіх болгар міста стати в стрункі колони «під наш партійний прапор і приєднатися до загального походу робітників»², щоб висловити свою солідарність з трудящими усіх країн, що борються. Того ж дня група влаштувала також велику першотравневу демонстрацію в селі Благоєвка, поблизу Одеси, населення якої становили в основному болгари³.

¹ Газ. «Комуна» (орган Центрального бюро болгарських комуністичних груп при III, Комуністичному Інтернаціоналі), 1 травня 1919 р.

² Там же.

³ Архів на МБСД. Спогади Христо Боєва.

Прагнучи піднести революційну свідомість болгар, газета широко пропагувала ленінські ідеї соціалістичної революції, суті радянської влади та її політики щодо робітників і селян. В четвертому номері газети було опубліковано текст першотравневого виступу В. І. Леніна перед московськими робітниками, а в сьомому номері — статтю «Що таке Радянська республіка?», яка висвітлювала основні ленінські ідеї про Радянську владу. Розкриття ленінського вчення про революцію присвячена також стаття «Чому нас вчить російська революція?», в якій зазначалось, що капіталістичне суспільство несе людству війну, злидні і нелюдську експлуатацію, в той час як російська революція вказує всім трудящим шляху і визволення від будь-якої експлуатації. У статті «Про землеробську комуну» в популярній формі роз'яснювалось ленінське вчення з аграрного питання і політика Радянського уряду щодо бідняків і середняків. Тут же було вміщено уривок з статті В. І. Леніна про ставлення до середняків¹.

Болгарська група популяризувала ленінські ідеї і в усній пропаганді. В першому номері газети було опубліковано повідомлення, що 4 травня Болгарська комуністична група організує для болгар лекцію на тему: «Різниця між буржуазною демократією і Радянською владою», в якій розкривався зміст доповіді В. І. Леніна на 1-му конгресі Комінтерну «Про буржуазну демократію і диктатуру пролетаріату».

Газета часто друкувала відозви, рішення та інші документи Комуністичного Інтернаціоналу. Зокрема, в сьомому номері було вміщено відозву Комінтерну до робітників усіх країн в зв'язку з звірячим вбивством пролетарських вождів німецького народу — Рози Люксембург і Карла Лібкнешта, а також платформу Комінтерну — «Шлях до перемоги»; у восьмому номері — відозва, пов'язана з Версальською мирною угодою, а в дев'ятому — протест Комінтерну проти конгресу II Інтернаціоналу в Люцерні². Ряд статей було присвячено діяльності Комінтерну. Так, у статтях «Представники болгарських комуністів про III Інтернаціонал», і особливо у статті «III, Комуністичний Інтернаціонал», яка була опублікована раніше в московській газеті «Ізвестія»³, Стоян Джоров з позицій марксизму-ленінізму критикував лідерів II Інтернаціо-

Лазар Белоречки.

¹ Газ. «Комуна», 1, 10, 31 травня 1919 р.

² Газ. «Комуна», 21 червня, 5 липня і 2 серпня 1919 р.

³ Див. газ. «Ізвестія», 6 березня 1919 р.

налу за зрадництво інтересів робітничого класу, перехід на бік імперіалістичної буржуазії, фактичний розрив з революційним інтернаціоналізмом, угодовство перед буржуазією замість революційної боротьби проти неї. С. Джоров підкреслив важливість діяльності В. І. Леніна по створенню нового, Комуністичного Інтернаціоналу і від імені болгарських комуністів палко вітав утворення Комінтерну.

Майже в кожному номері газети публікувались статті С. Джорова, К. Телалова, К. Касапова, К. Балканського, М. Огнянова та інших про становище у Болгарії і взагалі на Балканах, про міжнародні події. Ці матеріали давали можливість болгарському населенню України ознайомитись з життям не лише нашої, а й зарубіжних країн.

Болгарські комуністи С. Джоров, С. Сапунов, К. Телалов та інші виступали також з рядом статей з цих питань у центральній пресі¹.

Головну увагу болгарські комуністи в газеті і практичній діяльності приділяли мобілізації болгар на захист завоювань революції. Перш за все ЦБ БКГ провело облік усіх болгарських комуністів в країні. В першому номері газети було опубліковано таке оголошення: «Центральне бюро болгарських комуністичних груп більшовиків пропонує усім болгарським групам при російській і українській комуністичній партіях в різних містах встановити зв'язок з Центральним Бюро, надіслати списки своїх членів та співчуваючих, повідомити точну адресу, а також подати місячні звіти про діяльність, які потрібні для підготовки другої конференції болгарських комуністичних груп»². З метою активізації роботи серед болгар півдня ЦБ БКГ вирішило провести саме в Одесі другу конференцію болгар-комуністів, хоч після першої конференції минуло лише чотири місяці. Незважаючи на важкі умови організаційної роботи, Центральне бюро намагалось застосувати колективні методи керівництва, щоб у здійсненні більш правильно і до кінця виконати свій інтернаціональний обов'язок.

У згаданому оголошенні говорилось також, що болгарська комуністична група в Одесі залучила до своїх лав нових членів. При ЦБ БКГ було створено бібліотеку і читальню.

6 травня 1919 р. ЦБ БКГ, попередньо домовившись з Одеським губкомом партії та місцевими органами Радянської влади, провело великі збори болгар міста і околиць, на яких було обрано Раду болгарських робітничих і солдатських депутатів України з 9 чоловік. Рада утворила свій Виконавчий комітет з 3 чоловік³. Головою Ради обрали Койчо Касапова, секретарем — Христо Боєва, а незабаром після його

¹ Див. газ. «Правда», 4 січня, 15 лютого, 11 травня 1919 р., 17 липня, 2 листопада 1920 р.; «Ізвестия», 22 і 26 червня, 11 і 17 липня, 2 листопада 1920 р.

² Газ. «Комуна», 1 травня 1919 р.

³ Газ. «Комуна», 10 травня 1919 р.

від'їзду до Болгарії на І з'їзд БКП його місце посів Никола Пелов¹.

Рада болгарських робітничих і солдатських депутатів працювала у тісному контакті і під керівництвом ЦБ БКГ, тим більше, що К. Касапов і Х. Боев були також членами Центрального бюро БКГ. Рада підтримувала тісні контакти з одеським губкомом партії і Одеською Радою робітничих і солдатських депутатів, узгоджуючи з ними всі питання, що стосувалися болгар і випливали з рішень Радянської влади. Значну допомогу ЦБ БКГ і болгарській Раді надавав член РКП(б) болгарин Іван Генов, якому Одеський губком партії доручив роботу серед болгар. Деякий час він очолював місцеву болгарську комуністичну групу в Одесі².

Діяльність ЦБ БКГ і болгарської Ради зустрічала підтримку і схвалення усього болгарського населення України. Про це, зокрема, свідчить ставлення болгар до створення революційного фонду. На заклик ЦБ БКГ про створення фонду революції за короткий час було зібрано значну суму. Свої добровільні внески зробили навіть ті, хто не був активним учасником революційної боротьби, але в болгарських комуністах вбачав своїх захисників. Так, в першому списку тих, хто вніс свої гроші, бачимо такі відомі імена болгарських комуністів, як Кирил Телалов, Христо Боєв, Стоян Джоров, Койчо Касапов, а також безпартійних — Іван Ангелов, Марин Георгієв, Ангел Базанов, Петко Станев, Димитр Михайлів, Тодор Писанков, Атанас Бахчеванов, Славі Трифонов і багато інших³.

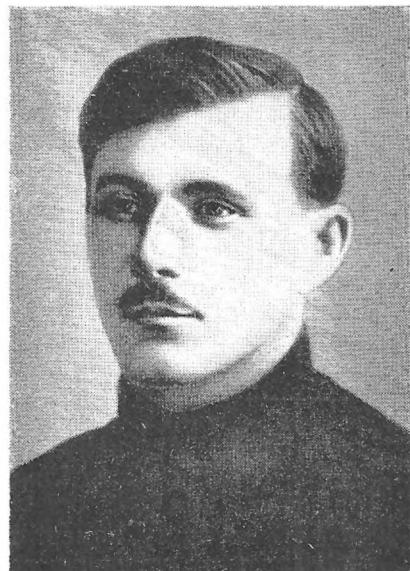
За кілька днів до революційного фонду внесли свої внески 121 чол. на суму 11 133 крб. Внесення такої суми в ті важкі часи свідчить про велику чуйність болгарського населення до заходів ЦБ БКГ, спрямованих на захист Радянської влади.

З перших же днів своєї діяльності в Одесі Центральне бюро болгарських комуністичних груп і Рада болгарських робітничих і солдатських депутатів України розгорнули велику роботу по мобілізації болгар на захист Радянської влади.

¹ Архів на МБСД. Спогади Христо Боєва; газ. «Комуна», 24 травня 1919 р.

² Партийний архів Одеського обкому КП України, ф. 13, оп. 3, од. зб. 51, арк. 5—6.

³ Газ. «Комуна», 31 травня, 7 і 25 червня, 5 липня 1919 р.

Іван Генов.

Ще в квітні 1919 р. ЦБ БКГ почало формувати з представників народів балканських країн 1-й інтернаціональний полк особливого призначення, який його організатори мали намір використати не лише для захисту Країни Рад, а й в разі революції на Балканах для надання допомоги балканським трудящим. 27 квітня 1919 р. в газетах і на окремих листівках було опубліковано звернення політкуму цього полка Койчо Касапова до трудящих болгар, румунів, турків, греків і сербів, в якому говорилось: «Товариші робітники і селяни, усі голодні і скривджені! Вам необхідно зрозуміти, що всі бідні та знедолені, до якої б нації вони не належали,— ваші голодні брати, а всі багаті хижаки, до якої б нації вони не належали,— ваші кровні вороги, ви повинні розгромити їх в ім'я братерства усіх народів. Наш девіз: «Мир хатинам, війна палацам». Інтернаціональний полк особливого призначення — це ваш полк. Поступайте записатися. Запис проводиться щоденно від 12-ї до 5-ї години в канцелярії полку: вул. Петра Великого (колишня Дворянська), 20»¹.

В першому номері газети «Комуна» К. Касапов знову закликав болгарських трудящих вступати до Червоної Армії². 21 травня 1919 р. ЦБ БКГ надіслало в усі райони України, де знаходилися болгари, телеграми, в яких говорилося: «Центральне бюро болгарських комуністичних груп визнало за необхідне використати усі наявні революційні сили болгар для бойової роботи в лавах Червоної Армії. З цією метою воно ухвалило мобілізувати усіх болгар-комуністів»³.

Ці заклики знайшли палкий відгук у болгарського населення. Не лише комуністи, а й безпартійні з числа колишніх військовополонених і підданих Болгарії, які жили на Україні, вступали групами й індивідуально до інтернаціональних і інших частин Червоної Армії та партизанських загонів і хоробро билися на фронтах громадянської війни. Інтернаціональний полк особливого призначення спочатку формувався при штабі 3-ї Української радянської армії, а після того як за розпорядженням Наркомвоєну УРСР від 5 травня 1919 р. почалося формування 1-ї Інтернаціональної радянської дивізії, він мав увійти до її складу.

З самого початку формування інтернаціонального полку Койчо Касапов та інші болгарські комуністи приділяли велику увагу зміщенню свідомої військової дисципліни. Виступаючи проти «партизанщини», політком полку К. Касапов у відозві до червоноармійців, опублікованій 14 травня 1919 р., писав: «Наш ворог, буржуазія усього світу організована у стрункі полки. Щоб її перемогти, ми повинні протиставити такі ж організовані полки, плюс наш революційний ентузіазм. Щоб такі великі полки були підготовлені у військовій справі і не розпада-

¹ В огне гражданской войны. Сборник документов и материалов, стор. 190.

² Газ. «Комуна», 1 травня 1919 р.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, од. 36, 63, арк. 130, 132, 239.

ЧЕРВЕН ПРЕПОРЕЦ

ОРГАН НА ДРУЖЕСТВО ПРОСВЕТА И СЪДИЛНА КУЛТУРА

Август 31 А. 1920 г.

Брой 1.

За живей българската техника наричай-борец за Съдемска област!

СЪДИЛНИКИ И ЖИВОТ.

Азета поддържат и тържестват всички членове

Ето го звездът на сегашни
В горещата и упорита
ускорение с нея мъже
и работници, наименувани
които са занапочас войните
съветовни огънят-из-
ите човешки права, з-
ак на здрави-помини и
българи на мялесте и
разии венчани да са
тоб от страна на ти
мани. На венчани
на - съдии думи
на братство, на всел-
ния отговор-м
е

Не е време
казка. Доста ги
ствари война и
вой и своята
запаленост ту
работника и
ят, че тия
юват с на-
мо осъщу-
телски ти
в Англи-
ш, и
сеяват

БРАТЯ БЪЛГАРИ!

КОМУНА

Газети та листівки
болгарською мо-
вою.

лись під час руху в бою, ми повинні оволодіти технікою, військовою тактикою, правилами військового мистецтва. Ці правила звуться військовою дисципліною, яка існувала і в старій армії. Але ми — революціонери, комуністи-більшовики і в цьому наша сила. З цим плюсом, який має Червона Армія, — усвідомленням обов'язку перед революцією і комунізмом — ми здобудемо перемогу над нашим ворогом — контрреволюцією. Отже, щоб розбити наших ворогів, ми повинні мати, крім технічної, військової дисципліни, ще й політичну, революційну дисципліну.

Товариші, я закликаю вас до свідомої, військово-революційної дисципліни, як дисципліни комунізму. Хай живе свідома, військова, революційна, комуністична дисципліна»¹.

Наприкінці травня в Одесі почав формуватись також з представників балканських народів 9-й інтернаціональний полк². З 31 травня 1919 р. 1-й інтернаціональний полк особливого призначення, який залишився в оперативному відношенні підпорядкованим штабу 3-ї Української радянської армії, було включено до складу 1-ї бригади 1-ї Ін-

¹ Газ. «Комуна», 14 травня 1919 р.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 2579, оп. 1, од. 36, 17, арк. 14.

тернаціональної дивізії і злито з 9-м інтернаціональним полком. До 6 липня 1919 р. цей полк налічував близько 1500 чол.¹ Влітку 1919 р. основний склад полку було відправлено на фронт, де він брав участь у боях проти петлюрівських і денкінських банд.

Крім Одеси, в цей період інтернаціональні частини, в яких були болгари, формувались в Херсоні, Єлисаветграді та інших містах. Болгарський комуніст Рачев повідомляв у червні 1919 р. в Раднарком Укр-райни, що «в Бердянському повіті зібралось близько 250 болгар-добровольців до Червоної Армії»² і просив розпорядження надіслати їх у діючу армію.

Крім ЦБ БКГ і болгарських груп, революційну пропаганду серед болгарського населення вели й інші організації, зокрема політична секція 1-ї Інтернаціональної дивізії. Збереглась цікава листівка цієї секції «До всіх румунів, болгар, сербів і мусульман Херсонщини», видана в червні — липні 1919 р. Звертаючись до представників балканських народів, автори листівки закликали їх згуртувати свої революційні лави і перейти у наступ з тим, щоб з'єднатись з революційною Угорщиною. Підкреслюючи, що російські робітники і селяни, залишивши заводи, поля і сім'ї, пішли до революційної Червоної Армії, вони пропонували трудящим балканських країн наслідувати приклад російських братів. «Товариши,— говорилося у заключній частині листівки,— нас, більшовиків-комуністів, куркульня називає грабіжниками так само, як колись називали болгарських революціонерів, які разом з російським народом визволили болгар з-під турецького гніту. Так само і ми, разом з російським пролетаріатом визволимо наших робітників та селян з-під гніту капіталізму і боягузливих і підліх куркулів. Товариши, коли хто-небудь назве вас більшовиками, треба з гордістю відповісти: «Так, ми більшовики-комуністи і несемо червоний прапор революції, ми несемо смерть усім куркулям і глитаям. Товариши, поспішайте взяти участь у визвольній боротьбі, під прапором революційної червоної дивізії румунів, болгар, сербів і мусульман... Хай живе повстання світового пролетаріату проти імперіалістичних грабіжників в усьому світі!»³

Цей документ пройнятій ідеєю класової солідарності, глибокою вірою в перемогу революції і гордістю за належність до партії більшовиків. Водночас автор його — болгарин покликається на традиції солідарності братніх народів у минулому. Поряд з цим, звертає на себе увагу деяке перебільшення своїх сил і розмаху світової соціалістичної революції, що було типовим для багатьох революційних борців того часу і, зокрема, керівників ЦБ БКГ.

¹ ЦДАРА, ф. 11, оп. 5, од. зб. 412, арк. 77; ф. 178, оп. 1, од. зб. 5, арк. 450.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 307, арк. 33.

³ Рукописний фонд Одеської державної наукової бібліотеки ім. Горького, інв. № Л-21.

Вірні пролетарському інтернаціоналізму, болгарські комуністи вважали своїм священним обов'язком із зброєю в руках захищати республіку Рад. Лозунг, що став девізом їх діяльності: «Болгарин, який допомагає Червоній Армії тут, допомагає своїм братам у Болгарії»¹, виявляв їх безмежну відданість пролетарському інтернаціоналізму. Як справжні патріоти, болгарські інтернаціоналісти гаряче бажали якнайшвидше здійснити пролетарську революцію у себе на батьківщині. За браком точної інформації про події у Болгарії вони часто мимоволі ототожнювали свої пристрасні бажання з дійсністю. Звідси наявність в деяких відозвах повідомлень, що в Болгарії вже здійснилась революція і треба негайно йти її на допомогу. «Останні вісті, одержані з Болгарії,— говорилось у відозві Ради болгарських робітничих і солдатських депутатів від 20 травня,— свідчать про те, що у Болгарії почалась революція проти антантовських окупантів і болгарської коначоючої буржуазії. Наш обов'язок — допомогти повсталому болгарському пролетаріату»². ЦБ БКГ, болгарська Рада і комітет Одеської болгарської комуністичної групи звернулись до всіх болгарських трудящих в Росії з відозвою, в якій писали, що, оскільки всі члени комуністичних груп вже мобілізовані на революційний фронт, вони вирішили закликати всіх болгар, які можуть носити зброю, негайно прибути до Одеси для виконання свого інтернаціонального обов'язку³.

Представник болгарського уряду на Україні майор Сараїлов писав з цього приводу до Міністерства закордонних справ Болгарії 12 червня 1919 р., що болгарські комуністи в Одесі «діють як болгарський уряд, ця група оголосила мобілізацію усіх болгарських підданих»⁴.

До болгар з відозвою звернувся також помічник начальника штабу інтернаціональної бригади Лазар Белоречки, який закликав їх поспішати на допомогу братам у Болгарії, Бессарабії і Добруджі, які вже піднялися на боротьбу за владу Рад в своїх країнах⁵.

Усі ці відозви, в яких висловлювалось палке прагнення допомогти своїм співвітчизникам, зовсім не були спрямовані на «підштовхування» революції. Керівники ЦБ БКГ і особливо Стоян Джоров, який брав участь у роботі установчого конгресу Комінтерну, не могли не знати, що В. І. Ленін ще на початку 1918 р. в статті «Дивне і потворне» рішуче засудив прихильників так званої теорії «підштовхування» революції. «Подібна «теорія»,— писав В. І. Ленін,— йшла б у цілковитий розрив з марксизмом, який завжди заперечував «підштовхування» ре-

¹ Газ. «Комуна», 24 травня 1919 р.

² Там же.

³ Там же.

⁴ ЦДІА, Софія, ф. 176, оп. 4, од. зб. 629, арк. 1.

⁵ Газ. «Комуна», 14 червня 1919 р.

волюцій, що розвиваються в міру назрівання гостроти класових суперечностей, які породжують революції¹.

У наведених відозвах болгарських комуністів мова йде не про «підштовхування» революції у своїх країнах, а про гаряче бажання болгарських інтернаціоналістів якнайшвидше побачити свою батьківщину вільною. Це бажання посилювалось тим революційним ентузіазмом, який панував в Країні Рад. Болгарські комуністи знали революційні заслуги своєї партії тісних соціалістів, і їм здавалось, що така революційна партія, як БРСДП (т. с.), знаючи про революцію в Росії, не може не здійснити революцію у своїй країні. Тут мали місце недооцінка ними об'єктивних факторів розвитку революції і неточна інформація, що надходила з Болгарії. Саме неточністю інформації про становище у Болгарії пояснюються повідомлення, що «почалось збройне повстання у Софії, Русі і Пловдиві»², або що вже в усій Болгарії і Добруджі «спалахнуло загальне повстання»³ і т. ін.

Центральне бюро болгарських комуністичних груп розуміло всю важливість одержання точної інформації про події в Болгарії не лише для себе, а й для Радянського уряду і особисто В. І. Леніна. В цьому плані воно намагалось зробити максимум корисного. Бюро поставило за мету прорватись через блокаду антантивського флоту на Чорному морі і встановити зв'язок з Болгарією. Наприкінці травня 1919 р. група болгарських і українських сміливців на невеликих рибальських суднах відправилась у небезпечну подорож.

6 червня 1919 р. С. Джоров повідомляв Раднаркому України: «Перший рейс у Варну близькуче вдався. Продовжується 12 днів. Одержані чудові і важливі матеріали. Варна оголошена окупованою союзниками. Луканов, Димитров і Ципоранов на волі»⁴. Землеробський союз розколовся на три групи. Стамболійський — міністр. Широкі і землеробці⁵ за особисту диктатуру. Починається передвиборна боротьба у парламенті. У тісняків два крила: парламентаристи і активісти-комуністи. 25 травня з'їзд партії. Порядок денний: перейменування партії на комуністичну і ставлення до виборів у парламенті. Активісти за рішучі і негайні революційні акції. Розкол можливий. У селах сильна партійна організація. Партія міцна у всіх відношеннях. В Сливені була різня робітників із-за продовольства. Перникських свідомих гірників розігнали з шахт на початку квітня. Події дуже назріли. Буржуа-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 48.

² Газ. «Комуна», 24 травня 1919 р.

³ Газ. «Комуна», 21 червня 1919 р.

⁴ Усі три, члени ЦК БКП, були заарештовані за революційну діяльність.

⁵ Широкі, або широкі соціалісти, — так називали представників опортуністичної соціал-демократичної партії Болгарії; землеробці — члени селянської партії Болгарського землеробського народного союзу.

зія втратила голову, ідуть репресії, але безуспішно. Голод змушує їх йти вперед. Матеріали розберемо, надішлемо кур'єром»¹.

До Болгарії ЦБ БКГ надсидало революційну літературу, відряджало болгарських революціонерів. Поїздки були пов'язані з величезним риском, здійснювали їх люди безмежно віддані справі революції. Один з учасників цих рейсів А. Ф. Ляхов, який влітку 1919 р. тричі нелегально їздив до Болгарії, згадує, що одного разу в морі вони зустріли катер, який мав на меті перехопити їх. Ім довелося прийняти бій². Між іншим, А. Ф. Ляхов твердить, що до Болгарії разом з ним їздив також Петро Петрович Постишев — брат Павла Петровича Постишева³, проте ці дані ще не вдалось підтвердити.

10 червня 1919 р. Стоян Джоров і Кирил Телалов надіслали Наркому закордонних справ України детальну інформацію щодо своєї роботи і повідомляли про повернення нової експедиції з Болгарії. Оскільки цей лист цікавий для характеристики різnobічної діяльності болгарських комуністів в Одесі, наводимо його текст майже повністю: «Наша нова експедиція до Болгарії виявилась дуже успішною. Ми надіслали туди багато нашої літератури і одержали звідти багато цінних відомостей. Тов. Боєв залишився там для роботи. Крім газет, надсилаємо Вам копію листа тов. Боєва, проект резолюції ХХII з'їзду тісняків, лист тов. П. Єнева до партійних товаришів, кілька листівок, 50 відозв і кілька брошур. З цих матеріалів, а особливо з перших документів, Вам стане зрозумілим, що там робиться. Всі ці матеріали ми належним чином використали.

Великий інтерес становлять відомості про рішення з'їзду та ін., які ми чекаємо цими днями. Своєчасно надішлемо їх Вам. Сьогодні відрядили другу експедицію до Добруджі, Варни і Бургаса, добре споряджену всім необхідним. У Болгарії — італійці. Ми передали італійську літературу, але тут її мало. Довідались, що в Києві у тов. Черних є, просимо надіслати. Через тов. Червенакова одержали 150 тис. крб.; тепер затримки не буде.

Працюємо дружно і продуктивно. Беремо також активну участь у формуванні інтернаціональної дивізії. Мобілізували і відрядили туди всіх членів Одеської групи. Наша Рада також оголосила мобілізацію і відправляє туди болгар. Надіслані на південь і до Криму агітатори ще не приїхали. Іногородні групи також ще не відгукнулись на нашу мобілізацію. Чекаємо коли з'їдуться, щоб одночасно влаштувати II конференцію⁴.

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 13, од. зб. 26, арк. 204.

² Партийний архів Одеського обкому КП України, ф. 13, оп. 3, од. зб. 117, арк. 3.

³ Там же, а також з бесіди з автором спогадів.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 106, арк. 90.

Як видно з цього листа, ЦБ БКГ проводило велику і різноманітну роботу. Завдяки встановленому ним нелегальному зв'язку з Болгарією, воно могло не тільки надсилати туди літературу, яка допомагала болгарським трудящим дізнаватись правду про Країну Рад, а й одержувати докладні відомості про становище в Болгарії, чим дуже цікавився В. І. Ленін.

2 липня 1919 р. Стоян Джоров повідомив у Київ про повернення з Болгарії нової експедиції, яка привезла докладний звіт Центрального комітету партії тісних соціалістів ХХII з'їзду, прийнятому на з'їзді програмну декларацію та інші матеріали. А 4 липня голова Раднаркому України телеграфував В. І. Леніну: «Експедиція, що повернулась з Болгарії, повідомляє, що ХХII з'їзд соціалістичної партії тісняків оголосив себе першим з'їздом Комуністичної партії. Всі матеріали про це надійдуть днями з Одеси»¹.

Таким чином, вже через кілька днів після ХХII з'їзду партії тісних соціалістів ЦК РКП(б) і Виконкому Комінтерну мали можливість ознайомитись з матеріалами з'їзду і становищем у країні. В тих умовах, коли зв'язки з іншими країнами були слабкі і не постійні, ця діяльність ЦБ БКГ була особливо цінною. У звіті Центральної Федерації іноземних груп при ЦК РКП(б) за 1919 р. плідна діяльність болгарських комуністів в Одесі була спеціально відзначена і одержала позитивну оцінку².

Одночасно Варненська партійна організація у Болгарії створила свою групу на чолі з комуністом Григором Чочевим, яка здійснювала зв'язок з Республікою Рад нелегальними каналами Варна—Одеса, Варна—Севастополь аж до 1923 р., коли цей канал було викрито³. Пізніше його було знову відновлено. Цей канал був важливим засобом зв'язку Виконкому Комінтерну з комуністичними партіями балканських та інших країн. По ньому надсидалась значна кількість революційної літератури, а також приїжджали на конгреси Комінтерну і Профінтерну діячі комуністичного і профспілкового руху. По цьому ж каналу, зокрема, в 1919 р. прибув на І конгрес Комінтерну делегат БКП Іван Недялков-Шаблій, а в 1920 р. на ІІ конгрес Комінтерну відправились делегати Васил Коларов, Георгій Димитров, Христо Кабакчиєв і Никола Максимов. Христо Кабакчиєв і Никола Максимов прибули до Одеси, а потім — до Москви, а човен з Георгієм Димитровим і Василем Коларовим штурмом відігнало до румунських берегів, де румунська охранка заарештувала їх і кинула до Юстенджанської в'язниці. Про-

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 106, арк. 39; од. зб. 307, арк. 40—41.

² ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. зб. 2, арк. 16 зв.

³ Варненска окръжна организация на БКП (1893—1944). Софія, 1965, стор. 176; В. Георгіев. През Черно море.—«Българо-съветска дружба», 1963, № 7, стор. 25.

те під тиском рішучого протесту комуністів і трудящих їх згодом було звільнено.

Влітку 1919 р. при підтримці англо-американських і французьких імперіалістів денікінська Добровольча армія почала свій наступ проти молодої Радянської республіки. В серпні 1919 р. денікінці підійшли до Одеси.

ЦК РКП(б) закликав усіх трудящих країни на боротьбу з Денікіним. Було опубліковано лист В. І. Леніна «Усі на боротьбу з Денікіним», який містив конкретну програму дій по мобілізації сил на розгром ворога. Більшість комуністів і комсомольців пішло на фронт. Разом з ними йшли на боротьбу й інтернаціональні загони.

Центральне бюро болгарських комуністичних груп та інші організації болгар-комуністів до останніх днів продовжували роботу по мобілізації болгар на захист Країни Рад і через нелегальний канал підтримували зв'язок з Болгарією. «Майже кожного тижня,— повідомляв керуючий болгарським консульством в Одесі,— вони (болгарські комуністи.— Авт.) надсилали своїх агентів з літературою для пропаганди»¹.

Частина членів ЦБ БКГ в цей час виїхала до Болгарії. Зокрема, в червні 1919 р. поїхав секретар ЦБ БКГ Христо Боев. Він був присутній на ХХII з'їзді БРСДП (т. с.), зустрічався з Димитром Благоєвим та іншими керівниками партії, яких інформував про становище в Радянській республіці². На початку серпня до Болгарії поїхали Кирил Телалов і Павел Грудков. Останній кілька разів іздив морем з підпільною літературою та іншими матеріалами³.

Коли денікінці підійшли до Одеси, ЦБ БКГ і місцева болгарська комуністична група змушені були припинити свою діяльність. Проте вони встигли підготувати групу болгарських агітаторів для підпільної роботи в час денікінської окупації⁴.

Койчо Касапов, Стоян Джоров та інші болгари взяли безпосередню участь у захисті Одеси. Як згадує Койчо Касапов, вони боролися проти банд німецьких колоністів і петлюрівців, а потім, після загибелі коменданта міста більшовика Петра Музикевича, Койчо Касапов був заступником Леона Чиквіна, який керував військами, що обороняли Одесу. На них було покладено завдання затримати ворога, щоб дати можливість партійним і радянським властям організувати евакуацію населення міста. Сміливими діями війська, що захищали місто, розбили перший десант денікінців⁵. Під час наступу другого десанту частини Чиквіна і Касапова стримували тиск ворога, даючи можливість

¹ ЦДІА, Софія, ф. 176, оп. 4, од. зб. 629, арк. 12.

² Архів на МБСД. Спогади Христо Боєва.

³ Там же. Спогади Павла Грудкова.

⁴ Партархів Одеського обкому КП України, ф. 13, оп. 3, од. зб. 51, арк. 1—6.

⁵ ЦПА, Софія, ф. 201, оп. 1, од. зб. 32, арк. 1—3.

населенню міста евакуюватись. Після цього вони приєдналися до військ 12-ї армії і разом з ними з боями пробивалися через окуповану ворогом територію, здійснивши славнозвісний чотирьохсоткілометровий Південний похід.

В цих боях з денікінцями полягли смертью хоробрих болгарські інтернаціоналісти Муравієв, Лазар Белоречки, Никола Ангелов та ін. 2 грудня 1919 р. в бою під Києвом загинув один з активних організаторів болгарських комуністичних груп на Україні Марин Цухлев. Другий з'їзд БКП (т. с.), який відбувся 31 травня — 2 червня 1920 р. у Софії, встановив пам'ять загиблих у боях за владу Рад Муравієва, Лазара Белоречки, Николи Ангелова, Марина Цухлєва й інших борців за революцію¹.

Ряд болгарських комуністів було залишено для піdpільної роботи на окупованій території. Групи або окремі представники болгарських інтернаціоналістів діяли тоді в Бердянську, Криму та інших місцях. Маючи на увазі їх діяльність, керуючий болгарським консульством в Одесі попереджав болгарський уряд 24 грудня 1919 р., що до Болгарії можуть бути надіслані «більшовицькі агенти»².

Чудовим виявом безмежної відданості болгарських трудящих справі пролетарського інтернаціоналізму і Жовтневої революції було те, що окремі славні сини болгарського народу покидали свою батьківщину і, долаючи великі труднощі, добиралися до Країни Рад, щоб із зброєю в руках взяти участь у захисті її завоювань.

Іван Тодоров був ще юнаком, коли в Болгарію прийшла звістка про Великий Жовтень, а разом з нею і палке бажання поїхати до Росії, щоб внести особистий вклад у боротьбу за владу Рад. З великими труднощами на початку 1918 р. він дістався на Україну, але тут уже хазяйнували німецько-австрійські окупанти. Важко було молодому іноземцю у бурхливому вирі подій одразу зустріти своїх політичних однодумців. Доля кидала його до Самари, Бузулука, Оренбурга, де, зокрема, він потрапив до дутовських бандитів, які побили його як «більшовицького агента». Зрештою, він зустрівся з 3-м радянським полком, звідки його перевели у 8-й уральський полк, що знаходився в Актюбінську. Там він брав участь у боях з дутівцями і колчаківцями, був поранений. Влітку 1919 р. його відправили до Тирасполя. У складі 2-го Бессарабського полку він брав участь у боях в Бессарабії і на Одещині, захищав Одесу під час першого десанту денікінців, а потім у 45-й стрілецькій дивізії, вже будучи помічником командира взводу, Іван Тодоров пройшов з боями шлях до Житомира. Разом з цією ж дивізією поїхав на Пет-

¹ Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конгресите, конференциите и плenумите на ЦК, т. II. София. 1951, стор. 66.

² ЦДИА, Софія, ф. 176, оп. 4, од. зб. 1098, арк. 2—3.

ропрадський фронт, а через деякий час повернувся на Україну, де знову боровся проти денікінців, а потім — проти військ Врангеля¹.

Не менш важким був шлях іншого болгарина — Георгія Петрова. Влітку 1919 р., коли війська Денікіна почали окуповувати міста і села України, 25-річний юнак нелегально морем приїхав з Варни в Одесу з дорученням від ЦК БКП до Виконкому Комінтерну. Звідти його відрядили до Черкас, де формувалися інтернаціональні частини. Але там його чекали важкі випробування. У місті вже лютували денікінці. Хтось доніс, що Г. Петров має зв'язок з більшовиками, збирає робітників і розповідає їм про те, як трудяще Болгарії гаряче підтримують революцію у Росії. Його заарештували, під час слідства зі зв'язаними руками водили крізь шеренгу катів і били нагаями, а потім кинули у камеру, попрощуючи вночі розстріляти². Потягнулись для Г. Петрова важкі дні тюремного ув'язнення. Кожного дня він бачив, з якою мужністю і презирством до ворогів зустрічали смерть десятки революціонерів. У камері він потоваришував з більшовиками Василем Сокуром, Федором Шляповим, Йосипом Мединковим, дружба з якими допомогла йому загартувати революційну стійкість і віру в перемогу. Зрештою, він почув довгожданну звістку, що Червона Армія наближається до міста. Але, рятуючись втечою, білі не забули про арештованих. Багатьох розстріляли, інших, у тому числі і Г. Петрова, загнали до вагонів і кудись повезли. На одній з зупинок невідомий друг допоміг групі арештантів втекти з вагона. Конвойні відкрили стрілянину і лише не-багатьом, у тому числі і Г. Петрову, пощастило втекти. Удвох з Терентієм Багром (Мартиненком) вони пробралися лісами до партизанів і в їх лавах Г. Петров бився до кінця громадянської війни з ворогами Країни Рад. Лише на початку 1921 р., коли українську землю було очищено від зовнішніх і внутрішніх ворогів, він повернувся до Болгарії.

Чорним морем приїздили в Країну Рад і ряд інших болгарських інтернаціоналістів — друзів нашої країни. Тільки після кількох наполегливих спроб восени 1919 р. змогли приїхати з Варни до Одеси уродженці Софії Божин Бінев і Драгомир Стефанов. Учасник Вересневого солдатського повстання 1918 р. в Болгарії, член партії тісних соціалістів Божин. Бінев писав у своєму листі до Південного бюро Комінтерну, що він, як і інші болгари, прагне набути досвіду боротьби в лавах Червоної Армії і соціалістичного будівництва в Країні Рад, щоб потім використати його на батьківщині³. Прагнення приїхати до Країни Рад трудяще Болгарії виявляли і в 1920 р. Воно ще більше посилилось в зв'язку з загостренням на той час класової боротьби в їх країні. Член

¹ Газ. «Съветско село» (орган Центрального болгарського бюро при ЦК КП України, Харків), 28 жовтня 1927 р.

² М. Лихцов. Другар.— «Черкаська правда», 8 жовтня 1965 р.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 765, арк. 95—96, 101.

Борис Шаранков.

Південного бюро Комінтерну тов. Мілкич сповіщав 25 червня 1920 р. Раднарком Укр-
раїни, що «останнім часом велика кількість
болгарських кваліфікованих робітників, і
особливо залізничників, звертаються до
представників технічних служб Південного
бюро за кордоном з проханням сприяти їх
відправці з Болгарії на Україну»¹.

В лавах 1-ї Кінної армії воювали бол-
гари Борис Шаранков і Тодор Главчев. Ко-
ли прийшла звістка про перемогу Жовтня,
Б. Шаранков був студентом 4-го курсу уні-
верситету, членом Студентської комуністич-
ної групи. Як і багато інших співвітчизників,
він і Т. Главчев вирішили поїхати на допо-
могу своїм братам-визволителям. Як зга-
дую Б. Шаранков, коли вони в рибальських
човнах вирушали Чорним морем до Радян-
ської країни, ними володіло одне гаряче ба-
жання — якомога швидше дістатися туди,

щоб віддячити російським братам-визволителям, допомогти їм у виз-
воленні країни від ворогів і захисті завоювань революції. Після кількох
невдалих спроб вони нарешті прибули до Одеси, але там уже були де-
нікінці. Почалися поневіряння. Діставшись до Харкова, вони звернулись
до Виконкуму Комінтерну з проханням надіслати їх, як колишніх кава-
леристів, до кінної армії Будьонного. У своєму листі Б. Шаранков пи-
сав також, що хоче набути досвіду, щоб використати його потім для ре-
волюційної боротьби у Болгарії. «Прибув до Росії,— писав Б. Шаран-
ков,— з гарячим бажанням ознайомитись практично і теоретично з ра-
дянським ладом в Росії і з ще більшим бажанням вступити до лав Чер-
воної Армії — в кінноту Будьонного — як спеціаліст-кавалерист, а потім,
коли закінчиться мое практичне і теоретичне знайомство з радянським
ладом, маю намір повернутись до Болгарії, де набуті мною знання бу-
дуть корисними для болгарських робітників»². Б. Шаранков був зара-
хований командиром взводу, а Т. Главчев — червоноармійцем 22-го ка-
валерійського полку 1-ї Кінної армії, у складі якої вони пройшли всю
Україну, звільнюючи її від білогвардійських банд і білополяків.

В армії С. М. Будьонного, а також у бригаді Г. І. Котовського
брали участь у боях з денікінцями, білополяками та різними ворогами

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 760, арк. 26.

² Там же, арк. 37; од. зб. 765, арк. 63, 63 зв., 98, 99.

багато інших болгарських інтернаціоналістів. У прославленій бригаді Котовського було також чимало місцевих болгар з південних болгарських поселень України, залучених до армії болгарськими комуністичними групами. Талановитими і хоробрими командирами виявили себе болгари — начальник штабу бригади Георгій Садаклій, командир полку Володимир Райнов, командир батальйону Захарій Буюклі, політрук батареї Михайло Куртев, командир роти Іван Танасов та ін.¹ Майже вся піша розвідка 402-го стрілецького полку бригади, уславлена своєю хоробрістю, була з болгар на чолі з командиром Борисом Бузиловим.

Чимало славних болгарських інтернаціоналістів віддали життя за владу Рад. Героїзм болгар-котовців неодноразово відзначався командуванням, багато з них одержали бойові нагороди. Орденом Червоно-го Прапора були нагороженні болгари Ксенофонтов і Белохчі, а помічник командира ескадрону 2-го кавалерійського полку Єгор Константинов одержав цю нагороду двічі. Бойові нагороди одержали також болгари Борис Бузилов, Георгій Садаклій, Кирило Македонський, Володимир Стоянов та ін.²

Навесні 1920 р. значна кількість болгарських інтернаціоналістів вийшла на батьківщину. Після визволення Одеси частина болгарських та інших комуністів-інтернаціоналістів з балканських країн, що залишилися, вирішила відновити Добруджанський революційний комітет і створити Балканське бюро. В березні на засіданні представників комуністичних партій балканських країн товариші Біне, Ніколай Бузинов, Криворуков, Старов та інші ухвалили резолюцію, в якій зазначали, що оскільки «Балканський півострів і далі відіграватиме важливу роль у розвитку світової соціалістичної революції, то потрібно усі розкидані комуністичні сили згуртувати воєдино. Для цього і вирішили створити Балканське організаційне бюро»³. Було розроблено плани діяльності Балканського організаційного бюро і Добруджанського революційного комітету, в яких вказувалось, що у відповідь на концентрацію сил контрреволюції на Балканах, зокрема, у районі Добруджі, необхідно сконцентрувати свої революційні сили для дальнього розвитку світової революції⁴. З цією метою передбачалось навіть сформувати інтернаціональну бригаду. Автори цих планів припускали лівацькі ухили і до певної міри виявляли намагання «підштовхувати» революційні події. Плани своєї діяльності вони будували лише на власному, хоч і широкому, бажанні розвивати далі світову революцію, а не на глибокому ана-

¹ М. Д. Дыхан. Назв. праця, стор. 73.

² ДАОО, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1, арк. 4—5, а також М. Д. Дыхан. Назв. праця, стор. 77—78.

³ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 5, од. зб. 3, арк. 30—35; ПА ІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, од. зб. 395, арк. 1—5.

⁴ Там же.

лізі конкретних об'єктивних передумов для революції у своїх країнах. Комуністичний Інтернаціонал, зрозуміло, не санкціонував їх плани. З квітня 1920 р. в Одесу було надіслано телеграму: «Південбюро III Інтернаціоналу ухвалило в Одесі не відновлювати ніяких груп, а бажаючим працювати пропонується виїхати на батьківщину»¹. Основна маса іх виїхала тоді на батьківщину. Проте робота серед болгарських колоністів не припинилась.

Революційна діяльність болгарських інтернаціоналістів мала велике значення і для розгортання класової боротьби в болгарських селах півдня України. Зразу ж після визволення українських земель від денікінців та інших ворогів в селах розгорнулась боротьба за створення радянських органів влади і проведення в життя ленінського декрету про землю. Чимало болгар — безпосередніх учасників боротьби проти інтервентів стали керівниками боротьби на трудовому фронті, ініціаторами створення перших на Україні сільськогосподарських колективних господарств.

Уже в травні — липні 1920 р. в болгарських селах Великий Буялик (нині — Благоєвка), Катаржино (тепер — Червонознаменка), Малий Буялик — на Одещині, Терновка — на Миколаївщині та інших були створені одні з перших на Україні сільські партійні організації та сільгospartілі². Організаторами їх в с. В. Буялик були активні учасники громадянської війни болгари Димітр Христов, який захищав Петроград від корніловців, а потім боровся з німцями і денікінцями на Україні, Георгій Себов, Михайло Іванов — активний учасник боротьби за владу Рад в Одесі у січні 1918 р. та на різних фронтах України. Партизан з Ананьївського партизанського загону Іван Сербін був одним з засновників сільгospartілі у с. Катаржино. Свято зберігають у цьому селі пам'ять земляків-матросів Володимира Стоянова і соратника Максима Железнякова Василя Атанасова, які геройчно загинули в боротьбі за владу Рад. Ініціаторами створення найстарішого на Україні сільгospколективу «Культура» у болгарському с. Кубанка були учасники громадянської війни Микола Боєв і Димітр Чауш, а в с. Терновка — Богдан та ін.³

Трудящі болгарських сіл гаряче вітали і підтримували Радянську владу. Селяни с. Катаржино 14 березня 1920 р. на загальних зборах одностайно ухвалили «визнати партію більшовиків-комуністів, а також

¹ ПА ІПП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, од. зб. 425, арк. 8—9; од. зб. 106, арк. 39; од. зб. 367, арк. 8—9.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 760, арк. 12; ПА ІПП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, од. зб. 395, арк. 6.

³ ПА ІПП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, од. зб. 2323, арк. 120; газ. «Більшовик», Одеса, 23 лютого 1921 р.

свою солідарність з її метою і ідеями»¹. Такі ухвали приймали в той час також селяни болгарських сіл Кубанка, М. Буялик та ін.

Влітку 1920 р. в Бердянську в основному з місцевих болгар було створено революційну організацію — товариство «Освіта і соціальна культура», — яка розгорнула революційно-освітню роботу серед болгар Таврії та Херсонщини і вела мобілізацію їх на боротьбу з Врангелем. Товариство почало видавати болгарською мовою газету «Червен препорець». В її підзаголовку було: «Хай живе партія тісняків — борець за Радянську владу»². Цим самим видавці хотіли підкреслити велику революційну роль Болгарської комуністичної партії (тісних соціалістів) у своїй країні та її активну боротьбу на захист Республіки Рад. Назва передової статті першого номера газети — «Досить рабства й тиранії, всі до зброї» — певною мірою відбивала зміст і напрям її роботи. Газета закликала трудящих болгар на боротьбу проти всіх ворогів революції. Товариство випустило болгарською мовою ряд листівок, що кликали на боротьбу з Врангелем. У одній з них — «Брати болгари!», виданій напередодні вступу врангелівських військ до Бердянська, говорилось, що царський генерал Врангель, який кілька місяців тому разом з Денікіним розстрілював і грабував мирних жителів, можливо, знову на короткий час захопить цю територію і тоді потрібно не допустити, щоб він грабував населення, і всім як один піднятись на боротьбу. «Хай живе боротьба з білими! — говорилося наприкінці листівки. — Хай живе Радянська влада, яка забезпечить усіх чесних трудівників як хлібом, так і хорошио школою! Геть спекулянта Врангеля!»³

У боротьбі проти Врангеля, крім місцевих болгар Одещини, Херсонщини і Таврії, брали участь також окремі інтернаціоналісти, які ще залишались в Країні Рад або прибули з Болгарії. Зокрема у складі інтернаціонального батальйону, що входив до 472-го зведеного полка 51-ї дивізії боролися болгари К. Катєв, Г. Гологінков та ін.⁴

Після закінчення громадянської війни переважна більшість болгарських інтернаціоналістів виїхала на батьківщину, де використовувала набутий в Радянській країні досвід для розгортання революційної боротьби болгарських трудящих і зміцнення дружби болгарського і радянського народів. Частина учасників боротьби за владу Рад на Україні — Нікола Попов, Борис Шаранков, Койчо Касапов, Стойчо Сапунов, Іван Каракостоянов, Ангел Младенов, Ісув Юсеїнов, Нікола Чоков, Христо Драганов, Йордан Гандев, Ігнат Петров, Мито Стефанов,

¹ ПА ІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, од. зб. 114, арк. 4.

² Газ. «Червен препорець» (орган болгарського товариства «Освіта і соціальна культура», Бердянськ), 31 серпня 1920 р.

³ ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 422, арк. 23.

⁴ Рукописний фонд Одеської державної наукової бібліотеки ім. Горького. Сподії К. Катєва.

Іван Бастулов та інші залишились жити в Радянській країні, стали активними будівниками соціалізму. Коли ж їх батьківщина опинилася у фашистській неволі, частина з них знову нелегально Чорним морем повернулась до Болгарії і взяла участь у збройній боротьбі за встановлення народної влади.

Участь болгарських інтернаціоналістів у боротьбі проти іноземних інтервентів і внутрішньої контрреволюції на Україні булавищим проявом пролетарського інтернаціоналізму болгарського народу. У горнилі цієї революційної боротьби ще більше загартувалась віковічна дружба братніх народів і були закладені основи того плідного співробітництва, яке зараз є однією з рушійних сил в їх поступальному розвитку по шляху до комунізму.

УЧАСТЬ КОЛИШНІХ УГОРСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У ГРОМАДЯНСЬКІЙ ВІЙНІ НА УКРАЇНІ

В час Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії було близько двох мільйонів австро-угорських військовополонених солдатів і офіцерів¹, розміщених більше ніж в 700 таборах, в тому числі у 37 таборах Харківського і 18 — Одеського військових округів². З цього числа угорці становили 500—600 тис. чоловік³.

Перебуваючи в таборах і працюючи в жахливих умовах на виробництві, солдати-військовополонені проймалися ненавистю до царизму. В той же час полонені відчували з боку трудящих Росії щире співчуття, а часто і захист. Працюючи пліч-о-пліч з російськими та українськими робітниками і селянами, угорські військовополонені поступово позувалися шовіністичного чаду. В російських і українських робітниках та селянах вони починають бачити своїх братів по класу і боротьбі проти спільногого ворога — капіталістів та поміщиків. Уповноважений датського Червоного Хреста у своїй доповіді послу зазначив, що «російські шахтарі на деяких шахтах виступали на захист полонених, незалежно від їхньої національності, проти жорстокого ставлення «наглядачів», що військовополонені все частіше тікали з місць праці і «цивільне населення завжди допомагало їм»⁴. Все це також не могло не сприяти пробудженню у військовополонених класової свідомості та почуття пролетарської солідарності. Військовополонені приєднувалися до економічної боротьби, страйків на металургійних заводах Півдня, на шахтах Донбасу тощо, а згодом — також до революційних політичних виступів⁵.

Участь військовополонених у революційному русі значною мірою була наслідком агітації та пропаганди місцевих організацій більшовиків. Діяльність РСДРП(б), яка послідовно відстоювала принципи пролетарського інтернаціоналізму, сприяла виникненню бойових політич-

¹ Л. И. Сазонов. Военные потери России в войне 1914—1917 гг.— Сборник документов ГВСУ Красной Армии. М., 1924.

² ЦДАРА, ф. 28361, оп. 3, од. зб. 398, арк. 11.

³ Венгерские интернационалисты в Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 22.

⁴ Hadifogoly magyarok története, 2 к. Budapest, 1930, стор. 274.

⁵ ЦДАРА, ф. 28361, оп. 3, од. зб. 466, арк. 2—5.

Бела Кун.

них організацій серед військовополонених. Організації, зв'язані з більшовиками, існували в Києві та інших місцях України. Прикладом спільних виступів робітників Донбасу й військовополонених був страйк наприкінці 1916 р. на шахті в Кадіївці, в якому брали участь до трьох тисяч чоловік. Страйк очолила підпільна організація шахтарів, керована більшовиками. До складу цієї організації входило понад двадцять австро-угорських військовополонених¹.

Серед військовополонених було чимало активних діячів профспілок і соціал-демократичної партії Угорщини, які підтримували зв'язки з більшовиками. Вони вели антимілітаристську, антигабсбурзьку, революційну агітацію, викривали агресивні плани пануючих класів Угорщини в першій світовій війні, зраду ватажків соціал-демократичної партії, які стали на позиції класового миру і війни до переможного кінця. Полнені починали розуміти причини бездушного ставлення угорського уряду до долі їх самих та родин на батьківщині. Все це посилювало ненависть до винуватців світової імперіалістичної війни.

В агітаційно-пропагандистській і організаційній роботі серед угорських військовополонених велику роль відіграв видатний діяч угорського і міжнародного робітничого руху Бела Кун. Він народився 20 лютого 1886 р. в с. Лелле (Трансільванія). Шістнадцятирічним юнаком вступив до соціал-демократичної партії. Коли йому було двадцять три, він вперше став перед судом, обвинувачуваний в підбурюванні проти владей². Напередодні імперіалістичної війни Б. Кун був секретарем соціал-демократичної організації найбільшого міста Трансільванії — Клужа, належав до лівого крила соціал-демократичної партії³. Під час першої світової війни Б. Куна було відправлено на Східний фронт, де він потрапив в полон і влітку 1916 р. прибув до Томського табору військовополонених. Тут він грунтовно познайомився з творами В. І. Леніна і став послідовним пролетарським революціонером-інтернаціоналістом. В умовах підпілля Б. Кун встановив контакт з більшови-

¹ Milei György. Magyar hadifoglyok kommunista szervezeteinek kialakulása és tevékenysége Szovjetoroszorsz — zságban 1917—1918. «Magyar — orosz történelmi kapcsolatok», Budapest, 1956, стор. 325.

² Kun Béla. A Magyar Tanácsköztársaságról. Budapest, 1958, стор. 12.

³ Milei György. Назв. праця, стор. 323.

цькою організацією. В листі голові Томського комітету РСДРП(б) Б. Кун від імені революційних угорських соціал-демократів, поздоровляючи з перемогою Лютневої революції, писав: «Пристрасно чекаю дня, коли ми разом будемо продовжувати нашу спільну справу визволення пролетарів усіх країн, коли соціал-демократія, виконуючи історичну місію всього сучасного пролетаріату, здійснить велику справу всесвітнього визволення»¹. Влітку 1917 р. Бела Кун вступив до РСДРП(б). Напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції він був на партійній роботі в Сибіру². Наприкінці грудня 1917 р. Бела Кун приїхав до Петрограда, де він вперше мав бесіду з В. І. Леніним. У лютому 1918 р. в Петрограді почалось видання першої революційної газети угорських військовополонених «Немзеткезі соціалішта» («Nemzetközi szocialista» — «Інтернаціональний соціаліст»), одним з організаторів якої був Бела Кун. Її розповсюджували серед військовополонених і в угорських окупаційних частинах австро-угорської армії на території України. За пропозицією В. І. Леніна в березні 1918 р. Бела Кун переїхав до Москви, де очолив угорську комуністичну групу при ЦК РКП(б), яка сформувалась 24 березня 1918 р.³ За революційну пропаганду серед німецьких і австро-угорських окупаційних військ на Україні австро-угорські власті заочно порушили судову справу проти Бела Куна, обвинувативши його в державній зраді. Слідство велось під безпосереднім наглядом угорського короля (австрійського імператора) Карла IV⁴.

Із зброєю в руках Бела Кун брав участь у боротьбі проти кайзерівських військ під Нарвою, придушенні ліво-есерівського заколоту в липні 1918 р. у Москві, на Східному фронті і проти Врангеля. Він став одним з найбільш відомих діячів руху військовополонених-інтернаціоналістів у Радянській Росії, Комуністичної партії Угорщини, Угорської Радянської Республіки і міжнародного комуністичного руху.

Після Лютневої революції важливе значення для революційного виховання полонених набула діяльність більшовицької партії по підготовці соціалістичної революції. З великою увагою полонені слідкували за виступами В. І. Леніна. «Рукописні переклади виступів В. І. Леніна ходили в таборі по руках»⁵, — розповідає Ф. Мюнніх. Під впливом цих промов посилилась революційна діяльність військовополонених, організовувався актив, створювались осередки. Передова частина полоне-

¹ Л. И. Яковлев. Назв. праця, стор. 63.

² Е. Варга. Семидесятилетие со дня рождения Бела Куна.— «Правда», 21 лютого 1965 р.

³ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 86, арк. 1.

⁴ Дело трудящихся всего мира, стор. 61.

⁵ М ү п п і ч Г е т е п с . Hadifogság, Forradalom.— «Sarló és Kalapács» («Серп і Молот», Москва), 1930, № 4, стор. 34.

них, поділяючи погляди більшовиків, роз'яснювала іншим комуністичні гасла, які відповідали заповітним мріям мільйонів трудящих¹. Угорські військовополонені все активніше і сміливіше включалися в революційний рух російського і українського пролетаріату.

Велика Жовтнева соціалістична революція була переломним моментом в житті військовополонених. Багато з них стали активними учасниками цієї найважливішої події світової історії. Чимало угорських військовополонених брало участь в боротьбі за встановлення Радянської влади в Петрограді, Москві, Києві, Полтаві, Одесі і багатьох інших містах².

В Києві угорські інтернаціоналісти 24 листопада 1917 р. брали участь у страйках і демонстраціях, а наприкінці січня — початку лютого 1918 р.— у повстанні, яким керували більшовики, за повалення влади контрреволюційної Центральної ради. Угорці були в червоногвардійських загонах, створених на різних підприємствах. Серед угорських військовополонених розповсюджувалися листівки, в яких зазначалося: «Коли угорські соціал-демократи повернуться на батьківщину, то нехай скористаються прикладом російських соціал-демократів — скинути короля і боротимуться за свободу»³. В урядовій інформації у Відні зустрічається таке повідомлення: «В Києві багато угорців вступили до лав більшовиків»⁴. В іншому повідомленні на підставі інформації офіцера, який повернувся з Києва, зазначалося, що в жорстокій боротьбі, яка точилася між більшовиками і гайдамаками в Києві напередодні його захоплення німцями (1 березня 1918 р.), на боці більшовиків боролись і гинули угорські військовополонені⁵.

Жовтнева революція принесла звільнення не лише народам Росії, а й сотням тисяч угорців, австрійців, німців та інших, які знаходились у російському полоні. Радянський уряд надав військовополоненим свободу слова, зборів, забезпечив приміщення для культурно-освітньої і пропагандистської роботи, можливість видання газет, брошур, влаштування нарад та конференцій, утворення спілок і партійних груп військовополонених, курсів і шкіл агітаторів і командирів для інтернаціональних формувань Червоної Армії. Навіть антирадянськи настроєні автори праць про угорських військовополонених змушені були визнати, що «особливо друга, більшовицька революція принесла їм (солдатам-військовополоненим.—Авт.) певні полегшення. Революція визнала, що

¹ ЦДАРА, ф. 28361, оп. 3, од. зб. 464, арк. 2.

² Там же, од. зб. 398, арк. 13—14; од. зб. 352, арк. 5—6.

³ Józsa Antal. Az internacionáliszták katonai szerepe o Nagy Októberi szocialista forradalom oroszországi és ukrainai harcaiban. 1917. november — 1918. március. Рукопис кандидатської дисертації, розд. II, стор. 290—303.

⁴ Архів Інституту воєнної історії в Будапешті (далі — HIL) I. világháború gyűjtésménye 3389 cs. 51. poll 21. I. мировая война. Documenti...

⁵ Там же, розд. II.

військовополонені — також люди»¹. Ці автори неохоче визнавали, що завдяки Жовтневій революції трудящі-військовополонені стали «рівноправними з російськими робітниками, одержували таку ж саму заробітну плату і користувалися майже такою ж свободою»².

Угорські військовополонені прагнули в повній мірі користуватися наданою їм свободою. В останні місяці 1917 р. і на початку 1918 р. значно посилилась масова агітаційно-пропагандистська робота серед військовополонених. Угорські комуністи — колишні військовополонені під керівництвом ЦК РКП(б) і при постійній допомозі місцевих комітетів партії та Рад організовували для військовополонених масові мітинги і збори, на яких обговорювалися найбільш пекучі питання дня: імперіалістична війна та її наслідки, неминучість соціальної революції, земельне питання в Угорщині. «Всі ці питання,— як зазначав Ф. Мюнніх,— ставилися на порядок денний і викликали все більший інтерес військовополонених, що представляли всі національності австро-угорської монархії. Приклад російської революції, природно, був вирішальним фактором агітації»³.

За грабіжницьким Брестським миром, підписаним 3 березня 1918 р., заборонялася будь-яка агітація і пропаганда серед військовополонених. В зв'язку з цим газета «Немzetkész sozialistá» перестала виходити. Однак революційну роботу серед військовополонених це не могло зупинити. Користуючись наданим Радянським урядом правом одержання радянського громадянства, чимало угорських військовополонених-інтернаціоналістів стали громадянами Країни Рад, щоб без перешкод продовжувати боротьбу на захист першої в світі соціалістичної держави робітників і селян, за визволення робітничого класу і селянства Угорщини.

Пріоритетну роль в агітаційно-пропагандистській роботі серед угорських військовополонених, їх залученні до лав активних захисників завоювань Великого Жовтня відіграла угорська комуністична група, яка утворилася за рішенням конференції соціалістів-інтернаціоналістів Німеччини, Австро-Угорщини, Польщі, Чехії 24 березня 1918 р., та її центральний орган газета «Соціаліш Форрадалом» (*Szociális Forradalom*—«Соціальна революція»). В резолюції Установчих зборів угорської комуністичної групи говорилося, що закінчення імперіалістичної війни покладає особливо відповідальне завдання на представників іноземних робітників і селян в Росії. «Міжнародний пролетаріат в даний час може мати лише одну мету: пропаганду і підготовку негайної соціальної революції. В зв'язку з цим організується, хоч поки що нечисленна, але зате цілком революційна угорська комуністична група при

¹ Hadifogoly magyarok története, 1 k. Budapest, 1930, стор. 29.

² Там же.

³ Münnich Fegyelc. Назв. праця, стор. 34.

Ференц Мюнніх.

Російській комуністичній партії (більшовиків)»¹. Угорська комуністична група ставила за мету «поширення комуністичних ідей серед військовополонених в Росії, пролетарів і селян в Угорщині в інтересах соціальної революції при допомозі збройного повстання...»², створення курсів по підготовці агітаторів, яких угорська комуністична група сподівалась надіслати до Угорщини нелегальним шляхом для створення там комуністичних організацій.

В першому номері «Соціаліш Форрадалом» підкреслювалось, що необхідно боротися безпощадно, безкомпромісно проти гноблення пролетарів і сільської бідноти, за знищення заснованого на капіталістичному виробництві суспільного ладу. «Наша мета — невідкладне збройне повстання робітників і селян, захоплення державної влади, соціальна революція»³.

На сторінках «Соціаліш Форрадалом» висвітлювалась історія героїчної боротьби робітничого класу та трудового селянства Росії проти царизму і керенщини, роз'яснювалось все-світньо-історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції, друкувалися декрети Радянського уряду про мир, землю та ін. Багато уваги приділяла «Соціаліш Форрадалом» проблемам, що хвилювали робітничі, селянські, солдатські маси Угорщини, в тому числі військовополонених, які знаходилися в Радянській Росії. Газета «Соціаліш Форрадалом» викривала роль правлячих кіл Угорщини в розв'язанні світової імперіалістичної війни, роз'яснювала програму, стратегію і тактику партії більшовиків.

Тібор Самуелі на сторінках «Соціаліш Форрадалом», закликаючи угорських військовополонених записуватись до Червоної гвардії і Червоної Армії, писав: «Вступайте до Червоної Армії російського пролетаріату, щоб не лише словами, а й зброєю боротися проти непримирених вічних ворогів пролетаріату всіх країн — панування світового ім-

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 86, арк. 1.

² Там же.

³ Газ. «Szociális Forradalom» (орган угорської комуністичної групи при ЦК РКП(б), 3 квітня 1918 р. Редакторами газети були Бела Кун, Тібор Самуелі і Ерне Пор, а згодом ще Й. Карай Вантуш.

Тібор Самуел і М. І. Подвойський.
Київ, травень 1919 р.

періалізму, світової контрреволюції... Пролетаріат не має інших ворогів, крім капіталу. У робітників немає іншого вибору: перемога або смерть»¹.

Тібор Самуел народився 27 грудня 1890 р. у м. Ніредхаза. Ще учнем середньої школи в промисловому центрі Дьєр він брав участь у робітничому русі. Після закінчення школи протягом чотирьох років Самуел працював журналістом в різних газетах, а з 1913 р. став закордонним кореспондентом центрального органу Угорської соціал-демократичної партії — «Непсава». Невдовзі перед початком першої світової війни, повернувшись до Угорщини, був мобілізований і після короткосрочного навчання в школі для вільноопреділяючихся на початку січня 1915 р. опинився на Східному фронті². В середині травня того ж року Самуел потрапив в полон до російської армії. Він побував в багатьох таборах для військовополонених, де використовував свій досвід участника робітничого руху для агітаційно-пропагандистської роботи. Із зброєю в руках Самуел брав участь у Жовтневій революції і захисті її завоювань. Влітку 1918 р. йому пощастило зустрітися з В. І. Леніним. Згодом Самуел став одним з найвизначніших діячів угорських ін-

¹ Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai (далі — MMTVD), V. 1917. november 7.—1919. március 21. Budapest, 1956, стор. 107.

² T. Szerémi Borgbála. Számuel Tibor. Budapest, 1954, стор. 36.

тернаціоналістів, Комуністичної партії та Угорської Радянської Республіки.

Крім газети «Соціаліш Форрадалом», що стала справжнім агітатором, пропагандистом і організатором угорських військовополонених, видавалося ряд інших газет угорською мовою в центрах зосередження полонених. В той же час угорська комуністична група друкувала угорською мовою брошури та листівки з найрізноманітніших питань теорії і практики класової боротьби. Зокрема, було видано такі праці: В. І. Ленін. «Листи про тактику», «Доповідь і заключна промова на III з'їзді Рад»; К. Маркс і Ф. Енгельс. «Комуністичний маніфест»; Бела Кун. «Чого хочуть комуністи?», «Чия земля?», «Хто платить за війну?», «Що таке Радянська республіка?»; Т. Самуелі. «Наскільки глибокі кишені попів?», «Чому впала царська корона?», «Що сталося в Угорщині?»; В. Лібкнехт. «Павуки та мухи»; А. Паннекук. «Розподіл здобичі», а також ряд агітаційних листівок і популярних брошур спеціально для поширення серед угорських військових частин на окупованій території України¹.

Велике значення в підготовці кадрів для угорської революції мала організація угорськими комуністами агітаторських (партийних) шкіл і курсів червоних командирів, де навчалися колишні військовополонені-інтернаціоналісти. Для керівництва цією роботою було створено Центральне бюро агітаторських (партийних) шкіл. В 1918 р. угорська група організувала чотири короткочасних агітаторських курсів, на яких навчалося понад сто слухачів.

Найвищим проявом відданості справі пролетарського інтернаціоналізму була участь військовополонених-угорців у збройній боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції і захист її завоювань у Радянській Росії, на Україні та інших частинах нашої країни.

Характерно, що в ряді випадків до початку громадянської війни угорські військовополонені на своїх міtingах ухвалювали резолюції, в яких зазначалося, що кожний військовополонений-революціонер зобов'язаний подати збройну допомогу російській пролетарській революції. Те, що робітники та селяни — вихідці з Угорщини — швидко сприйняли ідеї Великого Жовтня і зрозуміли, що не можна обмежуватися лише співчуттям російській пролетарській революції, а необхідно із зброєю в руках стати на її захист, знаходить своє пояснення передусім у схожості соціально-економічних умов життя в Угорщині і царській Росії.

В. І. Ленін, аналізуючи аграрні відносини Угорщини і показуючи злідні трудящих села, підкреслював: «Угорщина, як відомо, най-

¹ Восьмий съезд РКП(б). Протоколы. М., 1959, стор. 502—503.

ближча до Росії не тільки географічно, але й всесиллям поміщиків-реакціонерів, які зберегли від середньовіччя гігантські кількості землі»¹.

Зростання революційної роботи серед військовополонених зробило необхідним створення керівного центру руху військовополонених-інтернаціоналістів.

Бела Кун та інші угорські революціонери взяли активну участь у підготовці та проведенні Всеросійського з'їзду військовополонених соціал-демократів-інтернаціоналістів, що відбувся у квітні 1918 р. в Москві. За дорученням угорської комуністичної групи Бела Кун виступив на з'їзді одним з доповідачів при обговоренні питання про міжнародне значення Жовтневої революції та завдання іноземних революціонерів-інтернаціоналістів. Представники угорських комуністів ввійшли до складу обраного на з'їзді керівного органу іноземних інтернаціоналістів.

Під час роботи з'їзду його учасники зібралися біля Кремлівської стіни і поклали вінок на могилу полеглих у революційних боях героїв. Угорський комуніст Тібор Самуелі виголосив промову, яку закінчив словами: «Цей вінок є нашою клятвою в тому, що для нас немає миру, немає відпочинку доти, доки ми ще знищимо всіх ворогів пролетаріату»².

Після з'їзду військовополонених в травні 1918 р. іноземні комуністичні групи об'єднались в Центральну Федерацію іноземних груп при ЦК РКП(б), яку очолив Бела Кун. Одним з керівних діячів Федерації став Тібор Самуелі, якому доручили формування інтернаціональних частин. Зокрема, у розпорядженні Народного комісаріату в військових справах РСФРР від 18 серпня 1918 р. говориться, що в усіх питаннях, пов'язаних з формуванням і пересуванням боєздатних інтернаціональних частин слід «эноситися з федерацією іноземних груп при Російській Комуністичній партії в особі тов. Самуелі»³.

Велику увагу Бела Кун, Тібор Самуелі, також як і інші керівники федерації, приділяли розвитку революційних подій на Україні, де було чимало й угорських інтернаціоналістів. Зокрема, Бела Кун виступав з привітанням від імені федерації на I і II з'їздах Комуністичної партії (більшовиків) України. На II з'їзді КП(б)У, який відбувся в Москві в жовтні 1918 р., Бела Кун закликав до нещадної боротьби проти буржуазії всіх мастей. Він говорив: «Ми повинні проти-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 270.

² Газ. «Forradalom» (орган Революційного комітету угорських військовополонених соціал-демократів в м. Омську), 1 травня 1918 р.

³ Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России, стор. 108—109.

ставити наших інтернаціоналістичних солдат німецьким, англійським і угорським буржуа»¹, а представник угорської комуністичної групи Ерне Пор у виступі на цьому ж з'їзді заявив: «Ми, інтернаціоналісти-угорці, що живуть у Росії, будемо разом з вами із зброєю в руках громити імперіалістів»².

З початком буржуазно-демократичної революції в Угорщині 31 жовтня 1918 р., наслідком якої було повалення габсбурзької монархії і проголошення республіки, склалася нова обстановка для боротьби угорських комуністів за здійснення ідей Великого Жовтня на батьківщині. 4 листопада 1918 р. в Москві відбулася конференція угорських комуністів, яка висловилась за створення Комуністичної партії Угорщини.

Резолюція конференції зобов'язала членів РКП(б) — уродженців Угорщини, за винятком тих, які перебували у Червоній Армії, в короткий термін повернутися на батьківщину, щоб там віддати свою енергію справі боротьби за світову революцію³. Резолюція пропонувала угорським комуністам, які залишалися в Радянській Росії, посилити агітаційно-пропагандистську роботу з метою залучення нових борців з військовополонених до Червоної Армії для захисту завоювань Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Перемогу буржуазно-демократичної революції в Угорщині, яка відбулася під гегемонією робітничого класу і безпосереднім впливом Великого Жовтня, широко вітали трудящі Російської та Української радянських республік⁴.

Представники угорських трудящих із зброєю в руках в інтернаціональних та інших частинах Червоної Армії боролись за Радянську владу на Україні проти німецьких та австро-угорських окупантів, антантовських інтервентів, петлюрівців та інших ворогів українського народу.

Вітаючи Українську Червону Армію, яка вела успішний наступ проти контрреволюційних військ петлюрівської Директорії за визволення Києва, газета «Соціаліш Форрадалом» писала: «За двадцять верст від Києва і [в] Харков[і], де новий радянський уряд почав соціалістичне будівництво, серед бійців з червоними зірками на шапках є й наші товариши. Це піонери, які на українському фронті пролетарської революції прокладають дорогу в Угорщину. Ця дорога лежить через вільну пролетарську Україну, дорога, яку закривав Ско-

¹ Протоколы II съезда Коммунистической партии (большевиков) Украины. К., 1917, стор. 11.

² Там же.

³ Кип Вела. A Magyar Tanácsköztársaságról, стор. 135.

⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 108.

ропадський, а тепер закриває буржуазний уряд Директорії, що доживає останні дні»¹.

У лютому 1919 р. Червона Армія у взаємодії з партизанськими загонами очистила майже всю територію України від петлюровських банд і відновила Радянську владу. Відтоді настав період у русі інтернаціоналістів взагалі, і, зокрема, угорських, який увійшов в історію під назвою київського періоду.

Переїзд центру Федерації іноземних комуністичних груп до Києва значною мірою був пов'язаний з утворенням 21 березня 1919 р. Угорської Радянської Республіки, яка у програмній декларації «До всіх» — першому законодавчому акті угорської соціалістичної держави — проголосила «ідейний і військовий союз з Радянською Росією»².

Звістку про перемогу соціалістичної революції в Угорщині і встановлення диктатури пролетаріату захоплено зустріли інтернаціоналісти в Радянській Росії. Вона надихнула нові верстви угорських військовополонених влитися до Червоної Армії для спільної боротьби Російської, Української та Угорської радянських республік проти світового імперіалізму. Робітники і трудящі селяни — уродженці Угорщини — чіткіше усвідомили, що захист Радянської Росії і Радянської України є їх кровною справою, прямою допомогою угорському народові в його боротьбі проти антантистських інтервентів, які намагалися задушити як Радянську Росію і Радянську Україну, так і Радянську Угорщину. Про це говорилося на численних зборах і мітингах колишніх угорських полонених, присвячених проголошенню Угорської Радянської Республіки. Мрія про те, що незабаром вони матимуть можливість боротися за волю на угорській землі, сповнювалася їх радістю. Вони надсилали рідним захоплені вітальні листи: «Тримайтесь, брати, революційні солдати, робітники і селяни! Ми йдемо до вас на допомогу, щоб знищити ненависний світ панів»³.

Серед угорських інтернаціоналістів розгорнувся рух під гаслами «збройною боротьбою додому» і «Всі на допомогу Радянській Угорщині»⁴.

Бажання іти на допомогу Радянській Угорщині охопило бійців та командирів української Червоної Армії. «Ми усвідомлювали необхідність поспішати на допомогу Радянській Угорщині»⁵, — писав

¹ Венгерские интернационалисты в Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 139.

² A Forradalmi Kormányzótanács és Népbiztosságok rendeletei, I. k., Budapest, 1919, стор. 1.

³ Венгерские интернационалисты в Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 248.

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 4, од. зб. 35, арк. 20.

⁵ В. А. Антонов-Овсеенко. Записки о гражданской войне, т. IV. М., 1933, стор. 18.

В. О. Антонов-Овсієнко. Позицію В. Н. Боженка і М. О. Щорса цікаво висвітлив у своїх спогадах учасник громадянської війни на Україні С. А. Манзон. Боженко у розмові з Щорсом розповів про гаряче бажання української молоді йти на допомогу Радянській Угорщині. При цьому Боженко жартома додав, що він і сам не проти заглянути в гості до угорських робітників і хліборобів та покуштувати доброго угорського вина. Щорс відповів, що план гарний, він про нього чув і в інших районах України. Захоплений цим планом, Боженко пропонував швидше діяти. На це Щорс сказав: «Хороший ти комуніст, Василю Назаровичу, а хороши комуністи — справжні інтернаціоналісти і завжди готові піти на допомогу своїм братам робітникам і селянам, і особливо угорцям, які взяли владу в свої руки». Він також повідомив, що найближчим часом командуванням будуть вжиті заходи, зокрема, організовується спеціальний полк з найсвідоміших бійців, які при сприятливих умовах разом з частинами галичан підуть на з'єднання з Угорчиною. Вже ведеться підготовча робота в Галичині, де революційний рух і не на належному рівні, але не затих.

Згодом, звертаючись до колишніх полонених-галичан, які повертались додому, Боженко сказав: «Слухайте мене, хлопці, уважно. Вертайтесь додому, встановлюйте в себе справедливу Радянську владу без кровопролиття-ланів. Якщо нас попросите, ми вам допоможемо. Та слухайте на прощання мої слова: за Карпатами угорські брати робітники й селяни пішли за нами і також встановили Радянську владу на своїй землі. Ідіть їм на допомогу! Отже, росіяни, українці, угорці будуть разом боротися за одну святу справу, за Радянську владу... Ідіть до своїх і розкажіть, що ви чули від мене, українського селянина, червоного командира Боженка. Дороги у вас дві — одна до нас, друга до угорців»¹.

Російська і Українська радянські республіки вживали всіх заходів, щоб подати братерську військову допомогу своїй «молодшій сестрі» — Угорській Радянській Республіці. Про це свідчить телеграма В. І. Леніна главкому Й. Й. Ващенку і членові Реввійськради республіки Арапову: «Просування до частини Галичини і Буковини необхідне для зв'язку з Радянською Угорчиною. Це завдання треба розв'язати швидше і міцніше»². Розроблявся план прориву через Карпати з метою об'єднання з угорською Червоною Армією. Ця ідея зустріла гарячий відгук серед інтернаціоналістів.

Червона Армія весною 1919 р. була лише за 200 км від східного кордону Радянської Угорщини.

Управління по формуванню інтернаціональних частин Червоної Армії почало організацію Інтернаціональної дивізії. У цей час тільки

¹ С. А. Манzon. Воспоминания. Сімферополь. Рукопис, стор. 22—23.

² В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 50, стор. 285—286.

в районі Києва зосередилося близько 4000 інтернаціоналістів¹. Серед бійців і командирів Інтернаціональної дивізії було багато угорців. Угорського комуніста Йожефа Папа призначили політкомісаром дивізії. Інтернаціональним румунсько-угорським полком командував Рудольф Фекете. Командиром інтернаціонального кавалерійського полка був угорський токар Імре Хорват², а начальником штабу цього полка — складальник-угорець Рудольф Гарашин³.

Серед командного складу інтернаціональних частин були також угорці Йожеф Нетич, призначений командиром 3-го інтернаціонального полка, що формувався в Києві, Йожеф Лукач — політкомісар цього ж полка, командири батальйонів Лайош Гавро й Шандор Сабо, командир кулеметного загону Янош Борош та ін.⁴

Реввійськрада покладала на українську Червону Армію завдання підтримки Червоної Угорщини. У розпорядженні командування української Червоної Армії зазначалось, що для здійснення завдання встановлення зв'язку Російської Республіки з Угорщиною бажано «при наступі в Угорщину, який передбачається, використати інтернаціональні частини, що складаються з угорців і румунів»⁵.

¹ Журн. «Исторический архив», 1957, № 4, стор. 31.

² Загинув смертю хоробрих під час придушення куркульського заколоту в Тамбові (Венгерские интернационалисты в Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 248).

³ Р. Гарашин двадцятилітнім юнаком у 1915 р. був мобілізований до австро-угорської армії, відправлений на Східний фронт, де отримав у полон. У Великій Жовтневій соціалістичній революції Р. Гарашин брав участь у Ярославлі як командир загону Червоної гвардії, який нараховував 60 військовополонених. Пізніше став командиром батальйону ЧК. Був делегатом Всеросійської конференції військовополонених у Москві в 1918 р., брав участь у придушенні контрреволюційних заколотів у Москві і Ярославлі. Р. Гарашин став одним із видатних організаторів і командирів угорських військовополонених-інтернаціоналістів, які боролися на Україні. Після громадянської війни Р. Гарашин перейшов на господарську роботу в Москві в поліграфічній і паперовій промисловості. Брав участь у Великій Вітчизняній війні і визволенні Угорщини. Повернувшись на батьківщину, Р. Гарашин одержав звання полковника Угорської народної армії. Згодом — посол УНР в Монголії (Венгерские интернационалисты в Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 238—249); MMTVD, VI, k., 2 rész, 1919. márc. 21—1919. ang. 1, Budapest, 1959, стор. 660.

⁴ MMTVD, VI, k., 2 rész, стор. 587.

⁵ В. А. Антонов-Овсеенко. Назв. праця, т. IV, стор. 46.

Рудольф Гарашин.

Імперіалісти країн Антанти були налякані можливим об'єднанням сил Української і Угорської Червоних Армій і їх просуванням на допомогу робітникам і селянам, які піднялися на революційну боротьбу в ряді країн Європи. В зв'язку з цим вони посилювали підривну діяльність в Радянській Україні, надавали величезну військово-фінансову допомогу українським буржуазним націоналістам, організували численні куркульські банди.

Закордонне бюро Комуністичної партії Угорщини в зверненні до угорських військовополонених 28 березня 1919 р. вказувало на спільність інтересів Радянської Угорщини з Російською, Українською та іншими радянськими республіками. У зверненні зазначалося, що ті угорці, які борються в Червоній Армії, де б це не було, «захищають Угорську Радянську Республіку, як захищали б її на вулицях Будапешта»¹. У зверненні підкреслювалося, що її доля «цілком залежить від того, загинуть чи будуть існувати інші радянські республіки, і тому ми, стримуючи тиск імперіалістів на фронтах Радянської Росії, відстоюємо своїми грудьми, життям і кров'ю диктатуру пролетаріату в Угорщині»².

Активізація контрреволюційних банд Петлюри, Григор'єва, Махна та ін. примусила командування Української Червоної Армії надіслати інтернаціональні частини для боротьби проти них.

Наказом комфорту В. О. Антонова-Овсієнка інтернаціональний полк під командуванням Рудольфа Фекете³ (1-й Полтавський інтернаціональний полк) 15 травня рушив у напрямку ст. Цвєтково⁴. Сформований в Києві 1-й інтернаціональний полк, в якому також були угорці, було надіслано 30 травня 1919 р. на фронт, де він вів успішні бої під Проскурівом. Противник, втративши 150 чол., відступив. Полк захопив 7 кулеметів, 150 коней і одну гармату. 1-й батальйон цього полка під безпосереднім командуванням Фекете з допомогою бронепоїзда звільнив Богуслав, де знищив 250 григор'євців, захопив 5 кулеметів і багато

¹ Венгерские интернационалисты в Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 145.

² Там же.

³ Рудольф Фекете народився в 1891 р. в Будапешті в сім'ї залізничника. Був робітником, мав середню військову освіту. Потрапив до Росії як військовополонений. У 1916 р. за революційну агітацію був ув'язнений у Петропавлівській фортеці, звідки його визволила Лютнева революція. В березні 1917 р. Фекете став членом РКП(б). Брав участь у Жовтневій революції в Москві, був організатором і командиром червоногвардійських загонів, боровся на Уралі, в Казані. На Україну Фекете прибув разом з Тимчасовим Українським Радянським урядом. Тут він боровся проти Денікіна, Петлюри, Махна і інших ворогів Радянської влади. Під час і після закінчення громадянської війни служив в органах ЧК. В тридцятих роках працював директором Гідротехнічного інституту у Києві (ДАКО, ф. 2771, оп. 1, од. 3б. 876, арк. 4—5).

⁴ MMTVD, VI, k., 2 rész, стор. 581—582.

патронів. 2-й батальйон цього полка визволив Корсунь, а 3-й — ст. Ольшаниця.

Інтернаціональний полк очистив від банд Григор'єва райони Стеблева, Корсуня, Шендерівки. В районі Вінниці батальйони інтернаціонального полка з боєм визволили м. Літин, захопили 3 гармати і 4 кулемети. Начальником Вінницької бойової дільниці призначили Рудольфа Фекете. 31 травня 1919 р. в районах Літина і Вінниці ліквідацію банд Григор'єва було закінчено¹.

Київська угорська газета «Вереш Уїшаг», повідомляючи про успіхи інтернаціонального полку, в якому воювали угорці, писала: «Не словами, а ділом покажемо, як треба захищати владу пролетаріату проти будь-якого буржуазного нападу. З цією клятвою, записаною глибоко в серці, вирушив з Києва 1-й інтернаціональний полк у дорогу». Газета зазначала, що полк є частиною військ, які «понесуть свою зброю з пролетарським запалом і революційною готовністю на допомогу Червоній Угорщині». Далі підкреслювалося значення для долі молодої Радянської Угорщини об'єднання зусиль Радянської Росії, Радянської України і Радянської Угорщини проти спільног о ворога. Стаття закінчувалася так: «Перші кроки «додому» зроблені. Ми підемо із зброєю й далі, доки між червоними пролетарями, які борються в Угорщині, і нами буде хоч одна ворожа лінія, доки не з'єднаються два червоних фронті...»²

Бажання угорських інтернаціоналістів повернутися на батьківщину, щоб подати збройну допомогу Угорській Радянській Республіці, розвідка імперіалістичних держав намагалася використати у провокаційних цілях. Так, англійці в Туркестані і на Кавказькому фронті скидали з літака листівки із зверненнями до інтернаціоналістів угорською, німецькою, англійською мовами, закликаючи їх залишити Червону Ар-

Рудольф Фекете (справа).

¹ Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 458.

² Газ. «Vörös Ujság» (орган угорської групи Федерації іноземних комуністів КП(б)У), 7 червня 1919 р.

мію і повернутися на батьківщину для її захисту. Інтервенти цинічно обіцяли навіть відкрити фронт інтернаціоналістам для переходу кордону.

Петлюрівці поширювали серед бійців-інтернаціоналістів Червоної Армії листівки і відозви, в яких були брехливі обіцянки, щоб викликати у них вагання і тим самим ослабити боєздатність червоних частин, в складі яких боролися інтернаціоналісти. Агенти контрреволюції вели підривну агітацію серед іноземних інтернаціоналістів. Однак ці і подібні провокації розбивались об революційну стійкість та інтернаціональну солідарність угорських та інших бійців. Червоноармійці 1-го Полтавського інтернаціонального полка у резолюції, ухваленій зборами 30 травня 1919 р., зазначали: «Даємо чесне пролетарське слово інтернаціоналістів, що всі, як один, спаяні товариською дисципліною і усвідомленням важкого для молодої УСРР часу, який ми переживаємо, виконаємо всі розпорядження і накази, подаючи приклад революційної дисципліни і свідомості для перемоги робітників і трудового селянства, відкидаючи геть усі національні незгоди і провокаційні чутки»¹.

У розумінні пролетарського інтернаціоналізму велике значення мала відозва Бела Куна до угорських інтернаціоналістів, які боролися в Радянській Росії. Бела Кун писав, що інтереси міжнародної і угорської пролетарських революцій вимагають від кожного свідомого інтернаціоналіста, щоб він виявив себе на тій ділянці, де знаходиться хребет світової революції, тобто в Радянській Росії. Вказуючи на тяжкі наслідки, які могло б мати здійснення підступного плану буржуазії для долі всіх радянських республік, Бела Кун підкреслював: «Хто зараз збирається кинути фронт, щоб повернутися на територію між Дунаєм і Тисою, на захист революції, той повертається спиною до пролетарської революції в найбільш критичний момент.

¹ Боєве содружество трудащихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 459—460.

Elvtarsak!

Petura apjai! Álattok látóban, szájban, minden reggelől elharmái arcra, hogy meghiborni, megurakodni mérleg a proletárdarabozók kíváncsira tömörítések közé, amikor meghibornak hárulnak leponyva a proletárdarabozók meghibornak indított előrevaló támogatásukról a veremben.

Hangzó igyekezettel válik beleszereztet, néztes, mindez csavartak csalogni vagabond, akiknek hárulás, hogy az ilyen régi erő nyíltan nyílik a proletárdarabozók előtt, és akárjak aktív is a bresztai munkások területén, is itt erős, munkások, negetett harapásukat a proletárdarabozók részbenegyek Peturának.

Minden előlünkkel lővén, minden igyunk ugyanoly halál vezet Peturának bátor sovátolók, legyen működési voltai: Petura hang igyekezne, adja felára a modern kör legmagasabb horizontot, hogy itt napjain is rugadja ki a s mi az orszá, hogy a mezei mákos igyekezne minden halálhoz temetkezni teljesen halász. Óta forradalmi visszatartanak a II. században megtett megekontaktot a teljes forradalmi nézet munka és a hatalom proletárdarabozóit.

Ajadtok neki valamit, hogy aki a proletárdarabozók személye ellen fog igrnyelni, annak az esztétikához a legmagasabbfokú halál, a Petura, a körülölelésben állt részre mély a legmagasabbfokú halál nemről is engedélyt körüljár a nemet, teljes művekkel!

Felolvassák! Ne ismerjen a kegyver, melyet a hőbelektetők kivántak, ne éhezzen meg a halálhoz ötlet művek nélküldög, amig ezeknek a boroszásnak embers volatilis kivételekkel, színvonalékkal, egyszerűleggességgel.

Nem leldejék el elvtarsak! hogy minden halálhoz átlép, minden elfogott tapasztalati körökbenél visz bejennéket odds obozna minden krektet huz, a hősök többi személyzetével, stolt a mi szép, szabad proletárdarabozó, Tisztagyökeresztelőjéhez a legyőz elnökök, a szociális világforradalmiakhoz.

A megítélt 50 proletárdarabozók vére legyen előtérük az info példa. Ezek a szereplőknek, akiket megnegyít a Petura kezegébe létezett ma már mind néma halászok személyiségeitől a boroszásra való részvételük.

Ne engasson meg bejemkelt személyiségeket halászok sem, ne hittet le forradalmi felmenekülés, melynek személyiségei személyes, alkotásos sem, teljesen személyes, elleni teljesítésben csak egyet a világ proletárdarabozásnak teljesítőhöz a burzsozia jászna által.

A legyőz győztese napjai mindenhol áttervezik!

Büntetés, működés, Nagyajtai egész proletárdarabozásnak indított kezelés az ejtő hadsereggel, hogy szélesebbként Peturának közelítse a körülözés, néha napoztan.

Aljultok meg a valós Peturának hosszúak, szemcserékkel rövid Károlyihoz működés, am a Magyar tanácsköztársaságba vezető uton állt hatalmukat eltervezve, injekt rā a szabadság Galeria előlre, hogy...

Halál a burzsoziára!

Halál a szociális forradalom minden ellenségére!

Elien a nemzetközki vörös hadsereg!

Elien a III. Internacionale!

Хто тепер не береться за зброю, хто тепер кидає своє місце, завдає шкоди не тільки загальній справі, а й вчиняє злочин проти молодої Угорської Радянської Республіки»¹. У примітці до цього документа В. І. Ленін писав, що приєднується до всього сказаного у відозві².

На демагогічну відозву Петлюри угорські інтернаціоналісти написали відповідь, яка нагадувала відомий лист запорізьких козаків турецькому султану. Доповнює цей надзвичайно цікавий документ бойовий заклик: «Товариші! Покажіть Петлюрі, що його розрахунки нікуди не годяться. Плюньте в очі тим негідникам, які за гроши готові продати заклятому ворогові пролетаріату Петлюрі вашу чесну робітничу душу, ваші сильні, загартовані в праці руки.

Хай гідною відповідю на брехливі обіцянки Петлюри буде кожний постріл, кожний артилерійський залп. Хай ваш смертельний удар покаже найбільш запеклому на землі бандитському отаману, що ви добре знаєте, хто він такий і які його наміри, що його брехливі обіцянки відсакують від ваших грудей, загартованих довголітньою виснажливою працею, і не потрапляють до вашого серця, сильного пролетарською свідомістю...

Не забувайте, товариші, що кожний ваш нищівний удар, кожна визволена п'ядь землі наближає нас до країни, на яку спрямовані всі наші почуття, куди летить кожне наше зітхання,— до нашої прекрасної, вільної пролетарської батьківщини, Радянської Угорщини, наближає нас до світової соціальної революції...»³

В дусі ідейного і військового союзу, який встановився між Радянською Угорчиною і Радянською Росією, Урядова Рада Угорської Радянської Республіки 8 травня 1919 р. ухвалила постанову про мобілізацію всіх угорських пролетарів, які знаходилися на Україні і в Росії, для боротьби проти інтервентів і їх білогвардійських спільників. Постанова, передана по радіо, зобов'язувала всіх угорських робітників і службовців віком від 18 до 45 років, які жили на території Росії і України, негайно з'явитися для проходження військової служби у відповідні органи, які будуть визначені урядами Радянської Росії або Радянської України. У постанові, підписаній Наркомом закордонних справ Бела Куном, говорилося: «Нам загрожує небезпека потрапити під подвійний гніт — ярмо іноземних імперіалістів і своїх капіталістів. Саме тому тих пролетарів, які не будуть рахуватися з цим закликом, слід розглядати як зрадників справи пролетаріату і застосовувати щодо них відповідних заходів»⁴.

¹ MMTVD, VI k., 2 rész, стор. 572.

² Там же.

³ Венгерские интернационалисты в Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 150—151.

⁴ MMTVD, VI k., 2 rész, стор. 575.

Цю постанову Угорського Радянського уряду передав Народний комісар закордонних справ Радянської Росії Г. В. Чичерін 12 травня 1919 р. Українському Радянському урядові¹.

Керуючись цією постановою, інтернаціональний військовий комітет у Києві оголосив мобілізацію всіх військових і цивільних полонених, підданих колишнього Угорського королівства, які жили на той час на території Радянської України. У наказі було зазначено місце пересильного пункту і склад мобілізаційної комісії, до якої входили угорці: лікар Пал Шагі, Дьюла Бушкович, Дьюла Фаркаш і Янош Пензи².

Заклик Угорського Радянського уряду стати на захист завоювань Великого Жовтня зустрів дружній відгук серед угорських військовополонених. Про це свідчила, зокрема, явка на призовний пункт 623 уродженців Угорщини, які були на той час в Київському таборі³.

Велику роль у залученні угорців до Української Червоної Армії відіграла угорська група Федерації іноземних комуністів у Києві, яка в зв'язку із збільшенням об'єму роботи 28 травня 1919 р. виділилася з об'єднаної німецько-угорської групи⁴.

Органом угорської комуністичної групи була газета «Вереш Уйшаг» («Vörös Ujság» — «Червона газета»), що виходила в Києві з 15 травня 1919 р. раз на тиждень тиражем 3 тис. примірників⁵. «Вереш Уйшаг» виховувала своїх читачів у дусі братерства і любові до російського та українського народів, справжнього пролетарського інтернаціоналізму. У статті угорського інтернаціоналіста Іштвана Банди, вміщений у «Вереш Уйшаг», говорилося, що російський пролетаріат першим показав справжній шлях боротьби всім трудящим і що це революція не тільки росіян, а й пригноблених усього світу. На сторінках газети висвітлювалися завдання колишніх угорських військовополонених, які знаходилися на території Радянської України, — боротися із зброєю в руках проти світового імперіалізму, його прибічників — білогвардійців, українських буржуазних націоналістів та інших ворогів трудового народу. Багато уваги газета приділяла заходам Угорського Радянського уряду, спрямованим на соціалістичні перетворення в країні і захист її від інтервентів і внутрішньої контрреволюції. Уже в першому номері «Вереш Уйшаг» опублікувала заклик до колишніх угорських військовополонених, які жили на території Російської і Української радянських республік, організуватися для спільногого наступу проти ворога і «захисту Угорської Радянської Республіки»⁶. «Вереш Уйшаг» публікувала

¹ MMTVD, VI k., 2 rész, стор. 575.

² Газ. «Vörös Ujság», 21 травня 1919 р.

³ Газ. «Vörös Ujság», 24 травня 1919 р.

⁴ Газ. «Vörös Ujság», 31 травня 1919 р.

⁵ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 4, од. зб. 35, арк. 21.

⁶ Газ. «Vörös Ujság», 15 травня 1919 р.

декрети Радянської Угорщини, статті і промови В. І. Леніна, Бела Куна, Тібора Самуелі та інших видатних діячів Російської, Української та Угорської радянських республік. Газета висвітлювала становище на фронтах громадянської війни, інформувала про міжнародний революційний рух. Угорська група комуністів випускала листівки, організовувала збори і мітинги угорських воїнів Червоної Армії, а також поранених і інвалідів-інтернаціоналістів, які були на лікуванні у Києві¹.

У другій половині травня 1919 р., коли угорська Червона Армія перейшла в контрнаступ проти інтервентів і почала героїчний Північний похід, який мав метою з'єднатися з Українською Червоною Армією, Народний комісар військових справ Угорської Радянської Республіки Тібор Самуелі вилетів до Москви через ворожі фронти для інформації вождя світового революційного пролетаріату В. І. Леніна про становище в Угорщині і з'ясування питань спільної боротьби братніх соціалістичних республік проти імперіалістичної інтервенції. По дорозі він зробив посадку у Вінниці, звідки поїздом 21 травня прибув до Києва. Тут він за дорученням Революційної Урядової Ради провадив переговори про важливі військові питання з Народним комісаром військових справ України М. І. Подвойським та іншими керівниками Українського Радянського уряду². Самуелі під час свого перебування в Києві радився з керівниками угорської комуністичної групи при ЦК КП(б)У, зокрема з Лайошом Гавро. Під час цих переговорів він сказав, що угорський пролетаріат розраховує на самовіддану допомогу братів — колишніх військовополонених, які живуть у Радянській Росії³.

У наказі Самуелі угорським інтернаціоналістам, опублікованому в «Вереш Уйшаг», зазначалося: «Всі експлуататори світу згуртувалися, щоб перешкодити визволенню трудящих. Об'єдналися в союз англійські, французькі, американські банкіри, румунські бояри, сербські генерали-розвійники, чеські фабриканти і угорські магнати. Проти цієї чорної розвійницької банди веде боротьбу на передовій лінії фронту пролетаріат Угорщини, який визволився. Рішучість угорського пролетаріату збільшує свідомість того, що тут, далеко, на революційній землі Росії є сили, готові подати допомогу проти всіх ворогів». Далі Самуелі закликав червоноармійців-інтернаціоналістів «не допустити до своїх лав зрадників, щоб ніхто не посмів підірвати недисциплінованістю вашу бойову революційну єдність... Вперед за визволення пролетарів усього світу, за здійснення комунізму»⁴.

¹ ПА ІМП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. 3б. 227, арк. 13.

² Газ. «Vörös Ujság», 24 травня 1919 р.

³ Számueli Tibor hadügyi népbiztos — газ. «Vörös Ujság», 24 травня 1919 р.

⁴ Газ. «Vörös Ujság», 31 травня 1919 р.

В. І. Ленін приділяв велику увагу приїзду Т. Самуелі. Під час його перебування в Москві Ленін запрошуав Самуелі з собою на збори, що відбувалися на підприємствах і серед військових. На параді військ Всевобучу на Красній площі 25 травня Ленін був разом з Самуелі, рекомендуючи його теплими словами як посланця Угорської Радянської Республіки¹. Самуелі перед частинами Всевобучу виступив з промовою.

Наприкінці травня Самуелі повернувся до Будапешта, привезши з собою послання В. І. Леніна «Привіт угорським робітникам»², — неоціненну моральну та ідейну підтримку Радянській Угорщині в її справедливій вітчизняній війні. В день приїзду на батьківщину Самуелі виступив на засіданні Будапештської Ради робітничих і солдатських депутатів. У своїй промові він відзначив, що російський пролетаріат, який півтора року веде боротьбу не на життя, а на смерть, все ще бореться на фронті, що простягається на десять тисяч кілометрів. Він сказав, що всі спроби Антанти і підтримуваних нею контрреволюціонерів дісталися до серця пролетаріату — Москви виявилися марними. Російський пролетаріат може з гордістю дивитися на свої військові успіхи. Самуелі розповів також про бойовий настрій інтернаціональних формувань Червоної Армії, про те, що за кілька днів до повернення в Будапешт він зустрів у Києві інтернаціональний полк, який відправляється на фронт. Цей полк на 85—90% складався з трудящих Угорщини. «Ці товариши просили мене, — говорив Самуелі, — передати їх послання угорському пролетаріатові. Вони сказали, що доти, доки в Росії залишиться хоч одна людина, яку загартувала боротьба в Росії і Угорщині, вона не заспокоїться, поки не надасть ділом справжньої допомоги у визвольній боротьбі угорського пролетаріату»³.

Про бойовий настрій інтернаціоналістів свідчила вітальна телеграма червоноармійців 1-ї Інтернаціональної дивізії та представників іноземних комуністичних груп у Києві, надіслана Всеугорському з'їзду Рад, що засідав з 14 по 24 червня в Будапешті. В ній говориться: «З вільної території Російської та Української радянських республік, із справжнім пролетарським запалом, з усією теплою нашого революційного серця вітаємо пролетарів, які зібралися на з'їзд вільної Угорщини.

З відважним серцем, непохитною вірою в перемогу комуністичних ідей стоять напоготові наші натхненні війська, щоб знищити підкуплену за буржуазні гроші банду, визволити шлях між Угорською, Українською і Російською радянськими республіками»⁴.

Всеугорський з'їзд Рад у своєму вітанні угорським інтернаціоналіс-

¹ T. Szerémi Vorgála. Назв. праця, стор. 19.

² В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 343—347.

³ Архів Інституту історії партій при ЦК УСПР. Будапешт (далі — PI Arch.), Budap. Körpr. m. és k. jegyz., 1919. V. 31.

⁴ Газ. «Vörös Ujság», 21 червня 1919 р.

там, які боролися в Червоній Армії, писав: «Перший Всеугорський з'їзд Рад з безмежною любов'ю згадує всіх тих товаришів, які ще й тепер з полум'янням захопленням борються на російській землі за спільну святу мету, за знищення міжнародного капіталізму»¹.

Угорська Радянська Республіка після 133 днів героїчної боротьби 1 серпня 1919 р. була придушена об'єднаними силами антанцівських інтервентів, буржуазно-поміщицької контрреволюції і ревізіоністських вожаків, які пролізли до уряду. Окремим групам Угорської Червоної Армії вдалося з боями прорватися через захоплені румунськими і українськими буржуазно-націоналістичними військами території і приєднатися до частин 1-ї інтернаціональної бригади, яка боролася під Києвом. «Кілька днів тому до Червоної Армії Російської Радянської Республіки влився угорський загін в складі 120 чоловік,— писала 8 вересня 1919 р. газета «Вереш Уйшаг», яка виходила тоді в Москві.— Після виснажливого тритижневого походу жменька угорських червоноармійців, з боем прокладаючи собі шлях, прибула з Угорщини під Київ і приєдналася там до інтернаціональних частин Червоної Армії...»²

Загибель Угорської Радянської Республіки і смуга кривавого білого терору проти учасників Угорської комуни посилили серед інтернаціоналістів в Радянській Росії і Радянській Україні гнів і ненависть проти імперіалістів. Уроки Угорської Радянської Республіки ще більше переконали інтернаціоналістів в необхідності продовження нещадної боротьби з ворогами трудового народу — інтервентами, білогвардійцями і їх прислужниками, твердо вірячи, що за першою Угорською Радянською Республікою, яка загинула, прийде друга, — непереможна.

Ці сподівання знайшли яскравий вияв у відозві угорської комуністичної групи і червоноармійців-інтернаціоналістів, опублікованій у газеті «Вереш Уйшаг»: «Ми, інтернаціональні бійці, які боремося із зброєю в руках на території вільної Російської і Української Радянських Республік за перемогу світової революції, закликаємо пролетарів Угорської Радянської Республіки не втрачати віру і не випускати із своїх рук зброї, якою він з таким чудовим героїзмом оволодів у боротьбі проти наймитів міжнародної буржуазії. Ми, непохитні бійці світової революції, клянемося, що з усією силою, з ще більшою стійкістю, рішучістю, нещадністю будемо боротися проти об'єднаної світової буржуазії»³.

Яскраві сторінки в героїчній боротьбі на захист Радянської влади на Україні вписав 3-й інтернаціональний полк і його безстрашний ко-

¹ Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 184—185.

² Венгерские интернационалисты в Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 65.

³ Газ. «Vörös Ujság», 9 серпня 1919 р.

Мате Залка.

мандир Лайош Гавро, який став одним з найбільш видатних організаторів і воєначальників угорських інтернаціоналістів.

У червні — липні 1919 р. 3-й інтернаціональний полк боровся з петлюрівськими бандами, а в середині серпня — проти денікінців на київському напрямку. Коли радянські війська під тиском Денікіна 31 серпня 1919 р. змушені були залишити Київ, 3-й інтернаціональний полк, опинившись у ворожому тилу, забезпечував відхід радянських військ з Одеси. В цих, як і багатьох інших важких боях, Гавро проявив неабиякі здібності, мужність і холоднокровність. В наказі Реввійськради республіки говорилося: «Товариш Гавро... вклав величезну працю у відновлення революційної дисципліни в військах, яка розхиталася при відступі, і енергійними заходами серед деморалізованих відступом людей створив злагоджену дисципліновану частину, яка виявилася цілком

здатною дати рішучу відсіч ворогові. Тов. Гавро завжди бував у найменебезпечніших місцях бою і особистою хоробрістю не раз рятував становище¹.

В жовтні 1919 р. Червона Армія перейшла в контрнаступ проти Денікіна. 3-й інтернаціональний полк² брав активну участь у визволенні Києва. 16 грудня 1919 р. населення Києва гаряче вітало воїнів цього полка, який вступив у місто в складі 2-ї бригади 58-ї Червоно-прапорної стрілецької дивізії під командуванням героя громадянської війни І. Ф. Фед'ка.

З нагоди вручення 3-му інтернаціональному полку ордена Червоного Прапора його командир Гавро у своєму наказі від 7 січня 1920 р. писав: «Товариши червоні командири і червоноармійці 3-го інтернаціонального стрілецького полку! З почуттям глибокої радості і захоплення перед здійсненими вами подвигами я вітаю вас, дорогі товариши по полку, з торжеством одержання Червоного Прапора. Вашою самовіданою хоробрістю на полях боїв, ціною тяжких втрат і крові ви заслужили для полка цю високу бойову нагороду. Безперервним рядом перемог і відданості революції ви прославили ім'я 3-го інтернаціональ-

¹ А. Кладт, В. Кондратьев. Назв. праця, стор. 58.

² У грудні 1919 р. 3-й інтернаціональний полк називався 519-м інтернаціональним полком.

ного полка. Голодні і обідрані, не втрачаючи бадьорості, ви міцно тримали в руках зброю робітничо-селянської влади. Я впевнений, що під Червоним Прапором, який наш славний полк одержує нині, ви й далі підете славним шляхом революційної боротьби за владу трудового народу...

3-й інтернаціональний полк довів, і з цим Червоним Прапором у руках всім ворогам революції доведе, що влада знаходиться в залізних руках робітників і селян. З цим Червоним Прапором у руках ви, чесні і стійкі бійці, понесете визволення від зліднів і рабства трудящим усього світу...»¹

Після того, як Червона Армія залишила Київ, видання газети «Вереш Уйшаг» тимчасово припинилося². Центр діяльності угорської комуністичної групи знову перемістився до Москви. У зв'язку з мобілізацією угорських комуністів до Червоної Армії угорський відділ агітації і пропаганди при Київському губкомі партії, а також у Харкові і інших містах було ліквідовано³. Центральне Бюро угорської групи в Москві продовжувало видання газети «Вереш Уйшаг» і революційної літератури, яка поширювалася серед угорських червоноармійців і колишніх військовополонених, що поверталися на батьківщину. Центральне бюро також сприяло організації курсів і шкіл пропагандистів і червоних командирів.

22—23 березня 1920 р. у Москві відбулася Всеросійська конференція угорських відділів агітації і пропаганди при ЦК РКП(б), на якій були присутні представники 14 губернських або прирівнених до них організацій. Почесними головами конференція обрала В. І. Леніна і Бела Куна. За повідомленнями, які надійшли з провінції, на цей час серед угорських інтернаціоналістів нараховувалося 3049 членів і 975 кандидатів партії. Конференція підвергла підсумки діяльності і накреслила дальші завдання угорських секцій агітації і пропаганди при відповідних місцевих і центральних організаціях РКП(б)⁴. В резолюції було визначено такі завдання: роз'яснення земельного питання, створення шкіл агітаторів, підготовка червоних командирів, участь угорських інтернаціоналістів у боротьбі за відбудову господарства країни і т. ін. Було обрано Центральне бюро в складі 5 членів і 3 кандидатів. На заключному засіданні конференція надіслала від імені угорських комуністів і беспартійних пролетарів привітання ЦК РКП(б), в якому висловлювала подяку Комуністичній партії, а також прагнення і надалі

¹ Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 484—485.

² Останній номер газети «Вереш Уйшаг» у Києві вийшов 16 серпня 1919 р.

³ ЦАІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—6, од. зб. 795, арк. 1.

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 92, арк. 1—3.

боротися пліч-о-пліч з народами Радянської Росії¹. Це був вияв глибокого почуття любові до радянських народів, щире бажання угорських інтернаціоналістів, які мріяли про визволення угорського народу від кривавої диктатури хортістів і відбудову соціалістичної Угорщини.

25 квітня 1920 р., коли буржуазно-поміщицька Польща розв'язала війну проти Радянської Росії і Радянської України, Центральне бюро угорської секції агітації і пропаганди при ЦК РКП(б) видало відозуву «До всіх інтернаціональних полків і батальонів Червоної Армії». В ній говорилось, що світовий капітал напружує останні зусилля проти Радянської Росії, що найманці Антанти — польські білогвардійці напали на мирну Радянську Республіку. У відозуві зазначалося, що угорські білі офіцери на чолі з катом Хорті, які знищили тисячі угорських робітників і селян-бідняків, тільки чекають наказу з Парижа, щоб відразу кинутися на допомогу панській Польщі. Центральне бюро Угорської секції закликало: «Угорські червоні інтернаціоналісти! Будьте готові, тримайте міцніше в своїх руках гвинтівки... Хай польські пани і білі угорці познайомляться з червоними інтернаціоналістами. Смерть ворогам робітничої і селянської влади! Хай живе ж переможна пролетарська революція!»

У боротьбі проти білополяків брав участь і угорський письменник Мате Залка, нагороджений за бойові заслуги орденом Червоного Прапора. Пізніше він прославився у боротьбі за Іспанську республіку під іменем генерала Лукача.

¹ Боеовое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 236.

РУМУНСЬКІ ТРУДЯЩІ-ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТИ В ЛАВАХ БОРЦІВ ЗА РАДЯНСЬКУ ВЛАДУ

В період здійснення Великої Жовтневої соціалістичної революції і захисту її завоювань румунські трудяще також виявили свою солідарність з революційними робітниками і селянами Росії. Взаємоплив революційних подій в Росії та сусідній Румунії, можливість для трудящих нашої країни і румунських трудящих подати один одному допомогу в їх революційній боротьбі за соціальне визволення обумовлювалися не тільки історичними традиціями дружби і взаємодопомоги, а й перебуванням їх протягом кількох років війни у тісному контакті. Росія і Румунія, як відомо, до перемоги Жовтня, проголошення Радянською владою миру між народами і виходу Країни Рад з світової війни були в одному воєнному угрупованні, їх армії спільно діяли на південній ділянці російсько-німецького фронту.

Боротьба трудящих і солдатських мас Росії та Румунії за свої життєві права і демократичні свободи в період світової імперіалістичної війни була основою революційного співробітництва між передовими представниками російського і румунського народів, яке неухильно міцніло в ході підготовки і здійснення Великої Жовтневої соціалістичної революції.

З вступом у серпні 1916 р. боярської Румунії у світову імперіалістичну війну на боці країн Антанти на румунській території було розміщено численні підрозділи російської армії для спільної з румунською армією боротьби проти країн Центрального блоку. Тим самим здійснювалося живе, безпосереднє спілкування російських солдатів, які на той час уже були під значним впливом більшовиків, з румунськими солдатами і місцевим населенням¹. Такий контакт не міг не мати певного революціонізуючого впливу на солдатські і трудящі маси Румунії.

Наступні сумні події на південно-західній ділянці російсько-німецького фронту ще більше революціонізували румунських трудящих. Надзвичайно погано озброєна, без належної військової підготовки румунська армія виявилася нездатною противостояти військам країн

¹ Див. М. С. Френкін. Революционное движение на Румынском фронте. М., 1965.

Центрального блоку. Не надійшло від Англії і Франції обіцяної румунам зброї і підтримки воєнними діями проти ворожих військ з району Салонік¹.

Румунські війська, зазнаючи поразок і тяжких втрат, протягом осені 1916 р. відступали все далі на північ і схід країни. Рятуючи від ворога найважливіші промислові підприємства військового призначення, румунські власті змушені були терміново евакуювати частину їх не лише до Молдови, але й за згодою царських властей до Бессарабії і на південь Росії. Так, Бухарестський арсенал було спочатку евакуйовано до Галаца, ряд підприємств, майстерень та складів боєприпасів переведено до Одеси, Миколаєва, Херсона та інших міст України і Росії². У південні російські порти було перебазовано з окупованих ворогом територій значну частину румунського флоту з екіпажами і службами. До цих же міст, а також Ростова-на-Дону, Новоросійська, Києва, Москви, Петрограда та інших переїхала значна кількість румунських службовців, членів сімей високопоставлених чиновників з челяддю.

Значна кількість евакуйованого населення підприємств, урядових установ, госпіталів перебувала в Молдові. Тут також зосереджувались російські війська для стримування ворожого наступу на Румунському фронти. Завдяки зусиллям російських військ в грудні 1916 р. вдалося зупинити наступ німецько-австрійських військ і стабілізувати фронт на лінії Фокшани—Галац. Але більшість румунських земель все ж було окуповано ворожими військами.

Таким чином з кінця 1916 — початку 1917 р. Румунія виявилася розшматованою. Олтенію, Мунтенію та частину румунської Добруджі було окуповано ворогом, Трансільванія лишалася в складі Австро-Угорщини, в Молдові перебували російські війська. Частина румунського населення, евакуйованого разом з підприємствами, установами і транспортом на південь Росії, була взагалі відірвана від батьківщини.

Заподіяні війною руйнування, окупаційний режим, пограбування німецько-австрійськими військами захоплених румунських земель, гостра нестача продовольства і хвороби, які тяжко відбивалися також на скученому в Молдові та на півдні Росії румунському населенні — ось основні фактори, що характеризували становище румунських трудящих на початку буревінного 1917 р. Однак найвпливовішим фактором, що визначав моральний стан і політичні настрої румунських трудящих, особливо в Молдові і на півдні нашої країни, була революційна діяльність

¹ Втягуючи Румунію у світову війну, західні союзники по Антанті обіцяли спрямувати проти Болгарії 150-тисячну армію, щоб відтягнути на себе з півдня Румунії ворожі війська, але обіцянки не виконали (*S. D. Spector. Rumania at the Paris Peace Conference. New York, 1962*, стор. 33—34).

² М. Роллер. Революционная борьба румынских моряков в конце 1917 — начале 1918 г.— «Вопросы истории», 1956, № 11, стор. 98.

ність пролетаріату Росії, який готував штурм царизму і встановлення робітничо-селянської влади.

Неоціненим був революціонізуючий вплив подій в Росії та виступів російських солдатів Румунського фронту на активізацію революційного руху трудящих Румунії. Вказуючи, що перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції відкрила нову епоху в історії людства і дала могутній поштовх революційному рухові в усьому світі, Генеральний секретар Центрального комітету Румунської комуністичної партії Ніколае Чаушеску зазначив у доповіді на IX з'їзді РКП, що робітничий рух в Румунії протягом перших післяжовтневих років бурхливо розвивався¹. Цей рух мав також важливе значення для молодої Країни Рад. Він незмінно проходив під гаслами захисту Радянської країни і стримував румунську буржуазію та поміщиків від активнішого наступу проти радянського народу.

Ще в час підготовки Жовтневої революції трудящі Румунії неодноразово демонстрували свою класову солідарність і подавали конкретну підтримку пролетаріату Росії в його революційній боротьбі.

Найбільш свідомі румунські трудящі, перебуваючи поруч російських революційних військ на Румунському фронті та серед революційних пролетарів півдня України, одними з перших серед іноземних трудящих включаються в рух братерської солідарності і підтримки дій російського революційного пролетаріату.

Румунські трудящі, особливо солдати Румунського фронту, робітники і матроси на півдні Росії з великим задоволенням зустріли звістку про Лютневу буржуазно-демократичну революцію в Росії і повалення російського царизму. Уже в лютому—березні 1917 р. в численних революційних маніфестаціях російських військ брали участь румунські трудящі². Ясська місцева організація соціал-демократичної партії Румунії ухвалила резолюцію підтримки російської революції. Революційні групи румунських робітників, що формуються в цей час у Молдові, встановлюють зв'язок з російськими революційними солдатами, спільно починають друкувати революційні листівки і розповсюджувати їх серед російських та румунських солдатів і місцевого населення.

Румунські робітники і солдати нерідко приєднувалися до демонстрацій і мітингів, які організовувалися революційними російськими солдатами. Більшовицькі підпільні групи, що діяли серед російських військ на Румунському фронті, зного боку, нерідко зверталися до румунських трудящих і солдатів із закликами спільно з росіянами, українцями та трудящими інших національностей боротися за припинення імперіалістичної війни і повалення експлуататорського ладу. Органи

¹ Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român. Bucureşti, 1965, стор. 75.

² V. Liveanu. Назв. праця, стор. 123.

румунської політичної охранки — сигуранци, що стежили за настроями румунського населення і поведінкою російських військ на румунських землях, ще на початку 1917 р. неодноразово інформували урядові кола, що «російські солдати ведуть революційну пропаганду серед румунських військ»¹. В одному з інформаційних документів сигуранци румунському урядові прямо зазначалося, що російські солдати і офіцери готують листівки румунською мовою спеціально для розповсюдження серед румунського населення². Пізніше було встановлено, що у містах П'ятра-Нямць, Сучаві та інших російські революційні солдати створювали для цієї мети підпільні друкарні³.

Вияви братерської солідарності між російськими і румунськими трудящими, що були одягнені у військові шинелі і примусово відправлені на ненависну ім війну, взаємна турбота про майбутнє стають частішими і набирають конкретніших форм влітку 1917 р. Інформуючи про настрої в російській армії, сигуранца відзначала, що російські солдати підбурюють румунів покінчити з монархією. Російські солдати, зазначалося в одному з таких повідомлень, із здивуванням запитують, чому вони мають відстоювати королівську Румунію в той час, як самі вони скинули російського царя?⁴

По-революційному настроєні російські солдати і офіцери закликали румунських солдатів, робітників і селян спільно боротися за соціальне розкріпачення. Вони незмінно виявляли готовність подати в цій боротьбі інтернаціональну допомогу румунському народові. «Ми повинні боротися за визволення від рабства також румунського народу, нашого союзника, — говорив один з ораторів на мітингу російських військ, — і покажемо румунському королю шлях, яким спроваджено царя Миколу»⁵.

Не бажаючи воювати і вмирати за інтереси своїх гнобителів та іноземних імперіалістів, румунські солдати — трудящі селяни і робітники — усіма засобами намагалися уникнути участі у боях на фронті. Сотнями вони тікали з фронтових частин, переховувалися в селах, у малоприступних місцях дельти Дунаю. Уже навесні—влітку 1917 р. по-низзя Дунаю, його вкриті чагарниками і очертами островки стають пристановищем значної кількості дезертирів з румунської армії⁶.

Наляканий Лютневою революцією і поваленням царизму в Росії, а також зростаючими антивоєнними і революційними виступами росій-

¹ Центральний архів Інституту історії партії при ЦК РКП (далі — ЦА ІП), спр. 43141—841, т. I, арк. 27, 68, 74.

² Там же, арк. 48.

³ ЦДАЖР СРСР, ф. КМФ14, оп. ЗА32, од. зб. 154, арк. 200—201.

⁴ ЦА ІП, спр. 43142—841, т. II, арк. 160.

⁵ Там же, т. I, арк. 21.

⁶ A. G. Vaida, N. Bîrdeanu. Pavilionul revoluționar la catarg (Din luptă revoluționara a marinariilor români din anii 1917—1920). București, 1959, стор. 31.

ських військ на Румунському фронті та участю в цих виступах румунських солдатів і робітників, буржуазно-поміщицький уряд Румунії вживав як найсуворіших заходів до ізоляції румунських військ та населення від «російських бунтівників». Між російськими і румунськими військами влаштовувалися штучні бар'єри, румунському населенню заборонялося підтримувати будь-які «контакти» з російськими солдатами. Під час демонстрації російських солдатів 23 квітня 1917 р. румунські військові частини було зачинено в казармах¹.

Щоб утримати в покорі армію, переважну більшість рядового складу якої становили трудящі селяни, у березні 1917 р. румунський король Фердинанд у публічному маніфесті пообіцяв їм землю². Але подібного роду заходи румунських правлячих кіл були марнimi. Селяни не дуже вірили цим обіцянкам, а інтернаціональна єдність інтересів трудящих долала штучно створювані реакцією кордони.

Яскравою демонстрацією взаємопідтримки румунських трудящих і народів нашої країни за мир та життєві інтереси було святкування Першого травня 1917 р. на Румунському фронті, зокрема в Яссах. У демонстрації і виступах на першотравневому мітингу взяли участь спільно з російськими військами румунські солдати та населення міста. Виступаючі на мітингу вказували також на страждання румунських трудящих, голод та розруху в Румунії. Вони підкresлювали, що лише революційним шляхом можна вивести країну з тяжкого становища, в якому опинився з волі румунської олігархії румунський народ. Проте, як зазначав один з виступаючих представників російської армії, це повинні робити не російські солдати. Вони мають лише посіяти насіння свободи, показати румунському народові напрямок, йдучи по якому, він зможе здобути права і свободи³.

Демонстранти в цей день відкрили ворота Ясської тюрми і звільнили політв'язнів, які перебували там. Політв'язні приєдналися до демонстрації, що продовжувалася. В цій демонстрації брав участь також визволений з-під арешту Михай Бужор — один з визначних діячів румунського робітничого руху, з ім'ям якого тісно пов'язана у наступний період діяльність румунських революційних організацій на півдні Радянської України.

День Першого травня відзначався спільно в 1917 р. румунськими трудящими і російськими військами також в румунських містах Бирладі, Галаці та ін.⁴

¹ ЦА ІІП, спр. 43142—841, т. I, арк. 118.

² П. П. Вандель. Крестьянское движение и аграрная реформа в Румынии. М., 1964, стор. 8.

³ ЦА ІІП, спр. 43142—841, т. I, арк. 21.

⁴ ЦА ІІП, спр. 43141—841, т. I, арк. 227, 289.

Першотравневі народні демонстрації 1917 р. в Молдові, в яких взяли участь, як зазначалося пізніше в спеціально виданій румунськими соціалістами листівці, тисячі румунських трудящих, викликали велике занепокоєння румунських правлячих кіл. Урядова цензура заборонила вміщувати будь-які повідомлення в пресі про ці демонстрації. Поряд з нападками на керівників російських революційних військ розповсюджувались чутки, що політ'язні випустили з тюрем спеціально заслані «німецькі шпигуни» і т. ін.

Інформуючи румунських трудящих про народні маніфестації, солідарність між російськими революційними солдатами і місцевим населенням у відзначенні Першого травня, румунські ліві соціалісти зазначали, що ці події увійдуть в історію румунського народу¹.

Як відомо, влітку—осені 1917 р. серед російських солдатів на Румунському фронті під впливом більшовицької пропаганди ширився рух за припинення імперіалістичної війни, забезпечення трудящим демократичних свобод, наділення безземельних і малоземельних селян землею. Так, 8 червня відбувся мітинг російських солдатів в румунському місті Бакеу, 15 червня — в П'ятра-Нямць, 1 липня мали місце численні демонстрації на відзнаку дня французької революції і т. ін.² Майже у всіх цих та багатьох інших виступах російських солдатів брали участь також румунські трудяще — солдати, робітники, селяни. Okремі з них спільно готувалися об'єднаними робітничо-солдатськими комітетами.

Протягом 1917 р. російськими революційними солдатами створювалися нові підпільні друкарні в Бакеу, П'ятра-Нямць, Чернівцях та інших містах, де друкувалися листівки також румунською мовою для розповсюдження серед румунських солдатів та місцевого населення. В поширенні підпільної літератури активну участь брали, як зазначала охранка, румунські революційні солдати та робітники³.

Внаслідок революційної діяльності російських і румунських підпільних груп, під впливом загального революційного піднесення, пов'язаного з Лютневою буржуазно-демократичною революцією в Росії, активізується місцеве трудяще селянство. Румунські селяни нерідко відмовлялися обробляти поміщицькі землі, віддавати властям зерно і продовольство, виконувати примусові роботи. В сутичках, що виникали внаслідок цього з румунськими жандармськими та військовими загонами, селяни неодноразово одержували підтримку російських солдатів. Румунське військове командування змушене було навіть офіційно звертатися до командування російських військ дати вказівку своїм солда-

¹ ЦА ІІП, фототека, док. № 5246.

² ЦА ІІП, спр. 43142—841, т. II, арк. 118, 128, 165.

³ Там же, арк. 179, 196.

там не втручатися у взаємовідносини між румунськими селянами і властями¹.

В період, що передував Великому Жовтню, майже у всіх масових революційних виступах російських військ на Румунському фронті брали участь румунські трудящі. Вони виявляли класову солідарність з революційними російськими військами і все більшу активність у боротьбі за мир та своє соціальне розкріпачення².

Одночасно з активізацією революційного руху і проявами пролетарської солідарності з трудящими Росії безпосередньо на румунських землях дійовий революційний центр румунських трудящих створюється в середині 1917 р. на півдні нашої країни, в Одесі. Як уже зазначалося, внаслідок відступу румунських військ з центральних районів Румунії, на південь України було евакуйовано разом з робітниками ряд румунських підприємств та частину румунського флоту. Тут знаходились на переформуванні деякі румунські військові частини, розміщувалися військові госпіталі та інші румунські установи. Ще задовго до Жовтня в Одесу переїхала також група румунських лівих соціалістів, переслідуваних румунськими буржуазно-поміщицькими властями. Влітку 1917 р. вони створили в Одесі Румунський соціал-демократичний комітет дій і розгорнули пропагандистську революційну роботу серед евакуйованих румунських робітників, румунських солдатів і матросів, населення Молдови. Уже в цей час Одеська група румунських лівих соціал-демократів нараховувала понад 1000 чоловік³. Активними діячами румунського революційного центру в Одесі були Михай Бужор, Олександр Ніколау, Георге Стройч, Альтер Залік, І. Дическу-Дик та ін. 5 вересня 1917 р. в Одесі вийшов перший номер газети «Лупта» («Lupta» — «Боротьба»), яка друкувалася з невеликими перервами до весни 1918 р. Редакторами її були М. Бужор і О. Ніколау.

У переджовтневий період, коли все активнішими ставали революційні виступи російських солдатів на Румунському фронті та діяльність більшовицьких організацій на півдні України і Росії, у ці райони спрямовується великий потік румунських солдат-дезертирів, які не хотіли продовжувати воювати за інтереси румунської буржуазії і поміщиків та іноземних монополій. Тут вони знаходили притулок та захист з боку російських революційних організацій і часом включалися у революційну діяльність під керівництвом Румунського соціал-демократичного

¹ V. Liveanu. Назв. праця, стор. 135.

² C. Dumitrescu, E. Bantea. Lupta revoluționară în rîndurile armatei ruse de pe frontul român în 1917 și începutul 1918 și influența ei asupra țării noastre.— «Contribuții la studiul influenței Marii Revoluții socialiste din Octombrie în România». București, 1957, стор. 84.

³ В. М. Рожко. Участие румынских интернационалистов в Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войне в СССР (1917—1920 гг.). Кишинев, 1964, стор. 13.

комітету дії. За даними сигуранци, влітку 1917 р. на півдні України і Росії було близько 2 тис. румунських солдат-дезертирів¹, а під кінець року кількість румунських солдат-дезертирів, матросів, робітників і селян, які не хотіли повернутися під буржуазно-поміщицький гніт до боярської Румунії, досягала уже кількох десятків тисяч чоловік².

Румунський революційний центр в Одесі, як зазначає у спогадах один з його керівників Михай Бужор, ставив перед собою два чітко визначені завдання: повалення революційним шляхом згубного режиму в Румунії і підтримку Російської революції³. Румунський соціал-демократичний комітет дії мав тісні зв'язки з підпільними групами в Молдові і узгоджував свою роботу з діяльністю більшовицьких організацій півдня Росії. Комітет видавав газету, готував і друкував численні відозви і листівки, в яких закликав румунських трудящих боротися проти буржуазно-поміщицького гніту, за мир і демократичні свободи, за повалення в Румунії монархічного ладу. Агітаційна література, що видавалася комітетом, розповсюджувалася серед румунських солдатів на фронти і таємно переправлялася на окуповані німцями румунські землі. Комітет підтримував зв'язок з революційними румунськими групами, що діяли на території окупованої Румунії. У діяльності комітету, і особливо в транспортуванні підпільної літератури та її розповсюдженні, велику допомогу подавали російські революційні солдати Румунського фронту.

Таким чином, ще напередодні Жовтня Одеський соціал-демократичний комітет дії став керівним центром революційної роботи серед румунських трудящих на півдні України і в Молдові. Його діяльність, як кваліфікували румунські реформісти, суперечила програмі, принципам і тактиці соціалістичної партії Румунії, що уже само по собі було високою оцінкою роботи комітету. В діяльності Одеського революційного центру румунських лівих соціалістів, особливо цього періоду, були також недоліки та помилки, пов'язані, головним чином, з недостатнім теоретичним рівнем його членів, нерозумінням черговості завдань, що стояли перед революційним рухом тодішньої Румунії. Але практика їх була революційною, спрямованаю проти імперіалістичної війни, на повалення буржуазно-поміщицького уряду в Румунії і підтримку дій революційного пролетаріату Росії.

¹ C. Cușpiț-Mihailovici. Назв. праця, стор. 118.

² V. Liveanu. Назв. праця, стор. 131.

³ M. G. Bujor. Lupta pentru apărarea Revoluției ruse (1917—1919).—«Contribuții la studiul influenței Marii Revoluții socialiste din Octombrie în România», стор. 62.

■

Перемога соціалістичної революції в Росії і створення на одній шостій земної кулі першої в історії людства робітничо-селянської соціалістичної держави не лише найактивніше вплинули на розвиток революційної боротьби в інших країнах, а й внесли істотні зміни у зміст світового революційного руху. Пролетаріат Росії першим пішов по визначеному марксизмом-ленінізмом шляху визволення людства від усіх форм гноблення, став авангардом світового революційного руху. Тому, поруч з боротьбою за свої життєві права і соціальне розкріпачення, революційний рух трудящих у всіх країнах світу, у тому числі і в Румунії, починаючи з перемоги Жовтневої революції, стає нерозривно пов'язаним із захистом соціалістичних завоювань російського пролетаріату.

Трудящі Румунії з ентузіазмом зустріли звістку про перемогу соціалістичної революції в Росії. В багатьох містах і селах Запрутської Молдови вже в перші післяжовтневі дні відбулися мітинги солідарності з робітниками і селянами Росії¹. Передові представники румунського робітничого класу зразу ж після перемоги Жовтневої революції глибоко усвідомлювали її всесвітньо-історичне значення і з усіма підставами твердили ще наприкінці 1917 р., що «починається нова ера в історії людства»².

Через три дні після перемоги збройного повстання в Петрограді румунські ліві соціалісти в Одесі створили Румунський військово-революційний комітет з метою організації румунського народу на революційну боротьбу за своє соціальне визволення та підтримку російської революції. До складу комітету ввійшли Михай Бужор, І. Дическу-Дик, Олександр Ніколау, Василь Попович, Георге Стройч, Альтер Залік, Т. Диамандеску та ін.³

Тисячі примірників газети «Лупта» та листівок з ленінськими декретами про мир і землю та палкими закликами Соціал-демократичного комітету дій були розповсюджені у перші післяжовтневі тижні серед румунських солдатів на фронти і трудящих Румунії. Румунська сигуранца з тривогою відзначала, що майже скрізь серед румунських солдатів були ці документи і вони їх гаряче обговорювали⁴.

16 листопада 1917 р. в газеті «Лупта» було опубліковане звернення комітету до румунського народу, в якому розповідалося про мирні радянські пропозиції і перспективи укладення перемир'я на російсько-

¹ ЦАІПП, спр. 13141—841, т. III, арк. 272.

² Documente din istoria Partidului comunist din România. 1917—1922. Bucureşti, 1953, стор. 12.

³ В. М. Рожко. Назв. праця, стор. 16.

⁴ ЦДАЖР СРСР, ф. КМФ14, оп. ЗАЗ2, спр. 153, арк. 39.

німецькому фронті. У зверненні говорилося, що «союзні» уряди не хотіть навіть слухати про мир і намагаються продовжувати народне кропотливість, що російський революційний уряд звернувся безпосередньо до народів цих країн і закликав взяти у свої руки справу укладання миру. Рішуче викривалися антинародні дії румунського уряду у питанні про мир та війну, нехтування ним інтересами країни, яка потребує негайного миру. Уряд Румунії уповноважив свого представника при російській ставці генерала Коанду протестувати проти мирних позицій радянського уряду, «він хоче виконувати наказ банкірів і комерсантів Лондона, Вашингтона, Парижа і Рима, відокремитися від Росії і самому продовжувати війну, вести обездолену і розшматовану країну до нової і неминучої катастрофи»¹. Спостерігаючи за поведінкою правлячих румунських кіл та міжнародного імперіалізму щодо молодої Країни Рад, румунські революціонери вбачали небезпеку союзу боярської Румунії з міжнародною реакцією у боротьбі проти радянського народу. У цьому ж зверненні до румунського народу Одеський соціал-демократичний комітет дій вказував, що румунський уряд «готовий піти таємно на угоду і перейти на бік німців з тим, щоб спрямувати зброю проти республіканської Росії»².

До румунських робітників, солдатів і трудящих селян з палкими закликами сприяти справі швидкого укладання загальнодержавного миру зверталися також російські революційні солдати Румунського фронту. Вони спеціально готували з цією метою листівки румунською мовою і розповсюджували їх серед румунського населення. «Румунський уряд ще не думає серйозно про мир,— зазначалося в одній з таких листівок,— у нього залишилися ті ж цілі війни...»³ Російські революціонери роз'яснювали румунським солдатам, що не возз'єднання з румунами Трансільванії⁴ може принести їм краще життя, а ліквідація гніту експлуататорів⁵. Вони закликали румунських трудящих бути пильними, не дозволити правлячим експлуататорським класам обмануті їх і примусити продовжувати війну за чужі румунському народові інтереси. Це допомагало румунським революціонерам у їх діяльності по викриттю антирадянських агресивних планів правлячих експлуататорських кіл боярської Румунії.

Підступні антирадянські плани і заходи правлячих румунських буржуазно-поміщицьких кіл, які неодноразово запродували країну в ім'я

¹ Газ. «Lupta» (орган Одеської групи румунських лівих соціал-демократів), 16 листопада 1917 р.

² Там же.

³ ЦДАЖР СРСР, ф. КМФ14, оп. ЗА32, спр. 153, арк. 160, 188.

⁴ Уряд і король Румунії твердили, що продовження війни необхідне начебто з метою «визволення» Трансільванії.

⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. КМФ14, оп. ЗА32, спр. 153, арк. 160.

своїх корисних цілей, віддавали країну і народ під іноземний гніт, проливали ріки народної крові, були справді такими, і це підтвердило життя. Румунська вояччина готувала армію і країну до антирадянської агресії. «Злочин цей,— як зазначалося у зверненні Одеського соціал-демократичного комітету дій до румунських трудящих,— не повинен бути здійсненим»¹.

Румунські революціонери закликали трудящих рішуче виступити проти антинаціональних планів та дій румунської буржуазії і поміщиків, захищати не румунських бояр та іноземних імперіалістів, а інтереси країни і трудящих усього світу. «Настав час,— підкresлювалося у згадуваному вище зверненні,— щоб захищати свої власні інтереси, інтереси країни, інтереси сотень тисяч голодних і пригнічених, а не інтереси правлячих кіл, які спрямовують країну у безодню»². Революціонери Румунії пояснювали трудящим селянам, робітникам і солдатам, що в їх руках сила і доля країни. Вони закликали румунський народ примусити уряд Румунії розпочати мирні переговори³. «Інакше у нас залишиться єдиний шлях,— як зазначалося наприкінці звернення,— усунути зрадників від влади, і народ сам, його представники візьмуть у свої руки владу в країні, і прийде довгожданий мир. Геть війну! Геть олігархію! Хай живе мир!» — проголошували румунські революціонери⁴.

В наступному номері «Лупта» повідомляла, що 16 листопада в Одесі відбувся мітинг румунських робітників, селян і солдатів. У резолюції вони заявили, що заходи російського революційного уряду до негайногого укладення миру є великим революційним актом, у якому вони вбачали можливість врятування румунської армії і народу, що перебували у стані війни, страждали від голоду і хвороб. «Від імені змушеного румунського народу, від імені сиріт, вдів і покалічених,— зазначалося в резолюції,— ми виголошуємо з радістю і вдячністю: «Хай живе російська революція — захисниця миру!»⁵ Учасники мітингу закликали румунський уряд приєднатися до мирної ініціативи революційного уряду Росії і надіслати делегацію для укладання миру. Якщо ж румунські правителі не прислухаються до волі народу, то безодня, що відкриється між ними і румунським народом, «назавжди поглине олігархію»⁶.

25 листопада 1917 р. в Одесі відбувся мітинг протесту румунських трудящих проти антирадянських дій правлячих кіл боярської Румунії,

¹ Газ. «Lupta», 16 листопада 1917 р.

² Там же.

³ Румунські трудящі і ліві соціал-демократи безпідставно вірили у можливість скликати до демократичного миру румунський буржуазно-демократичний уряд.

⁴ Газ. «Lupta», 16 листопада 1917 р.

⁵ Газ. «Lupta», 18 листопада 1917 р.

⁶ Там же.

які вступили в змову з контрреволюційними силами російської армії на Румунському фронті та німецько-австрійськими імперіалістами і готували спільний виступ проти Радянської країни. Учасники мітингу рішуче вимагали від урядів усіх воюючих країн приєднатися до радянських пропозицій щодо негайного укладення демократичного миру¹. Це свідчило, що румунські трудящі, які перебували у цей час на радянських землях, беззастережно стали на бік радянського народу у його боротьбі за мир.

Проте, як відомо, пройняті класовою ненавистю до нового радянського ладу, прагнучи загарбати радянські землі, буржуазно-поміщицькі кола Румунії за вказівкою ватажків Антанти² пішли на укладення сепаратної ганебної угоди з країнами Центрального блоку, віддали їм на грабування румунські землі, а свої збройні сили надіслали до Бессарабії на придушення революційних сил Радянської країни.

Активізацією революційної боротьби і численними актами пролетарської солідарності з радянським народом відповіли румунські трудящі на антирадянську імперіалістичну агресію та участь у ній буржуазно-поміщицької Румунії. Їх виступи на захист Країни Рад не носили, звичайно, якогось відособленого характеру, вони незмінно були пов'язані з боротьбою за права трудящих, національні інтереси і незалежність країни, проти іноземних окупантів та імперіалістичних монополій. В цілому це була революційна боротьба проти буржуазно-поміщицького ладу, що існував у країні, і тієї антинародної внутрішньої та агресивної зовнішньої політики, що проводилася правлячими екс-плуататорськими класами Румунії.

Винятково гострих форм набрали революційні виступи румунських трудящих, у тому числі й на захист Країни Рад та проти імперіалістичної антирадянської агресії, в Молдові, де наприкінці 1917 р. склалася революційна ситуація і де румунські трудящі, солдати та матроси перебували тривалий час у безпосередньому контакті з російськими революційними солдатами. Перемога соціалістичної революції в Росії та наступні революційні події серед російських солдатів на Румунському фронті мали величезний відгук серед усіх верств трудящого населення Молдови. Саме там, в Молдові, румунські трудящі стали свідками величезної радості і революційного ентузіазму серед російських солдатів, пов'язаного з перемогою соціалістичної революції в Росії. У гострій класовій боротьбі, що розгорнулася на Румунському фронті між революційно настроєними солдатами і силами контрреволюції, румунська реакція та імперіалістичні кола Антанти були на боці останніх.

¹ V. Liveanu. Назв. праця, стор. 173.

² Г. Унк. Буржуазно-поміщичья Румыния в антисоветских планах международного империализма (1917—1921 гг.). М., 1951, стор. 5.

Зате трудячі, солдати повністю підтримували революційні сили своїх класових братів.

Ясна і чітка позиція Радянської влади у двох корінних питаннях — про мир і землю — зробила румунських трудячих без будь-якої додаткової агітації союзниками революційних сил російської армії на Румунському фронті. Румунські солдати, на яких так розраховували правлячі румунські кола та представники Антанти у реалізації антирадянських планів, виступали проти війни. Братання з німцями та австрійцями, дружні зв'язки і солідарність з російськими революційними солдатами, що так лякало румунських правителів¹, обіцяли всім давно очікуваний мир. Миру потребувала нова Радянська влада. Цього ж жажуче прагнули солдати румунської армії.

З початком антирадянської інтервенції ряд підрозділів румунської армії всім своїм складом виступили проти участі в ній. Вони відмовлялися роззброювати російських революційних солдат. Були випадки, коли румунські солдати разом з російськими революційними частинами виступали проти тих, хто вимагав роззброєння російських військ².

Після відходу російських революційних військ з румунської території сотні румунських солдатів дезертирували з армії, тікали на Україну. Це робили вони не для того, щоб просто уникнути участі у війні. Вони переходили на бік радянських військ, щоб боротися проти антирадянської імперіалістичної інтервенції, за соціальне визволення свого народу. Весною 1918 р. на Україні налічувалося 25—30 тис. румунських «дезертирів»³.

Проти участі боярської Румунії в антирадянській агресії виступали також трудячі Молдови. Численні страйки робітників підприємств, демонстрації і мітинги незмінно проходили у цей час з вимогами миру, хліба і свобод. У боротьбі за землю і мир трудячі Молдови нерідко виступали спільно з російськими революційними військами. Але найбільшою, неоціненою допомогою російської революції з боку румунських трудячих були численні збройні повстання, що охопили у цей час румунський флот⁴. Це були виступи, які зробили не тільки небоєздатною значну частину румунського флоту в антирадянській агресії, а й відволікли на себе значні збройні сили, що залишалися служняни-ми буржуазно-поміщицьким правлячим колам Румунії.

Яскраву сторінку у спільну боротьбу передових представників румунських трудячих з радянським народом на захист історичних завоювань соціалістичної революції в Росії вписали своїми славними діла-

¹ ЦДАЖР СРСР, ф. КМФ14, оп. ЗА32, спр. 153, арк. 180, 188.

² V. Live ап. Назв. праця, стор. 208.

³ Там же, стор. 211.

⁴ М. Роллер. Назв. праця, стор. 977.

Румунський революційний батальон в Одесі, 1918 р.

ми румунські революціонери-інтернаціоналісти, об'єднані навколо Румунського соціал-демократичного комітету дії, що перебував в Одесі.

Саме румунські революціонери-інтернаціоналісти були організаторами збройних повстань матросів на румунських кораблях у Суліні, Новій Колії, Тульчі, Ізмаїлі та інших портах. Вони піднімали повсталих матросів на збройну боротьбу проти румунських королівських військ, що вступили до Бессарабії. На початку 1918 р. в Ізмаїлі було створено загін з 500 чоловік, в Кілії — з 300 чоловік, в основному румунських трудящих, які брали участь на боці російських революційних військ у боях з румунськими інтервентами і російською контреволюцією¹. Червоногвардійський загін з румунських солдат-перебіжчиків і румунських робітників було створено 20 січня 1918 р. також у м. Вилкові. З 28 січня по 2 лютого цей загін брав участь на боці революційних радянських військ у боротьбі проти румунських окупантів і відступив з міста разом з радянськими військами².

Велику пропагандистську і організаторську роботу серед румунських трудящих, солдат-«дезертирів», революційних матросів, які перебували на півдні України, провів Румунський воєнно-революційний комітет на початку 1918 р. з метою мобілізації їх на боротьбу з контре-

¹ В. М. Рожко. Назв. праця, стор. 17.

² В. Н. Нарцов. Румыния в первой мировой империалистической войне. Кишинев, 1959, стор. 27.

волюційними силами, що наближалися до Одеси. В оголошенні-листівці, випущеній комітетом 9 січня 1918 р. в Одесі і адресованій румунським робітникам, селянам і солдатам, які перебували там, зазначалося, що «румунська олігархія організувала напад на Російську Республіку». Румунські революціонери закликали румунських трудящих об'єднуватися і рішуче, із зброєю в руках виступити на захист Країни Рад¹.

12 січня 1918 р. в Одесі було оголошено про організацію румунських добровольчих підрозділів. «Створимо батальйони і полки, які завтра визволять Румунію від чужого і злочинного режиму», — закликали румунських трудящих інтернаціоналісти². Створені в цей час 2 румунських добровольчих батальйони — сухопутний і морський — нараховували понад тисячу бійців. Лише до 1-го революційного (піхотного) батальйону протягом кількох днів записалося 800 чол.³ Командиром його було призначено Василя Поповича, а заступником — Михайла Бузинова. До складу морського батальйону, що нараховував спочатку близько 300 чоловік, незабаром увійшли матроси з повсталих румунських кораблів і чисельний склад його також зріс до 800 чол.⁴ Командував цим батальйоном Георге Стройч.

На початку 1918 р. 1-й революційний батальйон взяв активну участь у боях з румунськими загарбниками в районі Бендер. Це було першим бойовим хрещенням загону румунських інтернаціоналістів. Після евакуації радянських військ з правого берега Дністра батальйон увійшов до складу окремої армії, якою командував О. І. Єгоров. У її складі румунські інтернаціоналісти наприкінці лютого знову взяли участь в бойових діях. Коли дивізія румунських загарбників перешла Дністр, її було вщент розбито у районі Рибниці та Слободки. Спроби дивізії просунутися далі на схід зазнали цілковитого краху⁵.

Одночасно з боями у районі Бендер на іншій ділянці фронту, в районі Білгород-Дністровського боровся проти румунських окупантів морський добровольчий батальйон. На початку лютого 1918 р. цей батальйон брав участь у жорстоких боях в районі Вилкова, де діяла Радянська Дунайська флотилія. Тут же, разом з радянськими і румунськими революційними матросами, у боях з окупантами брало участь чимало румунських солдатів, які перейшли у ході боїв на радянський бік⁶.

¹ ЦДАЖР СРСР, ф. КМФ14, оп. ЗА32, спр. 155, арк. 86.

² Documente din istoria Partidului Comunist din România, стор. 32.

³ В. Н. Нарцов. Назв. праця, стор. 25.

⁴ В. М. Рожко. Дружба, закаленная в боях. Румынские интернационалисты в Великой социалистической революции и гражданской войне в СССР. Кишинев, 1965, стор. 46.

⁵ Интернационалисты в боях за власть Советов, стор. 216; В. Н. Нарцов. Назв. праця, стор. 25.

⁶ Интернационалисты в боях за власть Советов, стор. 212—213.

У цей же час на боці російських революційних сил діяло ряд повсталих румунських кораблів з усім своїм особовим складом. Зокрема, у складі Чорноморського флоту виконували різні завдання радянського командування румунські кораблі «Імператор Троян», «Румунія», «Король Карл», «Дуростор», «Стефан Великий»¹. На цих кораблях були заарештовані офіцери і керували ними революційні комітети.

Піднімаючи своїх співвітчизників на боротьбу проти окупантів, Румунський військово-революційний комітет і Одеський соціал-демократичний комітет дій продовжували також пропагандистську роботу серед населення Молдови та румунських окупаційних військ в Бессарабії. Вони закликали їх підніматися на збройну боротьбу проти тих, хто посилає румунських солдатів на братовбивчу війну, пригнічує і експлуатує румунських трудящих. «Повертайте зброю проти тих,— писали вони у заклику до румунських солдатів,— хто обманює вас, експлуатує і вбиває людей, які у мирний час вимагають землі і свобод.

Повертайте зброю проти тих, хто має бути усунутим в ім'я забезпечення країні мирного розвитку та утвердження у нас, як і в Росії, вільного політичного ладу»².

У газеті «Лупта» і численних листівках, що видавалися румунськими революціонерами в Одесі, переправлялися до Бессарабії та Румунії і розповсюджувалися там серед солдат румунської окупаційної армії, революціонери-інтернаціоналісти закликали їх порвати з рабським і принилизливим минулім, здійснити визвольну революцію³.

Необхідно відзначити, що румунські революціонери в Одесі у своїй активній діяльності на захист завоювань Жовтня діяли в цей час у тісному контакті з Виконавчим комітетом Рад солдатських, матросських, робітничих і селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеської військової округи (Румчород). Діяльність усіх революційних організацій спрямовувалася також так званою Верховною колегією з російсько-румунських питань, що була створена Раднаркомом РСФСР для організації придушення румунської контрреволюції на півдні нашої країни і прибула у другій половині січня 1918 р. до Одеси.

Активна революційна боротьба Одеського центру румун-інтернаціоналістів, які діяли у комуністичному дусі⁴, і виступ румунських революційних солдатів і матросів на півдні України і Росії на захист російської революції дуже непокоїли правлячі буржуазно-поміщицькі коалиції Румунії. Вони докладали всіх зусиль, щоб ізолювати їх або, ще

¹ В. Н. Нарцо в. Назв. праця, стор. 27—28.

² Documente din istoria Partidului comunist din România, стор. 34.

³ Там же, стор. 35.

⁴ Там же.

краще, примусити будь-якими засобами повернутися до Румунії, щоб розправитися з ними.

Румунські буржуазно-поміщицькі кола розуміли небезпеку для майбутнього боярської Румунії перебування на радянській території значної кількості румунських патріотів, які гаряче прагнули бачити свою країну та свій народ визволеними з-під гніту експлуататорів і готові була заради цьогойти на будь-які жертви¹. Тому румунський уряд генерала Авереску ще у лютому — березні 1918 р., під час радянсько-румунських переговорів з «бессарабського питання», зробив відчайдушну спробу добитися «повернення» до Румунії румунських інтернаціоналістів, зокрема з району Одеси та Криму. Протягом лютого — березня цим питанням дуже активно займалися співробітники румунського консульства в Одесі. Не маючи в своєму розпорядженні транспортних засобів, вони домовилися з італійцями, що ті відправлять румунів своїм пароплавом до Румунії². Співробітники румунського консульства залучали до цього також консульство Іспанії³. Виняткову активність виявив канадський полковник Д. В. Бойль як посередник у румунсько-радянських переговорах. Наприкінці лютого 1918 р. він прибув до Одеси з румунським урядовим мандатом «посередника» також в організації обміну політзаштованими⁴ та повернення до Румунії «румунських військовополонених». На цей час уже існувала домовленість між румунськими та німецькими властями, збройні сили яких підступали до Одеси з півночі, про відправку до Румунії «дезертирів».

Намагаючись вирвати з пазурів румунської сигуранци хоча б частину заарештованих в Румунії і Бессарабії радянських патріотів, Радянський уряд дав згоду на повернення до Румунії в порядку обміну румун — представників експлуататорських класів, які були під арештом. Обмін такий відбувся⁵. Проте представники Радянської влади не могли допустити будь-якого насильства над румунськими трудящими, які перебували на півдні нашої країни і не бажали повернатися до Румунії на розправу властей за їх революційну діяльність. В цьому відношенні зазнала цілковитого краху «місія» Бойля. Значна частина румунських інтернаціоналістів сіла в Одесі на румунський корабель «Імператор Троян», на борту якого перебував також полковник Бойль. Але не в Констанцу, а до Криму рушив «Імператор Троян» — такою була воля ру-

¹ P. Constantinescu-Iaș i. Formarea Partidului comunist din România.—«Stdii», 1961, N 2, стор. 26.

² Архів МЗС СРСР, 1918, спецпапка про румунсько-російські відносини.

³ Там же.

⁴ Як відомо, у зв'язку з агресією Румунії в Бессарабії за наказом Радянського уряду в Росії було заарештовано ряд високопоставлених румунських чиновників, частину яких тримали під арештом з метою примусити уряд Румунії зберегти життя заарештованим в Румунії та Бессарабії революціонерам.

⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. КМФ14, оп. ЗА32, спр. 154, арк. 138—141.

мунських інтернаціоналістів. Генерал Авереску у радіограмі до Центрофлоту, в Крим, висловлював глибоке «незадоволення» таким поворотом справ і вимагав негайного повернення до Румунії «військовополонених». Пізніше він висловлював чимало докорів «союзним» представникам за те, що вони не зуміли спрямувати «Імператора Трояна» до Румунії¹.

Дбаючи про повернення до Румунії «румунських військовополонених», полковник Бойль, далеко не у дусі об'єктивного «посередництва», брав участь у затримуванні в Румунії російських солдатів. Він наполегливо підказував румунським властям, щоб російських солдатів спрямували не до Росії, а у контрреволюційні підрозділи, що формувалися російськими монархістськими генералами на території Румунії².

Румунські інтернаціоналісти, які перебували у революційних збройних загонах, продовжували у цей час боротьбу з ворогами Радянської влади на півдні України.

На початку березня 1918 р. румунські революційні батальйони та інші інтернаціональні загони, де було чимало румунів, брали участь у боях з німецько-австрійськими військами і гайдамаками, які наступали на Одесу. Разом з військами 3-ї революційної армії, загонами А. Г. Железнякова і А. В. Полупанова румунські інтернаціоналісти воювали з окупантами та українськими контрреволюційними військами в районах Слободки, Бирзули, Роздільної³, забезпечували евакуацію Одеси.

В час запеклої боротьби з іноземними окупантами та контрреволюційними силами на півдні України братерську допомогу радянському народові подавали румунські трудящі — робітники евакуйованих сюди румунських підприємств. Майже всі вони працювали на оборону Радянської республіки, передавали у фонд боротьби з антирадянською інтервенцією гроші тощо⁴.

13 березня 1918 р. після оборонних боїв у районі Одеси румунські батальйони евакуювалися до Криму. Трохи згодом туди ж було надіслано частини румунських революційних робітників, які перебували у Херсоні та інших містах півдня України.

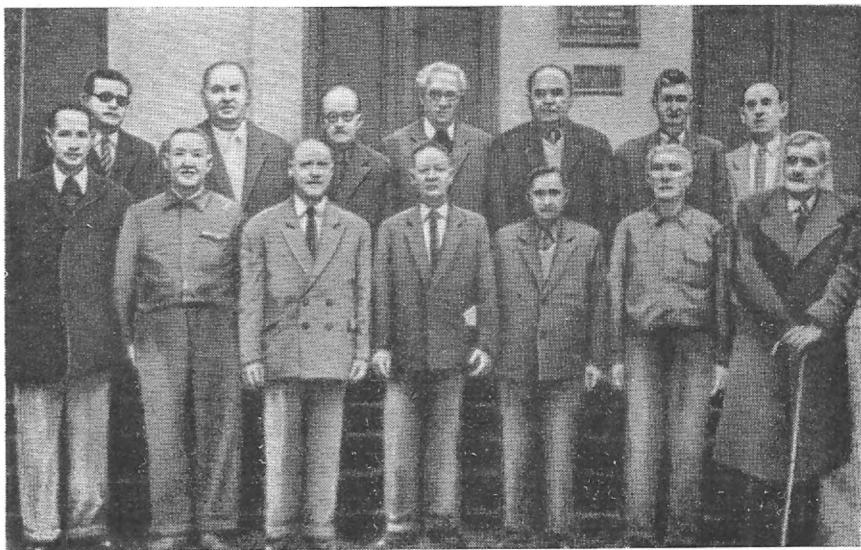
У другій половині березня — квітня 1918 р. румунські інтернаціоналісти і революційні матроси діяли в Криму, де окремими загонами або ж у складі радянських військових підрозділів продовжували боротися проти російської контрреволюції, антирадянських виступів татарських націоналістів та реакційного румунського офіцерства, яке намагалося

¹ Архів МЗС CPP, 1918, назв. спецпапка.

² Там же.

³ Интернационалисты в боях за власть Советов, стор. 218.

⁴ В. Н. Нарцов. Назв. праця, стор. 23; Amintiri despre Marele Octombrie. Bucureşti, 1957, стор. 53.

Група жителів Бухареста — колишніх добровольців Червоної Армії в роки громадянської війни.

взяти у свої руки керівництво румунськими кораблями і спрямувати їх до Румунії¹.

У зв'язку із створенням Червоної Армії і реорганізацією революційних частин у квітні 1918 р. румунські революційні батальйони було розпущені. Значна частина румунських бійців-інтернаціоналістів влилася до Червоної Армії і у її лавах продовжувала боротьбу на захист Країни Рад².

Гірше склалися обставини на румунських кораблях, які відійшли до Новоросійська. Підступними засобами реакційним румунським офіцерам вдалося незабаром повалити владу матроських революційних комітетів. Але й надалі частина румунських матросів відмовилася служити румунським експлуататорам. Повернувшись на батьківщину, вони продовжували там революційну боротьбу за справу трудящих.

Південь України був на початку 1918 р. основним центром революційної діяльності румунських інтернаціоналістів. Проте він не був єдиним. Румунська революційна організація виникла на початку 1918 р. в Харкові³. Вона організувала випуск відозв румунською мовою, в яких закликала румунів вступати до червоногвардійських загонів і із зброєю в руках відстоювати робітничо-селянську владу. Румун-

¹ Amîntiri despre Marele Octombrie, стор. 46.

² В. М. Рожко. Дружба, закаленная в боях, стор. 51—52.

³ Там же, стор. 52.

ські трудящі відгукувалися на заклики. Найбільш свідомі, революційно настроєні солдати-румуни, які перебували на лікуванні, військовополонені з Трансільванії і Буковини та інші захищали від контрреволюції та німецько-австрійських окупантів Херсон, Миколаїв, Полтаву, Кременчук, Бахмут та ряд інших міст¹. У січні 1918 р. румунські інтернаціоналісти брали участь в боях з гайдамаками під Бахмачем, в районі Києва, а також у визволенні від військ Центральної ради Києва². Передові представники румунського народу — революційно настроєні робітники, трудящі селяни, прогресивні інтелігенти, опинившись за певних умов на окупованих німецько-австрійськими військами українських землях, вели революційну пропаганду серед окупантів³.

Період збройної революційної боротьби румунських трудящих-інтернаціоналістів на початку 1918 р. на півдні України і Росії та у деяких інших районах нашої країни на підтримку і захист революційних завоювань Жовтня короткий за часом, але славний своїми героїчними ділами. Це була одна з яскравих сторінок бойової співдружності передових сил румунських трудящих і радянського народу у боротьбі за перемогу соціалізму.

Окупація румунськими військами Бессарабії, просування на схід весною 1918 р. німецько-австрійських військ на Україні, активізація російської і української націоналістичної контрреволюції в цих районах примусили румунських інтернаціоналістів перейти у підпілля або ж повернутися до Румунії для продовження там революційної діяльності. Значна ж частина їх відступила разом з радянськими військами через Крим, Новоросійськ та іншими напрямками до центральних районів Росії, Поволжя тощо.

В Поволжі вони влилися до Червоної Армії, в інтернаціональні підрозділи, що формувалися, працювали на підприємствах, вели агітаційно-роз'яснювальну роботу серед військовополонених-румунів з колишньою австро-угорською армією. Хоч кількість румунів з Трансільванії, Буковини, Банату та інших районів Австро-Угорської монархії, які перебували на той час в Росії, була досить значною⁴, але розкидані вони були на величезних просторах Радянської країни і це ускладнювало роботу румунських патріотів-інтернаціоналістів.

З метою ведення пропагандистської роботи серед військовополонених-румунів, а також революційної пропаганди безпосередньо в Руму-

¹ В. М. Рожко. Дружба, закаленная в боях, стор. 52.

² Amintiri despre Marele Octombrie, стор. 94.

³ Там же, стор. 105.

⁴ За деякими неофіційними даними, в Росії перебувало тоді близько 120 тис. трансільванців.

нії, весною 1918 р. в Москві створюється новий румунський революційний центр¹. Спочатку це була невеличка група румунських комуністів, яка однією з перших увійшла як румунська секція до складу Федерації іноземних груп при ЦК РКП(б).

В Москві румунська революційна група, разом з болгарською і чехословацькою групами, однією з перших виступила з ініціативою-закликом про вступ іноземних громадян до Червоної Армії для захисту революційних завоювань Жовтня. Ще 27 лютого 1918 р. було опубліковано таку відозву від імені болгарської, чехословацької і румунської революційних організацій в Москві.²

Діяльність румунської секції ще більше активізувалася влітку 1918 р., коли до неї приєдналися товариши з Одеського революційного центру³. Для роз'яснювальної роботи серед колишніх військовополонених-румунів, які продовжували залишатися на радянській території, румунська секція створила курси агітаторів. Ці курси лише протягом 1918 р. закінчило 24 особи⁴. Частина з них повернулася ще тоді на батьківщину — до Румунії, Трансільванії та Бессарабії, де вони приєдналися до лав революціонерів-підпільників.

Румунська секція РКП(б) вела роз'яснювальну роботу серед колишніх військовополонених-румунів, агітуючи їх вступити до інтернаціональних частин Червоної Армії. Вона мала представників у Саратові, Самарі, Тамбові, Курську, Смоленську, Астрахані, Пермі, Симбірську, Орлі, Воронежі, в Середній Азії, а до захоплення контрреволюційними військами Сибіру також у багатьох містах цього району⁵. На радянській території видавалося близько 25 газет румунською та угорською мовами, що були призначенні для колишніх військовополонених⁶. Все це, безумовно, сприяло тому, що в Червоній Армії та в інтернаціональних підрозділах перебувала значна кількість румунів, особливо трансільванців.

Румунські інтернаціоналісти і надалі брали участь у боях проти контрреволюційних сил і виявляли себе відданими захисниками завоювань першої соціалістичної революції. Так, створений у травні 1918 р. в Астрахані румунський кінний загін на чолі з Петре Константинеску,

¹ ЦДАЖР, ф. КМФ14, оп. ЗА32, спр. 157, арк. 21.

² Л. И. Жаров, В. М. Устинов. Итоги гражданской войны в СССР. М., 1960, стор. 14.

³ В. М. Рожко. Участие румынских интернационалистов в Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войне в СССР, стор. 20.

⁴ ЦПА ИМЛ, ф. 17, оп. 9, од. 3б, 4, арк. 1.

⁵ Там же.

⁶ Г. Ион. Революционный подъем в Трансильвании 1917—1919 гг. под влиянием Великой Октябрьской социалистической революции. Л., 1958, стор. 13.

що переріс згодом в ескадрон, брав участь у боях з білокозаками генерала Краснова, а потім з денкінцями¹.

Проте одним з важливих завдань у діяльності румунської групи РКП(б) в 1918 р., як це зазначалося у річному звіті групи і яке досить успішно виконувалось, було видання літератури румунською мовою і розповсюдження її серед румунських трудящих. Протягом 1918 р. групою було видано 39 номерів газети «Фоайя церанулуй» («Foaia țărănești» — «Селянський листок»), тираж якої становив 10 тис. примірників, брошури «Хто платить за війну?» (10 тис. прим.), «Чия земля?» (2 випуска, 15 тис. прим.), «Соціалізм» (4 випуска, по 15 тис. прим.), «Конституція РСФРР» (5 випусків, 15 тис. прим.)². За документами сигуранци ці видання знаходили в той час у різних районах Румунії³. Група готувала, друкувала і розповсюджувала в Радянській країні, де перебували румуни, а також в Румунії і Бессарабії численні листівки-відозви до румунських трудящих, в яких викривалася імперіалістична антирадянська агресія, експлуататорські режими в Румунії та інших капіталістичних країнах, закликалися трудящі до революційної боротьби за свободу, на захист Країни Рад. Так, протягом 1918 р. 10—15-тисячними тиражами було надруковано і розповсюджено відозви «До румунських товаришів», «До військовополонених», «До населення Австро-Угорщини», «До румунських солдатів» тощо⁴.

Члени румунської групи РКП(б), як і інших іноземних груп, маючи Москву за місце свого перебування, у переважній більшості роз'їжджали по місцях дислокування колишніх військовополонених-румунів, служили в інтернаціональних частинах Червоної Армії, іхали туди, де вони були найбільш потрібні революції та своєму народові. Чимало з них у боротьбі за справу російської революції та румунських трудящих віддали життя на фронтах, у ворожому тилу — підпіллі або ж повернулись через фронт на батьківщину.

Внесок румунських комуністів мав певне значення не тільки для підтримки російської революції, а й в активізації революційного руху безпосередньо в Румунії. Під впливом революційних подій в Росії, у ході боротьби за соціальне визволення швидкими темпами здійснювався процес полівіння у румунському робітничому русі.

Протягом 1918 р. дещо змінилися організаційні зв'язки революційних румунських груп. Незважаючи на труднощі воєнного часу, ще з кінця 1917 р. існували зв'язки між революційними комітетами Молдови, комуністичними групами Старої Румунії та Одеським революційним комітетом дій. На окупованих німцями землях румунські комуніс-

¹ В. М. Рожко. Назв. праця, стор. 23.

² ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. зб. 4, арк. 1.

³ ЦА ПП, ф. 96, спр. 2742, арк. 8.

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. зб. 4, арк. 1.

тичні групи підтримували зв'язки з німецькими «спартаківцями» та болгарськими «тісняками».

В жовтні 1918 р. румунські революційні групи надіслали до Москви делегацію на чолі з Алеку Константинеску. Делегація була прийнята В. І. Леніним. Вона висловила захоплення російською революцією, розповіла про життя румунських трудящих на окупованих землях, ознайомилася з станом світового революційного руху, що мало неабияке значення для активізації революційного руху в Румунії.

Важливе значення в координації діяльності революційних сил румунського пролетаріату мала проведена у жовтні 1918 р. в Москві нарада румунських революційних груп¹, на якій обговорювалося питання про зміщення зв'язків між комуністичними групами Старої Румунії, Трансільванії, Південної Буковини та Румунською секцією РКП(б). Було поставлено також питання про об'єднання відокремлених соціалістичних партій румунських провінцій, створення єдиної партії робітничого класу Румунії та перетворення її на марксистсько-ленінську комуністичну партію. У жовтні 1918 р. Федерація іноземних груп при ЦК РКП(б) ухвалила рішення про доцільність існування єдиної румунської групи РКП(б) без поділу її на румунську, трансільванську і бесарабську, як це пропонували окремі її члени².

Протягом 1919 р. міцніли ряди і активізувалася діяльність румунських революціонерів-інтернаціоналістів, які перебували на радянській землі. Свою революційну боротьбу на підтримку і захист Країни Рад вони намагалися завжди поєднувати з революційним рухом трудящих Румунії за соціальне визволення. Через це вони хотіли завжди триматися територіально близче до батьківщини, мати безпосередні зв'язки з трудящими своєї країни.

Проте становище і події 1918 та початку 1919 р. на півдні України не сприяли цьому. Це був період великих боїв революційних сил російського і українського народів на півдні проти влади націоналістичної антинародної Директорії на Україні, проти білогвардійських банд генерала Денікіна, за якими стояв міжнародний імперіалізм. Тиснули на Радянську країну сили міжнародного імперіалізму та внутрішньої контрреволюції також із сходу.

За умов, що склалися наприкінці 1918 — початку 1919 р., різними була тактика і форми революційної боротьби великої армії іноземних революціонерів-інтернаціоналістів, у тому числі й румунів, які виступали на підтримку завоювань Жовтня. І все ж, де б вони не перебували на радянській землі, скрізь велася ними важлива відповідальна робота по залученню румунських трудящих до боротьби за своє соціальне

¹ V. Liveapni. Назв. праця, стор. 272.

² ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. зб. 1, арк. 1.

розкріпачення, на захист революційних завоювань радянського народу, проти імперіалістичної антирадянської агресії.

Діяльність румунських інтернаціоналістів в Країні Рад дуже непокоїла правлячі кола буржуазно-поміщицької Румунії. Вони розуміли, наскільки небезечною вона була безпосередньо для самої боярської Румунії, який великий вплив вона мала для зростання революційного руху серед румунських трудящих і через те їх політична поліцейська служба — сигуранца — намагалася постійно тримати у полі зору діяльність румунських інтернаціоналістів¹.

Протягом 1919 р. Центральна Федерація іноземних груп при ЦК РКП(б), а також її румунська секція приділяли велику увагу участі іноземних трудящих у збройній боротьбі радянського народу проти внутрішньої контрреволюції та імперіалістичних сил, революційно-пропагандистській роботі серед іноземців у Радянській країні, революційній агітації і пропаганді серед трудящих відповідних зарубіжних країн.

Продовжуючи свою багатогранну діяльність у центрі, румунська секція ЦК РКП(б) намагалася спрямувати свої кадри у райони і міста, де вони могли б найкорисніше працювати для справи революції і соціального визволення румунського народу. Обиралися ці райони румунськими революціонерами, які нехтували небезпекою та труднощами, що чекали їх. Саме таким районом продовжував залишатися для румунських революціонерів інтернаціоналістів південь України, зокрема Одеса, хоч господарювали там у той час інтервенти Антанти та збройні банди внутрішньої контрреволюції.

Після відступу весною — влітку 1918 р. з півдня Радянської країни Червоної Армії, а разом з нею і значкої кількості румунських інтернаціоналістів, певна частина з них все ж залишилася в Криму і на півдні України. Румунські власті прагнули за допомогою російської і української контрреволюції та німецько-австрійських окупантів повернути якомога більше румунських громадян з цих районів до Румунії, щоб з найбільш небезпечними фізично розправитися і не допустити у майбутньому їх революційної діяльності в Румунії та поза її межами. Проте це не дуже вдавалося представникам боярської Румунії. Як правило, румунські трудящі — робітники евакуйованих підприємств, солдати-дезертири, румунські революційні матроси з тих, хто залишився в окупованих ворогом районах, не хотіли повертатися до Румунії на розправу буржуазно-поміщицьких властей. Частина з них — найактивніші учасники революційних боїв — переховувалися, перейшли у підпілля, вели пропагандистську роботу серед німецько-австрійських окупаційних військ, а окремі навіть брали участь у партизанській боротьбі радянського народу проти німецько-австрійських окупантів.

¹ ЦДАЖР СРСР, ф. КМФ 14, оп. ЗА32, спр. 157. арк. 50, 51.

Альтер Залік, Михай Бужор та ряд інших відомих румунських революціонерів влітку 1918 р. переправилися таємно з Криму до Одеси для відновлення у підпіллі діяльності Румунського революційного центру¹. Незабаром ім вдалося налагодити зв'язки з румунськими товарищами, які залишалися в Одесі для підпільної роботи і в жовтні 1918 р. в Одесі почала знову діяти під керівництвом підпільного Одеського обкому КП(б)У Румунська комуністична група.

Румунська група Одеси підтримувала зв'язки з Московською групою, організовувала пересилку і надсилала до Румунії літературу, що готувалася спеціально для цього на неокупованих радянських землях, вела революційну пропагандистську роботу серед окупаційних антантивських військ.

Наприкінці 1918 — початку 1919 р., коли на півдні Радянської країни тривала імперіалістична інтервенція Антанти, славну сторінку в боротьбу проти інтервентів вписали більшовики-підпільні Одеські, серед яких були і румунські революціонери-інтернаціоналісти².

У грудні 1918 р. при Одеському обкомі КП(б)У було створено так звану Іноземну колегію, що мала вести революційно-пропагандистську роботу серед іноземних інтервенціоністських військ. До складу Іноземної колегії входила також румунська група, очолювана Альтером Заліком. У складі румунської групи в Одесі було п'ятнадцять чоловік, але до пропагандистської роботи та виконання інших доручень залучалися сотні румун-робітників, колишніх матросів та солдатів. Більшість з них охоче виконувала доручення румунських революціонерів-інтернаціоналістів. Румунська група приділяла також велику увагу пропаганді революційних ідей в Бессарабії серед румунських окупаційних військ.

Румунські революціонери-підпільні зазнали у цей час тяжких втрат у боротьбі з російською і українською контрреволюцією та іноземними інтервентами. Ув'язненим був один з керівників румунських революціонерів М. Бужор, якого звільнили лише у квітні 1919 р., коли до Одеси вступили радянські війська. Проте жертви і зусилля комуністів-підпільніків були не

¹ В. М. Рожко. Дружба, закаленна в боях, стор. 99.

² В. Г. Коновалов. Герої Одесского подполья, стор. 49, 59, 60, 61.

Газети румунських інтернаціоналістів, що виходили на Україні.

марними. Вони відняли в інтервентів-імперіалістів їх війська. Як відомо, імперіалістична інтервенція на північній Радянської землі весною 1919 р. зазнала цілковитого краху.

Після відновлення весною 1919 р. Радянської влади в Одесі при обкомі КП(б)У продовжувала діяти в легальних умовах Іноземна колегія. В її складі однією з найактивніших була румунська група. До складу президії колегії, як і раніше, входив А. Залік та визволений з ув'язнення М. Бужор. У квітні 1919 р. румунська група почала видання газети «Комуніст» румунською мовою, яка розповсюджувалася серед румунів на північній Україні, переправлялася до Бессарабії і Румунії.

Складся і активно діяв у цей час у Херсоні так званий Румуно-бессарабський комітет¹. Як і Одеський революційний центр румун-інтернаціоналістів, він вів підпільну пропагандистську роботу серед румунських трудящих і окупаційних військ, а з визволенням Херсона Червоною Армією займався також формуванням революційних інтернаціональних підрозділів.

У лютому 1919 р. в Києві, зразу ж після визволення, організувалася невелика група румунських революціонерів-інтернаціоналістів² з 8—10 чол. Вона вела пропагандистську роботу серед румунського населення, залучала до інтернаціональних загонів, постачала літературу на фронт. Діяльності румунських інтернаціоналістів на Україні, коли

фронт все далі просувався до кордонів Румунії, надавалося велике значення. З визволенням Одеси від контрреволюційних сил та інтервенціоністських військ Антанти було вирішено зосередити саме там основні кадри румунських інтернаціоналістів.

15—17 травня 1919 р. в Одесі відбулася конференція румунських комуністів. Знову об'єдналися сили двох

¹ В. М. Рожко. Дружба, закаленная в боях, стор. 106.

² І. М. Кулінич. Діяльність Федерації іноземних комуністичних груп РКП(б) (1918—1920 рр.), стор. 52.

румунських революційних центрів — Одеського і Московського¹. Конференція обрала новий спільний керівний комітет центру, який розгорнув активну пропагандистську і організаційну діяльність серед румунських трудящих на радянських землях, а також значно посилив пропагандистську діяльність серед населення Румунії.

Румунські інтернаціоналісти тисячами видавали листівки, спеціальні номери газет, відозви та брошури і розповсюджували їх серед румунських та французьких солдатів в окупованій Бессарабії, а також і безпосередньо в Румунії, закликаючи їх відмовлятися виконувати накази офіцерів і воювати з радянським народом, не придушувати, а підтримувати революційні виступи в Румунії та Угорщині. Лише протягом травня — червня групою було видано румунською та французькою мовами 150 тис. примірників відозв і брошур, що розповсюджувалися серед окупаційних військ і місцевого населення Бессарабії². Їх поширювали у значній кількості також в Румунії. Румунська сигуранца повідомляла, що радянські літаки часто скидають «більшовицькі» маніфести над країною, закликаючи румунську і французьку армії «не воювати з більшовиками»³. Сигуранца повідомляла також, що на території Добруджі розповсюджувалася революційна література, що видавалася Іноземною колегією Одеського обкому КП(б)У⁴.

Пропагандистська діяльність румунських інтернаціоналістів у поєднанні з роз'яснюальною агітаційною роботою місцевих революційних організацій давала конкретні важливі наслідки — румунські робітники і селяни, одягнені у солдатські шинелі, відмовлялися служити в армії, йти на братобивчу війну проти радянського народу. Революційний рух трудящих Румунії і ненадійність армії були однією з головних причин того, що боярська Румунія після захоплення Бессарабії не брала активної участі у відкритій збройній інтервенції проти радянського народу. Ці побоювання експлуататорських кіл Румунії підтверджувалися конкретними фактами. Румунські солдати нерідко переходили на бік Червоної Армії. Так, близько ста румунських солдатів перейшли на бік Радянської влади весною 1919 р. у районі м. Могильова. Такі ж випадки мали місце у районі Дубосар і Тирасполя⁵. Неодноразово відмовлялися наступати проти Червоної Армії з-за Дністра французькі війська⁶.

Румунські комуністи-інтернаціоналісти велику увагу приділяли підготовці і відрядженню до Румунії кваліфікованих кадрів агітаторів.

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 7, спр. 81, арк. 59—60.

² В. М. Рожко. Дружба, закаленная в боях, стор. 117.

³ ЦДАЖР СРСР, ф. КМФ14, оп. ЗА32, спр. 30, арк. 41, 42.

⁴ В. М. Рожко. Дружба, закаленная в боях, стор. 116.

⁵ Там же, стор. 119.

⁶ В. Г. Коновалов. Иностранный колледж, стор. 80.

Так, лише протягом січня — березня 1919 р., в так званий московський період діяльності румунської секції ЦК РКП(б), до Румунії, Трансільванії і Угорщини було надіслано 28 осіб, з Одеси протягом квітня — серпня — 10, з Москви протягом вересня — грудня — 3 особи¹.

Румунською секцією було організовано спеціальні курси і школи пропагандистів, на яких комуністи та передові революційно настроєні робітники і селяни проходили відповідну політичну підготовку перед тим, як відправитися на батьківщину або для роботи у військових інтернаціональних підрозділах та серед колишніх військовополонених. Поверталися румунські інтернаціоналісти на батьківщину нелегально, окольними шляхами, у тому числі через Болгарію². Незважаючи на величезні труднощі і небезпеку, вони незмінно поверталися до Румунії з цінним вантажем революційної літератури для її розмноження і розповсюдження. Відправка до Румунії революційної літератури з спеціальними кур'єрами була дуже небезпечною, але на це сміливо йшли румунські патріоти. Немало з них потрапило внаслідок необачності, зради і т. ін. до лабет сигуранци, де їх чекали смерть або ж довгі роки ув'язнення. Саме так загинули в Румунії члени Одеської групи Сота, Мирча, Дикман, Панделеску та інші товариши, яких було надіслано туди для підпільної революційної роботи³.

На початку серпня 1919 р. до Румунії таємно переїхала з значним вантажем політичної літератури група румунських комуністів, серед яких був Михайло Бужор. Десятки років ув'язнення випало на долю відданого борця за справу румунських трудящих — він опинився на волі лише після другої світової війни у новій вільній Румунії.

Велику увагу румунські комуністи-інтернаціоналісти приділяли формуванню і поповненню інтернаціональних підрозділів Червоної Армії. До Червоної Армії, її інтернаціональних підрозділів іноземні комуністи прагнули залучити якомога більше трудящих, воєнних спеціалістів, медичного персоналу з числа колишніх військовополонених та іноземних громадян, які перебували на території Радянської країни.

Формування інтернаціональних частин Червоної Армії успішно проводжувалось протягом 1919 р. завдяки ряду організаційних заходів. Ще наприкінці 1918 р. при Федерації іноземних груп було створено спеціальну Военную секцію, в обов'язки якої входило формування інтернаціональних підрозділів. До складу цієї секції увійшло по одному представнику від усіх іноземних груп, в тому числі від румунської. Основні сили зарубіжних інтернаціоналістів спрямовувалися у південно-західні райони, на Україну, з тим, щоб діяли вони біжче до своїх земель. Проте чимало підрозділів перебувало у східних районах Радянської країни.

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 7, од. зб. 81, арк. 58—60.

² ЦДАЖР СРСР, ф. КМФ14, оп. ЗАЗ2, спр. 157, арк. 233.

³ В. М. Рожко. Дружба, закаленная в боях, стор. 121.

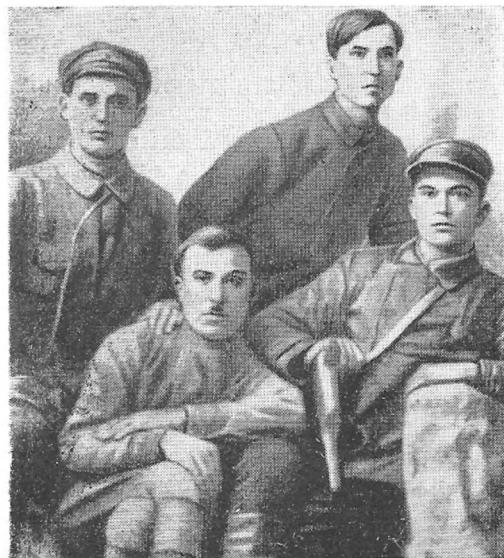
В інтернаціональних загонах Червоної Армії чимало було румунів-перебіжчиків і політемігрантів з старих румунських провінцій та особливо трансільванців і буковинців, які служили в австро-угорській армії і потрапили у роки імперіалістичної війни в полон. Члени румунської секції при ЦК РКП(б) докладали всіх зусиль, щоб більше румунів вступило до Червоної Армії. Вони надсилали протягом 1919 р. агітаторів на Урал, до Західного Сибіру. Понад 5 тисяч румун — колишніх військовополонених перебувало в цей час у Туркестані. І там вели роз'яснювально-агітаційну роботу румунські комуністи. Лише протягом перших трьох місяців 1919 р., тобто у так званий московський період діяльності румунської секції РКП(б), для роботи в армії та серед колишніх військовополонених було надіслано 12 агітаторів¹. Спеціально для військовополонених-румунів секцією видавалися пропагандистська література і газети румунською мовою.

У березні 1919 р., у зв'язку з визволенням від ворогів Радянської влади значної частини України і успішним просуванням Червоної Армії все далі на південь і захід нашої країни, румунська секція РКП(б) переносить центр своєї діяльності на Україну, більче до кордонів Румунії. Спочатку місцем її перебування був Київ, а потім Одеса.

В цей час у Києві було створено новий центр формування інтернаціональних частин. Для роботи в інтернаціональних частинах румунська група під час переїзду до Одеси залишила у Києві трьох представників².

Важливими були в цей час у формуванні інтернаціональних підрозділів успіхи румунських комуністів. У значній мірі дітищем їх були румуно-угорський 1-й Полтавський інтернаціональний полк, інтернаціональний загін Павлова у Києві, ряд загонів, що формувалися весною — влітку 1919 р. в Одесі та інших районах Радянської країни.

Славний бойовий шлях пройшов Полтавський інтернаціональний полк. Створення його почалося на початку 1919 р. в Полтаві, попов-

Командний склад румунського революційного підрозділу. Полтава.

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 4, од. зб. 43, арк. 5, 8; оп. 7, од. зб. 81, арк. 58.

² Там же, оп. 7, спр. 81, стор. 58.

нення йшло з південних районів України за рахунок румунів, які перебували там. На початку лютого 1919 р. у складі підрозділу, що мав вирости до полку, було всього 40 бійців-добровольців. Проте уже наприкінці лютого їх кількість збільшилася до 200 чоловік¹.

Румунська політична охранка — сигуранца, що уважно стежила за формуванням інтернаціональних підрозділів Червоної Армії, за участю в них румунів, з тривогою повідомляла про швидкі темпи кількісного зростання бійців у цьому підрозділі. Вона зазначала, що спочатку там було всього 50—60 бійців, але дуже швидко їх стало 500, і був намір збільшити склад полку².

В середині березня 1919 р. полк одержав поповнення з Астрахані. Потім до нього було приєднано угорський інтернаціональний батальйон. В травні 1919 р. в його складі було уже 1200 штиків і сабель. Велику допомогу у створенні Полтавського інтернаціонального полку поадали військкомати України. Вони допомагали у друкуванні спеціальних відозв-закликів до румунських громадян вступати до полку.

Першим командиром Полтавського інтернаціонального полку був румун Йон Сичану, а комісаром — Т. Диамандеску. Згодом на чолі полку став Рудольф Фекете, а Сичану залишився командиром 1-го батальйону і заступником командира полку. Уже наприкінці березня 1919 р. цей інтернаціональний підрозділ успішно провів операцію по ліквідації банд у районі Миргорода. Жителі Миргорода, які були вдячні бійцям-інтернаціоналістам за визволення від терору націоналістично-куркульських банд, подарували полку кілька коней з місцевого кінного заводу, що дозволило створити у полку кінну розвідку.

На початку квітня 1919 р. Полтавський Інтернаціональний полк було переведено до Золотоноші. Саме тут у цей час активізувалися підпільні контрреволюційні сили. Справа не дійшла до відкритих боїв, бо сам факт появи цього бойового з'єднання Червоної Армії зробив нездійсненими наміри контрреволюції.

Протягом квітня — травня 1919 р. полк вів успішні бої з бандами Зеленого і Григор'єва у районах Вознесенська, Черкас, Богуслава, Миронівки, Шполи тощо. Удари його, як неодноразово відзначалося командуванням і відчували на собі вороги Радянської влади, були міцними і сміливими. Рейд свій по участі у ліквідації куркульських банд на Україні Полтавський інтернаціональний полк закінчив наприкінці травня в районі Вінниці³.

У запеклих боях з численними бандами бійці-інтернаціоналісти загартувалися, полк завоював собі добру славу. Після короткого пере-

¹ Див. В. М. Рожко. Дружба, закаленная в боях, стор. 133—144.

² ЦДАЖР СРСР, ф. КМФ14, оп. ЗА32, спр. 157, арк. 73.

Л. І. Жаров, В. М. Устинов. Назв. праця, стор. 59.

починку в червні 1919 р. полк вирушив на Дон для боротьби з денікінцями.

Добру пам'ять про свої бойові діла у боротьбі з ворогами Радянської влади залишив Румунський інтернаціональний загін Павлова, створений у лютому 1919 р. в Києві¹. Спочатку загін ніс гарнізонну службу в Києві, а потім його перевели до Василькова для охорони станції і боротьби з бандами, що діяли в цьому районі. У травні — червні 1919 р. загін Павлова брав активну участь у боях з бандами Григор'єва і Зеленого. Його бойові заслуги у цей час відзначалися наркомом у воєнних справах УСРР М. І. Подвойським.

Весною — влітку 1919 р. на території України формувалося і діяло ще ряд інтернаціональних підрозділів, у тому числі з румунів. Так, в Одесі створювались 1-й румунський комуністичний і 3-й інтернаціональний полки; в Херсоні — 2-й румунський революційний полк; невеликі румунські підрозділи діяли в Єлисаветграді, Катеринославі, Миколаєві та Тирасполі². Відповідно до наказу Наркомвоена УСРР від 5 травня 1919 р. з цих і раніше створених у Києві, Полтаві та інших містах інтернаціональних підрозділів мала бути сформована 1-ша Інтернаціональна дивізія. Воєнкомом дивізії призначили румуна Левеску. Проте активна діяльність різних банд на Україні вимагала невідкладного виступу проти них. Ряд інтернаціональних підрозділів, що налічували близько 2800 чоловік, було зведено в Інтернаціональну бригаду і надіслано для боротьби з бандитами у район Черкас. Командиром бригади призначили Василя Поповича. Пізніше майже всі бійці цих загонів брали участь у боротьбі з денікінцями і лише в листопаді 1919 р. були переведені в тил на відпочинок і переформування.

Питання формування, поповнення, розміщення та інші, що стосувалися інтернаціональних частин, і надалі неодноразово розглядалися Федерацією іноземних груп і її секціями. 23 липня 1919 р. Федерація ще раз підкреслила, що пролетаріат усіх країн «прямо зацікавлений у долі Радянських республік», і вирішила докладати зусиль, щоб залучити до збройної боротьби на їх захист «усіх пролетарів і бідних селян, військових спеціалістів, лікарів, аптекарів, санітарів колишньої Австро-Угорської монархії», у тому числі і румунської національності, які жили на той час у межах РСФРР³. В першу чергу було мобілізовано членів комуністичних груп і надіслано до Києва, у розпорядження Управління інтернаціоналістів.

¹ Як стверджує В. М. Рожко, прізвище Павлов було псевдонімом одного з працівників румунської армії, справжнього прізвища якого встановити не вдалося. Цей інтернаціональний підрозділ називали пізніше «Румунський комуністичний батальйон м. Василькова» (В. М. Рожко. Дружба, закаленная в боях, стор. 145).

² В. М. Рожко. Дружба, закаленная в боях, стор. 145—146.

³ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. зб. 1, арк. 16.

У зв'язку з наступом денікінців і перетворенням восени 1919 р. України в зону тяжких боїв, а також недоцільністю стягування великої кількості іноземців-добровольців у центр Росії було прийнято рішення формувати інтернаціональні з'єднання на місцях, у районах перебування колишніх військовополонених¹. Рекомендувалося там же використовувати їх і лише в разі потреби надсилати в інші райони.

Питання про формування і використання інтернаціональних частин на місцях мало важливе практичне значення, оскільки значна частина колишніх військовополонених перебувала в інших районах Радянської країни — в Поволжі, Сибіру, Туркестані, де точилася боротьба з ворогами Радянської влади. В цих районах також були невеликі групи румунських комуністів-інтернаціоналістів і діяльність їх була досить активною.

Наявність на території Радянської країни цілого ряду центрів діяльності румунських революціонерів-інтернаціоналістів і військових добровольчих підрозділів була у значній мірі наслідком плідної роботи румунської секції РКП(б). Ця секція і надалі залишалася основним спрямовуючим центром, джерелом постачання революційної літератури, підготовки кadrів і т. ін. Проте напружене воєнне становище Радянської країни, зміни на фронтах знову й знову примушували румун-інтернаціоналістів міняти місце розташування свого головного штабу.

Наступ денікінців і відхід Червоної Армії з південних районів України призвели до того, що румунська група знову змушені була у серпні 1919 р. переїхати з Одеси до Москви². Чимало «більшовицьких пропагандистів», як відзначала румунська сигуранца, було надіслано до Бессарабії³. Це дуже непокоїло румунські власті, оскільки не могло не вплинути на посилення революційного руху в Румунії.

У новий московський період діяльності групи її основна увага була приділена агітаційно-виховній роботі серед румунських трудящих, які перебували на радянських землях. У вересні 1919 р. румунська секція РКП(б) організує випуск газети «Дезробиря сочіале» («Desrrobiea socială» — «Соціальне визволення») та ряд інших матеріалів, в яких розповідалося про становище і важливіші події в Радянській країні, вміщувалися і коментувалися документи Радянської влади, подавалася інформація про життя і революційний рух в Румунії та інших країнах. Газета «Дезробиря сочіале» та інші матеріали, що видавалися, як правило, румунською мовою, розповсюджувалися серед румунських бійців-інтернаціоналістів, трансильванців — колишніх військовополонених, значна кількість яких все ще перебувала в Росії, зокрема в Сибіру та в районах Середньої Азії, а також пересилалися нелегальними

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 4, од. зб. 57, арк. 15.

² Там же, оп. 7, од. зб. 81, арк. 58

³ ЦДАЖР СРСР, ф. КМФ14, оп. ЗА32, спр. 157, арк. 328, 351.

Cântă Tarani și muncitorii Români din Ucraina.

TOVARASII!

Traim vremea de mari preschimbări.
Popoarele muneitoare răsculăte au hotărât să ţeacă domnia
de jaf și asuprile a burheziei.

Tarani și muncitorii își facu astăzi, ca orice în lume, dreptul la o stată nouă.
FRATI MUNCITORI SI TARANI ROMANI!

Făcătorii astorii de muncă

TOVARASII!

Traim vremea de mari preschimbări.
Popoarele muneitoare răsculăte au hotărât să ţeacă domnia
de jaf și asuprile a burheziei.
Tarani și muncitorii își facu astăzi, cu ai-

EDATU

Muncitorii și taranii din

Muncitori, tarani și

Ros
mos
munc

prire

R
Gă

din tără

noastre i

Bai

în rânduri

Trăis

Trăi

Trăias

Trăi

шляхами до Румунії. Румунська сигуранца інформувала у цей період своє начальство, що видана в Радянській Росії революційна література виявлена нею у Бухаресті, Алба-Юлії, Фокшанах, Араді, Брашові та інших містах країни¹.

Переважна більшість членів румунської секції в цей час, як і раніше, перебувала у постійних роз'їздах по країні, ведучи агітаційно-пропагандистську і виховну роботу серед румунських трудящих. Так, наприклад, з 24 членів і 4 співчуваючих секції восени 1919 р. в Москві було всього 6 чоловік, 7 членів було надіслано агітаторами до Челябінська, Астрахані, Самари, Єкатеринбурга, Омська та Оренбурга, 4 члени секції пішло до Червоної Армії, 3 — перебувало за кордоном тощо².

У зв'язку з наявністю в Росії у цей час все ще значної кількості іноземців — колишніх військовополонених, бійців-інтернаціоналістів, політичних емігрантів та осіб інших категорій — необхідна була друкована література на відповідних мовах. Їх прагнення до пізнання суті подій, що відбувалися у Радянській країні, інформації про міжнародне становище, про життя в їх країнах і т. ін. вимагали все наполегливішої праці у цьому напрямі від іноземних груп РКП(б). Federaciya часто одержувала з віддалених районів Росії листи і телеграми, в яких вимагалася така література. Не шкодуючи сил, не рахуючись з часом, іноземні комуністи працювали, щоб задоволінити вимоги з місць на відповідну літературу.

Румунська секція РКП(б) приділяла велику увагу справі революційної пропаганди серед трудящих безпосередньо в Румунії. Постійно готувалися і відряджалися на батьківщину для підпільної роботи комуністи.

Федерация іноземних груп РКП(б), в тому числі румунська секція, наприкінці 1919 — початку 1920 р. продовжувала займатися справою поповнення інтернаціональних з'єднань бійцями-інтернаціоналістами, оскільки контрреволюційні сили та іноземні імперіалісти активно діяли проти Радянської влади. Так, лише з 18 листопада 1919 р. по 20 січня 1920 р. Воєнна комісія Federaciї надіслала до інтернаціональних частин понад 1000 чоловік³.

Діяльність іноземних груп РКП(б) була дуже корисною у період перебування на радянській землі значної кількості іноземних громадян. Вона допомагала людям, відірваним імперіалістичною війною від своїх країн, усвідомити велике історичне значення завоювань російського пролетаріату, виступити на боці радянського народу на захист цих за-

¹ ЦДАЖР СРСР, ф. КМФ 14, оп. ЗА32, спр. 157, арк. 236.

² ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 7, од. зб. 81, арк. 59—60.

³ Там же, арк. 83.

воювань, підготувати себе до свідомої революційної діяльності у наступний період на своїй землі. Їх приклад активного прояву пролетарського інтернаціоналізму у боротьбі проти експлуататорів та міжнародного імперіалізму, що намагався задушити Країну Рад, був прекрасним зразком для трудящих країн капіталістичного світу.

Особливо активною була діяльність іноземних комуністів на радянській землі у 1919 р. Проте у звіті Федерації іноземних груп за 1919 р. вже зазначалося, що її значення з часом буде зменшуватись. Радянський народ здобув вирішальні перемоги у боротьбі з внутрішньою контрреволюцією та інтервенціоністськими силами міжнародного імперіалізму. Все менше ставало іноземних громадян. «Головне завдання моменту,— як зазначалося у звіті Федерації за 1919 р.,— агітаційна робота серед військовополонених, які залишилися в Радянській Росії. Після завершення цієї роботи Федерація відімре у тій формі, у якій вона існує, але її значення як першої предтечі в здійсненні практичного інтернаціоналізму — залишиться назавжди»¹.

За рішенням конференції іноземних комуністів, яка відбувалася 3—4 березня 1920 р. у Москві, було ліквідовано Центральну федерацію іноземних груп при ЦК РКП(б). Тоді ж було ухвалено припинити формування інтернаціональних груп з іноземців і «вживати усіх заходів до відправки їх на батьківщину» з тим, щоб вони включалися там у революційний рух. Присутній на конференції представник румунської групи підкresлював, що «необхідно їхати на батьківщину, але й Росії забувати не можна»². Вони дійсно не забували Країни Рад, сміливо продовжували революційну боротьбу у себе на батьківщині. Частина ж іноземців-революціонерів і у наступний період лишалася в Радянській країні. Чимало румун-інтернаціоналістів служило в Червоній Армії протягом 1920 р. і брало участь у боях проти інтервенції панської Польщі³.

Що ж стосується румунської секції, то вона була у наступний період перетворена у Центральне румунське бюро агітації і пропаганди при ЦК РКП(б) з новими завданнями. Його співробітники вивчали становище в Румунії, готували інформаційні матеріали, вели пропагандистську роботу серед румунських трудящих, які залишилися на радянській землі і т. ін.

У серпні 1920 р. Румунське бюро агітації і пропаганди переїхало до Харкова, де до травня 1921 р. працювало під керівництвом ЦК КП(б) України⁴. Головним в діяльності бюро у цей період було видання румунською мовою пропагандистської революційної літератури. Ця

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. зб. 2, арк. 17.

² Там же, од. зб. 3, арк. 5, 15, 17.

³ Amîntiri despre Marele Octombrie, стор. 173, 193, 208, 248.

⁴ В. М. Рожко. Участие румынских интернационалистов в Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войне в СССР, стор. 22.

література розповсюджувалася серед тисяч румунських громадян-біженців, які все ще перебували на радянській землі, зокрема, на Україні, а також надсилалася до Румунії, де її використовували у революційній діяльності підпільні революційні групи. Так, в період з вересня 1920 р. до квітня 1921 р. завдяки зусиллям Бюро було видано кілька номерів газети «Комуністул» («Comunistul» — «Комуніст») тиражем 7 тис. примірників, кілька відозв з румунських робітників і селян, ряд брошур тощо. Ці матеріали розповсюджувалися серед румунського населення на Україні на колишніх військовополонених, які поверталися до Румунії. Об'єднання румунських революціонерів-інтернаціоналістів продовжувало існувати також в Одесі, Москві та інших містах нашої країни. Так, до складу Одеської секції, що діяла при губпарткомі, входило 10 комуністів-румун, Московська організація налічувала 30 чол., в Харкові було близько 20 чол.¹

Численні факти переконливо свідчать, що дійсно могутньою, як висловлюється Ніколає Чаушеску, була солідарність румунського пролетаріату з трудящими нашої країни в час Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни².

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1—5, од. зб. 591, арк. 1—3.

² Газ. «Правда», 8 травня 1966 р.

НІМЕЦЬКІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТИ У БОРОТЬБІ ЗА ПЕРЕМОГУ І ЗМІНЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА УКРАЇНІ

Серед трудящих зарубіжних країн, які боролися пліч-о-пліч з українськими та російськими робітниками і селянами за владу Рад на Україні, були також представники німецького народу. Німецький робітничий клас, німецький народ пишаються тим, як відзначає історик НДР Гейнц Фоске, що тисячі синів німецьких робітників і селян допомагали своїм радянським братам по класу почати всесвітньо-історичний поворот в історії людства. «Іх участь у цій боротьбі всесвітньо-історичного значення,— говорить він,— належить до найблагородніших революційних справ німецького робітничого руху, які знаходять нині своє гідне продовження в політиці Соціалістичної єдиної партії Німеччини і першої німецької держави робітників і селян — Німецької Демократичної Республіки»¹.

Напередодні Лютневої революції 1917 р. в Росії налічувалось приблизно 190 тис. німців-військовополонених². Значна частина з них перебувала на Україні, зокрема, в Києві, Катеринославі, Харкові та на Донбасі³.

З величезним інтересом стежили військовополонені німецькі солдати за революційними подіями в Росії і нерідко брали активну участь разом з російським пролетаріатом в страйковій боротьбі та демонстраціях. У складі більшовицького комітету, наприклад, що керував страйком в Кадіївці на Донбасі у 1916 р., були також представники від військовополонених⁴.

Працюючи на шахтах і заводах поруч з російськими та українськими робітниками, слухаючи промови більшовиків, знайомлячись з комуністичною літературою, німецькі трудящі, яких доля війни закинула на Україну, поступово переконувалися, що справа, за яку бореться російський робітничий клас, є також і їх справою.

Особливо посилився революційний рух серед німецьких військовополонених після Лютневої революції 1917 р., зокрема, в Донецькому

¹ Поворот мирового значення, стор. 39.

² Там же, стор. 41.

³ ЦДВІА СРСР, ф. 2000, оп. 6, од. зб. 167, арк. 1—3, 12.

⁴ Л. И. Яковлев. Назв. праця, стор. 62—63.

басейні. На початку березня революційно настроєні військовополонені скликають збори, де висловлювалась солідарність з робітничим класом Росії. Незабаром створилася революційна організація військовополонених-інтернаціоналістів, що налічувала 420 членів. Вона встановила безпосередні зв'язки з організацією РСДРП(б), брала участь у першотравневій демонстрації. «Разом з іншими німецькими військовополоненими та російськими робітниками я рік і три місяці під охороною козаків працював на шахтах у Донецькому басейні,— пише у своїх спогадах ветеран німецького робітничого руху Фріц Шварц.— У нас спочатку було дуже мало можливостей зустрічатись з донецькими шахтарями. Як тільки козаки помічали, що ми розмовляємо, то своїми нагайками полосували їх і нас. Тому, як тільки почалася Лютнева революція, всі ми разом побили та обеззброїли нашу охорону»¹.

Великий Жовтень мав величезний вплив на розвиток революційного руху в Німеччині, значно активізував діяльність німецьких трудящих, які перебували на території нашої країни. Серед німців-інтернаціоналістів, які у 1917 р. боролися в червоногвардійських загонах на Україні і, зокрема, на Донбасі, слід назвати таких, як Карл Шесснер, Густав Волгман, Отто Тіттман, Йозеф Гуче, Еріх Ліхтенфельд та багато інших².

У грудні 1917 р. колишні військовополонені німецькі солдати, що знаходилися на Донбасі та в Ростові, брали участь поруч з українськими і російськими робітниками у боротьбі проти банд Каледіна³. Німецькі військовополонені, як і військовополонені інших національностей, в цей час солідаризуються з героїчною боротьбою російського пролетаріату, за що російські та українські робітники і селяни висловлювали їм глибоку подяку.

У той час, як німецькі імперіалісти, грубо порушивши угоду про перемир'я, почали в лютому 1918 р. наступ на молоду Країну Рад, німецькі військовополонені 17 лютого 1918 р. на мітингу колишніх військовополонених солдатів Німеччини, Австро-Угорщини і Туреччини в Петрограді закликали пролетаріат усього світу підтримати боротьбу народів Радянської Росії проти війни, за мир і соціалізм⁴.

Пліч-о-пліч з українськими і російськими трудящими боролися проти кайзерівських та австро-угорських окупаційних військ робітники і селяни зарубіжних країн. Свідомі німецькі трудящі, що перебували в Росії, також виступали разом з українськими братами по класу проти

¹ Поворот мирового значення, стор. 42, 79.

² І. М. Кулініч, М. М. Кошик. Революційна діяльність німецької комуністичної групи «Спартак» на Україні (1918—1919 рр.), стор. 31; Поворот мирового значення, стор. 16, 42, 79—83, 88—94.

³ Поворот мирового значення, стор. 16.

⁴ Боеное содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 48—49.

імперіалістичних загарбників, демонструючи таким чином єдність пролетарського інтернаціонального фронту в справедливій революційній війні проти ворожих сил російської, української, німецької та австро-угорської буржуазії.

В лавах Червоної Армії проти німецьких окупантів на Україні хоробро бився колишній німецький військовополонений Фріц Шварц, який не тільки зброєю допомагав українським трудящим, а й пристрасною агітацією поширював правду про Великий Жовтень серед широких солдатських мас окупаційної армії. Коли у лютому 1918 р. німецькі війська посунули на Україну, він вступив до лав Червоної Армії. «В перерві між боїми,—пригадує він,— ми вирішили поговорити з обуреними нашими земляками. Як же вони здивувалися, коли почули, що червоноармійці так добре розмовляють німецькою мовою. Ми сказали їм, що вони знаходяться проти підрозділу інтернаціонального загону. Вони з обуренням запитали: «За що ж ви, власне, воюєте?». Я не витримав, вискочив з окопу і вигукнув через річку: «Ми воюємо за ті ж цілі, за які боролися Маркс, Енгельс, Бебель та інші вожді німецького народу! Якщо ви чесні хлопці, переходьте на наш бік!» Ми неодноразово провадили такі переговори, внаслідок чого через кілька днів на радянський бік перейшли окремі взводи німецьких солдатів. Пізніше їх приклад наслідували ще ряд невеликих груп. Більшість з цих солдатів вступили до інтернаціональної бригади»¹.

В частинах Червоної Армії, які давали відсіч німецьким загарбникам під Бахмачем, був німецький робітник-палітурник Йозеф Гуче та багато інших свідомих робітників і селян Німеччини².

З Москви, де концентрувалось керівництво руху іноземців-інтернаціоналістів, на німецький фронт спішно надсилалися німці-агітатори.

Фріц Шварц (сидить) серед червоноармійців.

¹ Поворот мирового значення, стор. 80—81.

² Там же, стор. 92.

З березня 1918 р. комісар агітаційного відділу Московської Ради робітничих і солдатських депутатів повідомляв, що за постановою президії організовано загін агіаторів з військовополонених, яких (18 чоловік) пропонувалося відрядити на фронт і видати їм добовий раціон та проглашення для німецьких солдатів¹. 8 квітня 1918 р. Комітет військовополонених Московського військового округу також видав ряд мандатів агіаторам, які іхали в Орел, Курськ і Харків для агітації серед військовополонених та розповсюдження серед них газет і літератури².

На початку 1918 р. в Одесі було створено інтернаціональну Червону гвардію. Виступаючи 28 лютого 1918 р. на об'єднаному засіданні Одеської Ради робітничих депутатів і Румчороду, один з членів виконавчого комітету інтернаціональної Червоної гвардії колишній військовополонений німець Освальд Мюллер запевнив українських трудящих, що німецькі військовополонені йтимуть з ними до кінця у боротьбі проти світової буржуазії.

4 березня 1918 р. виконкомом Одеської інтернаціональної Червоної гвардії звернувся до німецьких військовополонених з таким закликом: «Товариші військовополонені! Прийшов час, коли вам треба обирати свою долю... Ми запитуємо вас: чи хочете ви після довгих страждань знову проливати кров за інтереси гнобителів на англійському, французькому, італійському фронтах, чи як вільні громадяни, активні соціалісти боротися за свої права і кращу долю? Німецький імперіалізм кинув свої орди під Київ... Вступайте до лав Інтернаціональної гвардії»³.

Оцінюючи наявність у Червоній Армії представників інших народів, газета «Вісник Української Народної Республіки» писала: «Наша соціалістична армія є в повному розумінні інтернаціональною. Крім великих чехословацьких сил, в наших рядах б'ється чимало німців, угорців, австрійців. Самий склад армії свідчить, що це не війна одного народу проти другого, а революційна класова боротьба пригноблених усіх національностей. І в цій революційній війні український селянин, російський, чеський, німецький робітник стоять єдиним фронтом проти ворожого фронту української, російської і австро-німецької буржуазії»⁴. Захопивши наприкінці березня 1918 р. Полтаву, кайзерівська війська взяли в полон значну кількість колишніх військовополонених-інтернаціоналістів, які «вірили в комуністичні ідеали» і «працювали на Україні разом з більшовиками». Багато німців, угорців, чехів, румунів та

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 11, од. зб. 2, арк. 48.

² Там же, од. зб. 3, арк. 99.

³ А. І. Гуляк. З історії діяльності іноземних інтернаціоналістів на півдні України (1918—1919 рр.) — «Архів України», 1965, № 4, стор. 64—66.

⁴ Газ. «Вісник УНР», 20 березня 1918 р.

трудящих інших національностей, які відверто заявляли, що вони інтернаціоналісти і надалі будуть піднімати зброю тільки проти буржуазії, оскажені лі німецькі генерали та офіцери по-звірячому розстріляли. Всього в Полтавській губернії було розстріляно в цей час 8 тис. військовополонених-інтернаціоналістів¹.

До початку травня 1918 р. німецькі та австро-угорські загарбники з допомогою українських буржуазних націоналістів захопили майже всю Україну і встановили жорстокий колоніальний режим. Українські робітники і селяни не підкорилися завойовникам. В тилу окупантів розгорілось полум'я визвольної вітчизняної війни проти іноземного ярма за відновлення Радянської влади. Приклад російських і українських трудящих, які революційним шляхом домоглися припинення ненависної війни, не міг не викликати відгуку серед солдатів окупаційної армії. З кожним місяцем у 1918 р. німецькі війська ставали все більш неприєднитими для виконання покладеного на них завдання, пов'язаного з убивствами і грабуванням. Розклад окупаційної армії йшов досить швидко. «Те, про що напівжартом говорили німецькі дипломати — «русифікація» німецьких солдатів,— зазначав В. І. Ленін на I Всеросійському з'їзді по освіті 28 серпня 1918 р.,— стало тепер не жартом, а гіркою для них правою. Дух протесту росте, «зради» стають звичайним явищем в німецькій армії»². Німецькі солдати на Україні «заразилися духом російської революції»³.

На чолі визвольної війни проти німецького імперіалізму та внутрішньої контрреволюції стояла створена у липні 1918 р. Комуністична партія України, невід'ємна частина РКП(б). Комуністи всюди були попереуду в боротьбі за визволення України. Вони також провадили велику роботу серед солдатів окупаційної армії, докладали всіх зусиль, щоб розкрити очі німецьким і австрійським робітникам та селянам, одягненим в солдатські шинелі, на події, що відбувалися на Україні.

Значну допомогу в цій діяльності подавали КП(б)У німецькі комуністи, які 24 квітня 1918 р. об'єдналися у Москві в групу, що налічувала спочатку 11 членів і входила до складу Федерації іноземних комуністичних груп РКП(б). На кінець 1919 р. до складу німецької групи комуністів входило близько 200 членів у Москві і стільки ж — в провінції. Метою створення цієї групи була широка пропаганда ідей комунізму через газету «Вельтреволюціон» («Die Weltrevolution» — «Світова революція»), брошури, листівки, а також агітаційна робота серед військовополонених. Преса поширювалася по всій Радянській Ро-

¹ ЦДАЖР СРСР, ф. 393, оп. 4, од. зб. 26, арк. 253—254, 256—257.

² В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 66.

³ Там же, стор. 135.

сії, серед німецьких військ на Україні, надсилалась до Німеччини, Фінляндії, Швеції, Данії, Голландії, Швейцарії і Австрії¹.

Під час хазяйнування петлюрівців у Києві існував нелегальний Комітет іноземних комуністичних груп². Про діяльність цього комітету німецька група повідомляла з Харкова у Москву в лютому 1919 р., що його завданням є пропаганда ідей комунізму на місці та за кордоном. Керувала комітетом спартаківська група. З приходом радянських військ до Києва комітет легалізувався. Під час зустрічі радянських військ від комітету з промовою виступав тов. Фріц Еккерт. На першому урочистому засіданні Київської Ради робітничих і солдатських депутатів Еккерт також виступив з вітальною промовою.

Німецька група комуністів вже в перші місяці окупації України кайзерівськими військами надсилала значну кількість революційної літератури для розповсюдження її серед солдатів. Так, 14 травня 1918 р. німецька група відправила до Харкова 100 примірників газети «Вельтреволюціон» (№ 5 і 6). Протягом травня — червня значна частина тиражу цієї газети надходила до Курська і Речиці для дальншого поширення на Україні. У серпні німецькі комуністи з Москви надіслали до Севастополя 1 тис. примірників газети та 320 примірників революційних брошур, до Києва (агітаторам) — 120 примірників газети та 60 примірників різних брошур, на Український фронт для червоноармійців-інтернаціоналістів — 1050 примірників газети і т. ін.³

Німецькі комуністи відряджали на окуповану Україну також своїх агітаторів. Так, влітку 1918 р. німецька група Федерації надіслала в розпорядження Катеринославського підпільного окружному КП(б)У тов. Фукса (партийна кличка «Кнейс») для пропаганди більшовицьких ідей серед окупаційних військ. Тов. Фукс розповсюдив 1 серпня серед солдатів 400 примірників листівки про страйк українських залізничників, а 28 серпня — 800 примірників звернення до австро-угорських солдатів із закликом не виступати проти робітників та листівку «Що тає більшовицізм?». Протягом серпня в окупаційних військах Катеринослава було створено солдатський комітет, до складу якого входили німець, чех, словак і угорець, а згодом — організовано революційний осередок, що налічував понад 100 солдатів різних національностей. Щоп'ятниці солдатський комітет проводив у лісі збори, на яких доповідачі виступали з революційними промовами, закликаючи солдатів не стрі-

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 4, од. зб. 32, арк. 8; оп. 11, од. зб. 11, арк. 24, 26; VIII съезд Коммунистической партии (большевиков), Москва, 18—23 марта 1919 г., Статистический отчет, М., 1919, стор. 388; Протоколы VIII съезда РКП(б). М., 1933, стор. 436.

² Газ. «Die Weltkommune» (Харків — Київ, орган групи німецьких комуністів), 27 лютого 1919 р.; газ. «Київський комуніст», 9 березня 1919 р.

³ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 11, од. зб. 12, арк. 3, 4, 6, 10, 22—23.

ляти в українських трудящих, а швидше повернатися на батьківщину до своїх сімей¹.

Солідаризуючись з залізничниками України, що оголосили влітку 1918 р. загальний страйк, німецькі комуністи в Москві провели кампанію надання допомоги страйкарям. Зібрані гроші вони внесли до каси Ради Всеросійських залізничних професійних спілок. В ордері, виданому з приводу цього, зазначалося: «Записати на прибуток у касі Ради крб. 300 (триста крб.) від Російської комуністичної партії (більшовиків), німецької групи»².

З розгортанням громадянської війни на Україні і наближенням революції в Німеччині пропагандистська й агітаційна робота німецької групи Федерації на Україні все більше активізувалася. У вересні 1918 р. до Севастополя було надіслано 4,5 тис. примірників газети «Вельтреволюціон» і близько 300 примірників революційних брошур, до інших міст Криму — відповідно 600 і 180 примірників. На Україну в той час надсилалась велика кількість літератури. Так, лише у вересні 1918 р. в різні губернії України було відправлено 18,4 тис. примірників газети «Вельтреволюціон». Протягом жовтня німецька група надіслала на Україну понад 25 тис. примірників газет і різних революційних брошур. У листопаді німецькі комуністи розповсюдили в Росії понад 123 тис. примірників газет і близько 30 тис. брошур, за кордоном та на окупованих територіях — близько 79 тис. брошур і понад 38 тис. примірників газет³.

Поступово центр ваги в роботі Федерації пересувається спочатку більче до так званої нейтральної смуги між Росією і Україною — в Орел і Курськ, де містилися Центральний Комітет КП(б)У і Тимчасовий робітничо-селянський уряд України. Згодом в ході визволення української території Федерація переїхала до Харкова і Києва. Німецька група комуністів в складі Федерації наприкінці 1918 р. також зосереджує свою увагу на Україні. До нейтральної смуги в розпорядження ЦК КП(б)У і Тимчасового робітничо-селянського уряду надсилаються кращі німецькі агіатори для революційної пропаганди серед солдатів німецької окупаційної армії в районах Харкова і Миколаєва, а також в інтернаціональних загонах Червоної Армії. Виділяються перекладачі для переговорів між Тимчасовим робітничо-селянським урядом України і 1-м німецьким армійським корпусом у Харкові про визволення України українськими повстанськими військами і евакуацію німецьких військ на батьківщину. Терміново мобілізуються німецькі комуністи з радянських установ та Червоної Армії для відрядження на Україну. Так, німецька група комуністів звернулася до завкаму друкарні «Комуніст»

¹ ЦГА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. зб. 4, арк. 19—20, 21.

² Там же, оп. 11, од. зб. 265, арк. 122.

³ Там же, од. зб. 12, арк. 19, 22, 25—28, 29, 31.

з проханням відрядити складальника Фрідріха Мільтера для підпільної роботи серед німецьких військ, до комісара перших московських курсів командного складу Червоної Армії з проханням надіслати в її розпорядження Філіппа Фрейнда, до ЦК — відпустити Леонтіну Краузе. 15 грудня 1918 р. німецька група просила командування 1-м інтернаціональним загоном відпустити Артура Ціммермана тощо¹.

Як тільки в Москві одержали повідомлення про революцію в Німеччині, 9 листопада було скликано конференцію, в якій брали участь делегати майже всіх провінціальних німецьких комуністичних груп. Конференція ухвалила відповідно до політичних подій відрядити всіх партійних працівників з провінції і Москви за кордон та в окуповані місцевості².

Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, ЦК КП(б)У та командування Червоної Армії на Українському фронті в свою чергу надсилали до Москви прохання про якнайшвидше відрядження німецьких комуністів в їх розпорядження. 11 жовтня 1918 р. штаб українського революційного Богунського полку надіслав 1-му Московському інтернаціональному загонові, який підлягав Федерації іноземних груп, листа за підписом М. О. Щорса такого змісту: «Просимо відрядити Українському революційному полку імені Богуна (ст. Унеча) трьох німців-комуністів, які могли б вести революційну агітацію серед німецьких солдатів, що знаходяться у прифронтових смугах України»³. В середині листопада 1918 р. Федерація одержала телеграму з проханням надіслати кращих іноземних агітаторів і революційну літературу через ЦК до штабу Богунського полку в Унечу⁴. 13 листопада секретар ЦК КП(б)У Е. І. Квірінг надіслав телеграму Федерації, в якій терміново просив відрядити німця-письменника⁵. Німецька група комуністів одержувала телеграми з Курська з проханням терміново надіслати агіаторів та революційну літературу. 15 листопада, наприклад, вона одержала таку телеграму: «Надсиливте німецькі газети своєчасно. Вони потрібні для агітації на Україні». В інших телеграмах говорилось про необхідність негайно надіслати якомога більше німецьких агіаторів, по можливості німецьких підданих, для агітації серед німецьких військ на Україні, а також у великій кількості «Програму комуністів» німецькою мовою, «Комуністичний маніфест» тощо. В цей же час Федерація одержала з ст. Зерново телеграму від одного з членів Тимчасового робітничо-селянського уряду України з проханням «відрядити одного або двох німецьких комуністів для організації агітаційного відділу»⁶.

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 11, од. зб. 15, арк. 130, 146, 179, 222.

² Там же, од. зб. 11, арк. 30.

³ Там же, од. зб. 13, арк. 23.

⁴ Там же, оп. 9, од. зб. 7, арк. 85.

⁵ Там же, арк. 232.

⁶ Там же, арк. 37; 40—41, 56.

Німецькі комуністи в Москві намагалися якнайповніше задовольнити ці потреби. Так, 26 серпня 1918 р. було видане посвідчення комуністу Матіасу Шараго про те, що його дійсно відряджено до м. Унечі агітатором німецької групи РКП(б). У звіті німецької групи Федерації за жовтень 1918 р. повідомлялося, що «на Україні перебувають 4 агіатори, але після останніх переговорів з ЦК КП України ця кількість буде збільшена до 10»¹.

Найбільше агіаторів німецька група надіслала на Україну в листопаді 1918 р. після одержання повідомлення про революцію в Німеччині. Було організовано спеціальні курси агіаторів, які готували кадри для відрядження на Україну. Тим, хто закінчив курси, видавалися спеціальні посвідчення. Так, 23 листопада 1918 р. посвідчення про закінчення агітаційних курсів і призначення для агітаційної роботи на Україні було видано Вільгельму Фасту, Якову Пеннеру та Александеру Гердеру. Всього у листопаді німецька група надіслала 52 агіатори до окупованих кайзерівською армією місцевостей та до Німеччини і Австрії. Найбільшу групу агіаторів було відряджено до Курська в розпорядження Тимчасового робітничо-селянського уряду України, серед них були такі товариши, як Шарер, Фішер, Лойда, Стандке, Грімм, Бергер, Генріх, Краузе, Шмуде, Бродник, Бумбо, Малта, Еффенбергер, Седелмайєр, Бенедек, Дінгер, Драпала, Урбанський, Гольдберг, Перл. Товаришів Леммермана і Шульца надіслали безпосередньо до м. Унечі. В посвідченнях, виданих їм, говорилося, що вони «дійсно відряджені німецькою групою РКП (більшовиків) агіаторами серед німецьких солдатів до м. Унечі»².

16 листопада 1918 р. німецька група відправила секретареві ЦК КП(б)У Е. І. Квірінгу телеграму такого змісту: «Згідно з Вашою вимогою через Федерацію іноземних груп надсилаємо Вам від німецької групи т. Мельтера у Ваше розпорядження перекладачем німецької мови»³. Того ж дня німецька група просила видати продовольство на 22 особи, яких відряджали на Україну⁴.

Відправка німецьких агіаторів в розпорядження уряду України тривала також в грудні 1918 р. Так, 2 грудня 1918 р. повідомлялося, що 10 німецьких товаришів, яким необхідно забезпечити квитки на проїзд в класному вагоні і місце на десять пудів літератури, надсилаються в розпорядження воєнкома м. Курська. 4 грудня було видано посвідчення агіаторам Аннеті Уркман та Емілю Бурману про відрядження до Курська. 7 грудня німецька група надіслала до Курська товаришів Ганела та Сіновела, 12 пудів літератури та німецькі шрифти, 13 грудня

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. ІІ, од. зб. 11, арк. 22; од. зб. 15, арк. 15.

² Там же, арк. 31; од. зб. 15, арк. 103, 106.

³ Там же, од. зб. 15, арк. 110.

⁴ Там же, арк. 169.

до Києва було відряджено агітатора Криштофа Гросса. У другій половині грудня в розпорядження Тимчасового робітничо-селянського уряду України були направлені агітатори Шлюссель, Бартель, Денк, Гейдер, Яковлевич, Косслер і з ними 10 пудів літератури, а також складальники Вейсгербер, Круцлер, Фарого та Мік, а до Києва — агітатори Урбанський та Томаші з 6 пудами літератури тощо¹.

Тимчасовий робітничо-селянський уряд України зразу ж закріпляв агітаторів, що прибували з Москви за військовими частинами Червоної Армії. Агітаторам доручались переговори з солдатами німецької окупаційної армії. 28 листопада 1918 р. Всеукраїнський Центральний воєнно-революційний комітет видав посвідчення Александеру Генріху про те, що він призначається в штаб 2-ї дивізії для налагодження постійних тісних взаємин з розташованими поблизу німецькими військовими частинами. Аналогічні повноваження надавалися й іншому німецькому комуністові — Керше, якого було призначено «відповідальним представником іноземного відділу групи військ Курського напрямку», і без згоди якого «не могли вестися будь-які зносини або переговори з німецькими солдатськими радами»². 8 і 9 грудня Тимчасовий робітничо-селянський уряд України видав спеціальні мандати товаришам Станеку, Спунде та Мейеру про те, що перший відряджається як німецький лектор до Унечі з правом брати участь у всіх переговорах з німецькими солдатами, а два останніх — вести переговори з Сумською радою солдатських депутатів місцевого німецького гарнізону³.

На одному з перших своїх засідань у м. Суджі Тимчасовий робітничо-селянський уряд України розглядав, поряд з іншими, питання про видання газети німецькою мовою, яка б поширювалась серед солдатів німецької та австро-угорської окупаційних армій, червоноармійців-інтернаціоналістів та іноземців-колоністів на Україні⁴.

Надзвичайно активно розгорнула в цей час підпільну діяльність Харківська група німецьких комуністів, яка створилася на початку грудня 1918 р. з товаришів, що прибули майже одночасно з Москвою. До складу цієї групи спочатку входило 12 спартаківців: Вернер, Краузе, Шмуде, Фатер, Фаст, Гердер, Грос, Гебгардт, Газенфрац, Поллерман, Гатош і Ловак. В процесі розгортання революційної діяльності спартаківцям доводилося переборювати великі перешкоди з боку німецької солдатської Ради, яка тоді складалася виключно з шейдеманівців. Уже наступного дня після створення групи майже половину її членів було заарештовано за підбурювання німецьких солдатів до непо-

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 11, од. зб. 15, арк. 194, 216, 217, 228, 235, 270—272, 273, 275.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 287, арк. 9—11.

³ Там же, арк. 27—29.

⁴ Там же, од. зб. 13, арк. 1, 8.

кори командуванню. Але цей крок німецького командування і опортуністичної солдатської Ради не залякав решти членів групи, які ще енергійніше взялися за роботу. Було створено комітет групи на чолі з Вільгельмом Фастом, якого обрали тимчасовим головою замість заарештованого Ріхарда Вернера. Макс Шмуде був відповідальним редактором газети «Вархайт» («Wahrheit» — «Правда»), яка нелегально видавалася спеціально для німецьких солдатів. Допомагав йому у виданні газети Александер Гердер. Леонтіна Краузе і Ігнац Гебгардт всю свою енергію присвятили веденню агітації і пропаганди серед німецьких солдатів.

Перший мітинг для німецьких солдатів група влаштувала в робітничому будинку Петинського району м. Харкова. Хоч німецька солдатська Рада намагалася зірвати мітинг, він пройшов успішно, і спартаківці відразу ж завоювали собі серед солдатів великий авторитет. Під час другого солдатського мітингу представник німецької солдатської Ради привів загін озброєних солдатів з метою заарештовувати членів комітету та промовців, і лише втручання солдатських мас, що були на мітингу, перешкодило це зробити. Проте німецька солдатська Рада пред'явила Комітету спартаківців ультиматум: не поширювати свою газету серед солдатів і на мітингах не говорити «про речі, які можуть звести солдатів з істинно соціалістичного шляху». Не зважаючи на цей ультиматум, спартаківці знайшли можливість, проникаючи до казарм, повідомляти німецьких солдатів про мітинги, які солдати дружно відвідували. Те ж саме було з газетою: солдати приходили одержувати газету, попит на неї був таким великим, що спартаківці не встигали друкувати достатню кількість примірників. Поступово німецькі солдати переходили на бік спартаківців, а «німецька Рада ставала не страшною», — говорилося у звіті німецьких комуністів. — Її розпорядження нами ігнорувалися, і вона змушені була дивитися на нашу роботу крізь пальці, бо самі солдати стали на наш захист».

В останні дні петлюрівщини в Харкові репресії проти німецьких комуністів посилилися. Кілька товаришів було навіть засуджено до страти. Але німецькі комуністи, що лишилися, та революційні німецькі солдати звільнили заарештованих і вони разом з українськими робітниками «першими були із зброєю в руках біля будинку Рад для його захисту від петлюрівських банд, що ще блукали по місту»¹.

Незабаром за допомогою ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У і Федерації іноземних комуністичних груп німецька група почала видавати газету «Ді Вельткомуне» («Die Weltkomptipe» — «Світова комуна»), а потім замість неї у Києві — газету «Фелькерфрагайт» («Völkerfreiheit» —

¹ ІПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. 3б. 250, арк. 1—2.

«Свобода народів»), яких протягом грудня 1918 — серпня 1919 р. вийшло 36 номерів¹.

Ще до переїзду Тимчасового уряду України до Харкова при ньому було створено німецький відділ, а при ЦК КП(б)У — німецька група Комуністичної партії (більшовиків) України². Відділ і група діяли в тісному контакті між собою, а також підтримували зв'язки з Федерацією іноземних груп у Москві і особливо з німецькою групою.

Велику допомогу подали німецькі комуністи, надіслані групою з Москви, Тимчасовому робітничо-селянському уряду України під час його переговорів з командуванням та солдатською Радою 1-го німецького армійського корпусу, розташованого в районі Харкова, та з німецьким гарнізоном м. Миколаєва³.

Як тільки Тимчасовий уряд України прибув до Харкова, німецька група КП(б)У на одному з своїх засідань (15 січня 1919 р.) ухвалила: «До визволення всієї України радянськими військами від різних контрреволюційних банд і можливого тоді координування дій окремих німецьких груп — Харківська німецька група Комуністичної партії (більшовиків) України вважає себе центральною партійною організацією (німецькою) для Радянської України»⁴.

Тисячі німецьких солдатів з одинадцяти ешелонів, що залишилися у Харкові після його визволення радянськими військами, були тим надзвичайно сприятливим ґрунтом, на якому німецькі комуністи сіяли слова правди про Жовтневу революцію, Радянську владу, боротьбу російського і українського робітничого класу та селянства проти ворогів. Проводжаючи солдатів на батьківщину, німецькі комуністи влаштовували мітинги. «Після приходу Радянської влади,— говориться у звіті німецької групи Харкова,— робота наша провадилася ще активніше, протести німецької солдатської Ради, звичайно, лишалися без найменшої уваги з нашого боку: агітація провадилася відкрито, мітинги влаштовувались майже щоденно і газета наша поширювалася в небаченій кількості. З створенням німецького відділу при Тимчасовому робітничо-селянському уряді газета наша «Вархайт» об'єдналася з газетою німецького відділу і ми поширювали її в кількості 15 тисяч тричі на тиждень»⁵.

¹ І. М. Кулінич, М. М. Кошик. Революційна діяльність німецької комуністичної групи «Спартак» на Україні (1918—1919 рр.), стор. 65—82.

² ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. зб. 7, арк. 215, 217; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 112, арк. 2.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 287, арк. 52; од. зб. 337, арк. 1, 9.

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 250, арк. 3; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 114, арк. 2; газ. «Известия Временного рабоче-крестьянского правительства Украины и Харьковского Совета рабочих депутатов», 1 лютого 1919 р.

⁵ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 250, арк. 2, 139.

16 січня 1919 р. німецька група комуністів ліквідувала буржуазне німецьке генеральне консульство в Харкові, а пізніше — і австро-угорське. Всі його функції почав виконувати створений групою Революційний комітет німецьких та австро-угорських робітників і селян. Цінні речі, конфісковані спартаківцями в будинку консульства, були передані в Народний банк Радянської України. 28 січня німецька група повідомляла Тимчасовий робітничо-селянський уряд України про те, що «згідно з постановою групи німецький генеральний консул у Харкові усунений від посади, яку він займав, і вже виїхав. Революційний комітет німецьких та австро-угорських робітників і селян в Харкові на чолі з членами німецької групи тт. Фатер (голова) і Краузе (секретар), повідомляючи про це, просить визнання Тимчасовим робітничо-селянським урядом згаданого Ревкому та затвердження наших товаришів на посадах, які вони займають»¹.

Торкаючись агітаційної діяльності серед німецьких солдатів харківського гарнізону, спартаківці у своєму звіті писали: «Німецькі солдати поступово почали виїжджати з України додому в Німеччину. На прощальних мітингах перед від'їздом солдати ухвалювали резолюції справді комуністичного характеру. Так, резолюція останнього ешелону вимагала арешту всіх офіцерів за їх шайдеманівський напрямок, і було надіслано телеграму навздогін офіцерам, що вже виїхали, для їх затримки і арешту. Солдати виїжджали в заквітчаних червоними прaporами вагонах та з співами революційних пісень»².

Згідно з підписаним 13 січня 1919 р. між Тимчасовим робітничо-селянським урядом України та командуванням 1-го німецького армійського корпусу договором, кожен ешелон з німецькими солдатами, що відправлявся на батьківщину з Харкова, супроводжувався радянським комісаром та представником німецької солдатської Ради³.

В дорозі також влаштовувалися збори і мітинги німецьких солдатів. Так, наприклад, на станції Молодечно було організовано величезний солдатський мітинг-протест проти звірячого вбивства вождів німецького пролетаріату Карла Лібкнешта і Рози Люксембург. Перед солдатами виступали представники харківської групи німецьких комуністів Вернер, Газенфратц та ін. Присутні на мітингу солдати заявляли, що, повернувшись на батьківщину, вони розкажуть правду про більшовизм і будуть поширювати і зміцнювати ідеї комунізму у себе вдома⁴.

Після евакуації залишків німецького гарнізону Харкова місцева група спартаківців перенесла центр ваги своєї революційної діяльності

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 13, од. зб. 33, арк. 2; ф. 2, оп. 1, од. зб. 303, арк. 25; од. зб. 287, арк. 82; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 114, арк. 1; ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 250, арк. 3.

² ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 250, арк. 3.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 338, арк. 3.

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 260, арк. 202.

на роботу серед червоноармійців-інтернаціоналістів, що жили на Україні, та агітацію серед німецького населення Харкова. В резолюції, ухваленій на засіданні німецької групи комуністів з питання про її дальшу діяльність, прямо зазначалось, що «члени групи, які лишилися в Харкові, продовжують агітаційну роботу серед досить численного німецького населення Харкова»¹. Майже кожного тижня в Харкові група влаштовувала мітинги з виступами німецькою мовою. Кількість членів німецької групи в Харкові зросла весною 1919 р. до 60 чоловік. При групі були також співчуваючі. Харківська група надіслала своїх представників до Катеринослава та Олександрівська — після їх визволення,— де були організовані місцеві німецькі групи².

6 березня 1919 р. німецька група комуністів у Харкові перейшла в розпорядження Народного Комісаріату закордонних справ УРСР, а наступного дня дев'ять кращих агітаторів групи на чолі з її головою Ріхардом Вернером «виїхали на південь в район Миколаєва та Одеси для агітаційної роботи серед німецьких солдатів, одурених французькими імперіалістами». Діяльність німецьких комуністів серед солдатів Миколаївського гарнізону мала успіх, внаслідок чого «майже всі німецькі солдати під впливом агітації відмовилися йти проти більшовиків і трималися нейтрально». До деякої міри завдяки цим обставинам, говориться у звіті харківської німецької групи, «радянськими військами незабаром було визволено Херсон та Миколаїв»³.

Миколаївська Рада робітничих депутатів ще 21 лютого 1919 р. вела переговори з солдатською Радою німецького гарнізону Миколаєва про відрядження делегатів обох Рад до Радянського уряду України для переговорів щодо перевезення солдатів міколаївської групи німецьких військ залізницями України та Росії до Німеччини, як це було зроблено раніше з військами 1-го армійського корпусу, що був розташований в районі Харкова⁴. Довідавшись про ці переговори, уряд України надіслав до Миколаєва спеціальну комісію на чолі з представником Народного комісаріату закордонних справ тов. Его «для переговорів з німецькими військами, розташованими на півдні України»⁵. 26 лютого 1919 р. Німецький відділ Тимчасового робітничо-селянського уряду України звернувся до Харківської групи німецьких комуністів з проханням виділити агітаторів з метою відрядження їх до Миколаєва для ведення пропагандистської діяльності серед групи німецьких окупантій.

¹ ПА ЦП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 114, арк. 3; газ. «Ізвестия Временного рабоче-крестьянского правительства Украины и Харьковского Совета рабочих депутатов», 7 лютого 1919 р.

² ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 250, арк. 3.

³ Там же, арк. 4.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 303, арк. 28.

⁵ Там же, од. зб. 287, арк. 83—84.

них військ¹. Наступного дня Раднарком УСРР надіслав німецькому командуванню та німецькій Раді солдатських депутатів у Миколаєві радіограму такого змісту: «Довідавшись про бажання німецьких військових частин повернутися на батьківщину, Український Соціалістичний Радянський Уряд пропонує посередництво у справі домовленості з Російським та Білоруським урядами про перевезення солдатів і офіцерів Миколаївського гарнізону до Німеччини. Вважаю за необхідне дозвести до вашого відома, що весь Харківський гарнізон в кількості 11 ешелонів без перешкод було евакуйовано через Росію до Німеччини. Якщо наша пропозиція буде прийнята, пропоную повідомити нас про це з допомогою засобів, які є у вашому розпорядженні»².

Незабаром тов. Его повідомляв, що з німцями у Миколаєві досягнуто цілковитої згоди з таких основних пунктів: Український Радянський уряд гарантує німцям спокійне відплиття морем на батьківщину, а на випадок, якщо якась частина в силу тих чи інших обставин не зможе вийти до Німеччини морем, він зобов'язується перевезти цю частину залізницями України та Росії до німецького кордону. Радянський уряд повинен був також гарантувати догляд за хворими і пораненими німецькими солдатами, які лишалися в Миколаєві. Німецьке командування з свого боку просило дати можливість військам, на час перебування їх у Миколаєві, користуватися радіостанцією та радянськими телеграфними лініями для зносин з Німеччиною, а також дозволу на перевезення радянськими залізницями до радянсько-німецького кордону 800 т тютюну та 500 т марганцю, привезених до Миколаєва з Туреччини. За це німецьке командування обіцяло поставити в порядку товарообміну з Країною Рад перев'язочні матеріали, електроустаткування, сільськогосподарські машини. Перебуваючи у скрутному становищі, німецьке командування обіцяло також не втручатися у внутрішні справи радянських властей і працювати, доки воно перебуває в Миколаєві, з радянськими властями «у цілковитому взаєморозумінні». Миколаївські робітники ще до підписання угоди одержали від німецького командування гвинтівки, кулемети та гармати, повідомляв тов. Его. «Фактично вже до підписання угоди німці передають нам в цілковитому порядку всі наші російські основні склади, арсенали, магазини, велику радіостанцію, яку вони захистили від французів, що збиралися висадити її в повітря». Тов. Его просив надіслати спеціалістів та відповідну адміністрацію для прийняття військового спорядження³.

10 березня 1919 р. з Миколаєва повідомляли, що настрій німецьких частин революційний і солдати заявляють, що не будуть виступати проти радянських військ. Того ж дня делегації Ради робітничих депутатів

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 250, арк. 97—98.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 287, арк. 86.

³ Там же, од. зб. 337, арк. 9.

та міської думи німецьке командування заявило, що місто буде здано Радянським військам без бою. 15 березня відбулося урочисте засідання Миколаївської Ради робітничих депутатів, на якому одностайно було ухвалено резолюцію про відновлення в Миколаєві Радянської влади¹. Наступного дня, 16 березня, в Миколаєві було організовано німецьку групу комуністів. «Завдяки російським товаришам,— писали у звіті німецькі комуністи,— які у всіх потребах пішли назустріч нашій групі, з перших же днів було створено можливість почати роботу, що полягала в агітаційній та організаторській діяльності в німецьких колоніях Херсонської губернії і просвітительській діяльності в інтернаціональному загоні, який на той час складався приблизно з 80 чоловік².

Поступово зміцнювалися зв'язки між німецькою групою в Харкові та спартаківцями визволеного Києва. 10 лютого 1919 р. група повідомила ЦК КП(б)У, що «тов. Краузе делегується німецькою групою до Києва для з'ясування загального партійного становища та встановлення зв'язку». В листі від 1 березня 1919 р. Комітет іноземних комуністів (більшовиків) у Києві сповіщав Харківську німецьку групу, що у Києві ще немає окремої німецької групи, а «місцева іноземна партія складається з різних груп (німецької, чехословацької, югославської, угорської, румунської та болгарської), які ведуть пропаганду серед колишніх військовополонених та іноземців, що живуть на Україні, а також в міру сил надсилають агітаторів за кордон». Німецькі комуністи у Києві пропонували скликати конференцію усіх іноземних комуністичних груп на Україні «з метою обговорення завдань дальшої діяльності»³.

На конференції іноземних комуністів у Москві, що відбулася 3—5 березня 1919 р., щодо Харківської групи було ухвалено таку постанову: «Німецька комуністична група в Харкові негайно має переїхати до Києва і звідти вести всю агітаційно-пропагандистську роботу серед німецьких солдатів, які ще залишились на півдні України. Після закінчення цієї діяльності, коли всі німецькі солдати виїдуть додому, група зобов'язана, як і всі комуністичні групи в Росії, перейти в розпорядження Федерації у Москві для відправки її членів на батьківщину»⁴.

Незабаром Харківська група німецьких комуністів переїхала до Києва, в Харкові лишилася тільки тимчасово обрана президія для ліквідації справ групи, а також Революційний комітет німецьких та австро-угорських робітників і селян. 28 квітня 1919 р. Харківський губвикон-

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 738, оп. 1, од. зб. 21, арк. 105, 119, 121, 139, 203.

² ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 250, арк. 58, 150.

³ Там же.

⁴ Там же, арк. 4. Як показав розвиток подій, це рішення конференції не було виконане. Іноземні групи продовжували і далі свою революційну діяльність.

ком звернувся до округу залізниць з проханням виділити вагон німецькій групі Української комуністичної партії для переїзду до Києва¹.

З 10 грудня 1918 р. по 1 квітня 1919 р. Харківська група німецьких комуністів поширила серед німецьких солдатів окупаційної армії понад 150 тис. примірників різноманітної літератури, одержаної з Москви та Відділу міжнародної пропаганди, понад 500 тис. примірників газет «Вархайт» та «Вельткомуне», які видавалися безпосередньо групою, організовано близько «50 мітингів для німецьких солдатів та громадян Харкова, на яких роз'яснювались ідеї комунізму, його мета і засоби здійснення в Росії та Німеччині» і т. ін.²

Після переїзду до Києва німецькі та угорські комуністи до кінця травня 1919 р. працювали спільно, в єдиній групі.

Характеризуючи спільну роботу німецьких і угорських комуністів у Києві, колегія міжнародної пропаганди Наркомату закордонних справ УРСР писала наприкінці квітня 1919 р., що німецько-угорська група — одна з найбільших у Києві, до президії входять Гросс, Вооль і Балла, німецька щотижнева газета, як і раніше, видається тов. Стандке, який приїхав з Харкова, група надсилає людей за кордон³.

28 травня на зборах членів німецько-угорської групи Комуністичної партії України (групи «Спартак») було ухвалено створити дві окремі мовні групи — німецьку і угорську. Цей поділ було проведено з метою здійснення більш дійової пропаганди і агітації в обох мовних групах⁴.

Основним напрямом діяльності німецької групи комуністів у Києві після її поділу з угорськими комуністами було розповсюдження газет «Вельткомуне», «Фелькерфрайгайт», різних брошур та прокламацій і ведення усної агітації в інтернаціональних частинах та німецьких колоніях.

У звіті про діяльність за червень 1919 р. німецька група писала: «...Новостворена німецька група Української комуністичної партії (більшовиків) з 28 травня — дня її організації — провела таку роботу: розповсюдження газети — німецька газета «Фелькерфрайгайт» поширюється в усіх інтернаціональних частинах, що перебувають у Києві, таборах військовополонених, приютах та лазаретах. Крім того, надсилається в інші місцевості України і фронти, де є німці-інтернаціоналісти та військовополонені»⁵.

З списків літератури та газет, надісланих Київською німецькою комуністичною групою червоноармійцям-інтернаціоналістам у червні —

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 250, арк. 1, 4; ф. 17, оп. 11, од. зб. 368, арк. 1.

² Там же, арк. 5.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 278, арк. 35.

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 249, арк. 40; газ. «Völkerfreiheit», 31 травня 1919 р.

⁵ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 249, арк. 40.

серпні 1919 р., можна скласти досить рельєфну картину пропагандистської роботи центральної Київської німецької групи. Так, 1-му інтернаціональному кавалерійському дивізіону німецька група направила: 31 травня 1919 р.—50 прим. газети «Фелькерфрайгайт»; 8 червня —75 прим. газети та 120 прим. різних брошур; 9 червня —80 прим. газети та 150 брошур; 14 і 21 червня —100—120 прим. газети; 30 червня —40 прим. газети; 2 серпня —100 прим. газети та 200 брошур. 2-му інтернаціональному полку німецькі комуністи надіслали: 8 червня —60 прим. газети; 20 червня —125 прим. брошур; 23 червня на фронт в Золотоношу —750 прим. газети та 1200 прим. різних брошур; 30 червня —100 прим. газети та 2250 прим. брошур; 1 липня —500 прим. газети¹.

Від кількох десятків до кількох сот примірників газет, брошур, журналів, листівок німецька група комуністів надіслала в такі частини Червоної Армії, як 3-й інтернаціональний стрілецький полк, саперна команда цього полку, саперна рота 3-ї інтернаціональної бригади, 1-й Київський стрілецький зведений батальйон, 1-й інтернаціональний броневий дивізіон, Управління по формуванню інтернаціональних частин, прикордонний 11-й кавалерійський дивізіон в Коростені, команда зв'язку 3-го інтернаціонального піхотного полку, 1-й зведений стрілецький дивізіон, 1-й інтернаціональний легкий артилерійський дивізіон, школа льотчиків, караульний полк при коменданті м. Києва, політуправління Реввійськради та інші військові підрозділи та установи, а також в київський районний евакуаційний пункт, австрійський будинок при лазареті на Подолі, табір військовополонених по вул. Фундуклєївській (тепер — Леніна) у Києві, німецький будинок, німецьку робітницю і солдатську Раду, зведений госпіталь, теплушку станції Київ-пасажирський, агітпароплав «Більшовик» і т. ін. На початку липня 1919 р. німецька група Києва надіслала до Херсона 800 примірників газети шостого номера «Фелькерфрайгайт» і понад 300 примірників брошур та журналів, 20 червня до Феодосії для 1-ї Кримської дивізії — 300 прим. газет та понад 1200 примірників різних брошур, звернень до військовополонених, до німецьких та австрійських солдатів, 22 липня на Південний фронт — 400 прим. газет, в Жмеринку для 1-го інтернаціонального полку — 400 примірників, в Радомишль «для поширення серед населення» — 150 прим., для школи льотчиків — 20 прим. газет і т. ін.²

З цих даних видно, що влітку 1919 р. на Україні перебувала значна кількість німців-інтернаціоналістів.

Значення участі німецьких інтернаціоналістів у боротьбі за владу Рад на Україні посилювалось ще й тим, «що багато з них пройшли у себе на батьківщині велику заводську школу і володіли технічними

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 11, од. зб. 265, арк. 7, 9, 17, 23, 26, 29, 32, 38, 41, 60, 72 77, 80.

² ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 249, арк. 1—88.

знаннями та навиками. Це давало командуванню частин РСЧА можливість використати їх як бійців бронепоїздів, льотчиків і механіків авіазагонів, зброярів, артилеристів. Якраз в таких спеціалістах Червона Армія відчувала особливу потребу»¹. Надсилення Київською групою німецьких комуністів значної кількості своїх газет та різноманітної революційної літератури в такі частини, як автоброньовий дивізіон, 1-й інтернаціональний броньовий дивізіон, саперні команди, команди зв'язку, школу льотчиків, 1-й інтернаціональний артилерійський дивізіон та інші частини, специфіка яких вимагала від бійців і командирів технічних знань та навиків, підтверджує цю думку.

Крім розповсюдження газет та іншої революційної літератури, німецька група комуністів у Києві часто організовувала збори та мітинги колишніх німецьких військовополонених та іноземців інших національностей, що перебували в той час на Україні. 20 березня 1919 р. голова німецької групи Гросс прочитав лекцію на тему: «I, II і III Інтернаціонали», в якій підкresлював величезне значення створеного в Москві III Інтернаціоналу. Ця лекція знайшла широкий відгук серед слухачів². 5 квітня відбулися збори німецької групи комуністів, на яких були присутні делегати І конгресу Комінтерну від Австрії та Німеччини. Вони охарактеризували в загальних рисах внутрішнє становище в Австрії та Німеччині і вказали на необхідність надіслати на батьківщину партійні сили для ознайомлення робітничого класу з роботою комуністичних груп в Росії та на Україні. Збори київських спартаківців ухвалили рішення надіслати як можна більше працівників на батьківщину³. Після цих зборів група почала відряджати більше своїх товаришів до Німеччини. Так, наприклад, 24 травня 1919 р. голова Центральної Ради німецьких революційних робітників і солдатів у Москві Рудольф Роткегель повідомляв, що через Київ направляється до Німеччини транспорт з літературою, а також товариш Вехтер. 12 червня німецька група звернулася до голови Революційної німецької робітничої і солдатської Ради у Києві Геванда з проханням видати одному товаришу закордонний паспорт на ім'я колишнього військовополоненого Кнайпе Філіппа, якого «група надсилає до Німеччини з метою ведення там агітаційної роботи». За рішенням німецької групи у Києві від 7 липня 1919 р. було видано мандат Ігнацу Ліхтену для поїздки до Німеччини з метою агітаційної діяльності тощо⁴.

На початку квітня 1919 р. до Києва прибула група делегатів І конгресу Комінтерну, до складу якої входили представники німецьких, ав-

¹ Поворот мирового значення, стор. 19.

² Газ. «Коммунист» (Київ), 23 березня 1919 р.

³ Газ. «Красная Армия» (Київ), 9 квітня 1919 р.

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 248, арк. 36, 52, 98, 107.

Рудольф Роткегель.

стрійських, угорських і французьких комуністів. У зв'язку з цим Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет влаштував 7 квітня в приміщенні оперного театру урочисте засідання ВУЦВК, Київської Ради робітничих і селянських депутатів, правлінь і Центрального бюро професійних спілок, усіх фабрично-заводських комітетів і представників Червоної Армії¹.

Виступаючи на цьому засіданні, представник Комуністичної партії Німеччини, делегат конгресу Комінтерну висловлював глибоку вдячність українському пролетаріату, завдяки зусиллям якого у солдатів німецької армії, що була знаряддям капіталу, відкрилися очі, і вони, солдати, повернулися додому з новими ідеями, новими лозунгами й прагненнями. Далі він зазначав, що урок, який дав український пролетаріат своїм німецьким братам, не пропав даремно. В момент його від'їзду на вулицях Берліна та інших міст Німеччини точилася муж-

ня боротьба німецького пролетаріату з буржуазією. Робітничому класові Німеччини доводиться боротися в надзвичайно важких умовах, бо німецька буржуазія організована краще, ніж російська. Промовець заявив, що німецький пролетаріат готовий взяти на свої плечі частину тієї титанічної боротьби, яку веде російський і український пролетаріат. На закінчення представник німецьких комуністів висловив надію, що недалеко той час, коли при відвіданні Росії і України він зможе передати привіт від Німецької Радянської Республіки².

Представники Комуністичної партії Німеччини і Комуністичної партії Австрії виступали перед членами німецької комуністичної групи КП(б)У³.

10 травня німецькі комуністи скликали великі збори колишніх німецьких військовополонених в зв'язку з висадженням в повітря контрреволюційними елементами великого складу з спорядженням у Києві. У резолюції, прийнятій на цих зборах, говорилося, зокрема, що російські робітники, які докладають зусилля для відбудови зруйнованого війною народного господарства, можуть розраховувати на цілковиту

¹ Газ. «Коммунист» (Київ), 6 квітня 1919 р.

² Газ. «Коммунист» (Київ), 9 квітня 1919 р.

³ Газ. «Красная Армия» (Київ), 9 квітня 1919 р.

підтримку з боку німецьких військовополонених і місцевих німецьких комуністів¹. В середині травня 1919 р. з Москви до Києва прибув член Бюро Комінтерну, який взяв участь в реорганізації Федерації іноземних комуністичних груп².

11 липня німецька група надіслала всім іноземним комуністичним групам Федерації у Києві запрошення, в якому писала, що вона влаштовує в неділю, 13 липня, в приміщенні київського театру ім. Червоної Армії великий мітинг на тему: «Політичне становище і завдання пролетаріату» і просила надіслати промовців на цей мітинг, а також потурбуватися про ширше розповсюдження цього повідомлення³. Були також надіслані спеціальні запрошення представникам Комінтерну, які саме тоді перебували у Києві, в тому числі і О. М. Коллонтай.

Відкриваючи мітинг, голова німецької групи Штандке підкреслив, що зростання революційного руху в усіх країнах світу вимагає від кожного робітника всіма силами і засобами підтримувати революцію. Потім виступив представник Комінтерну, який, звертаючись до червоноармійців-інтернаціоналістів, говорив, що «боротьба за свободу, яку тепер на Україні веде іноземний пролетаріат в союзі з російськими братами, є святою справою міжнародного пролетаріату», і кожна крапля крові, яка проллеться у цій боротьбі, не буде забута не тільки російським, а й міжнародним пролетаріатом. О. М. Коллонтай закликала присутніх не залишатися остоною боротьби російських та українських робітників і селян за визволення. З палкими промовами виступали німецькі комуністи та представники інших іноземних комуністичних груп, закликаючи робітників і селян віддати всі сили на захист соціалістичної революції. В резолюції, що була прийнята на цьому мітингу, говорилося: «Ми, представники німецького, угорського, румунського, чехословацького, югославського, французького, італійського, латиського й естонського пролетаріату, які зібралися 13 липня на мітинг, скликаний німецькою комуністичною групою, висловлюємо солідарність з соціалістичною революцією в Росії, на Україні, в Угорщині, Словаччині... Ми всі вважаємо своїм обов'язком із зброєю в руках захищати завоювання пролетарської революції⁴. На цьому мітингу були присутні також і бійці інтернаціональних підрозділів, які зобов'язалися віддати всі свої сили для кінцевої перемоги пролетаріату⁵.

На початку серпня німецька комуністична група через свою робітничо-селянську Раду, яка знаходилась у Києві по вул. Інститутській

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 248.

² Газ. «Коммунист» (Київ), 18 травня 1919 р.; див. «Український історичний журнал», 1965, № 11, стор. 53.

³ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 1, од. зб. 1, арк. 25.

⁴ Газ. «Völkerfreiheit», 19 липня 1919 р.; газ. «Правда», 16 липня 1919 р.

⁵ ЦДАРА, ф. 2131, оп. 2, од. зб. 1, арк. 15.

(нині — Жовтневої революції), 32, організувала відкриті збори для всіх німців, що жили у Києві. На цих зборах була прочитана доповідь на тему: «П'ять років світовій війни»¹.

Значну агітаційно-пропагандистську роботу проводила німецька група комуністів безпосередньо у військових частинах інтернаціоналістів. «Група має в своєму розпорядженні агітаторів,— говориться у її звіті про діяльність за червень 1919 р.,— обов’язком яких є щоденно бувати серед інтернаціоналістів та військовополонених з метою пропаганди та агітації. Поперемінно влаштовуються то в одній, то в іншій частині збори й мітинги. Наскільки плідною була агітація серед військовополонених свідчить той факт, що протягом 2 тижнів організовано цілий батальйон з німецьких полонених, який відправлено з двома іншими батальйонами на фронт.

Для більш дійового ведення агітації ухвалено рішення агітаційні сили при австро-угорській Раді підпорядкувати групі, щоб вся агітаційна робота керувалася єдиним центром. Крім того, агітатори нашої групи виступали на численних мітингах, які влаштовувалися у Києві, і представляли на них німецьку комуністичну групу (товариши Краузе і Данек)…²

Активну агітаційно-масову роботу вела німецька група, наприклад, у 3-му батальйоні 1-го Інтернаціонального полку, де був організований партійний осередок у складі 25 комуністів і 60 співчуваючих. Усі командири батальйону були комуністами. В інформації про життя Київського гарнізону з 17 по 27 травня 1919 р. зазначалося, що «настрій бійців і командирів батальйону хороший, агітація провадиться своїми силами», «командний склад: усі комуністи, командир спартаківець», червоноармійці миряться з нестачею обмундирування і харчування, але глибоко стурбовані відсутністю зброї³.

Чимало німців-інтернаціоналістів надсидалося до інтернаціональних частин політпрацівниками та командирами. Рекомендації цим товаришам, як правило, давала німецька група комуністів. Група також писала рекомендації німецьким громадянам, які бажали вступити у рядовими червоноармійцями до інтернаціональних частин радянських військ. «Для роботи в інтернаціональних частинах Червоної Армії,— говориться у звіті німецької групи за червень 1919 р.,— були призначені групою товариши Гоффман — в 1-му батальйоні і тов. Зіферт — в 2-му; на інші посади — товариши Грейлінгер і Шнабель»⁴. З приводу відрядження Гоффмана та Зіферта політпрацівниками до Червоної

¹ Газ. «Völkerfreiheit», 2 серпня 1919 р.

² ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 248, арк. 40.

³ ЦДАРА, ф. 25860, оп. 2, од. зб. 46, арк. 3.

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 248, арк. 40.

Армії голова Федерації іноземних комуністичних груп на Україні Гандлірж повідомляв німецьку групу: «Одержанши пропозицію від Управління по формуванню іноземних частин від 18 червня про відрядження в їх розпорядження для затвердження на посадах: тов. Гоффмана (колишній помічник тов. Лукача) — на посаду співробітника політкома при 1-му батальоні згаданого полку (3-го інтернаціонального стрілецького полку.— Авт.) і тов. Зіферта (співробітника політичного відділу підлеглого мені управління) — на посаду співробітника політкома при 2-му батальоні цього ж полку, Федерація іноземних груп просить терміново повідомити, чи згодні Ви з цією пропозицією»¹.

Політуправління 12-ї армії, до складу якої входила 1-ша інтернаціональна бригада на початку серпня 1919 р., призначило політпрацівником 3-го ескадрону 1-го окремого інтернаціонального дивізіону Людвіга Вагнера, а Дітріха — політпрацівником роти зв'язку згаданої бригади². 15 серпня німецька група надіслала до політвідділу Реввійськради 12-ї армії члена німецької комуністичної групи «Георга Гехтера для відрядження його в розпорядження штабу 1-ї інтернаціональної бригади на посаду редактора пересувної газети, яка мала виходити при штабі бригади, або для використання його політпрацівником на розсуд політвідділу інтернаціональної бригади»³.

Члени німецької групи комуністів Мареш і Тернопільський були політкомісарами — перший в одному з інтернаціональних полків, а другий в броньовому дивізіоні. Серед командного складу 3-го інтернаціонального полку була значна кількість німців-інтернаціоналістів. Так, Стефан Сейдль був начальником господарчої команди в полку, а Людвіг Краус — його заступником. Фріц Крізауер займав посаду заступника начальника збройового складу, 2-м батальйоном командував Рудольф Бергер, а ротами — Алоїс Брантнер, Леопольд Куглер, Антон Баумгертер, Франц Зігмунд. Начальником полкової кулеметної команди був Карл Клюгель, саперної команди — Йоган Крейцер, команди зв'язку — Георг Міхаель тощо⁴.

Ще в лютому 1919 р. німецька група комуністів у Харкові надіслала своїх членів Ангера і Майєра до інтернаціональних загонів Червоної Армії, які перебували в місті, для обстеження їх матеріального і морального стану. 15 лютого ця група видала посвідчення Павлу Рудольфу, в якому зазначалося: «Дано це німецькою групою Комуністичної партії (більшовиків) України тов. Павлу Рудольфу про те, що німецька група просить прийняти його до інтернаціонального загону Червоної Армії». Подібні посвідчення і рекомендації для вступу до інтер-

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 248, арк. 66.

² ЦДАРА, ф. 2138, оп. 2, од. зб. 1, арк. 49.

³ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 248, арк. 92.

⁴ Там же, арк. 96, 97.

національних загонів було видано харківською групою Отто Бланку, Генріху Шлегелю та іншим¹. Командував батальйоном у цьому полку Адольф Кампф, якого Радянський уряд за бойові заслуги нагородив орденом бойового Червоної Прапора².

20 квітня 1919 р. німецька група комуністів рекомендувала червоноармійця-інтернаціоналіста Гросса, який більше року перебував у Червоній Армії, а потім після поранення лежав у госпіталі, на роботу до Харківського губчека. Подібну рекомендацію дала група і Конраду Фальку у травні 1919 р.³

Нерідко командування окремих частин Червоної Армії зверталося безпосередньо до німецької групи з проханням надіслати німців-інтернаціоналістів у їх розпорядження. Так, 18 липня 1919 р. політуправління Дніпровської військової флотилії звернулося до німецької групи з проханням «надіслати усіх моряків у Дніпровську військову флотилію для поповнення десантних і командних частин, які знову формуються». Крім цього, політуправління просило повідомити про це всі інші німецькі групи, а також вказувало, що «комуністи, які добре володіють російською мовою, будуть зараховані політпрацівниками»⁴.

У тому ж місяці Управління військово-навчальними закладами штабу Народного Комісаріату військових справ надіслало німецькій групі листа, в якому просило терміново виділити і надіслати відповідних кандидатів на місячні курси воєнкомів, які містилися у Києві по вул. Прорізній (тепер — Свердлова),⁵ 25.

З метою підготовки кваліфікованих агіаторських кадрів німецька група відкрила влітку 1919 р. у Києві спеціальні курси, які відвідували червоноармійці-інтернаціоналісти. 17 липня, наприклад, німецька група надіслала листа інтернаціональному комуністичному автоброньовому дивізіону такого змісту: «Цим доводимо до Вашого відома, що по понеділках та четвергах з 3 до 5 години дня групою влаштовуються агіаторські курси, в яких зобов'язані брати участь усі члени і співчуваючі нашій групі. Тому просимо звільнити від занять на зазначений час для відвідання згаданих курсів таких товаришів з автоброньового дивізіону: Гейнріха Шмідта, Отто Шлігаке, Карла Шарлі, Йосифа Годера, Ізидора Лемана, Готфріда Шнебауера⁶.

Таким чином, агітаційно-пропагандистська діяльність німецьких комуністів серед своїх співвітчизників, яких доля закинула на українську землю, охоплену революційним полум'ям, була однією з активних

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 250, арк. 161, 162, 167, 170, 177, 184, 193.

² ДАХО, ф. 1772, оп. 2, од. зб. 366, арк. 3, 4, 6.

³ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 251, арк. 2, 5.

⁴ Там же, арк. 47.

⁵ Там же, од. зб. 248, арк. 69.

⁶ Там же.

форм підтримки німецькими трудящими робітників і селян України в їх боротьбі за владу Рад.

Проте найдійовішою формою безпосередньої підтримки німецькими інтернаціоналістами українського пролетаріату в боротьбі проти ворогів Радянської влади була допомога кращих синів німецького народу із зброєю в руках в лавах Червоної Армії, а однією з найважливіших ділянок революційної діяльності німецьких комуністів на Україні — формування інтернаціональних частин Червоної Армії.

Відвідавши на початку травня 1919 р. Київ, один з працівників австро-угорської Ради в Москві відмічав у своєму звіті, що Київ став справжнім центром формування інтернаціональних частин, де проходить мобілізація військових і цивільних полонених, переважна частина яких вступає до Червоної Армії добровільно¹. Представник Київської групи німецьких комуністів Гросс, виступаючи 10 червня 1919 р. на засіданні австро-угорської Ради в Москві, також повідомляв, що 90 процентів іноземців на Україні до Червоної Армії вступають добровільно і мобілізацією це, власне кажучи, не можна й назвати. Про це говорив також представник німецької групи комуністів Харкова Керн².

В звіті про діяльність харківської німецької групи комуністів за період з 10 грудня 1918 р. по 1 квітня 1919 р. зазначалося, що організовані групою інтернаціональні загони налічували весною 1919 р. понад 300 червоноармійців, яких було влито до 1-го Московського інтернаціонального полка³. Про розгортання роботи по формуванню інтернаціональних частин у Києві зазначалось в повідомленні німецьких комуністів від 1 березня 1919 р.⁴ У Миколаєві місцева група німецьких комуністів також приділяла велику увагу формуванню інтернаціональних загонів. В час організаційного оформлення німецької групи комуністів у Миколаєві, 16 березня 1919 р., інтернаціональний загін там складався з 80 червоноармійців⁵, але потім він швидко почав зростати кількісно і міцніти якісно. Революційна агітація українських та німецьких комуністів серед солдатів миколаївського гарнізону німецьких окупантів військ давала відчутні результати. Німецькі солдати створювали загони і зі зброєю в руках ставали на захист Радянської влади на Україні. Про це, наприклад, повідомляла в кінці березня газета «Коммунист». «Зараз,— писала газета про становище в Миколаєві,— йде посилена робота по формуванню Червоних радянських загонів. Організовано загін спартаківців з 750 чоловік...»⁶ Воєнком Миколаївського

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 9, од. зб. 6, арк. 157.

² Там же, оп. 1, од. зб. 159, арк. 4, 7.

³ Там же, ф. 549, оп. 4, од. зб. 250, арк. 5.

⁴ Там же, арк. 58.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 303, арк. 40.

⁶ Газ. «Коммунист» (Київ), 27 березня 1919 р.

повіту доповідав командуючому фронтом В. О. Антонову-Овсієнку, що в боротьбі проти банд Григор'єва брали участь 130 спартаківців¹.

Представники Радянської влади давали високу оцінку бойовим ділам міколаївських спартаківців. Так, голова виконкому міської Ради депутатів Миколаєва т. Соколов у своєму клопотанні перед Наркомвоєном України т. Подвойським про залишення групи спартаківців у Миколаєві як ядра для формування інтернаціонального полку писав: «Виконком клопоче перед т. Подвойським, щоб формування зазначеного полку відбувалося в Миколаєві. Міколаївська група спартаківців є найнадійнішою, свідомою і дисциплінованою військовою частиною, на яку може спертися Радянська влада. У Миколаєві в боротьбі з григор'євськими бандами у місті і околицях група спартаківців... виконувала важливі бойові завдання штабу Голубенка. Формування інтернаціонального полку може бути з більшим успіхом проведено у Миколаєві, що є центром бойових операцій проти діючих григор'євських банд радіусом у 50 верст»².

Як пише у своїх спогадах один з колишніх німецьких військовополонених, а згодом активний боєць-інтернаціоналіст міколаївського загону спартаківців Макс Шпік, цей загін наприкінці квітня 1919 р. нараховував близько 300 добре озброєних і готових до бою бійців, які не раз громили григор'євські та інші банди, що виступали проти Радянської влади на півдні України³.

На початку червня в штаб Наркомвоєна у Київ повідомляли, що в Херсоні на базі загону спартаківців формується 2-й інтернаціональний полк⁴. Надходили відомості також з Донбасу про формування там німецького загону інтернаціоналістів⁵.

Значна кількість німців-інтернаціоналістів знаходилася в Кременчуці. Так, німецька група комуністів у Києві зверталася 23 липня 1919 р. до командира 1-ї інтернаціональної бригади Славояра Частека з проханням дати можливість 270 інтернаціоналістам-німцям та угорцям, які перебували в Кременчуці, охороняючи штаб 14-ї армії, «перевестись у Київ для вступу до інтернаціональної стрілецької бригади»⁶.

Невеличкий загін інтернаціоналістів-німців був організований в Катеринославі ще в лютому 1919 р.⁷ Німецька група в Одесі також брала активну участь у формуванні інтернаціональних загонів на Одещині.

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 232, арк. 95.

² Дело трудящихся всего мира, стор. 90—91.

³ Партархів Одеського обкуму КП України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 1218, арк. 1—5.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 104, арк. 67.

⁵ П. С. Сохань. Участь трудящих зарубежних країн у боротьбі за перемогу Великого Жовтня, стор. 40.

⁶ ЦГА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 248, арк. «Die Weltkommune».

⁷ Там же, од. зб. 250, арк. 205; газ. «Die Weltkommune», 7 лютого 1919 р.

ні¹. На кінець червня 1919 р. в 1-му інтернаціональному полку, який було сформовано в Одесі, налічувалось 900 бійців різних національностей — німців, болгар, росіян, українців, чехів, югославів, турок, греків, французів. В Одесі також був розташований караульний інтернаціональний батальйон, що складався з німецьких, китайських, румунських та французьких інтернаціоналістів².

Невеликі групи інтернаціоналістів, до складу яких входили і німці, діяли в районах Єлисаветграда, Знам'янки, Черкас, Козятини, Василькова, Миргорода та багатьох інших населених пунктів України.

Допомагаючи українським трудящим в їх священній боротьбі проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції, німецькі інтернаціоналісти вписали немало яскравих сторінок в історію громадянської війни на Україні. Військовий загін, наприклад, що складався з спартаківців і матросів, брав активну участь в боях за визволення Переяслава від банд Зубкова. В боях за Переяслав цей загін захопив шість гармат, понад тисячу гвинтівок та багато іншого військового майна³.

Чимало німців-інтернаціоналістів з 1-ї Інтернаціональної бригади брало участь у важких боях з петлюровськими військами в районі Прокудова та Чорного Острова⁴, а також під час оборони Києва від наступу військ Денікіна та Петлюри у серпні 1919 р.⁵ Робітник-слюсар з Гальберштадта Рудольф Шленкер, який у 1916 р. здався в полон, брав участь в боях проти Денікіна під м. Олександрівськом (нині Запоріжжя). Проти денікінців і петлюровців бились на Україні німецький робітник Пауль Краус, Густав Волгман, Людвіг Єранш та багато інших синів німецького народу⁶.

Чимало німецьких бійців-інтернаціоналістів окропили кров'ю українську землю, а деякі навічно лишилися лежати в ній. В одному з наказів командира 1-ї Інтернаціональної бригади від 30 липня 1919 р., в якому наводився список занесених в пам'ятну книгу бригади прізвищ червоноармійців-інтернаціоналістів і командирів 4-ї роти 3-го інтернаціонального полку, що загинули героїчною смертю за Радянську Україну, зустрічаються поряд з іменами українців Григорія Семенчука, Івана Петровського, угорців Імре Сабо, Шандора Братшона, поляка

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 248, арк. 2; ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 104, арк. 42, 53, 64—68.

² А. И. Гуляк. Иттернациональные формирования на Юге Украины в 1917—1919 гг.— «Участие трудящихся зарубежных стран в Великой Октябрьской социалистической революции и защита ее завоеваний. Материалы к сессии», М., 1965, стор. 71—72.

³ Газ. «Völkerfreiheit», 26 липня 1919 р.

⁴ ЦДАРАДА, ф. 25860, оп. 2, од. зб. 65, арк. 3—5.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 106, арк. 149.

⁶ І. М. Кулінич, М. М. Кошик. Революційна діяльність німецької комуністичної групи «Спартак» на Україні (1918—1919 рр.), стор. 120—121.

Станіслава Травки, чеха Олександра Дука й імена славних синів німецьких трудящих — Леопольда Куглера, Густава Мука, Йосифа Унгерра, Йогана Хуберта, Фердинанда Хааса, Августа Фішера, Карла Глаубке, Карла Шнайдера, Вільгельма Майєра, Карла Вольфа та ін. Комбірг С. Частек наказував спеціальній повноважній комісії «негайно виїхати на поле бою, де полягли героїчною смертю згадані вище товариші-інтернаціоналісти, розшукати їх тіла і покласти до братньої могили»¹.

Характеристика участі німецьких трудящих в боротьбі за перемогу і зміцнення Радянської влади на Україні була б неповною, якби ми не зупинилися коротко на висвітленні революційної діяльності німецьких комуністів серед німецького населення на Україні, чисельність якого в той період становила майже 600 тис. чоловік². Ця робота в діяльності як провідних груп німецьких комуністів — київської і харківської, так і місцевих — одеської, миколаївської, катеринославської, олександрівської — посідала значне місце.

Як зазначалося вище, після евакуації харківського гарнізону окупантів військ німецька група комуністів у Харкові перенесла центр ваги своєї роботи «на агітацію і пропаганду серед колоністів на півдні Росії»³. З цією метою харківська група надіслала своїх товаришів до Катеринослава і Олександрівська, де й були організовані місцеві німецькі групи комуністів⁴.

Ця діяльніка роботи німецьких комуністів була надзвичайно важкою, тому що з ряду причин⁵ німецькі колоністи на Україні в переважній більшості були заможними і ставилися вороже до Радянської влади. Звичайно, серед німецьких колоністів також відбувалося класове розшарування, з них виділилася деяка кількість таких елементів, на які Радянська влада могла спиратися⁶, проте цих елементів було небагато. Тим більша заслуга німецьких комуністів, що вони домагалися помітних успіхів у цьому напрямі.

Вже 20 лютого 1919 р. новстворена група в Катеринославі звернулася до Харківської групи німецьких комуністів з проханням надіслати червоний прапор, бо в Катеринославі ніде його не можна знайти. Далі німецькі товариши з Катеринослава повідомляли про створення в колоніях Рад і комбідів, організацію невеликого загону інтернаціоналістів, влаштування мітингу для німецького населення. В кінці вони писали: «Успіхи у нас добрі, всюди нам допомагають, маємо своїх ко-

¹ ЦДАРА, ф. 2138, оп. 2, од. зб. 1, арк. 38.

² ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 257, арк. 215.

³ Там же, од. зб. 250, арк. 3.

⁴ Там же, арк. 5.

⁵ І. М. Кулінич, М. М. Кошик. Революційна діяльність німецької комуністичної групи «Спартак» на Україні (1918—1919 рр.), стор. 122—129.

⁶ ЦДАЖР СРСР, ф. 1318, оп. 1, од. зб. 622, арк. 31.

ней для [віїзду на] агітацію»¹. Згодом ця група поширила свою діяльність на німецьке населення всього Донецького басейну². У Харкові було організовано спеціальну групу агітаторів, яка вела роз'яснювальну роботу серед німецького населення Катеринославщини і Донбасу, «щоб стримати німецьке населення від ворожих дій проти червоних радянських військ». Внаслідок цієї роботи комуністів у багатьох випадках «вдалося відвернути непотрібне кровопролиття», мирними засобами розв'язати «конфлікти між колоністами і радянськими військами»³.

У червні 1919 р. Київська група німецьких комуністів одержала листа від місцевої групи з Олександрівська, щоб надіслати необхідну пропагандистську літературу. Німецька група у Києві надіслала до Олександрівська тов. Мареша, який повіз з собою 20 пудів літератури⁴.

Активну діяльність розгорнула серед німецьких колоністів миколаївська група комуністів, яка організаційно оформилася 16 березня 1919 р., тобто на другий день після визволення Миколаєва радянськими військами. «Група наша,— говориться у звіті миколаївської групи німецьких колоністів,— скоро стала відомою в колоніях навколо Миколаєва і незабаром колоністи з усіх боків приходили з найрізноманітнішими проханнями і вимогами... Основна робота групи полягалася... в організації Рад в німецьких колоніях. За період до початку безпорядків (мається на увазі повстання німецьких колоністів влітку 1919 р.—Авт.) група здійснила 61 відрядження... Група налічувала в середньому близько 10 членів і більшість відряджень були тривалими (до кількох тижнів). Всього ми працювали в 20—25 колоніях площею приблизно 100 тис. десятин і населенням 30 тис. чоловік. Комуністична література, привезена нами (біля 25 000 примірників) майже повністю розподілена, як і німецька газета «Вельткоммуне»⁵.

Велику революційну роботу серед німецьких колоністів проводила одеська група, яку створили за пропозицією Іноземної колегії зразу ж після визволення Одеси радянськими військами німецькі комуністи — Ігнац Гебгардт, Франц Бартель та Рудольф Майєр, надіслані миколаївською групою. Спочатку група складалася з 5 членів — трьох згаданих товаришів з Миколаєва, Шкрупки, надісланого з Києва, і Баланіка з Іноземної колегії. Головою групи було обрано Ігнаца Гебгардта. 19 квітня 1919 р. група скликала перші збори усіх німців — підданих

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 250, арк. 205.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 2, од. зб. 287, оп. 1, арк. 120; ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 250, арк. 67, 185, 210.

³ Газ. «Die Weltkomuniste», 13 березня 1919 р.; ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 250, арк. 67.

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 248, арк. 41; од. зб. 249, арк. 90.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, од. зб. 303, арк. 50.

Німеччини та Австро-Угорщини, які жили в Одесі¹. Через місяць одеська група нараховувала 8 членів, чотири з яких працювали агітаторами в німецьких колоніях, два — в президії групи, а два займалися організацією інтернаціональних загонів². «Група склала план роботи в німецьких колоніях і почала його виконання,— говориться у звіті групи.— Ми надіслали чотирьох товаришів до німецьких колоній для агітації й організації Рад. Після цього ми ліквідували колишній Центральний комітет німецьких колоністів..., закрили буржуазну газету «Ферейнсботе» і замість неї почали видавати нашу партійну газету «Нахріхтен фюр ді дойтшен колоністен» (газета виходила тиражем 2—3 тис. примірників.— Авт.)... Усі газети розсилалися безплатно до німецьких колоній кооперативними підводами та агітаторами. Наші агітатори виконали свою роботу — організували Ради, влаштовували збори, роз'яснювали політичні питання німецьким колоністам. Потім ми почали перекладати різні брошюри на німецьку мову...»³ Групою було перекладено праці В. І. Леніна «Про роботу на селі», «Аграрна політика комуністів» та інші, які надсилалися в колонії, де створювалися місцеві бібліотеки. «Завдяки нашій інтенсивній роботі та роботі наших агітаторів ми користуємося авторитетом в колоніях і всі колоністи звертаються до нас за різними довідками і проханнями»⁴.

Одеська група німецьких комуністів підтримувала в цей час найтініші зв'язки з київською групою та Федерацією іноземних комуністичних груп у Києві. Німецька група з Києва часто надсилала представників на допомогу товаришам в Одесі, вела жваве листування з одеською групою⁵.

В листі одеської групи німецьких комуністів до київської групи від 16 червня 1919 р. говориться: «Товариши! Лист, якого нам привіз тов. Кренес, ми одержали. На превеликий жаль, Ви не можете відрядити до нас тов. Шмуде як редактора нашої газети, що видається. Крім того, ми телеграфно просили і ще раз просимо найближчим часом надіслати нам товаришів Беккера, Віндера і Данека. Тут вони справді потрібні. Далі, ми просимо, якщо можна, надіслати ще 3-х надійних товаришів. Тут в Одесі так багато роботи, що Ви собі там у Києві не можете уявити. Передбачається таке широке поле діяльності, про яке Ви й не знаєте...»⁶ Одеська група просила поставити перед Федерацією питання про задоволення її необхідними засобами. Далі в листі повідомлялось, що група має намір для захисту в німецьких колоніях бід-

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 248, арк. 2, 62.

² Там же, арк. 1.

³ Там же, арк. 62.

⁴ Там же.

⁵ Там же, од. зб. 250, арк. 8—19.

⁶ Там же, од. зб. 248, арк. 59—61, 94.

нішого селянства і міського пролетаріату організувати Революційний комітет¹.

Через деякий час Київська група надіслала до Одеси агітаторів, а у звіті за червень 1919 р. про свою діяльність записала: «Вимоги одеської німецької комуністичної групи про відрядження партійних працівників, в міру можливостей, групою виконувались. Для агітаційної діяльності серед німців-колоністів було надіслано товаришів Фатера, Гіллера, Ектуаза, Завішка і Віндера. Беручи до уваги важливість роботи серед німців-колоністів, групою зроблено все, щоб по можливості туди було надіслано необхідні сили»².

Під час контрреволюційного заколоту німецьких колоністів наприкінці липня 1919 р. було замучено багатьох товаришів з одеської групи, про що повідомляли з Києва німецьку групу в Москві³. «Повідомляємо Вас також,— писали товариши з Київської німецької групи 14 серпня 1919 р.— що під час повстання колоністів в Гросслібенталі було вбито 12 наших кращих товаришів: Сірика, Віндера, Кренеса та інших». Далі у цьому повідомленні говорилося, що з Києва 12 сірпня відправляється поїзд на Москву з жінками й дітьми комуністів, цінними речами та архівом німецької робітничо-селянської Ради. Вагон з літературою й агітаторами, який київська група надіслала до Одеси, зміг дістатися тільки до Вознесенська, далі його не пустили банди, і агітатори змушені були повернутись до Києва, розподіляючи літературу в дорозі серед населення та бійців інтернаціональних загонів. Повідомлялось також, що в Києві продовжує виходити німецька газета «Фелькерфрайгайт» і що Інтернаціональна бригада днями виходить з Києва на фронт⁴.

У ті дні, коли до столиці Радянської України — Києва насувалися білогвардійські банди Денікіна і Петлюри, німецька група комуністів випустила спеціальну листівку, в якій зверталася до всіх німецьких робітників і селян, що перебували в той час на Україні, закликаючи їх із зброєю в руках підтримати Радянську владу. «Німецькі робітники і селяни, до зброй! — говориться в цій листівці...— Жодного робітника, жодного селянина, де б він не перебував, який дозволив би собі

¹ Незабаром Революційний комітет в Одесі було організовано. 23 липня 1919 р. німецька група з Одеси надіслала до ВЦВК у Москву таку телеграму: «Німецькою групою комуністів організовано Ревком німців-колоністів і робітників для... німецького населення України. Потрібна санкція ЦВКу. Терміново затвердьте телеграфом. Ревком має всі відділи для керівництва культурними та економічними справами колоністів». Через два тижні з Москви до Одеси надійшла телеграма за підписом секретаря ВЦВКу Авансесова такого змісту: «ВЦВК організацію німколороб затверджує». (ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 94, од. зб. 391, арк. 2, 11).

² ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 94, од. зб. 391, арк. 40, 41.

³ Там же, арк. 89; од. зб. 29, арк. 36.

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 248, арк. 94.

Йозеф Гучев.

тепер залишитись осторонь. Усі до одного мусять піднятись і взятись за зброю!»¹

У вересні 1919 р. за пропозицією ЦК РКП(б) відбулася реорганізація німецької групи комуністів в Москві. Було також обране нове керівництво — Центральний комітет німецької групи РКП(б). З серпня 1919 р. німецька група в Москві почала видавати газету «Роте фане». 26 лютого 1920 р. Центральний комітет німецької групи РКП(б) було перетворено на Центральне бюро німецьких секцій при ЦК РКП(б)². Влітку 1920 р. Центральне бюро керувало трьома обласними німецькими бюро і 73 групами і секціями на місцях, в тому числі 9 групами, що були створені в інтернаціональних частинах Червоної Армії. Всього в Радянській Росії у той час налічувалось близько 4 тис. німців членів і кандидатів комуністичної партії. Крім того, Центральне бюро здійснювало керівництво німецькими секціями в Наркомнаці, Наркомосі, Головполітпросвіті і т. ін.

У серпні 1920 р. відбулася Всеросійська конференція німецьких секцій РКП(б)³.

У період завершення громадянської війни та припинення іноземної воєнної інтервенції на Україні значна кількість німців-інтернаціоналістів продовжувала боротися в Червоній Армії проти ворогів молодої Радянської республіки. Наприклад, коли у грудні 1920 р. в Харкові зупинилася інтернаціональна бригада, що поверталася з фронту після розгрому Врангеля в Криму, в ній налічувалось близько 3 тис. німців⁴.

Батрак із Східної Пруссії Фріц Гніффке брав участь у боротьбі проти Врангеля у 1-му Туркестанському інтернаціональному полку, який повністю складався з німців і угорців⁵. Проти білогвардійців Врангеля і банд Махна воював колишній військовополонений, а потім комісар окремого батальону Червоної Армії Венцель Вайс⁶. В леген-

¹ Матеріали Державного музею Революції в Москві, 3210/59, л. 123—11 ч.

² ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 4, од. зб. 32, арк. 9.

³ Див. ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4 (вступна довідка до фонду).

⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 251, арк. 27.

⁵ Боеовое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), стор. 495.

⁶ І. М. Кулінич, М. М. Кошик. Революційна діяльність німецької комуністичної групи «Спартак» на Україні (1918—1919 рр.), стор. 121.

дарній 1-й Кінній армії хоробро бився з ворогами Радянської України Пауль Крюгер, який, подолавши різні перешкоди, приїхав з Німеччини до революційної Росії¹. Проти білополяків боровся командир полку Червоної Армії колишній службовець в Сілезії Адольф Кампф².

На Україні в цей час активно діяли німецькі секції при Одеському, Запорізькому, Житомирському та інших губкомах партії³.

Німецька секція Одеського губкуму КП(б)У розгорнула активну агітаційно-пропагандистську роботу серед колоністів півдня України, закликаючи їх підтримувати Радянську владу. В одному із звернень німецьких комуністів Одеси до вчителів німецьких колоній говорилося: «...Радянський уряд передає виховання молоді повністю у ваші руки. Чому ж ви так байдуже ставитесь до тих заходів, яких вживає Радянський уряд, щоб завоювати дівір'я бідняків і середняків?... Ми закликаємо вас брати в міру можливостей участь в роботі радянських органів, щоб установити справедливі соціальні відносини в колоніях і енергійно боротись з контрреволюційною пропагандою»⁴. В ряді інших листівок німецькі комуністи зверталися до колоністів із закликом підтримати Радянську владу в боротьбі проти польських панів і Врангеля, закликали їх «активно, пліч-о-пліч з російськими і українськими товаришами, під керівництвом Робітничо-селянського уряду будувати нове життя»⁵.

Після закінчення громадянської війни майже всі німецькі інтернаціоналісти виїхали на батьківщину до Німеччини. Але було немало й таких, які вирішили залишитись в Радянській країні, щоб і далі виконувати свій інтернаціональний обов'язок, взятий ними під прапором Великого Жовтня. Так, кіннотник-інтернаціоналіст Пауль Крюгер після закінчення боїв пішов працювати головою комітету бідноти в одній з німецьких колоній на Україні і брав активну участь у розподілі куркульської та поміщицької землі між селянською біднотою. Потім він знову повернувся до Червоної Армії і до 1927 р. був командиром однієї з інженерних частин РСЧА⁶. На керівній партійній роботі працював у німецьких колоніях Одеїнці Ігнац Гебгардт.

Ряд інших німецьких інтернаціоналістів також продовжували нести службу в Радянській Армії і внутрішній охороні, беручи участь в ліквідації бандитизму. Йозеф Гуче, який в роки громадянської війни

¹ Поворот мирового значення, стор. 106—111.

² ДАХО, ф. 1772, оп. 2, од. зб. 336, арк. 6.

³ Діяв. ЦПА ІМЛ, ф. 549, оп. 4, од. зб. 253—258.

⁴ Матеріали Державного музею Революції в Москві, 12035/94, л. 123—11 ч., 17.

⁵ Матеріали Державного музею Революції в Москві, 4223/72, л. 123—11 к. 2 п.; 5042/4, л. 123—11 к.

⁶ Поворот мирового значення, стор. 27, 28.

боровся з ворогами Радянської України, під час другої світової війни бився в рядах радянських партизан проти гітлерівців¹.

Перебування німців-інтернаціоналістів в революційній Росії докорінно змінило їх дальнє життя. Майже всі вони після повернення на батьківщину стали активними учасниками революційного робітничого руху, членами Комуністичної партії Німеччини. І хоч німецьких інтернаціоналістів у Росії, в тому числі і на Україні, було порівняно небагато, проте їх участь у Великій Жовтневій соціалістичній революції і громадянській війні мала велике політичне значення і є яскравою сторінкою пролетарської солідарності трудящих нашої Батьківщини з робітниками і селянами Німеччини.

¹ Поворот мирового значення, стор. 228.

Жовтнева соціалістична революція перемогла під прaporом інтернаціоналізму, розкривши величний зміст гасла «Пролетарі всіх країн, єднайтесь!». Народжена Великим Жовтнем, перша у світі соціалістична держава стала базою і оплотом розвитку міжнародного революційного руху.

Пролетарі земної кулі бачили, що Радянська держава відстоює справу миру і свободи, інтереси трудящих усіх країн. Оскільки проти неї об'єдналися сили зовнішньої імперіалістичної реакції і внутрішньої російської контрреволюції, міжнародний пролетаріат виступив на захист Країни Рад, вважаючи це своєю кровною справою. «Робітничі маси всіх країн знають,— говорив В. І. Ленін,— що тут, в Росії, вирішується доля загальної всесвітньої революції»¹. Для революціонерів усього світу ставлення до Країни Рад стало наріжним каменем пролетарського інтернаціоналізму. Жовтень викликав до життя таку могутню силу, як солідарність трудящих усіх країн з соціалістичною революцією, що перемогла, з першою робітничо-селянською державою. Про цю інтернаціональну солідарність свідчили масові демонстрації, які відбувалися в багатьох країнах під бойовим гаслом «Руки геть від Радянської Росії!», боротьба робітників капіталістичних країн проти антирадянської інтервенціоністської політики своїх урядів, страйки пролетаріату з відмовою виробляти зброю і пропускати на схід поїзди, що йшли з військовим спорядженням для військ білогвардійців і інтервентів, та інші виступи на підтримку Країни Рад. «Як тільки міжнародна буржуазія замахується на нас,— говорив В. І. Ленін,— її руку скоплюють її власні робітники»².

Яскравим виявом солідарності світового пролетаріату з революційними робітниками і селянами Росії була участь інтернаціоналістів із зарубіжних країн в героїчній боротьбі, яку вели трудящі нашої країни проти внутрішніх і зовнішніх ворогів на захист завоювань Жовтня. Ведучи велику революційно-пропагандистську роботу серед військовополонених і інших категорій іноземних трудящих, які перебували в на-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 442.

² В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 272.

шій країні, розкладаючи чехословацькі, польські, сербські, румунські та інші іноземні контрреволюційні легіони та інтервенціоністські війська Антанти, беручи участь у формуванні інтернаціональних частин Червоної Армії, боротьбі із зброєю в руках на фронтах громадянської війни, створенні і діяльності органів Радянської влади на місцях, інтернаціоналісти із зарубіжних країн разом з російськими й українськими робітниками і селянами, з трудящими інших національностей нашої Батьківщини боролись за збереження і зміцнення завоювань першої переможної соціалістичної революції, за спільну для трудящих усього світу справу соціалізму. Тим самим вони не тільки надавали братню допомогу нашему народу, який відбивав одчайдушні напади внутрішніх ворогів та міжнародного імперіалізму і в надзвичайно тяжких умовах будував Радянську державу, але і боролись за свободу своїх народів, за соціалістичне майбутнє своїх країн. Участь у боротьбі радянського народу проти об'єднаних сил внутрішньої і зовнішньої контрреволюції, за перемогу і зміцнення Радянської влади була для польських, угорських, чехословацьких, болгарських, югославських, румунських, німецьких та інших зарубіжних інтернаціоналістів великою революційною школою. В цій боротьбі вони вчилися практичного застосування марксистсько-ленінської стратегії і тактики класової боротьби і здобули багатий революційний досвід, який міг бути використаний ними у боротьбі за визволення від капіталістичного гніту трудящих своїх країн, за розширення фронту соціалізму.

Більшовицька партія і її вождь В. І. Ленін надавали важливого значення участі зарубіжних інтернаціоналістів у захисті завоювань Великої Жовтневої соціалістичної революції, зміцненні міжнародної соціалідарності і революційного братерства народів у боротьбі за соціалізм. Виступаючи 2 серпня 1918 р. перед бійцями Варшавського революційного полку, які відправлялися на фронт, В. І. Ленін говорив: «Тепер здійснюються союз революціонерів різних націй, про що мріяли кращі люди, дійсний союз робітників, а не інтелігентських мрійників.

Подолання національної ворожнечі і недовір'я — закон перемоги.

Вам випала велика честь зі зброєю в руках захищати священні ідеї і, борючись разом з учорашніми ворогами по фронту — німцями, австрійцями, мадьярами, — на ділі здійснювати інтернаціональне братерство народів.

І я, товариші, певен, що коли ви згуртуєте всі військові сили в могутню інтернаціональну Червону Армію і двинете ці залізні батальйони проти експлуататорів, проти насильників, проти чорної сотні всього світу з бойовим лозунгом: «Смерть або перемога!» — то проти нас не встоїть ніяка сила імперіалістів»¹.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 22.

ЦК РКП(б) і особисто В. І. Ленін приділяли виключно велику увагу розвитку інтернаціоналістського руху і діяльності іноземних комуністичних груп, які об'єдналися у Федерацію іноземних груп РКП(б). Федерація та її національні комуністичні групи не лише вели велику політичну й організаційну роботу серед зарубіжних трудящих у нашій країні, а і встановлювали зв'язок із закордоном, надавали допомогу розвитку революційного руху на Заході. Виступаючи з доповіддю Центрального Комітету VIII з'їзду РКП(б), В. І. Ленін звернув увагу на звіт про діяльність Федерації іноземних груп і особливо підкреслив її значення у здійсненні РКП(б) великій ідейній та організаційній роботі по створенню III Інтернаціоналу¹. Федерація вела значну роботу по викриттю опортуністичних діячів II Інтернаціоналу, які зрадили справі соціалізму й інтернаціоналізму, і широко пропагувала ідею створення «дійсно пролетарського і комуністичного»² III Інтернаціоналу. Іноземні групи РКП(б) взяли найактивнішу участь у підготовці і проведенні І конгресу Комінтерну.

Багато активних членів іноземних комуністичних груп, повернувшись з Радянської Росії на батьківщину, відіграли велику роль у пропаганді ідей марксизму-ленінізму, згуртуванні лівих революційних елементів соціал-демократії, які стояли на інтернаціоналістських позиціях, у створенні комуністичних партій ряду європейських країн.

Процес утворення комуністичних партій на Заході, підготовлений попереднім розвитком революційного робітничого руху і розмежуванням сил в лавах соціал-демократії, був прискорений бурхливими революційними подіями післявоєнних років і зростанням політичної свідомості робітничого класу під впливом ідей Жовтневої соціалістичної революції. У пролетаріату капіталістичних країн зростала рішімість за прикладом революційних робітників і селян Росії, які домоглися під керівництвом більшовицької партії перемоги соціалістичної революції і героїчно відстоюли її завоювання, вести боротьбу за знищення панування буржуазії і соціалістичне перетворення суспільства. Історична роль комуністичних партій полягала в тому, щоб очолити цю боротьбу, вивести народи своїх країн на шлях соціалізму.

Щоб успішно здійснювати роль революційного авангарду, стати дійсним керівником робітничого класу і всіх трудящих у боротьбі за демократію і соціалізм, молодим комуністичним партіям Заходу, які ввібрали в себе різномірні елементи соціалістичного і профспілкового руху, довелося пройти складний шлях розвитку. Вони мали повністю звільнитися від вантажу старих соціал-демократичних і анархосиндикалістських традицій і навчитися вірно застосовувати марксистсько-ленінське революційне вчення у конкретних умовах своїх країн. У цьому про-

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 135—136.

² В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 263.

чесі ідейного й організаційного зміцнення комуністичні партії одержали велику допомогу від Комінтерну, творцем і вождем якого був Володимир Ілліч Ленін, від провідної секції Комінтерну — РКП(б).

В. І. Леніну належить величезна заслуга у розробці стратегії і тактики міжнародного комуністичного руху. Його поради і безпосередня допомога зарубіжним компартіям мали неоціненне значення в їх боротьбі проти всіляких опортуністичних течій, у подоланні «дитячої хвороби лівизни» та інших труднощів зростання міжнародного комуністичного руху, в оволодінні творчим марксизмом, навчанні складному мистецтву революційного керівництва масами. Визначаючи в 1920 р. основні завдання Комінтерну, В. І. Ленін підкresлював, що необхідно умовою перемоги над капіталізмом є правильне співвідношення між комуністичною партією і масами трудящих: «Тільки комуністична партія,— говорилося у Тезах II конгресу Комінтерну,— якщо вона дійсно є авангардом революційного класу, якщо вона включає в себе всіх кращих представників його, якщо вона складається з цілком свідомих і відданих комуністів, освічених і загартованих досвідом запеклої революційної боротьби, якщо ця партія зуміла зв'язати себе нерозривно з усім життям свого класу, а через нього з усією масою експлуатованих і здобути в цьому класі і в цій масі повне довір'я — тільки така партія здатна керувати пролетаріатом в найбільш нещадній, рішучій, останній боротьбі проти усіх сил капіталізму»¹. Весь наступний хід історичних подій підтверджив виключну важливість цієї ленінської вказівки для вірного визначення тактики зарубіжних комуністичних партій в будь-яких умовах, на різних етапах боротьби робітничого класу за демократію і соціалізм.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в розвитку міжнародного революційного руху були піднесення і спади, періоди припливу і відливу революційної хвилі.

Незважаючи на героїзм і самовідданість пролетаріату, міжнародна буржуазія в перші післявоєнні роки зуміла відбити революційні атаки робітничого класу на Заході, ліквідувати вогнища соціалістичної революції, які виникли в ряді країн. В травні 1919 р. було придушено Радянську владу в Баварії. Після тривалих і героїчних боїв з інтервенціями в серпні 1919 р. зазнала поразки Угорська Радянська Республіка. На початку 20-х років революційне піднесення, яке зросло під безпосереднім впливом перемоги Великого Жовтня, стало спадати, і пролетаріат змущений був відступити. Але цей відступ був тимчасовим, оскільки з перемогою Жовтневої соціалістичної революції в Росії, яка визнала «поворот людства від капіталізму»², почалась нова

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 158.

² Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1962, стор. 6.

історична епоха, і процес наростання світової соціалістичної революції вже не міг бути зупинений.

Аналізуючи міжнародну обстановку після поразки пролетаріату в західноєвропейських країнах і спаду революційної хвилі, В. І. Ленін висловлював тверду впевненість, що соціалізм неминуче вийде за межі однієї країни. В березні 1923 р., передбачаючи майбутній розвиток історичних подій і остаточну перемогу соціалізму, Володимир Ілліч писав, що «...весь світ уже переходить тепер до такого руху, який повинен породити всесвітню соціалістичну революцію»¹, що «остаточна перемога соціалізму цілком і безумовно забезпечена»². Наступний розвиток світового історичного процесу блискуче підтверджує ці пророчі слова геніального стратега пролетарської революції.

В період загальної кризи капіталізму, яка поглибилась з перемогою Жовтневої революції, в різних країнах під впливом внутрішніх і міжнародних факторів відбувається визрівання об'єктивних і суб'єктивних передумов для соціалістичної революції. Після 1917 р. найважливішим міжнародним фактором, який визначав хід історичного процесу, стало існування першої в світі соціалістичної держави. Вплив Жовтневої соціалістичної революції на трудящих зарубіжних країн не обмежується хронологічними межами перших післяжовтневих років. Революціонізуючий вплив і міжнародний авторитет Країни Рад зростав із зміщенням Радянської держави і перемогами у соціалістичному будівництві в СРСР. Успіхи Радянського Союзу, які наочно демонстрували перевагу нового суспільного ладу, мали велику притягальну силу для трудящих зарубіжних країн, були для них великою моральною підтримкою і сприяли розширенню світового фронту боротьби проти панування буржуазії.

Подію всесвітньо-історичного значення, яка мала величезний вплив на процес світового суспільного розвитку, була побудова соціалізму в СРСР. Ця видатна перемога, що її домігся героїчною працею радянський народ під керівництвом Комуністичної партії Радянського Союзу, була перемога усього світового революційного руху, оскільки з побудовою соціалізму в СРСР відбулись докорінні зміни у співвідношенні сил на світовій арені на користь соціалізму.

Успіхи країни соціалізму надихали трудящих усього світу і одночасно викликали люту ненависть імперіалістів. «Після 1917 року,— писав керівник Французької комуністичної партії Моріс Торез у статті «Життєва сила ідей Жовтня»,— немає людини, яка б залишалась байдужою до Країни Рад, кожна займає ту чи іншу позицію: одні — за, інші — проти. Проти виступають усі ті, хто чіпляється за старий режим капі-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 441.

² Там же, стор. 442.

талістичної експлуатації, колоніалізму, поневолення людей і націй; за — трудящі і експлуатовані усіх країн»¹.

Зазнавши поразки у спробах знищити Радянську державу зразу ж після перемоги Жовтневої революції, імперіалісти не відмовились від цих планів і в наступні роки. Про це свідчили численні провокації імперіалістичної реакції проти нашої країни і вся антирадянська політика монополістичних кіл, що стояли при владі в країнах капіталу, постійна загроза військового нападу на СРСР. Потрібні були величезні зусилля Радянської держави і твердість у проведенні зовнішньополітичної лінії, щоб зривати злочинні наміри імперіалістів, які загрожували нашій соціалістичній Батьківщині, і усувати безпосередню небезпеку війни. В основу зовнішньої політики, що її послідовно і неухильно проводив СРСР з перших днів існування Радянської держави, було покладено ленінські принципи миру і дружби між народами. Ця політика відповідала докорінним інтересам радянського народу, а також інтересам трудящих усіх інших країн і тому незмінно зустрічала підтримку революційного авангарду світового пролетаріату, що виявлялось у готовності захищати Батьківщину соціалізму і завоювання Жовтневої революції від зазіхань імперіалістів.

Перемога соціалізму в СРСР ще більше змінила інтернаціональну солідарність радянського народу і революційного пролетаріату зарубіжних країн.

Світова монополістична буржуазія, побоюючись за наслідки мирного змагання соціалізму з капіталізмом, шукала шляхи, щоб затримати хід історичного розвитку. Найбільш реакційні, агресивно настроєні імперіалістичні кола розраховували на розв'язування антирадянської війни і знищення соціалістичної держави. Ударною силою імперіалізму виступив німецький фашизм. Виношуючи маячні плани світового панування, гітлерівська Німеччина, яка очолила агресивний блок фашистських держав, розв'язала другу світову війну на Заході, а її союзник мілітаристська Японія — на Сході. В результаті фашистської агресії і антинародної політики правлячих кіл, а також злочинного потурання агресорам з боку західних імперіалістичних країн — Англії, Франції і США, багато країн Європи було позбавлено національної незалежності, а їх народи поневолено німецьким фашизмом.

Віроломний напад фашистської Німеччини на нашу країну створив смертельну небезпеку для радянського народу і поставив під загрозу завоювання Жовтня. Роки Великої Вітчизняної війни, які вимагали від радянського народу крайнього напруження і мобілізації всіх сил на відсіч ворогу, були важким випробуванням для Радянської держави. Це випробування було витримане з честю, що свідчило про нездолан-

¹ «Коммуnist», 1957, № 15, стор. 38.

ну міць і переваги соціалістичного суспільного ладу. Радянський Союз, незважаючи на те, що йому довелось прийняти на себе головний удар фашистської воєнної машини, не тільки дав нищівну відсіч фашистському агресору, відстояв незалежність Батьківщини і завоювання соціалізму, а й зробив вирішальний вклад у справу розгрому фашизму і врятував світову цивілізацію.

Радянський народ, вірний ленінським принципам пролетарського інтернаціоналізму, з перших же днів Великої Вітчизняної війни ставив за мету не лише вигнати фашистських загарбників з рідної землі, а й подати допомогу поневоленим народам Європи у визволенні з-під гітлерівської тиранії. Героїчна Червона Армія, спираючись на підтримку радянського народу, який вів самовіддану боротьбу проти фашизму в ім'я захисту завоювань Жовтня, незалежності своєї Батьківщини і свободи інших народів, розгромила основні сили фашистських агресорів і виконала благородну визвольну місію. Вирішальні перемоги Радянської Армії над гітлерівськими полчищами і підтримка, що її подав Радянський Союз народам окупованих країн Європи у розгортанні антифашистської революційно-визвольної боротьби, були дійовим проявом інтернаціоналізму, братньої допомоги народів нашої соціалістичної Батьківщини трудящим інших країн.

Прогресивні сили світу не могли не оцінити тих колосальних жертв, яких зазнав радянський народ, рятуючи світову цивілізацію. Відзначаючи послідовність і неухильність боротьби народженої Жовтнем Радянської держави за мир і дружбу між народами і оцінюючи історичний подвиг радянського народу у боротьбі з фашизмом, видатний діяч міжнародного руху Г. Георгіу-Деж у статті, присвяченій 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, писав: «Людство вдяче Радянському Союзу, який створив силу, що зуміла розгромити страхітливу гітлерівську воєнну машину, воно ніколи не забуде героїзму і самовідданості, з якими радянський народ проливав кров, щоб визволити з-під фашистського гніту поневолені народи»¹.

У справедливій боротьбі, яку вели свободолюбиві народи світу на чолі з Радянським Союзом проти найлюдітшого ворога людства — німецького фашизму, яскраво виявилася міжнародна солідарність трудящих. Ідеї інтернаціоналізму і дружби народів, які в усіх країнах несли в маси найбезстрашніші борці за свободу і щастя народів — комуністи, оволоділи свідомістю багатьох мільйонів людей. Славні традиції пролетарського інтернаціоналізму і бойової співдружності трудящих нашої країни із зарубіжними трудящими, які висловили солідарність з соціа-

¹ Г. Георгіу-Деж. Великий Октябрь ознаменовал коренной поворот в судьбах человечества. — «Великая Октябрьская социалистическая революция и мировое освободительное движение», т. 1, М., 1958, стор. 462.

лістичною революцією, що перемогла в Росії в 1917 р. і які брали участь у захисті завоювань Великого Жовтня, одержали свій дальший розвиток в тяжкі роки спільної боротьби проти фашистських загарбників. В суворих випробуваннях другої світової війни, коли вирішувалась доля історії і суспільного прогресу, зміцніло і загартувалось боєве братерство радянського народу з народами поневолених фашизмом європейських країн, які вели боротьбу за своє національне і соціальне визволення.

В результаті розгрому німецького фашизму, при вирішальній ролі в цьому збройних сил Радянського Союзу, народи Польщі, Чехословаччини, Югославії, Болгарії, Румунії, Угорщини, Албанії визволились з-під фашистського гніту і одержали можливість самостійно обрати шлях свого дальнього розвитку. Друга світова війна, яка закінчилась розгромом гітлерівської Німеччини і мілітаристської Японії, поразкою реакційних імперіалістичних сил в інших країнах, істотно послабила світову капіталістичну систему. В той же час успіхи Радянського Союзу, його вирішальна роль у перемозі над фашизмом довели життєвість і нездоланну силу соціалізму і сприяли зростанню міжнародного авторитету СРСР і його впливу на хід історичних подій, посиленню тяжіння до соціалізму трудящих усього світу. Використовуючи сприятливу міжнародну ситуацію, народи країн Центральної і Південно-Східної Європи, визволившись з-під фашистського гніту, відновили свою національну незалежність і почали здійснювати докорінні революційно-демократичні перетворення, які привели до ліквідації панування буржуазії і утвердження народної влади. На цей же шлях стали народи деяких країн Азії. Встановлення народно-демократичного ладу і революційні перетворення, які відбулися у ряді країн Європи і Азії, відкрили народам цих країн шлях до соціалізму.

Відпадіння від капіталістичної системи після другої світової війни ряду нових держав стало подією величезного історичного значення. Воно свідчило, що соціалізм вийшов за межі однієї країни і перетворився на світову соціалістичну систему. Це було закономірним продовженням, дальшим розвитком і поглибленням світової соціалістичної революції, початок якій було покладено в жовтні 1917 р. Світова соціалістична система — головне завоювання міжнародного пролетаріату. Її дальнє зміцнення і розвиток, розширення фронту боротьби за соціалізм — інтернаціональний обов'язок трудящих усіх країн. «Велика Жовтнева соціалістична революція і дальша боротьба за соціалізм створили і викували міцний бойовий союз трудящих усього світу — силу, яку ні тепер, ні в майбутньому ніхто не зможе здолати. Ідея соціалізму оволоділа переважною більшістю робітників в усьому світі, об'єднала їх міцними інтернаціональними узами. Робітничі маси все більше

усвідомлюють, що боротьба проти капіталізму, за перемогу соціалізму — справа всіх трудящих»¹.

З виникненням організованого міжнародного робітничого руху принцип пролетарського інтернаціоналізму став основою його розвитку. Життєвість і нездоланна сила ідей пролетарського інтернаціоналізму, розроблених К. Марксом та Ф. Енгельсом і розвинутих В. І. Леніним, здобули найяскравіший вияв і практичне втілення в перемозі Великої Жовтневої соціалістичної революції і утворенні світової соціалістичної системи. У взаємовідносинах між соціалістичними країнами пролетарський інтернаціоналізм знайшов дальший розвиток, збагатився новим змістом і став соціалістичним інтернаціоналізмом.

Важливою закономірністю розвитку світової соціалістичної системи є всеобще співробітництво і взаємна допомога соціалістичних країн. Це братнє співробітництво, яке ґрунтуються на поєднанні інтересів кожної країни з інтересами усієї соціалістичної співдружності, єдності національних та інтернаціональних інтересів і завдань трудящих різних націй, забезпечує успіхи кожної країни у будівництві нового суспільства і сприяє зміцненню світових позицій соціалізму.

50 років, що минули з часу перемоги Великого Жовтня і народження першої соціалістичної держави, показали все зростаючий вплив соціалізму на хід світової історії. За ці півстоліття в світі відбулись колосальні зміни і тепер уже не одна наша країна, а народи 14 країн, в яких живе понад третина населення нашої планети, йдуть по шляху, вказаному Жовтнем, об'єднавшись під прапором соціалізму. Світова соціалістична система все більше стає вирішальним фактором суспільного розвитку, опорою для всіх прогресивних сил світу, що борються за свободу і незалежність, за мир, демократію і соціалізм.

В наш час, коли імперіалісти докладають усіх зусиль, щоб затримати розвиток світового революційного процесу і повернути колесо історії назад, вирішальне значення для справи миру, демократії і соціалізму має єдність і згуртованість народів усіх соціалістичних країн, усього міжнародного комуністичного руху, вірність марксизму-ленінізму і принципам пролетарського інтернаціоналізму. «Хід подій у світі,— заявив на IX з'їзді Болгарської комуністичної партії глава делегації КПРС Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв,— розвиток міжнародного комуністичного руху все більше висувають на перший план питання інтернаціоналізму, який виражає спільність корінників інтересів і основних історичних цілей боротьби робітничого класу усіх країн». «Принципи інтернаціоналізму,— підкреслив далі тов. Брежнєв,— є в наш час одним з найбільш надійних критеріїв, за допомогою яких кож-

¹ А. Новотны Й. Всепобеждающие идеи Великого Октября. — «Великая Октябрьская социалистическая революция и мировое освободительное движение», стор. 517.

ний комуніст, кожна компартія можуть перевірити правильність свого курсу, свою вірність вчення марксизму-ленінізму»¹.

Радянський народ, очолюваний Комуністичною партією, свято керується принципами пролетарського інтернаціоналізму. Виконуючи завдання Леніна, він завжди робив і робить все можливе у своїй країні для підтримки революції в інших країнах, вбачаючи в цьому свій першочерговий інтернаціональний обов'язок перед трудящими всього світу. З революційною гордістю за свою країну — батьківщину Великого Жовтня — радянський народ першим у світі побудував світлу споруду соціалізму і зараз буде комуністичне суспільство, показуючи напрям світового суспільного розвитку. Цю авангардну роль СРСР — першої соціалістичної держави в світовому революційному процесі, історичне значення творчої діяльності КПРС і всього радянського народу для міжнародного визвольного руху і прогресу людства з вдячністю відзначають братні марксистсько-ленінські партії, трудящі інших країн. Виступаючи 19 листопада 1966 р. із заключною промовою на IX з'їзді Болгарської комуністичної партії, у присутності представників 73 братніх комуністичних і робітничих партій, революційно-демократичних і соціалістичних партій і рухів, Перший секретар ЦК БКП Тодор Живков висловив це визнання історичної ролі КПРС і Радянської держави такими словами: «За час свого півстолітнього існування Радянська соціалістична держава і Комуністична партія Радянського Союзу, незмінно і послідовно виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, стояли на чолі боротьби за мир, демократію, національну незалежність і соціалізм в усьому світі.

В історії немає іншої країни, немає іншої партії, немає іншого народу, які б зробили так багато для людства, принесли б стільки жертв в ім'я щастя народів усього світу. Радянський Союз і зараз стоїть на передовій лінії боротьби проти агресивних сил імперіалізму і високо тримає прапор прогресу і пролетарського інтернаціоналізму»².

Радянський народ має повне право пишатися своїм героїчним миналим, усім, що було завойоване у вогні революційних битв і в мирній творчій праці, могутністю і міжнародним авторитетом своєї Соціалістичної Вітчизни і тим вкладом, який вносить вона в загальну справу змінення світових позицій соціалізму.

Підводячи підсумки 50-річного переможного шляху розвитку першої в світі соціалістичної держави, трудящі нашої країни, в свою чергу, з глибокою вдячністю відзначають братню підтримку, яку завжди надавав нашій країні міжнародний пролетаріат, вважаючи це своїм інтернаціональним обов'язком. У серцях радянських людей навіки збережеться пам'ять про подвиги наших зарубіжних братів, які пліч-о-пліч

¹ Газ. «Радянська Україна», 16 листопада 1966 р.

² Газ. «Правда», 20 листопада 1966 р.

з робітниками та селянами нашої країни боролись за перемогу Великого Жовтня і героїчно відстоювали його революційні завоювання.

«На фронтах громадянської війни в рядах Червоної Армії билися угорці, поляки, серби, болгари, чехи, словаки, німці, фінни, китайці, корейці, представники інших народів. Інтернаціональна солідарність трудящих пройшла історичну перевірку у вогні соціалістичної революції»¹.

Для тих, хто, не шкодуючи свого життя, брав участь у героїчній боротьбі молодої Радянської держави проти сил старого світу, тепер, через п'ятдесят років, з особливою силою постають в усій величині безсмертні ідеї Великого Жовтня, втілені в переможну ходу соціалізму по нашій неосяжній планеті. Згадуючи про події тих буревійних років, їх учасники — наші зарубіжні друзі з братніх соціалістичних країн, які йдуть зараз в одних лавах з радянським народом до заповітної мети — комунізму, незмінно підкреслюють, що, борючись за справу Жовтневої революції, вони боролись і за свободу своїх народів, за справу трудящих усього світу. «Мені дорога і священна пам'ять про ті революційні дні, коли ми, поляки, разом з російськими братами боролись за свободу, за нове щасливе життя народів,— пише з польського міста Лодзі учасник революційних подій в Росії Ян Брильський.— ...Я радію тому, що наша боротьба, спільно пролита кров ще більше згуртувала наші народи. Радянський Союз, народна Польща, інші соціалістичні країни — це і є той новий світ, про який мріяли солдати Жовтня»². Інший активний учасник боротьби за владу Рад, німецький інтернаціоналіст Йозеф Гай, який боровся проти білогвардійців на Україні, говорить: «Ці полум'яні роки ніколи не забути. Вони стали крашою школою інтернаціонального загартування і виховання. Трудящі НДР зустрічачуть 7 листопада як свєте свято. Вони усвідомлюють, що якби не було Жовтневої революції, не було б і нової, соціалістичної Німеччини»³.

Великий Жовтень запалив зорю соціалізму над нашою Батьківщиною. Зараз вона світить вже над чотирнадцятьма країнами, розміщеними на трьох континентах. З кожним роком світло Жовтня горить все яскравіше, вказуючи шлях до соціалізму народам усього світу.

¹ «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції». Тези ЦК КПРС. К., 1967, стор. 11.

² Газ. «Правда», 6 листопада 1966 р.

³ Там же.

Период Великой Октябрьской социалистической революции чрезвычайно богат примерами пролетарского интернационализма. Одним из его наиболее ярких проявлений было участие трудящихся зарубежных стран, которые в силу тех или иных причин оказались в годы первой мировой войны на территории России (военнопленные, беженцы, отходники, колонисты, политические ссыльные или заключенные, эмигранты и др.), в борьбе трудящихся нашей страны за установление и укрепление Советской власти. Значительное количество этих трудящихся находилось на Украине.

Наиболее сознательные зарубежные трудящиеся еще до Октября солидаризовались с революционной борьбой рабочих и крестьян Украины, с радостью восприняли Февральскую революцию, с которой они тщетно связывали свои надежды на возвращение домой. Общий ход событий в стране и, прежде всего, активная пропаганда большевистской партии содействовали быстрому революционированию военно-пленных и других групп трудящихся иностранцев. В ряде городов Украины были созданы революционные объединения иностранных трудящихся: Чешско-славянская социал-демократическая рабочая партия, группы Социал-демократии Королевства Польского и Литвы и Польской социалистической партии-левицы, Румынский социал-демократический комитет действия и др., которые осуществляли свою деятельность в тесном контакте с РСДРП(б). Лучшие представители зарубежных трудящихся входили в состав Советов рабочих и солдатских депутатов.

После победы Великой Октябрьской социалистической революции, восторженно встреченной иностранными рабочими, крестьянами и трудовой интеллигенцией, они вместе с советскими людьми сражались в составе интернациональных или других частей Красной гвардии за установление и укрепление власти Советов на Украине, как и в других районах нашей Родины. Кроме того, на стороне Советской власти действовали и отдельные национальные красногвардейские отряды (чешские, сербские, румынские, немецкие, венгерские и др.). Многие зарубежные трудящиеся принимали непосредственное участие в советском и партийном строительстве в нашей республике. Польские интернационалисты работали, например, в специальных Комиссариатах по польским делам, созданных Советским правительством для более полного удовлетворения материальных и духовных запросов временного польского населения.

Когда в феврале 1918 г. на Украину вторглись полчища немецко-австрийских войск, в отрядах и частях Красной гвардии (а затем — Красной Армии), которые сдерживали натиск преобладающих сил противника, были и лучшие сыны народов

зарубежных стран. Плечом к плечу с трудящимися Украины они принимали участие в партизанской борьбе и подпольной деятельности против немецких оккупантов.

Яркой страницей в истории пролетарской солидарности зарубежных трудящихся с народами Советской страны явилась деятельность в Одессе Иностранной коллегии, состоявшей из нескольких национальных коммунистических групп, которые охватывали своими действиями юг Украины и Бессарабию и вели эффективную работу по разложению оккупационных войск Антанты. Деятельность коллегии и вообще всех интернационалистов проходила под непосредственным руководством ЦК РКП(б).

Большевистская партия и ее вождь В. И. Ленин придавали огромное значение участию интернационалистов в защите завоеваний Великой Октябрьской социалистической революции, укреплению международной солидарности и революционного братства народов в борьбе за социализм.

Период борьбы за изгнание с Украины иностранных оккупантов ознаменовался значительным подъемом интернационалистского движения. В городах, где находились зарубежные трудящиеся, были созданы группы иностранных коммунистов, многие из которых имели свои печатные органы.

В марте 1919 г. в Киеве возникла Федерация иностранных коммунистических групп, находившаяся под руководством ЦК РКП(б) и ЦК КП(б)У, Южно-Русского бюро Коминтерна, Народных комиссариатов иностранных дел РСФСР и УССР, Отдела международной пропаганды правительства Советской Украины. Как федерация в целом, так и ее группы (болгарская, немецкая, венгерская, румынская, чехословацкая, югославская, греческая и польская), которые имели свои отделения в ряде городов республики, проводили значительную агитационную и пропагандистскую работу среди зарубежных трудящихся, готовили и отправляли на родину агитаторов, были связанны с подпольными организациями в соответствующих странах.

Наиболее действенной формой помощи иностранных трудящихся украинскому народу в защите завоеваний Октябрьской революции оставалось их участие с оружием в руках на фронтах гражданской войны, в частности, против деникинских, петлюровских, григорьевских и других банд. В 1919 г. были сформированы интернациональные воинские соединения, которые храбро сражались с противником, защищая и освобождая Киев, Екатеринослав, Одессу, Донбасс и другие города и районы Украины.

Последний год гражданской войны на Украине прошел под знаком ожесточенной борьбы против белопольских интервентов и войск Врангеля. Вместе с советскими людьми продолжали сражаться против этих злых врагов нашей Родины и представители иностранных трудящихся. Так, против врангелевцев бесстрашно воевали особая интернациональная кавалерийская бригада и 52-я (Западная) стрелковая дивизия, в составе которой было много польских и других интернационалистов.

Вся деятельность зарубежных интернационалистов после распуска в начале 1920 г. Федерации иностранных коммунистических групп, как и раньше, направлялась Коммунистической партией Страны Советов, в частности, секциями (отделами, комитетами, бюро) иностранных коммунистов, созданными при центральных, республиканских и местных органах РКП(б) и КП(б)У. Важным событием в работе среди поль-

ских трудящихся в республике явилось создание в июле 1920 г. и работа Польского бюро агитации и пропаганды при ЦК КП(б)У на Правобережной Украине.

Говоря о деятельности зарубежных трудящихся на Украине в 1917—1920 гг., авторы учитывали то обстоятельство, что среди иностранных граждан, находившихся в нашей стране, весьма сильные позиции имели различные реакционные группировки, которые пытались свернуть своих соотечественников с единственного верного пути — революционной борьбы, а также и то, что Центральной радой и Директорией подогревались среди иностранного населения националистические настроения. Это привело к тому, что некоторая часть зарубежных граждан оказалась на противоположной стороне баррикад. Однако не реакционные группировки определяли политическое лицо зарубежных трудящихся.

Героический подвиг иностранных трудящихся, вместе с советскими людьми защищавшими завоевания Великого Октября, — волнующая незабываемая страница в истории пролетарской солидарности. Имена лучших сынов зарубежных народов, таких, как поляки Феликс Кон и Юлиан Лещинский (Ленский), Ипполит Фиалек и Ян Тарвацкий, Ян Гжеляк и Болеслав Скарбек, чехи и словаки Славояр Частек и Франц Гашек, Адольф Шипек и Юлиус Хораз, югославы Олеко Дундич и Данило Сердич, Максим Чанак и Густав Барабаш, болгары Стоян Джоров и Койчо Касапов, Асен Христев и Марин Цухлев, Лазарь Белоречки и Егор Константинов, венгры Бела Кун и Лайош Гавро, Тибор Самуэли и Матэ Залка, румыны Михаил Бужор и Ион Мунтяну, Георге Строич и Альтер Залик, немцы Освальд Мюллер и Фриц Шварц, французы Жанна Лябурб и Жак Садуль, турок Мустафа Субхи и др., которые своим самоотверженным служением делу трудящихся скрепили революционный союз народов, будут вечно жить в сердцах советских людей.

И хотя количество зарубежных интернационалистов по сравнению с миллионными массами трудящихся нашей многонациональной Родины — русскими, украинцами, белоруссами и др. — было относительно небольшим, политическое значение их участия в священной борьбе советского народа под знаменем Великого Октября поистине огромное. Кровь интернационалистов, пролитая на нашей земле, не забыта. Боевые традиции революционного братства способствуют дальнейшему укреплению нерушимой дружбы народов могучего социалистического содружества и всего прогрессивного человечества, воспитанию советских людей в духе животворного пролетарского интернационализма.

А

- Авереску — 261, 262
 Аверін В. К.— 73
 Адамський — 84, 118
 Алабаді І. Ф.— 21, 187
 Александров — 102
 Алліна Богуслав — 125
 Ангелов Никола — 214
 Ангелов Іван — 205
 Ангер — 305
 Антал Й.— 224
 Антонов-Овсієнко В. О.— 18, 25, 26, 27,
 36, 61, 103, 146, 231, 232, 233, 234, 308
 Арапов С. І.— 61, 232
 Атанасов Василь — 218
 Атанасов В. — 28, 198
 Августиняк Франтішек — 126

Б

- Багінський Г.— 63
 Багро (Мартиненко) Терентій — 215
 Базанов Ангел — 205
 Байер Єжи — 125
 Бакирджиев — 190
 Балабанов Кристю — 183
 Баланік — 311
 Балканський К.— 204
 Балла — 31, 299
 Банд Іштван — 238
 Бантя Є.— 251
 Барабаш Густав — 46, 51, 330
 Бартель Франц — 290, 311
 Бартошевич Ян — 86
 Бастулов Іван — 220
 Баумгартнер Антон — 305
 Бахчеванов Атанас — 205
 Бачинський А.— 56
 Бачич — 169
 Башкович Бошко — 42, 46, 51, 174
 Бебель — 283
 Беджицький Францішек — 83
 Беккер — 312
 Бенедек — 289
 Бенек Казімеж — 95, 106

- Бенеш — 151
 Бергер Рудольф — 289, 305
 Березняков Н. В.— 57
 Березнякова М.— 57
 Белецький Мар'ян — 73
 Белоукі — 217
 Белоречки Лазар — 51, 201, 203, 209,
 214, 330
 Белякевич І. І.— 54
 Бзовський — 105
 Бирдяну Н.— 248
 Білек Мечислав — 93
 Біне — 217
 Бінев Божин — 215
 Бірман М. А.— 56, 192
 Бітнер Г.— 75
 Біч — 105
 Благоєв Димитр — 186, 194, 213
 Бланк Отто — 306
 Бобінська Г.— 115
 Бобінський Станіслав — 20, 68, 91, 100,
 118
 Бобовська Емілія — 68, 87
 Богінська Г.— 68
 Богушевич Зигмунт — 94
 Боєв Микола — 218
 Боєв Петко — 199
 Боєв Христо — 37, 195, 200, 202, 204, 205,
 211, 213
 Боженко В. Н.— 72, 99, 232
 Бойль Д. В.— 261, 262
 Болгаров — 31
 Бондарек Аркадіуш — 126
 Борбала Т.— 227, 240
 Боревич Пiotr — 98
 Бородинович — 32
 Борський Стефан — 127, 129
 Борош Янош — 233
 Ботев Іван — 198
 Ботняк Слободан — 200
 Бошкович Дьюла — 238
 Бояджиев Тодор — 185
 Братек Владислав — 121
 Братшон Шандор — 309
 Брежнєв Л. І.— 325
 Брильський Ян — 327
 Бродник — 289

Бронський Мечислав — 80, 118
Бугарський Б.— 164
Будкевич Станіслав — 118
Будріх Ян — 120
Будьонний С. М.— 50, 51, 61, 216
Бузилов Борис — 217
Бузинов Михайло — 259
Бузинов Ніколай — 217
Бужор Михай — 14, 28, 61, 249, 251,
252, 253, 269, 270, 272, 330
Булецький Ян — 86
Букач — 32, 151
Бумбо — 289
Бураковський — 89
Бурман Еміль — 289
Бух Едмунд — 86
Буколі Захарій — 217
Буялик М.— 219
Бялоградський Ян — 74, 87

В

Вагнер Людвіг — 305
Вадовський Маріан — 125
Вайда А. Г.— 248
Вайдек-Грінер Вікторія — 82, 83
Вайріх Юзеф — 66, 88, 102, 107, 125
Вайс Венцель — 314
Валецький Генрик — 73
Вандель П. П.— 249
Вандов Тончо — 184
Вантуш Карой — 226
Вапельник Олександр — 27
Варга Є.— 223
Вардзінський Цезар — 125
Варинський Л.— 123, 124
Вармузінський (Говорек) Вацлав — 110,
120
Варшавський (Бронський) Мечислав —
87
Васадко — 105
Васильев О.— 56
Вацетіс І. І.— 232
Вайжеховський Шимон — 93
Вейнер — 105
Вейсбергер — 290
Вереземський Ф.— 83
Вернер Ріхард — 290, 292, 294
Весели Індржих — 8, 16, 18, 36, 55, 139,
140
Весоловський — 84
Весоловський Броніслав — 80, 124
Вжосек Мечислав — 54, 79

Винниченко — 26
Вишневський Ян — 74, 84
Вімут-Гжеляк Ян — 27, 70, 103, 107
Віндер — 312, 313
Вірський Борис — 83
Вішневський — 105
Вобож — 105
Водзінський Казімеж — 66
Водічка І.— 141
Войдал Ян — 84
Войтига Л.— 122
Войтига Я.— 130
Войцехович Альберт К.— 73, 96, 97
Волгман Густав — 16, 282, 309
Волек — 97
Волян — 106
Вольф Карл — 310
Вонсік Антоні — 66, 77, 94
Вооль — 299
Ворошилов К. Є.— 61, 73, 169
Врабець А.— 152, 156
Врангель — 47, 50, 51, 125, 126, 157, 175,
176, 215, 219, 223, 314, 315
Вуйт С.— 110
Вуйциковський Владислав — 83
Вукович — 44
Вукотич Петро — 163, 164

Г

Гавро Лайош — 47, 52, 56, 233, 239,
242, 330
Гадось Антоні — 82
Гаєвський Люціан — 89
Гаек — 156
Газенфрац — 290, 294
Гай Йозеф — 327
Гайтанджиев Райк — 200
Галлер Ю.— 101
Гамарник — 102
Гамза Францішек — 84
Гамрецький Ю. М.— 8, 11
Гандев Йордан — 219
Гандлірж Ярослав — 151, 153, 305
Гарашин Рудольф — 233
Гарін М. Д.— 102
Гартенбергер Роман — 89, 126
Гатош — 290
Гашек Франц — 330
Гашек Ярослав — 19, 55
Гебгардт Ігнац — 290, 292, 311, 315
Геванд — 301
Гейдер — 290

- Гема В. І.— 53, 169
 Генов Іван — 187, 205
 Генріх Александер — 289, 290
 Георгієв В.— 161, 212
 Георгієв Салчо — 183
 Георгієв Марин — 205
 Георгієвич Дмитро — 162, 164
 Георгінов Митруш — 189
 Георгій-Деж Г.— 323
 Гердер Александер — 289, 290, 292
 Гехтер Георг — 305
 Гжеляк Ян — 88, 94, 330
 Гжелякова Гелена — 26, 27, 66, 103, 107
 Гжељшак Францішек — 80
 Гіллера — 313
 Главатий — 31
 Главчев Тодор — 50, 216
 Глаубке Карл — 310
 Глайзер Казімеж — 83
 Глінка Ян — 66, 88, 94
 Гловатий Микола — 175
 Глуговський А. М.— 56
 Гліффке Фріц — 314
 Годер Йосиф — 306
 Годтнер — 47
 Гологінков Г.— 219
 Голуб П. А.— 54, 55, 79, 115, 139, 142,
 144, 154
 Голубенко — 308
 Гольдберг — 289
 Гонгулевич — 95
 Гопнер С. І.— 73
 Гордон Я. І.— 56
 Городинський — 96
 Гоффман — 304, 305
 Граутенау Вацлав — 95
 Грейлінгер — 304
 Григор'єв — 45, 121, 140, 154, 155, 234,
 235, 274, 275, 308
 Гришаков Я. Г.— 145, 146
 Грімм — 289
 Грінбаум — 97
 Громницький (Сойко) Антоні — 27, 103,
 107, 110
 Грот Генріх — 84
 Грос — 31, 290, 299, 301, 306, 307
 Гросфельд Л.— 21, 101
 Грохульський Казімеж — 74, 87
 Грудков Павел — 213
 Грулович Никола — 61, 160, 161, 162,
 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 176
 Грушка Чанек — 61
 Грязев — 24
 Губерт Ян — 120
- Гуляк А. І.— 284
 Гутвінська Стефанія — 68, 72
 Гутковський Юліан — 88, 107, 125
 Гурецький — 133
 Гурський Владислав — 120
 Гуче Йозеф — 16, 282, 283, 314, 315

Д

- Данек — 304, 312
 Данелюк — 70
 Данилькевич — 97
 Денікін — 33, 38, 45, 47, 81, 121, 200,
 213, 215, 219, 234, 242, 267, 309, 313
 Денк — 290
 Деполье — 32
 Джоров Стоян — 31, 37, 194, 195, 200,
 203, 204, 205, 209, 210, 211, 212, 213,
 330
 Даєржинський — 83
 Даєржинський Ф. Е.— 65, 80, 86, 126,
 127, 186
 Даєярський — 69
 Даіковський — 120
 Диамандеску Т.— 253, 274
 Дибенко П. Ю.— 44
 Дикман — 272
 Димитров Георгій — 210, 212
 Димитров Борис — 183
 Димов Д.— 181
 Дихан М. Д.— 21, 56, 185, 217
 Дическу-Дик І.— 251, 253
 Дия Каспер — 121
 Дінгер — 289
 Дітгіх — 305
 Добрєв Георгій — 61, 182, 183, 190
 Добрєв Спас — 183
 Добрєв Стефан — 199
 Довбур-Мусніцький — 100
 Долецький Якуб — 118
 Домбжальський Болеслав — 126
 Драган Вальман — 28, 171
 Драганов Христо — 219
 Драгович М.— 55
 Дрожняк Ігнаци — 16, 65, 99
 Драпала — 289
 Дука Олександр — 310
 Дунаєвський А.— 56
 Дундич Олеко — 18, 52, 55, 56, 168, 176,
 177, 251, 330
 Дурач Теодор — 74, 87, 95, 96
 Душинський К.— 90

Е

- Едвард (Ковальський) — 106, 110
 Ергард Франц — 155
 Его — 296
 Екгайз — 313
 Еккерт Фріц — 24, 286
 Енгельс Ф.— 152, 228, 283, 325
 Елін Жак — 171
 Есауленко А. С.— 53
 д'Еспре Франше — 200
 Еффенбергер — 289

Є

- Єгоров О. І.— 259
 Єланський Н. П.— 54, 55
 Єлін Яків — 27
 Єнев П.— 211
 Єранш Людвіг — 309
 Єргієв Атанас — 187
 Єргієв Стефан — 187
 Єрмолаєва Р. О.— 54, 68, 70, 71, 127,
 129, 130
 Єсауленко А.— 56

Ж

- Жаров Л. І.— 52, 180, 265, 274
 Жарський Тадеуш — 75
 Жбиковський С.— 126
 Жеков Панчо — 184
 Железняков А. Г.— 262
 Железняков Максим — 218
 Желіговський Л.— 84, 101
 Желявський Фелікс — 121
 Живков Тодор — 326
 Жмудський — 66, 88

З

- Завішек — 313
 Залік Альтер — 26, 251, 253, 269, 270,
 330
 Зеліковський Ян — 121
 Залка Мате — 52, 56, 244, 330
 Заремка — 118
 Затонський В. П.— 72
 Заторський Александр — 54, 78, 79,
 81, 98
 Захаріадіс Анастасій — 28, 199

- Зелений — 154, 274, 275
 Зиков Є. М.— 55, 155
 Зігмунд Франц — 305
 Зіферт — 304, 305
 Зубков — 309

I

- Іванов А. В.— 72
 Іванов Михайло — 218
 Івінський Болеслав — 74, 87, 94
 Іоанніді А.— 28, 38

Й

- Йон Г.— 265

К

- Кабакчиев Христо — 212
 Кабаненко — 24
 Кабаев Володимир — 185
 Кайзер Константин — 16, 86
 Каляджиев Іван — 181
 Каледін — 81, 88, 282
 Калениченко П. М.— 1, 3, 30, 54, 67,
 72, 101, 127
 Каменський А. З.— 73
 Кампф Адольф — 306, 315
 Каплан Франтішек — 36, 149, 154, 155
 Каракушев Георгій — 183
 Карасінський Станіслав — 66
 Каростоянов Іван — 105, 120
 Карський — 95
 Касапов Койчо — 184, 185, 196, 197, 201,
 204, 205, 206, 213, 219, 330
 Каспшак Станіслав — 125
 Каспшак Ян — 125
 Катев Кристю — 199, 200, 219
 Кацковський Станіслав — 80
 Квірінг Е. І.— 29, 73, 288, 289
 Квятек Казімеж — 51, 98
 Керенський — 182
 Керше — 290
 Кисель Владислав — 89, 95
 Кіквідзе В. І.— 18, 25, 146, 165
 Кладт А.— 56, 242
 Клеванський А. Х.— 7, 8, 9, 10, 18, 54,
 137, 138, 139, 142, 146, 152
 Клекер К.— 145
 Кліц Стефан — 125

- Клочко В. Ю.—73
 Клюгель Карл—305
 Клямек Станіслав—126
 Кнайпе Філіп—301
 Коанду—254
 Кобилицький (Кобилянський) В.—86
 Ковальський Едвард—105, 127
 Ковальчик Фелікс—16, 86, 99, 120
 Ковальчик Францішек—79
 Ковачев Микола—162, 187
 Ковачевич Н.—160, 161, 163, 165
 Коза Франтішек—36, 151
 Козич М.—168
 Козлінський—84
 Коларов Василь—181, 212
 Колев Асен—198
 Коллонтай О. М.—33, 44, 303
 Колов Петро—184
 Коляденко А.—85
 Кон Фелікс—11, 17, 30, 33, 45, 66, 73,
 74, 90, 92, 94, 104, 105, 108, 109, 111,
 122, 123, 129, 132, 135, 149, 151, 330
 Конарський Сергій—11, 16, 17, 30, 39,
 66, 86, 99, 105, 109, 110, 119, 133, 135
 Кондрат'єв В.—56, 242
 Конечняк Болеслав—121
 Конечняк Стефан—121
 Коновалов В. Г.—27, 29, 53, 102, 103,
 170, 171, 198, 269, 271
 Конопка—107
 Константинеску Алеку—267
 Константинеску Петре—265
 Константинеску-Яш. П.—261
 Константинов Егор—52, 217, 330
 Копанський Я. М.—57
 Копчинський (Рогульський) Ян—66, 70
 Корван Леон—121
 Корман С.—134
 Корнілов—81, 142, 146
 Корнілович Юзef—99
 Короленко І.—169
 Королівський С. М.—72
 Корфант—76
 Корфельд Болеслав—79, 97
 Косанич—169
 Коссамо Пауль—200
 Косслер—290
 Костюшко Т.—65
 Котовський Г. І.—21, 50, 56, 61, 126,
 175, 187, 198, 216, 217
 Коцур—50, 125
 Коцюбинський Ю. М.—143, 147
 Кочмарек Ян—68, 82
 Кочмарський—120
 Кошик М. М.—16, 56, 57, 282, 293, 310,
 314
 Кошутська Марія (Костшева Віра)—
 78
 Краковецький—84
 Краль В.—143
 Карасінський С.—90
 Краснов—116
 Краузе Леонтін—288, 289, 290, 292, 294,
 304
 Краус Людвіг—305
 Краус Пауль—309
 Крейцер Йоган—305
 Кренес—312, 313
 Крестеняк Фелікс—73, 95
 Кржижек Ярослав—55, 138, 145, 149
 Кривогуз І. М.—57
 Криворуков—217
 Крізауер Фріц—305
 Круглов—18
 Крудлер—290
 Крюгер Пауль—51, 61, 315
 Ксенофонтов—217
 Ксіонжепольський Ян—66
 Кусні-Халімов—40
 Куглер Леопольд—305, 310
 Кужело Ернест—51, 157
 Кузіцький—97
 Кулінич І. М.—1, 3, 4, 16, 53, 56, 57,
 270, 282, 293, 310, 314
 Кулик А.—101
 Кулик І.—82
 Кумасінський Ф.—89
 Кун Бела—19, 20, 43, 51, 56, 61, 147,
 222, 223, 226, 228, 229, 236, 237, 239,
 243, 330
 Куредас—120
 Куртєв Михайло—217
 Кушнір-Михайлович К.—57, 252

Л

- Лабенський Емануїл—195, 196
 Лагард Жак—27
 Лазич Сава—165, 167, 168, 169
 Лазоверт Самуїл—118, 123
 Лазорек Людвік—68, 72
 Ламброн Борис—187
 Лапінський Станіслав—80
 Лебович М. Ф.—4
 Левандовський С.—90
 Левеску—275
 Левін—32, 108

- Левіцький — 118, 124
 Леман Ізидор — 306
 Леммерман — 289
 Ленін — 5, 7, 12, 17, 18, 19, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 33, 41, 42, 58, 61, 64, 85, 86, 115, 116, 132, 151, 156, 170, 181, 183, 186, 187, 190, 191, 192, 194, 203, 204, 209, 210, 212, 213, 222, 223, 227, 228, 229, 230, 232, 237, 239, 240, 243, 267, 285, 312, 317, 318, 319, 320, 325, 326, 329
 Лепацький Юзеф — 73
 Леонардо-Шеліга Фелікс — 99
 Леський — 133
 Лещинський (Ленський) Юліан — 49, 80, 87, 91, 118, 122, 123, 127, 129, 330
 Лисецький А. М.— 9
 Лихцов М.— 215
 Лібкнехт В.— 228
 Лібкнехт К.— 194, 203
 Лівяну В.— 57, 247, 252, 256, 267
 Ліхтен Гнац — 301
 Ліхтенфельд Еріх — 16, 282
 Ловак — 290
 Лойда — 289
 Лугинець Костянтин — 98
 Лужанов — 210
 Лукач Йожеф — 233, 244, 305
 Луначарський А. В.— 92, 134
 Любомський — 120
 Люксембург Р.— 123, 203, 294
 Люге Владислава — 74
 Лябурб Жанна — 26, 27, 29, 171, 330
 Ляйнштейн — 31, 32
 Лянгє А.— 134
 Ляхов А. Ф.— 211
 Ляшенко Л. Г.— 4
- М**
- Майер Вільгельм — 305, 310
 Майер Рудольф — 311
 Мазнія Ілля — 184
 Македонський Кирило — 217
 Макс — 140
 Максимов Никола — 212
 Максимос Серафим — 28, 199
 Макі Альберт — 27
 Малецький Юзеф — 83
 Маліновський Н.— 71
 Малта — 289
 Малярецький Антоні — 66, 69
 Мамендос — 28
- Манзон С. А.— 232
 Манойлович Лазар — 161, 163
 Мануїльський Д. З.— 33, 34
 Манусевич О. Я.— 53, 63, 67, 68, 70, 71, 73, 74, 78, 80, 82, 91, 92, 99, 101, 116
 Мареш — 306
 Марков (Гарвана) Георгій — 184
 Маркович Вукашин — 20, 170
 Маркс К.— 152, 228, 283, 325
 Мартон Куніч — 47
 Масарик — 138, 143, 144
 Матвеєвський — 105
 Матузович І.— 161
 Матушевський Вітольд — 74, 107, 120
 Матушевський Францішек — 92
 Марцинковський Мечислав — 72
 Махно — 50, 126, 155, 157, 176, 234, 314
 Мацкевич Станіслав — 74
 Мединков Йосип — 215
 Межлаук В. І.— 41
 Мейер — 290
 Мельникова І. М.— 1, 3, 4
 Мельтер — 289
 Милков Цвятко — 183
 Мирча — 272
 Михайлов Дмитр — 205
 Мичев Д.— 192
 Мік — 290
 Міласне Мішель — 27
 Мілеі Д.— 56
 Мілкіч — 216
 Міллер Іван — 66
 Мільтер Фрідріх — 288
 Мірчев Антон — 185
 Міне Луї — 27
 Міхаель Георг — 305
 Міхалчишин — 133
 Міхлевич Ян — 126
 Міцкевич Адам — 129
 Младенов Ангел — 219
 Младенов Боно — 184
 Модрак Францішек — 83
 Мойсеєв — 38
 Молчанов О.— 56
 Мончий Р.— 65
 Музикевич Петр — 213
 Мук Густав — 310
 Муляр — 88
 Муна А.— 20, 139
 Мунтяну Йон — 14, 330
 Мунут Алоїза — 143
 Муравієв — 214
 Муфтич Г.— 161

Муха О.— 152
Мюллер Освальд — 14, 284, 330
Мюнніх Ференц — 61, 223, 225, 226

Н

Надінський П. Н.— 68, 85, 86
Нагорна Л.— 66
Найдус Валентина — 54, 64, 76, 77
Нарвод — 31
Нарцов В. Н.— 258, 259, 260, 262
Невінський Антоні — 27, 103
Недолуженко С. М.— 21, 187
Недялков-Шаблін Іван — 212
Немець А.— 152
Нетик Йозеф — 36, 154, 158
Нетич Йожеф — 233
Ніколов Іван — 185
Нісек Францішек — 99
Ніколау Олександр — 251, 253
Новак Є.— 76, 95, 97, 155
Новіцький Маріан — 16, 86, 95, 118
Новосельська Еугенія — 85
Новосельський Станіслав — 16, 85, 86, 95
Нос — 105
Новотний А.— 325
Новотний В.— 158
Някшев Іван — 185

О

Огнянова М.— 204
Озерський — 118
Озембловський Ян — 78
Оконевська Анна — 95
Олувец — 88
Ольшанський Юзеф — 68, 82
Орджонікідзе Сергіо — 186
Островський Александер — 74
Очак І. Д.— 10, 18, 36, 55, 160, 161, 162, 164, 167

П

Павелко В. У.— 4
Павлінський Станіслав — 86
Павлов — 273, 275
Павловський Владислав — 86
Паздера В.— 158
Пайонк (Пайонок) Ян — 66, 84, 95, 96, 97, 117, 118

Палінський Станіслав — 16
Панайотов П.— 4, 56, 192
Панделецку — 272
Пашекук А.— 227
Пап Йожеф — 233
Пархоменко О. Я.— 73
Пархомчук С. І.— 1, 4
Пелов Никола — 205
Пензи Янош — 238
Пеннер Яков — 289
Пеньковський — 31, 42
Перл — 24, 289
Перковський (Володиєвський) Францішек — 67, 70
Песікіна Є. І.— 91
Пескалю — 20
Пестковський Станіслав — 80, 98, 100
Петер — 97
Петрес I. A.— 4, 54, 55, 56
Петлюра — 26, 84, 234, 237, 309, 313
Петрас В.— 141, 143, 146
Петров Георгій — 215
Петров Ігнат — 219
Петровський Г. І.— 73
Петровський Іван — 309
Пецольд Адам — 126
Пирров Никола — 185
Писанков Тодор — 205
Питковський Пiotr — 83
Півонь Ігнаци — 11, 65, 68, 82, 87
Пілсудський — 48, 49, 124, 128, 129, 134
Піонтковський — 118
Піскунов-Жебський Жегож — 99
Подвойський М. І.— 35, 41, 42, 61, 115, 227, 239, 275, 308
Подсядло Юзеф — 81
Позняков К. І.— 53
Полупанов А. В.— 262
Пор Ерне — 226, 230
Поор — 20
Поплавський С.— 98
Попов Матей — 201
Попов Нікола А.— 21, 53, 187
Попов Н. Д.— 187
Попович Василь — 51, 253, 259, 275
Постишев Павло Петрович — 211
Потемський Т.— 67, 83, 99, 121
Політур Генрик — 106, 109, 123
Полічкевич Р.— 134
Поллерман — 290
Похітонов — 31, 32
Прессінг — 69
Прошек І.— 157, 158
Пташинський П.— 101

P

- Радакович Никола — 166, 167
 Радванський Тадеуш — 118
 Радков Добри — 185
 Ратков Стойко — 171
 Райнов Володимир І. — 21, 187, 217
 Ракочі Фелікс — 73, 95
 Ратков Стойко — 28
 Рачев — 208
 Реденс Станіслав — 89, 90, 97
 Рек Юзеф — 97
 Реховіч Г. — 67, 83, 99, 121
 Ржедзіцький Ф. — 83
 Ринас Ян — 127
 Рібо Ежен — 27
 Рогуцький — 105
 Рожко В. М. — 14, 53, 56, 251, 253, 258,
 263, 264, 265, 266, 269, 270, 271, 272,
 275, 279
 Рожневський Ельяш — 66, 69
 Роллер М. — 246, 257
 Роткегель Рудольф — 301, 302
 Ружальський Юзеф — 89
 Ружанський Леон — 125
 Ружичка В. — 152
 Рудольф Павло — 305
 Рупчев Олександр — 188, 189
 Рутковський — 102, 118
 Рядніна У. І. — 69

C

- Сабо Імре — 309
 Сабо Шандор — 233
 Садаклій Георгій — 51, 217
 Саджая-Калиниченко Калістрат — 27
 Садуль Жак — 26, 32, 39, 330
 Сазонов Л. І. — 221
 Сакакущев Христо — 189
 Салат Ярослав — 32, 36, 151
 Сальдер — 187
 Самуел Тібор — 35, 226, 227, 228, 229,
 240, 330, 339
 Сапунов Стойчо — 204, 219
 Сараїлев — 209
 Свердлов — 25
 Свідерський — 70
 Себов Георгій — 218
 Сейдль Стефан — 305
 Седелмайєр — 289
 Седларж Й. — 141
 Селезнев К. Л. — 53

- Селява Едвард — 125
 Семенчук Григорій — 309
 Семяшек Казімеж — 126
 Сербін Іван М. — 187, 218
 Сердич Данило — 17, 18, 51, 52, 55, 161,
 162, 164, 176, 330
 Сикора І. — 155
 Синек І. — 32, 36, 61, 143, 151
 Сигану Йон — 274
 Сіверс Р. А. — 18, 20, 82, 145, 168
 Сікорський Казімеж — 125
 Сімеонов Василь — 185
 Сірик — 313
 Скалік Юліус — 154, 155
 Скарбек Болеслав — 17, 32, 105, 106, 108,
 109, 122, 123, 135, 330
 Скляренко Є. М. — 53, 169
 Скоропадський — 26, 84, 230
 Скрипник М. О. — 147
 Скутєльнік Пантелеї — 200
 Славінський — 124
 Следовський Казімеж — 68, 82
 Слонко А. О. — 4
 Сліш А. — 96
 Слуцький Антоні — 86
 Слюсарчик — 74
 Смирнов (Ласточкин) І. Ф. — 26, 27
 Снопковський Владислав — 125
 Совінський — 120
 Сойфер Д. І. — 55
 Соколіч Антоніна — 75
 Соколов — 308
 Соколовська С. І. — 26, 28
 Сокур Василь — 215
 Сста — 272
 Сохань П. С. — 1, 3, 53, 166, 175, 308
 Спасов Слас — 188, 189
 Сплектор С. Д. — 246
 Спевак Станіслав — 67
 Спічак Якуб — 125
 Спуще — 290
 Ставський Валенти — 127
 Стамболійський — 210
 Стандке — 289, 299
 Станевич Володимир — 27, 103
 Станек — 290
 Станев Петко — 205
 Станіславський — 105
 Станкевич Ян — 66, 88
 Станчак Костянтин — 125
 Станьчик-Тарвацька Стефанія — 85, 86
 Стателов — 188, 189, 190
 Стейч Спасое — 162
 Степанович Живанко — 28, 171

Старов — 217
Старостін П.— 185
Стефанов Драгомир — 215
Стефанов Мито — 219
Стефанович — 163, 164
Стефаняк — 88
Стойчев Марин — 199
Стоянов Володимир — 217, 218
Строй Георге — 14, 251, 253, 259, 330
Струк — 154
Стубеда Енджей — 131
Стшельбіцький Ян — 95
Стшемніцький — 105
Субхі Мустафа — 40, 41, 330

Т

Тамбуліді — 38
Танасов Іван — 217
Танглер — 145
Тарвацький Ян — 16, 85, 86, 330
Тарелкін — 166
Таушанов Петро — 186
Ташков Петро — 183
Тих Ф.— 75
Тенгіборський В.— 98
Текса Я.— 154
Телалов Кирил — 201, 204, 205, 211, 213
Теріон Люсієн — 27
Терлецький Антоні — 121
Тернопільський — 305
Тітман Отто — 16, 282
Тітовський С.— 30, 105, 109
Тішев Д.— 56
Тодінов Щерю — 188, 189
Тодоров Іван — 214
Тодоров Никола — 199, 200, 202
Толвінський Станіслав — 95
Тома — 20
Томашевський Қазімеж — 69, 72, 84, 92, 94, 107
Томаші — 290
Топчій Костянтин — 47
Торез Моріс — 321
Тотев Іван — 188
Травки Станіслав — 310
Трайчев Никола — 28, 199, 200
Траутман — 105, 120
Трачік Болеслав — 121
Тржасковський Володимир — 66, 89, 97
Трифон Ян — 126
Трифонов Славі — 205

Трофимов Г.— 56, 185
Тукавський З.— 118
Тютюнник — 50, 125

У

Узембло Владислав — 61, 93, 95
Ульянов І. І.— 53
Унгер Йосиф — 310
Унк Г.— 256
Уншліхт Юзеф — 80, 87
Улман Август — 72
Урбанський Адам — 24, 86, 289, 290
Урбанчик Ян — 98
Уркман Аннета — 289
Усієвич Гелена — 108
Устінів В. М.— 53, 180, 265, 274
Укунський — 84

Ф

Фальк Конрад — 306
Фальчинський Едуард — 73
Фаркаш Дьюла — 238
Фарого — 290
Фаст Вільгельм — 289, 290, 292
Фатер — 290, 294, 313
Фед'ко Г. Ф.— 242
Фекете Рудольф — 42, 43, 233, 234, 235, 274
Фенігштейн Якуб — 80
Фердинанд — 180
Фіалек Іполит — 11, 16, 65, 68, 72, 80, 82, 86, 87, 94, 330
Філіпецький Здзіслав — 125
Філіп'як Ян — 89, 90
Фінкельштейн-Зембовський Мечислав — 66
Фішер Август — 289, 310
Фомкін Я. С.— 89, 90
Форналь — 118
Фоске Гейнц — 281
Франкевич Зигмунт — 72
Фрейнд Філіпп — 288
Френкін М. С.— 245
Фрунзе М. В.— 51, 61, 126, 157
Фукс — 24, 31, 286

Х

Хаас Фердинанд — 310
Хазанов Г. І.— 85

- Хандлірж — 31
 Хенчільський Юзеф — 73
 Ходер А.— 145
 Хораз Юліус — 31, 36, 149, 150, 151, 153,
 330
 Хорват Імре — 233
 Хорті — 244
 Христев Асен — 17, 56, 185, 186, 330
 Християндіс Атанас — 200
 Христов Димітр — 218
 Христюк П.— 78
 Хрущінський Еварест — 66
 Хуберт Йоган — 310
- Ц**
- Цанев Іван — 195
 Цибульський Ян — 99
 Ципоранов — 210
 Ціховський Казімеж — 91, 118
 Цукич — 31
 Цухлев Марин — 195, 196, 197, 214, 330
- Ч**
- Чайковський Ю.— 65, 68, 82
 Чанак Максим — 18, 162, 163, 165, 166,
 176, 330
 Частек Славояр — 34, 42, 46, 51, 149,
 154, 155, 156, 308, 310, 330
 Чауш Димітр — 218
 Чаушеску Ніколае — 247, 280
 Червоноборода Л.— 134
 Черкезов С.— 186
 Чепелак Янош — 47
 Чернецький — 120
 Чижиков М.— 185
 Чиквіная Леон — 213
 Чичерін Г. В.— 238
 Чоков Нікола — 219
 Чолич Лазар — 162, 176
 Чолич Богдан — 161
 Чонкіч Урош — 162
 Чопп Еміль — 165, 167, 168
 Чоснич Георгіє — 161
 Чочев Григор — 212
 Чудновський Г. І.— 145 165
- Ш**
- Шагі Пал — 238
 Шарого Матіясу — 289
- Шаранков Борис — 50, 61, 216, 219
 Шарер — 289
 Шарлі Карл — 306
 Шацький (Скарбек) Болеслав — 65, 66,
 74, 92
 Шварц Л.— 141, 143
 Шварц Фріц — 61, 282, 283, 330
 Шварцман Д.— 123
 Шевелев А. Г.— 67
 Шевченко Т. Г.— 100, 129
 Шевченко Ф. П.— 1
 Шеліга Юзеф — 74
 Шеліга Ян — 74
 Шеринський Здзіслав — 118
 Шефлєт Ю.— 109
 Шершень Владислав — 27, 103, 125
 Шесснер Карл — 16, 282
 Шибалський — 106
 Шилкін М.— 75
 Шимон — 47
 Шилек Адольф — 13, 14, 330
 Шипош Іован — 162
 Шкуренко Н.— 28
 Шкуро — 187
 Шкрулка — 311
 Шлегель Генріх — 306
 Шленкер Рудольф — 309
 Шлітгаке Отто — 306
 Шлюссель — 290
 Шляпов Федер — 215
 Шмідт Гейнріх — 306
 Шмуде Макс — 31, 289, 290, 292, 312
 Шнайдер Карл — 310
 Шнебауер Готфрід — 306
 Шнабель — 304
 Шнейдер І.— 53
 Штандке — 31
 Штвартецький Штефан — 55, 140
 Штернберг Я. І.— 35, 56
 Штиліквер Михайло — 27
 Штрігніц С.— 9, 57
 Шульц — 146, 289
 Шуфлет — 105
 Шютте Станіслав — 99
- Щ**
- Щепанський Юзеф — 87
 Щиперковський Владислав — 97
 Щербачов — 88
 Щорс М. О.— 19, 232, 288

Ю

Юракович — 31
Юсеїнов Ісув — 219

Я

Яблоновський Роман — 61, 66, 69, 70, 74,
92, 93
Яблонський Г.— 10, 11, 75, 78
Яблонський Степан — 125

Яблонський Юзef — 97
Якір І. Е.— 47, 61
Яковлевич — 290
Яковлєв Л. І.— 8, 52, 165, 180, 223, 281
Янакіев Д.— 198
Янік Белла — 47
Янік Ф.— 143
Янош Фельдеш — 47
Ярош Юзef — 99
Яруга Пiotр — 68, 71, 72, 94
Ясінський — 96, 118
Яцкевич Францішек — 81, 82

ЗМІСТ

Передмова	3
РОЗДІЛ I	
Великий Жовтень і зарубіжні інтернаціоналісти на Україні	5
РОЗДІЛ II	
Польські трудящі в Жовтневій революції та громадянській війні на Україні	63
РОЗДІЛ III	
Участь інтернаціоналістів — чехів і словаків в революційній боротьбі на Україні	137
РОЗДІЛ IV	
Югославські трудящі на захисті завоювань Великого Жовтня	159
РОЗДІЛ V	
Болгарські інтернаціоналісти у боротьбі за владу Рад	179
РОЗДІЛ VI	
Участь колишніх угорських військовополонених у громадянській війні на Україні	221
РОЗДІЛ VII	
Румунські трудящі-інтернаціоналісти в лавах борців за Радянську владу	245
РОЗДІЛ VIII	
Німецькі інтернаціоналісти у боротьбі за перемогу і зміцнення Радянської влади на Україні	281
Післямова	317
Резюме	328

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие	3
ГЛАВА I Великий Октябрь и зарубежные интернационалисты на Украине	5
ГЛАВА II Польские трудящиеся в Октябрьской революции и гражданской войне на Украине	63
ГЛАВА III Участие интернационалистов — чехов и словаков в революционной борьбе на Украине	137
ГЛАВА IV Югославские трудящиеся на защите завоеваний Великого Октября	159
ГЛАВА V Болгарские интернационалисты в борьбе за власть Советов	179
ГЛАВА VI Участие бывших венгерских военнопленных в гражданской войне на Украине	221
ГЛАВА VII Румынские трудящиеся-интернационалисты в рядах борцов за Советскую власть	245
ГЛАВА VIII Немецкие интернационалисты в борьбе за победу и укрепление Советской власти на Украине	281
Послесловие	317
Резюме	328

ЗАРУБЕЖНЫЕ ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТЫ В РЯДАХ БОРЦОВ
ЗА ВЛАСТЬ СОВЕТОВ НА УКРАИНЕ (1917—1920)
(На украинском языке)

■
*Друкується за постановою вченого ради Інституту історії
АН УРСР*

■
Редактор В. С. КОРОСТИЛЬ
Оформлення художника В. І. СМОРОДСЬКОГО
Художній редактор С. П. КВІТКА
Технічні редактори М. А. РЕКЕС, Н. П. РАХЛІНА
Коректор В. С. ТАНЦЮРА

■
БФ 01743. Зам. № 197. Видавн. № 132. Тираж 1300. Папір № 1,
70×90^{1/16}. Друк. фіз. аркушів 21,5+1 вкл. Умовн. друк. арку-
шів 25,4. Обліково-видавн. аркушів 24,82. Підписано до друку
20.XI 1967 р. Ціна 2 крб. 4 коп.

Видавництво «Наукова думка», Київ, Репіна, 3.

Київська книжкова друкарня № 5 Комітету по пресі при Раді
Міністрів УРСР, Київ, Репіна, 4.